

Gabrijela Kolman

KODIRANJE SLOBODE

Etika i estetika hakovanja

Prevod: Ljubica Gotić, Predrag Todić

Sadržaj

Zahvalnica	9
UVOD – PRIČA O DVA SVETA	19
Liberalna kritika u okviru liberalizma	22
Terenski rad među hakerima	24
Estetika hakovanja	34
O prikazu hakerske etike	40
Propusti i pregled poglavlja	47
Napomene	52
PRVI DEO – ISTORIJA	57
Poglavlje 1 – Život hakera slobodnog koda	59
Osnovne »specifikacije« jednog Životnog sveta	59
Put od hiljadu milja počinje PC-jem	64
Upoznavanje drugih hakera na BBS-u	66
Internet	70
Slobodni softver	71
Unix kao »naš ep o Gilgamešu«	75
Neko mora da napravi pivo“	78
Slobodni softver na radnom mestu	81
Širenje slobodnog softvera	84
Hakerska konferencija kao Životni svet	93
Socijalni metabolizam tipične	
developerske konferencije	95
Zaključak	107
Napomene	112
Poglavlje 2 – Priča o dva zakonska režima	117
Politika nade	119
1970 – 1984: Komodifikacija softvera	122
1984 – 1991: Hakovanje i njegova nezadovoljstva	127
1991 – 1998: Tihe revolucije	133
1998 – 2004: Trijumf otvorenog kôda	142
Zaključak	159
Napomene	162
DRUGI DEO – KODEKSI VREDNOSTI	167
Poglavlje 3 – Zanat i veština hakovanja	169
Hakerska pragmatika	172
Hakerska visprenost	179
Kolektivni populizam i individualni elitizam	187

Samo sloboda	203
Zaključak	209
Napomene	213
Poglavlje 4 – Dva etička momenta u Debian-u	217
Debian i njegova društvena organizacija	223
Društvene povelje i upravljanje	226
Dva momenta etičkog razvoja	243
Građenje poverenja kroz NMP	243
Kriza i etička obnova	255
Portret jedne krize	257
Zaključak	268
Napomene	271
TREĆI DEO – POLITIKA JAVNOG PRIZNANJA I ODBACIVANJA	
Poglavlje 5 – Kôd je govor	277
Etika pravnog sukoba	279
»Život po pravnoj definiciji«	282
Borbena politika	289
Poetski protest	292
Sloboda za Dmitrija!	305
Zaključak	310
Napomene	311
ZAKLJUČAK – KULTURNA KRITIKA	
ZAKONA O INTELEKTUALNOJ SVOJINI	315
Politički agnosticizam S/SOK-a	318
Tri momenta prevodenja	322
Kruženje otvorenog koda u kapitalu: IBM	324
Alternative kapitalizmu: IMC	327
Liberalna dobra i ograničenja kapitala	331
Politika defamilijarizacije	337
EPILOG – KAKO PROŠIRITI RAZLIKE	
UMESTO UNIŠТИТИ IH	347
Napomene	353
 Bibliografija	355
Indeks pojmoveva	385
Biografija autorke	393

*Moramo biti slobodni, ne zato što polažemo pravo
na slobodu, već zato što je praktikujemo.*

- Vilijam Fokner, »O strahu: Jug u znoju«

*Bez uzora – teško je raditi; bez konteksta – teško je procenjivati;
bez sebi jednakih – skoro nemoguće govoriti.*

- Džoana Ras, *Kako suzbiti žensko pisanje*

Zahvalnica

Ovaj projekat predstavlja kulminaciju višegodišnjeg truda, koji je sa ozbiljnošću započet još tokom postdiplomskih studija, svoj prvi jasan izraz doživeo u doktorskoj disertaciji, a tek je, deset godina i mnogo gradova kasnije, u potpunosti realizovan kroz ovu knjigu. Tokom tog dugog perioda, i tokom različitih faza ovog projekta, veliki broj ljudi je na bezbroj načina ostavio svoj trag. Njihova podrška, angažovanje, komentari, i sâmo prisustvo su, ne samo unapredili kvalitet ovog dela, već ga doslovno omogućili. Ova knjiga ne bi bila napisana bez svih vas, i na tome sam vam najdublje zahvalna.

Te 1996. godine, u vreme kada sam prvi put čula za Linux, nisam bila u stanju da shvatim njegov značaj. Nije mi bilo jasno zbog čega je jedan od mojih prijatelja bio toliko ushićen kada je poštom dobio CD na kome je bio Slackware, distribucija Linux-a. Da budem iskrena, njegovo oduševljenje mi je bilo, ne samo neshvatljivo, već i prilično zbumujuće. Na svu sreću, nekih godinu dana kasnije, taj isti prijatelj mi je otkrio šta je to što ovaj svet čini tako izuzetnim, najpre kroz ono što je, u tom periodu, bilo predmet mog interesovanja – zakone o intelektualnoj svojini. Da nije bilo

Patrika Krosbija (Patrick Crosby), koji me je jednog dana 1997. godine doslovno smestio na stolicu kako bi mi predločio postojanje novog ugovora o licenci, GNU-ovu Opštu javnu licencu (GNU GPL), verovatno se nikada ne bih upustila u izučavanje slobodnog softvera i, na kraju, hakera. Presrećna sam što je smatrao da bi nešto što je njemu tako dragو moglo zainteresovati i mene. I zaista jeste. Bila sam potpuno zatečena otkrićem uspešnih alternativa postojećim propisima o intelektualnom vlasništvu. Nakon mnogo meseci, tokom kojih sam provodila dosta sati na internetu, nedelju za nedeljom, čitajući o naletu uzbudljivih dešavanja o kojima su izveštavali *Linux Weekly News*, *Kuro5hin* i *Slashdot*, postalo mi je jasno da je u ovom svetu neodoljivo intrigantno mnogo više od samog prava i da bi trebalo da ovaj fascinantni hobi, koji mi je odvlačio toliko pažnje, pretvorim u svoju temu za disertaciju, kako ne bih rizikovala da nikada ne završim postdiplomske studije. Sada znam zbog čega je Patrik bio tako srećan kada je, te 1996, dobio Slackware CD, i shvatila sam da nije jedini, jer mi je mnogo ljudi pričalo o radosti otkrivanja Slackware-a, ali takođe se nadam da će uspeti da prenesem ovu strast prema tehnologiji i drugima, putem stranica ove knjige.

Pre mnogo godina, na postdiplomskim studijama Univerziteta u Čikagu, kada sam predložila promenu teme, moji savetnici su podržali tu jeretičku odluku, ali su me upozorili da će imati poteškoća da dobijem posao na katedri za antropologiju (i bili su u pravu). Članovi komisije su mi pružili izuzetno vredne savete i podršku. Predsednici komisije, Džin Komarof (Jean Comaroff) i Džon Keli (John Kelly), produžili su ovaj projekat, u tom smislu da su me uvek navodili da razmišljam u istorijskim okvirima. Džin mi je pružila inspiraciju na mnogo načina, i tada, a i sada. Ona je sve ono što bi naučnik trebalo da bude, i želim da joj se zahvalim na tome što je bila sjajan mentor. Nadja Abu El-Hadž (Nadia Abu El-Haj) me je ohrabrilu da istražim sociokulturalne mehanizme pomoću kojih tehnološke nauke mogu poslužiti kao osnova za sveobuhvatniju društvenu transformaciju. Imala sam veliku sreću da su se uključili i

Geri Dauni (Gary Downey) i Kris Kelti (Chris Kelty). Bila sam veoma inspirisana govorom koji je Geri održao na skupu Američkog udruženja antropologa, 1991. godine, o značaju pozitivne kritike, i nadam se da sam ovime doprinela jednom takvom projektu.

Kris, izvanredni antropološki »geek«, doprineo je ovom projektu na bezbroj načina. Zahvaljujući njegovom izuzetnom radu na temu slobodnog softvera, komentari koje sam od njega dobila bili su savršeno precizni, i on je, više nego bilo ko drugi, pomogao da ovaj projekat dobije daleko čvršće i koherentnije temelje. Njegovo insistiranje na, ne samo razumevanju sveta, već i na njegovom (pre)oblikovanju je zadata inspirativno - nadam se da će jednoga dana i ja krenuti njegovim stopama. Iako Patrik Rimens (Patrick Riemens) nije bio jedan od mojih zvaničnih savetnika, ipak je, kao i svaki haker, velikodušno delio. Njegovi saveti, naročito oni koji se odnose na hakersku politiku, bili su mi jednak potrebbni kao i saveti zvaničnih članova komisije.

Posao na terenu je, naravno, mesto gde se odvija najobičniji deo antropološkog istraživanja. Za mene je to, u najvećoj meri, bio San Francisko, sa kratkim radnim boravkom u Holandiji, a sve uz ogromne količine vremena provedenog na internetu. Iako je bezbroj ljudi omogućio terenski deo mog posla, moram da izdvojam troje, koji su mi zaista izlazili u susret, iznova i iznova: Set Šuen (Seth Schoen), Pravin Sinha (Praveen Sinha) i Zek Braun (Zack Brown). Mislim da svaki od vas trojice zna koliko ste mi pomogli da započнем, nastavim i završim ovaj projekat, i na tome sam vam zahvalna iz dubine duše.

Još mnogo drugih mi je pomoglo da dođem do dubljeg poimanja toga šta navodi ljude da prave slobodan i softver otvorenog koda (S/SOK). Među onima iz zalivske oblasti San Franciska, želela bih da se posebno zahvalim Brajanu Belendorfu (Brian Behlendorf), Riku Moenu (Rick Moen), Karstenu Selfu (Karsten Self), Donu Martiju (Don Marti), Majku Higašiju (Mike Higashi), i Evanu Prodromuu (Evan Prodromou). Takođe, zahvaljujem se i svima u Electronic Frontier Foundation i Online Policy Group, na tome što su

mi pružili priliku da stažiram u njihovim organizacijama. Vil Doerti (Will Doherty) zaslužuje poseban pozdrav (iako me je terao na veoma naporan rad). Quan Yin centar mi je omogućio da volontiram u njihovoj klinici za akupunkturu i ovo iskustvo mi je, možda najviše od svih, pomoglo da sačuvam ravnotežu i održim sve na mestu. Moje cimerke iz zaliva, Linda Grejam (Linda Graham) i Niki Ford (Nikki Ford), obasipale su me beskonačnim količinama podrške.

Period koji sam provela u Holandiji u oktobru 2002 bio je kratak, ali je ostavio snažan utisak. Hippies from Hell su mi pružili topnu dobrodošlicu i bili od velike pomoći. Oni su takođe i organizatori najboljih hakerskih konferencija na svetu, i ja im se srdačno zahvaljujem na ogromnom trudu koji su uložili da bi se svi učesnici sjajno proveli. Nils Hacman (Niels Hatzmann) je bio ljubazan domaćin, sjajno društvo za vožnju bicikla, a sada je i dobar prijatelj.

Ogroman deo svog posla obavila sam uz Debian i njegove developerе. Ne mogu im se dovoljno zahvaliti. Rečima se ne može iskazati koliko se divim načinu na koji su uspeli ne samo da naprave operativni sistem (OS), već i zadivljujuće energičnu onlajn zajednicu – takve reči retko koristim kada je internet u pitanju, a ipak su apsolutno odgovarajuće u slučaju Debian-a. Potpuno sam uživala u vremenu koje sam provela sa svima, bilo uživo, ili na IRC-u (engl. Internet Relay Chat), gde mi je bezbroj ljudi pomoglo da dobijem odgovore na pitanja i prebrodim brojne faze pisanja i uređivanja teksta; a naročito na Debkonfima kojima sam prisustvovala - od Edinburga do Porto Alegre-a. Nakon učestvovanja u organizaciji Debkonfa 10 u Njujorku bila sam u stanju da zaista osetim onaj ponos koji s pravom buja među pripadnicima kolektiva koji sarađuju u cilju stvaranja nečega. Duboko sam zahvalna na prilici da učestvujem u ovome i radujem se prisustvovanju mnogim takvim događajima u budućnosti.

Iako je mnogo developera izdvojilo vreme da podeli sa mnom svoja razmišljanja o Debian-u i drugim S/SOK projektima, Bendžamin »mejko« Hil (Benjamin »mako« Hill) je bio naročito blizak prijatelj i saradnik. Želim mu svu sreću u

sopstvenoj akademskoj karijeri koju je započeo i radujem se budućoj saradnji. Martin Kraft (Martin Kraft), Clint Adams (Clint Adams), Pol Vajz (Paul Wise), »vagrant«, Džoi Hes (Joey Hess), Erin Klark (Erin Clark) i Danijel Kan Gilmor (Daniel Khan Gilmore) su takođe bili sjajni prijatelji i učitelji na ovom putovanju.

U jesen 2003. godine vratila sam se na Univerzitet u Čikagu da pišem svoju disertaciju i shvatila da nemam predstavu kako da nastavim. Na svu sreću bilo je još mnogo ljudi koji su mi pritekli u pomoć. Neverovatan broj ljudi je pročitao različite delove moje disertacije i pružio povratne informacije koje su mi neizmerno pomogle. Ima ih nekoliko koji su zaista prevazišli sva moja očekivanja. Aleks »reks« Golab (Alex »rex« Golub), od koga sam o liberalizmu naučila više nego od bilo koga drugog, zaista me je terao da razmišljam na mnogo sistematičniji način nego što sam u to vreme radila. Aleks Čobi (Alex Choby) je sve vreme bio pouzdan savovornik na daljinu, i naročito se potrudio da mi ponudi komentare povodom mog rada na temu visprenosti. Džejms Rizo (James Rizzo) je bio fantastičan uređivač koji mi je pružio jednak fantastične komentare. Gomilu povratnih informacija sam dobila i od Džoa Hankinsa (Joe Hankins), Džoa Fajnberga (Joe Feinberg), Džefa Martina (Jeff Martin), Andree Mulebah (Andrea Muehlebach), Džesike Grinberg (Jessica Greenberg), Jarimar Bonile (Yarimar Bonilla) i Krisa Vokera (Chris Walker). Jedan od razloga zbog koga sam počela izuzetno da cenim Univerzitet u Čikagu jesu i postdiplomske radionice koje vode sami studenti. Posećivala sam različite radionice, a studenti koji su mi pružali sjajne povratne informacije tokom poslednjih nekoliko godina su: Anja Bernsetin (Anya Bernsetin), Stiven Skot (Stephen Scott), Majk Sipek (Mike Cepek), Endru Dilts (Andrew Dilts), Aleks Mojer (Alex Mawyer), Mihir Pandja (Mihir Pandya), Anven Tormi (Anwen Tormey), Džeјson Mekgro (Jason McGraw), Diana Bokareho (Diana Bocarejo) i Tom Ašer (Tom Asher) (kao i mnogi koje nisam lično upoznala ili sam ih možda zaboravila). Svoje sugestije je, nakon čitanja nekih od poglavlja, ponudilo i mnogo profesora, i onih koji

su učestvovali u radionicama, i onih koji nisu. Naročito se zahvaljujem Tanji Lurman (Tanya Luhrmann) i Pačenu Markelu (Patchen Markell) na sjajnim savetima povodom nekoliko poglavlja. Suzan Gal (Susan Gal), Manuela Karneiro da Kunja (Manuela Carneiro Da Cunha), Majkl Silverstin (Michael Silverstein), Džesika Katelino (Jessica Cattelinno), Džo Masko (Joe Masco) i Džudit Farkuar (Judith Farquar) su takođe u različitim momentima čitali delove moje disertacije i dali predloge koji su bili od velike pomoći.

Veliki deo onoga što je vremenom pretočeno u ovu knjigu čini upravo moja disertacija koja je pisana na različitim mestima i u različitim klimatskim uslovima, od vrelih leta u San Huanu, Porto Riku, do jednog od najhladnijih severnoameričkih gradova, Edmontona u Kanadi. Dok sam radila kao saradnik postdoktorant u Centru za kulturnu analizu na Univerzitetu Rutgers, dobila sam korisne savete od Meredit Mekgil (Meredith McGill), Majkla Vornera (Michael Warner), Grega Lastovke (Greg Lastowka), Paule Mekdauel (Paula McDowell), Elen Gudman (Ellen Goodman), Danijela Fišera (Daniel Fisher), naročito Lise Gitelman (Lisa Gitelman), a takođe mi je pružen i aktivan kontekst iz koga sam mogla da saznam dosta o zakonima o intelektualnoj svojini, iz ugla istorije knjige. Na Univerzitetu u Alberti, Rob Vilson (Rob Wilson), Ketlin Loveri (Kathleen Lowery), i moj kolega iz kancelarije Džef Kohan (Jeff Kochan) takođe su pročitali neke delove knjige. Dobar deo knjige sam uspela da završim zahvaljujući podršci (i neverovatnom miru i tišini) koju mi je pružio Institut za napredne studije (Institute for Avanced Study). Posebno bih želela da se zahvalim Didieu Fasinu (Didier Fassin) i Tanji Erzen (Tanya Erzen), čiji su uvidi dospeli u ovu knjigu.

Ima još nekoliko ljudi od kojih sam dobila povratne informacije povodom delova knjige koji su predstavljeni na konferencijama ili drugim događajima: Jelena Karanović, Keti Mankjuso (Kathy Mancuso), Endru Lenard (Andrew Leonard), Nanodast (Nanodust), Martin Langhof (Martin Langhoff), Bil Sterner (Bill Sterner), Margo Brauning

(Margot Browning), Džonas Smedegard (Jonas Smedegaard), Deni O'Brajen (Danny O'Brien), Kori Doktorou (Cory Doctorow), Grejam Džons (Graham Jones), Tomas Malabi (Thomas Malaby), Alan Toner (Alan Toner), Samir Čopra (Samir Chopra), Skot Dekster (Scott Dexter), Džouna Bosevič (Jonah Bossewitch), Merk Perlman (Marc Perlman) i Patrik Dejvidson (Patrick Davison). Kvin Norton (Quinn Norton), čiji su mi izuzetna kreativnost i duboko razumevanje »geek« sveta pomogli da obuzdam akademski stil pisanja te mi tako pružili dragocenu dozu mudrosti i uvida. Meri Murel (Mary Murrell) je bila ljubazna da pročita ceo rukopis i pruži bitne uvide i povratne informacije povodom mojih argumenata i strukture knjige. Imala sam sreće da sam bila u prilici da predajem materiju koja se tiče ove teme, i to veoma angažovanim studentima (poseban naklon dugujem Parkeru Higinsu [Parker Higgins], Marku Salcbergu [Mark Salzberg] i Kevinu Gotkinu [Kevin Gotkin]). Svi u mojoj »drugoj kući«, #techfed-u, pružali su mi najpotrebniji vid podrške tokom čitavog trajanja ovog procesa – humor, a mnogi su nudili i svoje predloge. Iako mi je IRC često odvlačio pažnju od pisanja, ne bih uspela da napišem ovu knjigu bez njega.

Dvoje mojih najbližih prijatelja su svuda u ovoj knjizi. Ženeviv Lakijer (Genevieve Lakier), najinteligentnija žena koju poznajem, pročitala je veliki deo knjige i unapredila moja razmišljanja. Karl Fogel (Karl Fogel), developer softvera otvorenog koda i zagovornik otvorenog pristupa, osim toga što se pominje na stranicama ove knjige, takođe je i pročitao mnoge njene delove i poglavља, kako bi se pobrinuo da jezik koji koristim, a samim tim i moji argumenti, budu precizniji.

Imala sam neverovatnu sreću da svoj prvi posao akademskog predavača dobijem na katedri za medije, kulturu i komunikacije na Njujorškom univerzitetu – srećna sam zbog kolegijalnosti, posvećenosti i sredstava obezbeđenim mlađim predavačima. Htela bih da se zahvalim svojim šefovima katedre, Tedu Magderu (Ted Magder) i Mariti Sturken (Marita Sturken), koji su se založili za mene toliko puta i učinili Njujorški univerzitet veoma gostoljubivim mestom za rad. Moj kolega Majkl Ralf (Michael Ralf) je veoma anga-

žovano slušao moje ideje i pružio dragocene povratne informacije, posebno po pitanju visprenosti i veštine među hakerima. Moji asistenti u istraživanju, Džejms Hodžiz (James Hodges), Parker Higgins (Parker Higgins) i naročito Metju Pauers (Matthew Powers), neizmerno su pomogli da ova knjiga ugleda svetlost dana.

Različite organizacije su mi obezbedile velikodušno finansiranje, koje je bilo od suštinskog značaja za moj istraživački rad i pisanje. Najljubaznije se zahvaljujem Nacionalnoj naučnoj fondaciji na stipendiji za disertacijsko istraživanje, Odboru za istraživanje u oblasti društvenih nauka na stipendiji za istraživanje neprofitnih organizacija i Vudro Vilson fondaciji na Šarlot V. Njukom stipendiji za doktorske disertacije iz oblasti religijskih i etičkih vrednosti.

Delovi ove knjige su objavljivani na različitim mestima, i neverovatno su mi koristile i anonimne kritike, kao i one od strane uređivača. Poslednji deo prvog poglavlja je objavljen pod imenom: »Hacking in Person: The Ritual Character of Conferences and the Distillation of a Lifeworld,« *Anthropological Quarterly* 83 (1): 47–72. Ranija verzija petog poglavlja je objavljena pod imenom »Code Is Speech: Legal Tinkering, Expertise, and Protest among Free and Open Source Software Developers«, *Cultural Anthropology* 24 (3): 420–54. Delovi zaključka se mogu naći u »The Political Agnosticism of Free and Open-Source Software and the Inadvertent Politics of Contrast,« *Anthropology Quarterly* 77 (3): 507–19.

Neizmerno sam srećna što je moja knjiga završila kod izdavačke kuće Princeton University Press i Freda Apela (Fred Appel). Fred je bio veoma angažovan uređivač i savetnik, sa kojim sam uživala u brojnim časkanjima uz piće ili kafu, i nadam se da će ih biti još mnogo u budućnosti. Anonimnim kritičarima se zahvaljujem na obzirnosti, velikodušnosti i preciznim komentarima, koji su bili od suštinskog značaja za završavanje ove knjige.

Jedna osoba je imala priliku da sa mnom proživi svaki korak razmišljanja, postavljanja teza, pisanja, brisanja i žalbi - Majka Anderson (Micah Anderson). U dobru i u zlu,

iskusio je i javnu, i privatnu stranu ovog projekta, ljubazno obasipajući strane ove knjige pronicljivim, zainteresovanim i, naročito, duhovitim komentarima i prepravkama, do poslednje strane, sve vreme pružajući nepokolebljivu podršku, dok smo išli od grada do grada, u uslovima koji su, tokom svih tih godina, često bili teški. Nema reči kojima bih mogla da izrazim svoju zahvalnost.

Konačno, moja porodica i usvojitelji su bili veoma važan izvor snage. Andersenovi su bili veoma strpljivi i puni podrške dok sam letela od grada do grada, po čitavoj Severnoj Americi, i nisam bila u mogućnosti da ih viđam jer sam provodila dosta vremena sa svojom majkom. Moj otac je uvek pridavao veliki značaj obrazovanju i žrtvovao mnogo godina penzije kako bih ja mogla da završim fakultet. Moja sestra je 2004. godine podnела veliku žrtvu, uselila se kod majke kako bi se brinula o njoj, ne bih li ja uspela da završim svoju disertaciju. Moja majka je od 2002. do 2010. godine patila od teške bolesti koja joj je otela um i dušu. Tokom tih osam godina, putovala sam u San Huan sa svih strana, gde god da sam živela, kako bih mogla da budem pored nje. Često je bilo teško živeti u tom međustanju, između gradova, i između života i smrti, ali za mene ništa drugo nije dolazilo u obzir. Iako je moja majka jedina meni bliska osoba koja nikada neće moći da pročita ni deo ove knjige, ipak ju je ona, na toliko načina, omogućila. Ovu knjigu posvećujem svojoj majci Veri.

UVOD

Priča o dva sveta

Nazivi slobodni softver i softver otvorenog koda (S/SOK) odnose se na nevlasnički, ali licenciran softver, čiji veliki deo proizvode tehnolozi iz čitavog sveta koji taj razvoj koordiniraju kroz projekte na intenetu. Developeri, hakeri i sistem administratori koji prave slobodni softver u njega uključuju ovo upozorenje:

Ovaj program se distribuirat će da bude koristan, ali BEZ IKAKVE GARANCIJE; čak i bez implicitne garancije o PRIKLADNOSTI ZA PRODAJU ili PODOBNOSTI ZA ODREĐENU NAMENU. Pogledati GNU-ovu Opštu javnu licencu za više detalja.

Mada naizgled nebitno, ovo upozorenje je, zapravo, veoma značajno jer otkriva nešto veoma važno o prirodi slobodnog softvera i mog prikaza koji sledi. Ova pravna napomena je nesumnjivo ozbiljna, ali sadrži i dozu suptilne ironije koju će prepoznati oni koji znaju ponešto o slobodnom softveru. Iako čak ni developeri ne mogu zakonski garantovati tako-

zvanu PODOBNOST softvera, oni znaju da je u velikom broju slučajeva slobodan softver jednak koristan, a često i korisniji od vlasničkog softvera. Ova činjenica hakerima pruža istu vrstu radosti, zadovoljstva i ponosa koju osećaju kada, i ako, imaju neograničenu slobodu da hakuju. Dalje, čak i ako hakeri dele svoj slobodni softver BEZ IKAKVE GARANCIJE, zakon im svejedno dozvoljava da stvaraju softver koji mnogi smatraju superiornim u odnosu na vlasnički softver, odnosno softver za koji se »nadaju da će biti koristan«. Sloboda da rade u okvirima koje su sami postavili omogućena je zahvaljujući licencama kojima je lukavo reformatisan zakon o autorskim pravima tako da se prioritet daje pristupu, distribuciji i cirkulaciji. Dakle, hakeri zaobilaze tradicionalnu upotrebu zakona o autorskim pravima: pravo na isključivanje i strogu kontrolu.

Ovo upozorenje upućuje na GNU-ovu Opštu javnu licencu, ugovor koji mnogi hakeri dobro poznaju, posebno jer ga koriste (ili njemu slične licence) kako bi transformisali svoj izvorni kôd – komande koje su u temelju svakog softvera – u »slobodni softver«. Kratko objašnjenje licence, naročito njen uvodni deo, otkriva nešto strastveniji govor o slobodi i pravima:

Kada govorimo o slobodnom softveru, mislimo na slobodu, a ne na cenu. Naše Opšte javne licence su osmišljene tako da vam obezbede slobodu da delite kopije slobodnog softvera (i da naplaćujete tu uslugu ukoliko želite), da imate izvorni kôd ili da ga možete dobiti ako želite, da možete menjati softver ili koristiti njegove delove u novim slobodnim programima; kao i da vam stave do znanja da možete to da radite.¹

Ovakav jezički izraz prevazilazi ustaljen jezik ugovora o licenci, a redovno se ispoljava i u javnim raspravama i svakodnevnim razgovorima. Ta posvećenost slobodi, dostupnosti i transparentnosti je realizovana u Linux-ovoj distribuciji poznatoj pod imenom Debian, jednom od najpoznatijih projekata slobodnog softvera. Kao odraz tih vrednosti sastavljene su dve povelje: Debian-ov ustav, i Debian-ov

društveni ugovor, kroz koje je artikulisana organizaciona vizija, i kroz koju su formulisana obećanja široj zajednici okupljenoj oko slobodnog softvera. I sama imena ove dve povelje nedvosmisleno ukazuju na njihove liberalne korene, iako nisu eksplicitno kreirane sa ciljem da »proguraju« liberalne ideale.

Kad kažem liberalizam, ne mislim na ono što prvo pada na pamet: evropske političke partije, uglavnom povezane sa političarima koji se zalažu za ekonomiju slobodnog tržišta; ili na, u Sjedinjenim Državama, skoro sinonim za Demokratsku partiju. To nije ni identitet koji proizilazi iz toga što ste ponosan član Američkog saveza za zaštitu građanskih sloboda (American Civil Liberties Union) ili Fondacije za elektronske granice (Electronic Frontier Foundation), mada i to mogu biti neki od pokazatelja.

Ovde govorim o liberalizmu koji obuhvata i istorijska, jednako kao i savremena moralna i politička opredeljenja i senzibilitete koji bi trebalo da su poznati većini čitalaca: zaštita vlasništva i građanskih sloboda, podsticanje individualne autonomije i tolerancije, obezbeđivanje slobode štampe, vladavina ograničenih državnih zakona i univerzalnih prava, kao i uspostavljanje i očuvanje ideje jednakih mogućnosti i meritokratije. Svi ovi principi, koji variraju kroz vreme i mesto, bivaju institucionalno i kulturnalno realizovani na različitim lokacijama, u različitim periodima. Možda najpoznatije realizacije ovih principa predstavljaju institucije visokog obrazovanja, tržišna politika -uspostavljena od strane međunarodnih institucija i štampa; ali to se, takođe, dešava i na internetu, i uz učešće kompjuterskih hakera, poput onih koji se bave razvojem slobodnog softvera.²

Ta kratka izjava koja nas uvodi u GNU-ovu Opštu javnu licencu nagoveštava dva elementa ove zajednice: jedan je ezoteričan, utemeljen u tehnologiji i njenoj materijalnoj praksi, dok se drugi tiče jedne šire, kulturno prepoznatljive vizije slobode - prava slobode govora - i liberalizma koji nas vraća na ustavne ideale. Nijednog od njih ne bi trebalo uzeti zdravo za gotovo, već ih izložiti kritičkom razma-

tranju, a jedan od načina da se to učini jeste da se ova dva elementa približe jedan drugom. Ovaj etnografski prikaz jednakо ozbiljno shvata i ideale slobode koji proističu iz ideje slobodnog softvera, kao i svakodnevne proizvode u čijem stvaranju hakeri uživaju. Ako ih posmatramo zajedno, doći ćemo do značajnih otkrića o nepotpunom, ponekad te-gobnom, ali ipak upadljivom odnosu između hakovanja i liberalizma, kao i o transformacijama i tenzijama koje očigledno postoje između liberalne tradicije i hakovanja.

Liberalna kritika u okviru liberalizma

Izrazi sloboden i otvoren su, kada se odnose na softver, različiti, ali se često pojavljuju u paru. Razlog za to je što koriste iste alternativne licence i kolaborativne metodologije, ali se razlikuju u svojoj etičkoj orientaciji: izraz sloboden softver naglašava, pre svega, pravo na učenje i pristup znanju, dok otvoreni kôd više ističe praktične prednosti.³ Veliki broj učesnika, bilo volontera, bilo zaposlenih u korporacijama, koji su plaćeni da rade na slobodnom softveru, sa ponosom nazivaju sebe hakerima – zaljubljenicima u kompjutere, koje vodi radoznala strast za »čačkanjem« i savladavanjem tehničkih sistema, a koji su često posvećeni i etičkom tumačenju informacione slobode.

Iako hakeri imaju različite motivacije za proizvodnju svog softvera, kolektivno su posvećeni *stvaralačkoj slobodi*. Ovaj izraz označava institucije, zakonska sredstva i moralni kôd, koje su hakeri izgradili kako bi mogli da nezavisno unapreduju rad svojih kolega, usavršavaju svoje tehničke veštine i šire skoro zanatsku tradiciju softverskog inženjerstva. Ovaj etnografski prikaz se prvenstveno bavi načinom na koji su hakeri izgradili jednu čvrstu etičku i tehničku praksu koja podupire njihovu stvaralačku slobodu, kao i načinom na koji kroz taj proces šire, a istovremeno i reformulišu, osnovne liberalne ideale kao što su dostupnost, sloboda govora, transparentnost, jednake mogućnosti, javnost, i meritokratija.

Smatram da S/SOK počiva na elementima liberalne tradicije, ali ih takođe i reartikuliše. Liberalizmom se ovde

ne bavim kroz isticanje eksplisitno ustanovljenog skupa političkih, ekonomskih ili zakonskih stanovišta, već ga posmatram u njegovom kulturnom registru.⁴ Hakeri koji stvaraju slobodan softver kulturno konkretizuju niz liberalnih tema i senzibiliteta – na primer, kroz svoju kompetitivnu uzajamnu pomoć, strastveno zastupanje principa slobode govora, kao i principa meritokratije uz često preispitivanje propisa o intelektualnom vlasništvu. Zaista, etička filozofija S/SOK se fokusira na značaj znanja, samoobrazovanja i samoizražavanja kao presudnih odrednica slobode. Hakeri oživljavaju ove vrednosti kroz neverovatan opseg društvenog i tehničkog delovanja, koje će detaljno biti prikazano u ovoj knjizi.

Pošto hakeri dovode u pitanje jedan tok liberalnog prava – intelektualnu svojinu, na osnovu ideaala drugog – slobode govora (koje istovremeno i reformulišu), polje delovanja S/SOK čini uočljivim tenzije između dva najdragocenija liberalna principa, od kojih su oba u poslednjim decenijama pretrpela značajna produbljivanja i proširivanja. Stoga, svojom političkom dimenzijom, iako ovaj zaključak nije nešto što većina developera i zagovornika navodi, S/SOK predstavlja liberalnu kritiku u okviru liberalizma. Hakeri se istovremeno nalaze i u centru i na marginama liberalne tradicije.

Ekspanzija zakonske regulative prava intelektualne svojine, kao što navode neki autori, sastavni je deo jednog šireg neoliberalnog trenda privatizacije onoga što je nekada bilo javno ili pod upravom države, kao što su zdravstveno osiguranje, snabdevanje vodom ili vojna služba. »Neoliberalizam je, pre svega«, piše Dejvid Harvi (David Harvey 2005), »teorija političkih ekonomskih praksi koja zastupa stav da blagostanje čovečanstva najbolje može biti unapređeno liberalizacijom preduzetničkih sloboda i veština, unutar institucionalnog okvira koji karakterišu čvrsto utvrđena vlasnička prava, slobodna tržišta i slobodna trgovina.« S obzirom na to, hakeri koji stvaraju slobodan softver ne samo da ukazuju na davnašnju tenziju u okviru liberalnih zakonskih prava, već takođe nude i ciljanu kritiku neoliberalne težnje da napravi vlasništvo od skoro svega, uključujući i softver.

Iako se veći deo ovog etnografskog dela bavi time kako slobodan softver i hakovanje kritikuju neoliberalne trenove i rekreiraju liberalne ideale, učvršćujući koncept stvaralačke slobode uprkos ograničenjima koja nameću zakoni o intelektualnoj svojini, ono se istovremeno bavi i materijalnim, afektivnim i estetskim dimenzijama hakovanja. Dovodeći svoje lične sposobnosti i tehnologiju do novih granica (i prolazeći istovremeno kroz brojne frustracije na tom putu), hakeri doživljavaju radost koja proizilazi iz samodirigovane realizacije veština, ciljeva i talenta. Hakovanje ponekad pruža iskustva koja su u tolikoj meri razoružavajuća da su u stanju da rastrgnu samosvest, narušavajući time specifičnu koncepciju liberalnog sopstva – autonomnog, autentičnog i racionalnog – za koju se inače ovi hakeri standardno zalažu. Stoga je bar deo razloga zbog koga hakerska etika dobija liberalnu formu povezan sa estetskim doživljajima hakovanja, koji su učvršćeni liberalnim idiomima i gramatikom (ali se ne mogu svesti na njih). Hakovanje se, iako vezano za liberalnu ideologiju, preliva preko nje i prevazilazi liberalna načela ili liberalna shvatanja ličnosti stapanjući se najčešće sa nešto romantičnijim senzibilitetom koji se bavi uzvišenijom formom individualnog izraza ili, rečima teoretičarke politike Nensi Rozenblum (Nancy Rosenblum 1987, 41), »savršenom slobodom«.

Terenski rad među hakerima

Tokom većeg dela svoje istorije, antropologija se bavila izučavanjem manjih, uglavnom ne-zapadnih društava. Do prvih promena je došlo nakon talasa unutrašnje i spoljašnje kritike koji je počeo 60-ih, proširio se tokom 70-ih, a svoj vrhunac doživeo 80-ih godina dvadesetog veka. Sada poznat kao »kritički preokret u antropologiji«, bio je svojim najvećim delom usmeren ka osnovnom obeležju ove naučne discipline: kulturi. Kritičari su tvrdili da je sama ideja kulture, kao univerzalno ustanovljena tokom istorije, težila prikazivanju zajednica kao daleko više ograničenih, koherentnih i vanvremenskih, nego što to one zaista jesu i, što je gore,

ovakva osiromašena interpretacija dovela je do izostavljanja tema koje se tiču moći, klase, kolonijalizma i kapitalizma (Abu-Lughod 1991; Asad 1973; Clifford 1988; Clifford i Marcus 1986; Dirks 1992; Said 1978). Ova kritika je, između ostalog, otkrila nove teme i teorijska gledišta u oblasti antropološkog istraživanja. Antropološkinja poput mene, na primer, sada je u mogućnosti da legitimno kroči na polje netradicionalnih »terenskih lokacija« i da se bavi novim rasponom tema, među kojima su tehnološko-naučna praksa, informacione tehnologije, kao i drugi široko rasprostranjeni globalni procesi: od migracija radne snage do međunarodnih propisa o intelektualnoj svojini.

Delom zahvaljujući ovim disciplinarnim promenama, u zimu 2000. godine, napustila sam snežni Čikago i stigla u magloviti San Francisko kako bih započela ono što kulturni antropolazi smatraju osnovnim metodološkim poduhvatom: terenski rad. Prema imperativu potpunog utapanja, vodeća ideja je da se do analitičkih uvida dolazi kada se uključimo u društveni milje onih koje nastojimo da razumemo. Posao na terenu zahteva dugoročno istraživanje, obično u trajanju od oko godinu dana, a i više, i uključuje mnoštvo aktivnosti kao što su sudelovanje, posmatranje, slušanje, snimanje, prikupljanje podataka, intervjuisanje, učenje novog jezika i postavljanje mnogo pitanja.

Kada sam kolegama saopštila da planiram terenski rad među hakerima, mnogo je ljudi, i antropologa, i drugih, dovodilo moj plan u pitanje. Kako se sprovodi terenski rad među hakerima, s obzirom da oni vreme provode sami ili na internetu? Ili među onima koji ne razumeju to ime, s obzirom da su svi hakeri »odmetnici«? Zadirkujući me, mnogo mojih kolega je, osim dovođenja u pitanje način na koji će prikupiti podatke, često iznosilo i mišljenje da će mi posao na terenu biti »odista lak« (ili »mnogo lakši od njihovog«) jer ja proučavam hakere u San Francisku i na internetu.

Značenje skriveno ispod ovog zadirkivanja nije bilo teško odgometnuti: uprkos transformacijama u antropologiji koje su delimično dale legitimitet mom istraživanju, predmet istraživanja koji sam odabrala im je delovao kao vrlo

atipičan. Moje kolege su upotrebile društveno prihvatljivo sredstvo – šalu – kako bi istakli ono o čemu se drugačije ne bi otvoreno razgovaralo: da je moj predmet izučavanja, a to su pre svega severnoamerički i evropski (i neki južnoamerički) hakeri, možda previše kulturalno bliski mom svetu da bih mogla da izvedem kritičku analizu; ili da, možda, sama aktivnost bavljenja računarstvom (koja se obično percipira kao usamljenička, instrumentalna i savršeno racionalna) može biti nosilac isključivo površnih, anemičnih kulturoloških značenja.⁵

Na prelasku u XXI vek, iako je došlo do »preporoda« antropologije kao polja istraživanja – tako da postaje ne samo prihvatljivo već se, zapravo, na određenom nivou i aktivno podstiče izučavanje Zapada uz pomoć novih kategorija analize – Mišel Rolf Trujo (Michel Rolph Trouillot 2003) predlaže da »antropolozi kroče na Zapad obazrivo, na zadnja vrata, nakon što su ozbiljnim radom na drugim mestima to zaslužili«. Ja sam, kao mlada ambiciozna antropološkinja, tokom postdiplomskih studija bila prepuna entuzijazma za izučavanje slobodnog softvera zbog čega sam izbegavala tradicionalne obaveze i znala da je za mene, kao i za moje kolege, moj projekat služio kao praktičan primer toga šta čini odgovarajuću antropološku »lokaciju« (Gupta i Ferguson 1997) za istraživanje – posebno kada su u pitanju postdiplomci i mladi naučnici.

I sama sam se pitala kako bih uopšte bila u stanju da prepoznam, a naročito da analiziram, forme kulturnih vrednosti u grupi koju mahom čine muškarci, relativno različitog klasnog i etničkog porekla, koji se dobrovoljno udružuju na internetu kako bi stvarali softver. Da li bih morala da dovedem svoju etnografsku maštu do krajnjih granica? Ili da se oslonim na čisto formalnu i semiotičku analizu teksta i objekata – što je metodologija koju sam iz više razloga želela da izbegnem. Među ovim strahovima, tešila me je ideja da, kao što su moje kolege istakle, terenski rad, bar u početku, neće biti praćen neprijatnostima koje nastaju kada upadnete u svakodnevni život onih koje želite da izučavate, obično u sasvim nepoznatoj sredini. Ako ništa drugo, bar sam mogla

da sa hakerima komuniciram na engleskom, da živim u poznatom i kosmopolitskom, urbanom okruženju, i da se na kraju dana vratim u privatnost i udobnost svog stana.

Ispostavilo se da su se moja prva etnografska iskustva na mnogo načina pokazala kao veći izazov nego što sam očekivala. Prva tačka kontakta ili kako bi to Kliford Gerc (Clifford Geertz 1977, 413) poetično rekao »faza naleta veta«, bila je teža nego što sam zamišljala. Iako se među antropolozima o tome ne diskutuje uvek na sasvim otvoren način, pojavljivanje na javnim događajima, ponekad bez najave, i iznošenje svoje namere da ostanete mesecima, ili čak godinama, izuzetno je težak način predstavljanja grupi ljudi koje želite formalno da izučavate. Još je teže tim neznancima, čije se tipično shvatanje antropologije zasniva na popularnim prikazima iz medija poput Indijana Džons trilogije, opisati našu metodologiju posmatranja sa učestvovanjem, koja ni među antropolozima nije dovoljno teorijski obrađena.⁶ Povrh osećaja neprijatnosti koji me je pratio tokom prvih nekoliko nedelja istraživanja na terenu, obično sam bila jedina žena na tim hakerskim okupljanjima, i kao rezultat toga sam još snažnije osećala kako ne pripadam tu. Mada sam često prepoznavala pojedine reči kada bi hakeri međusobno vodili razgovore o svom poslu – što se dešavalo najveći deo vremena – meni je bilo isto kao da pričaju na stranom jeziku.

Tada, na početku istraživačkog perioda, često nisam želela da napustim stan kako bih prisustvovala S/SOK hakerskim društvenim događajima, sastancima korisničkih grupa, konferencijama, niti da učestvujem u razgovorima na IRC kanalima ili imejl listama – iako je sve to bilo veoma važno za moje istraživanje. Međutim, u roku od nekoliko meseci, moja plašljivost i neodlučnost su lagano počele da se tope. Razlog ove drastične promene raspoloženja me je iznenadio: u pitanju je bilo obilje humora i smeha među hakerima. Kako sam sve više saznavala o njihovom tehničkom svetu i počela da naslućujem smisao njihovih ezoteričnih šala, ubrzo sam počela i da uživam u tim beskrajnim nizovima šala koje su pravili u svim mogućim kontekstima. Bilo za vreme večere u kvartu *Mission* u San Francisku, ili u kancela-

riji Fondacije za elektronske granice u kojoj sam stažirala, ili na mesečnim okupljanjima Linux korisničke grupe zalivske oblasti San Franciska, koja su se održavala u jednom velikom restoranu u kineskoj četvrti - humor je uvek bio veran drug.

S obzirom na duboko, telesno zadovoljstvo koje smeh proizvodi, radosna atmosfera je pomogla da se prevaziđu sve društvene barijere i izvori nelagode te omogućila da se među hakerima osećam dobrodošlo. Uskoro mi je postalo jasno da oni to, ipak, ne rade zbog mene – društveni svet hakera je prepun humora. Primetila sam da imaju sposobnost da skoro sve »zloupotrebljavaju« do krajnjih granica i pretvaraju u materijal za beskonačan niz šala. Kada sam konačno uspela da ovladam internim, tehničkim jezikom pointera, kompjajlera, RFC-ijeva, i386, X86, AMD64, *core dump*-ova, *shell*-ova, *bash* skripti, *man* stranica, PGP, GPG, *gnupg*, *OpenPGP*, *pipe*-ova, *world writeable* fajlova, *PCMCIA*, *chmod*, *syntactically significant whitespace* i tako dalje (i dalje, i dalje), beskrajno polje hakerskih šala mi je postalo razumljivo.

Uživanje u hakerskom humoru je meni, kao etnografu početniku, uvek iznova pružalo ohrabrenje. Osim toga što sam na ličnom nivou uživala u njihovom zadirkivanju, razumevanje tih šala je ukazalo i na promenu mog statusa autsajdera, što je takođe značilo da sam počela da shvatam kako da zbijanje šala tumačim u okvirima zadovoljstva, kreativnosti i načina života. Humor je, ne samo najjasniji izraz zadovoljstva hakovanja (čime će se pozabaviti kasnije), već i najznačajniji provodnik za izražavanje osobitih hakerskih definicija kreativnosti i individualnosti, koji delimično prikazuje način života pripadnika tehnokulture, tj. kompjuterskih hakera. Kao što je slučaj i sa umešno napisanim tehničkim kodom, zbijanje šala u javnosti omogućava hakerima da prizovu svoje najkreativnije biće – izvođački čin koji dobija javnu (i neospornu) potvrdu izraženu trenutkom smeha. Ova ekspresija duhovitosti učvršćuje značenje arhetipskog hakerskog bića – odlučne i razborite individue koja koristi svoje dobro razvijene sposobnosti rasuđivanja i opažanja kako bi razumela »formalni« svet (tehnički ili ne) oko sebe, i to sa takvom pronicljivošću da je u stanju da virtuozno inter-

veniše u okviru tog logičkog sistema, bilo radi igre, pedagođije ili tehničkih inovacija. Ukratko, oni imaju jedan nestasan i prkosan stav, koji primenjuju na skoro svaki sistem kako bi mu dali novu namenu.

Posle nekoliko meseci istraživanja verovala sam da će primarni antropološki doprinos ovog projekta biti u izlaganju kulturnih običaja kompjuterskog hakovanja, kao što je humor, sa metodološkom analizom sprovođenja istraživanja u virtuelnom prostoru bitova i bajtova. Tokom kasnijih faza svog terenskog rada, počela sam da uviđam značaj još jedne teme: bliskog odnosa između etike slobodnog softvera i normativnog, mnogo opsežnijeg, režima liberalizma. Pre nego što detaljnije izložim temu tog odnosa, najpre ću napraviti kratko etnografsko skretanje kako bih detaljnije opisala *kada* je postalo nesumnjivo očigledno da je ovaj tehnički domen mesto gde su liberalni ideali, pre svega sloboda govora, ne samo dobili konkretno značenje, već i učinili rasede i pukotine u okviru liberalizma jasno vidljivim.

...

Bio je 29. avgust 2001. godine i jedan sasvim običan dan u San Francisku. Jako jutarnje sunce i duboko plavetnilo neba su varljivo skrivali realno mnogo nižu temperaturu. Prisustvovala sam protestu zajedno sa grupom od oko pedesetak programera, sistem-administratora i slobodnosoftverskih entuzijasta koji su zahtevali oslobođanje ruskog programera Dmitrija Skljarova (Dmitry Sklyarov), koga je Federalni istražni biro (FBI) uhapsio nekoliko nedelja ranije u Las Vegasu, dok je napuštao Defkon (Defcon), najveću hakersku konferenciju na svetu. Uhapšen je po nalogu softverskog giganta iz Silicijumske doline Adobe-ja i optužen za kršenje nedavno ratifikovanog, kontroverznog Zakona o autorskim pravima za digitalni milenijum (engl. Digital Millennium Copyright Act – DMCA). Dmitri je napisao softver Advanced eBook Processor za svog ruskog poslodavca. Ova aplikacija transformiše Adobe-jev eBook format u Portable Document Format (PDF). Kako bi softver mogao da izvede ovu konver-

ziju, potrebno je da prekrši i zaobiđe eBook-ove mere zaštite od kopiranja. Kao takav, ovaj softver je prekršio DMCA-ovu klauzulu o zabrani zaobilaženja koja kaže da »niko ne sme zaobići tehnološku zaštitnu meru koja efektivno kontroliše pristup delu zaštićenom tom merom«.⁷

Protestna kolona je od mesta održavanja godišnje LinuxWorld konferencije, Mosconi Centra (Moscone Center), najznačajnijeg konferencijskog centra u San Francisku, krenula ka kancelariji federalnog tužioca. Usput je i nekolica beskućnika pokazala solidarnost podižući pesnice. Dvojica su nas pitala da li protestujemo za oslobođenje Mumije – do te pretpostavke je najverovatnije došlo pod uticajem nedavnog niza protesta u čast Mumije Abu-Džamala (Mumia Abu-Jamal). I zaista, kao što sam saznala ubrzo nakon svog prvog dolaska u San Francisko, ovaj grad je jedan od najaktivnijih poligona za radikalne aktiviste u Sjedinjenim Američkim Državama. Ovo proleće i leto su posebno vrveli od dešavanja, s obzirom na istaknutost anti-globalizacijskih pokreta. Međutim, ovaj mali, intimni protest nije bio tipičan u toj mećavi levičarski orijentisanih protesta, jer нико od učesnika nije bio u stanju da sažeto i koherentno saopšti koja je priroda tog hapšenja, s obzirom na to da je plivala u abecednoj supi akronima poput DRM (engl. Digital rights management), DMCA i PDF, za razliku od daleko poznatijih ideja kao što su pravda i rasizam. Nekoliko članova naše svite se, ipak, srdačno zahvalilo tim neočekivanim, ali očigledno saosećajnim pristalicama, i objasnilo im da, iako nije tako ozbiljna kao Mumijin slučaj, Dmitrijeva situacija ipak predstavlja nepravedno targetiranje od strane korumpiranog i kriminalnog pravnog sistema, naročito što mu je pretilo do 25 godina zatvorske kazne, »samo zbog pisanja softvera«.

Kada smo stigli do Palate pravde, ostrašćena ekipa programera se pribila zajedno i podigla transparente na kojima je pisalo: »Učinite ono što je ispravno«, »Kodiranje nije zločin«, i »Kodiranje je govor«.

Verovatno je činjenica da sam bila direktni svedok ovakvih vatreñih izliva, među ljudima koji se inače klone

Slika 1. DMCA protest
Fotografija: Ed Hinc (Ed Hintz)

svih javnih oblika političkog delovanja, ono što me je navelo da ponovo razmislim o ovoj naizgled jednostavnoj tvrdnji - *kôd je govor*. Shvatila sam da je, iako sam je svakako već čula (a vremenom sam mogla da je čujem sve češće), ta tvrdnja bila mnogo značajnija nego što sam ranije mislila. Nakon istraživanja koje sam obavila, bilo mi je jasno da, iako se veza između slobodnog govora i izvornog koda brzo učvrstila među hakerima kao pitanje novog, tehničkog, zdravog razuma, do njenog uspostavljanja je došlo tek nedavno. Ovo shvatanje, iako praktično nije ni postojalo u objavlјivanom diskursu sve do ranih '90-ih, sada je široko rasprostranjeno i rutinski se koristi kao argument protiv slepe primene zakona o intelektualnoj svojini na proizvodnju softvera.

Na početku istraživanja mi je bilo savršeno jasno da proizvodnja slobodnog softvera polako ali dosledno rasklapa ideološku potporu ekspanziji zakona o autorskim pravima i patentima u nove oblasti proizvodnje, naročito u SAD, ali i u internacionalnom kontekstu. Kada sam uzela u obzir to da hakeri dovode u pitanje jedan od centralnih stubova liberalnog prava – intelektualnu svojinu, reformulišući ideale drugog – slobodnog govora, postalo mi je očigledno da su oni nesumnjivo otkrili procep između dve dragocene grupe liberalnih principa.

Iako je dvestogodišnja istorija pitanja intelektualne svojine odavno opterećena kontroverzama koje se tiču dometa, vremenskih ograničenja i svrhe njegovih različitih instrumenata (Hesse 2002; Johns 2006, 2010; McGill 2002), pravnici su tek nedavno posvetili ozbiljniju pažnju otežanoj koegzistenciji slobodnog govora i principa intelektualne svojine (McLeod 2007; Netanel 2008; Nimmer 1970; Tushnet 2004). Zakon o autorskim pravima, dodeljujući autorima značajnu količinu kontrole nad reprodukcijom i cirkulacijom njihovog dela, ograničava razvoj njime zaštićenog materijala kroz druge aktivnosti javnog izražavanja i, kao posledica toga, cenzuriše javnu upotrebu određenih oblika ekspresivnog sadržaja. Profesor prava Rej Paterson (Ray Patterson 1968, 224) elokventno prikazuje ovu dinamiku kao sudar fundamentalnih vrednosti demokratskog društva: »Društvo u kome je sloboda izražavanja jedan od osnovnih principa slobode, ograničava tu slobodu do te mere da i same ideje stavlja pod zakonski zaštićene interese svojine.«

Pošto se obavezivanje na slobodu govora i pravo intelektualne svojine nalaze pod istim krovom – ustava SAD – mogućnost za nastanak konflikta postoji odavno. Tokom najvećeg dela njihovog zakonskog postojanja, ipak, konflikt primetno nije bilo, uglavnom zbog toga što je domet, i slobodnog govora i zakona o intelektualnoj svojini, biodaleko ograničeniji nego danas. Tek tokom XX veka se dogodilo da su Prvi amandman i intelektualno vlasništvo počeli da dobijaju do tada neviđen simbolični i zakonski značaj koji sada uživaju u Sjedinjenim Državama, a i u mnogim drugim zemljama. (Iako Sjedinjene Države imaju najširu zaštitu slobode govora na svetu, ipak su i mnoge druge zapadne zemlje, čak iako ograničavaju doseg ovog prava, proširile zaštitu slobode govora i intelektualne svojine u poslednjih 50 godina.)

Trajanje autorskog prava, na primer, koji autoru dodeljuje značajnu količinu kontrole nad izrazom njegovih ideja, najpre je bilo ograničeno na 14 godina, uz jednokratnu mogućnost obnavljanja. Danas je u Sjedinjenim Državama dužina trajanja autorskih prava produžena na dužinu života

autora, plus 70 godina, dok za delo u vlasništvu pravnog subjekta prava traju 95 godina nakon objavljivanja, nezavisno od dužine života autora. Uslov da se obavi registracija, koji je originalno postojao, kasnije je ukinut. Skoro bilo kakav izraz – žvrljotina na parčetu papira, blog-post ili pesma – automatski dobijaju zaštitu, dok god predstavljaju autorsko delo.

Onaj deo pravne nauke koji se bavi slobodom govora prati sličnu putanju. Iako Ustav SAD sadrži čuvene reči »Kongres ne može doneti nikakav zakon [...] koji ograničava slobodu govora ili štampe«, tokom prve polovine XX veka Vrhovni sud Sjedinjenih Država redukovao je mnoge oblike govora, kao što je recimo politički pamflet, koji sada predstavlja srž demokratskog procesa. Veoma je lako zaboraviti da je trenutno stanje, u kome sloboda govora uživa zaštitu države, prilično nov element društvenog razvoja, koji je najvećim svojim delom realizovan u poslednjih 50 godina (Bollinger i Stone 2002).

Zbog pojačanog trenja između slobodnog govora i intelektualnog vlasništva, sudstvo Sjedinjenih Država je u poslednjih 25 godina otvoreno pokrenulo raspravu na tu temu tvrdeći da bilo kakve negativne posledice cenzurisanja govora ne smeju da prevagnu u odnosu na javnu dobit koju donosi zakon o autorskom pravu. Drugim rečima, kao pitanje javne politike, zakon o autorskim pravima predstavlja prihvatljivo ograničavanje slobode govora zbog toga što čini osnovu onoga što se naziva »tržište ideja«.⁸ Teorija koja pokreće ovo tržište ideja je da će, ako i kada bude omogućeno da se ideje javno nadmeću jedna sa drugom, istina, ili u manje pozitivističkom obliku – najbolje rešenje, postati očigledno.

S obzirom na ovaku istorijsku putanju, upotreba S/SOK licenci ugrožava trenutni režim zakona o intelektualnoj svojini, koji postaje sve restriktivniji, te je, stoga, od strane jednog pravnika zloslutno nazvan savremenim pokretačem »drugog pokreta ogradijanja« (Boyle 2003). Veliki broj developera slobodnog softvera ne smatra instrumente zakona o intelektualnoj svojini glavnim stimulusom tržišta ideja i znanja. Oni ih, zapravo, vide kao formu ograničava-

nja, i to tako suštinsku (i loše izvedenu), da joj se mora suprotstaviti alternativnim pravnim sporazumima koji tretiraju znanje, izume i sve ostale izraze stvaralaštva, ne kao vlasništvo, već kao govor koji treba slobodno deliti, širiti i modifikovati.

Estetika hakovanja

Pošto hakeri softvera otvorenog koda ukazuju na tenzije između dva liberalna principa i nude ciljanu, pa možda čak i opštu kritiku neoliberalizma, dovodeći u pitanje zakone o intelektualnoj svojini (mada retko spominjući neoliberalizam), njihova posvećenost slobodi govora gura u prvi plan jednu verziju liberalnog pojedinca koji je odlutao od dominantnih ideja liberalne ličnosti: egoističnog konzumenta i racionalnog materialiste. Među naučnicima se ovo često svrstava u rubriku »posesivnog individualizma« i definiše kao »one duboko internalizovane navike razmišljanja i osećanja [...] sve oko sebe vide pre svega kao stvarno ili potencijalno komercijalno vlasništvo« (Graeber 2007, 3; videti i Macpherson 1962). Među hakerima sopstvo podrazumeva poseban registar osobina: to je autonomno biće, vođeno posvećenošću racionalnoj misli, kritičkom razmatranju, razvoju veština i sposobnosti – skupu karakteristika koje podrazumeva doktrina slobodnog govora (Peters 2005).⁹

Koliko god da su ovi ekspresivni i racionalni impulsi važni među programerima ipak ne obuhvataju u potpunosti afektivni stav hakera, pre svega njihovu duboku angažovanost, koja nekada proističe iz frustracije, nekada iz zadovoljstva, a nekada se ova dva pokretača i ukrštaju. Veoma brzo nakon što sam započela svoj terenski rad shvatila sam da hakovanje karakteriše sticaj konstantnih profesionalnih razočaranja i ličnih/kolektivnih radosti. Kao što je mnogo pisaca zabeležilo, i kao što sam i sama često imala prilike da primetim, hakovanje, bilo u formi programiranja, debagovanja (ispravljanja grešaka) ili održavanja sistema (kao što su serveri) i upravljanja njima, izvor je neprekidne frustracije

(Rosenberg 2007; Ullman 2003). Komjuteri i softveri se *neprestano* kvare, uspostavljanje interoperabilnosti je često prava noćna mora, korisnici uglavnom »nemaju pojma« o sistemima koje koriste (tako da ih često kvare i stalno im je potrebna pomoć), brzina i tempo tehnoloških promena su neumoljivi, a zadovoljavanje očekivanja korisnika skoro nemoguće izvesti na predviđen način. Frustracija koja obično prati realnost čak i rutinskog tehničkog posla prikazana je kao plivanje sa ajkulama u *xkcd*, jednom od najomiljenijih »geek« internet stripova (Slika 2).

Ovaj strip prikazuje to da hakeri, dok rade, ponekad plivaju u moru frustracije. Petljanje sa softverom, rešavanje problema i pravljenje novog softvera, i to tokom čitavog života, svakako će biti obeleženo različitim stupnjevima teškoće i grešaka – to je stanje teškog rada koje jedan teoretičar ovog digitalnog »zanatstva« opisuje kao »otpor materijala« (Sennett 2008). Nailazeći na prepreke,iskusni majstori zanata, kakvi su hakeri, moraju izgraditi i obilje »tolerancije na frustraciju« (ibid); to je mehanizam za izlaženje na kraj sa svim teškoćama koji će u različitim trenucima neizbežno zakazati, što u najboljem slučaju dovodi do osećanja frustracije, a u najgorem do agonije, pa čak i očaja i sindroma izgaranja.

Bez obzira na sve frustracije, ili možda upravo zbog njih, hakerski zanat zahteva duboko angažovanje, odnosno stanje koje se u književnosti najčešće naziva »stvaralački zanos« (eng: flow, Csikszentmihaly 1990). U svojoj blažoj i uobičajenijoj formi, hakersko zadovoljstvo bi bilo bliže aristotelovskoj teoriji eudajmonije (blaženstva), koje je filozofkinja Marta Nussbaum (Martha Nussbaum 2004, 61) sažeto definisala kao »neometano izvođenje aktivnosti koje pružaju osećaj sreće«. Ispitujući granice svojih ličnih sposobnosti i veština, kroz igru sa tehnologijom i kroz njenu proizvodnju, hakeri doživljavaju radost koja proizilazi iz samodirigovane realizacije veština, ciljeva i talenta. Svakako, prevazilaženje otpora i rešavanje problema, od kojih su neki veoma zbunjujući, od suštinskog su značaja za to osećanje postignuća i ponosa koje hakeri često imaju priliku da iskuse.

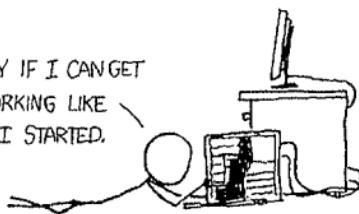
AS A PROJECT WEARS ON, STANDARDS
FOR SUCCESS SLIP LOWER AND LOWER.

0 HOURS

6 HOURS

I'LL BE HAPPY IF I CAN GET
THE SYSTEM WORKING LIKE
IT WAS WHEN I STARTED.

10 HOURS

WELL, THE DESKTOP'S A LOST CAUSE,
BUT I THINK I CAN FIX THE
PROBLEMS THE LAPTOP'S DEVELOPED.

24 HOURS

IF WE'RE LUCKY, THE SHARKS WILL STAY
AWAY UNTIL WE REACH SHALLOW WATER.

IF WE MAKE IT BACK ALIVE, YOU'RE
NEVER UPGRADING ANYTHING AGAIN.

Slika 2. Uspeh, xkcd
autor: Rendal Manro (Randall Munroe)

Hakersko zadovoljstvo, ipak, nije uvek tako trezveno i kontrolisano; ono daleko prevazilazi ponos eudajmonije. Ne toliko često, ali ipak s vremena na vreme, hakeri doživljavaju neku vrstu opsesivnijeg blaženstva. Opisi hakera o svom uranjanju u tehnologiju podsećaju me na sažet ali prelep opis Rajnera Marije Rilkea (Rainer Maria Rilke) one

strasti koja pokreće njegove intelektualne težnje: »sva uzdizanja moga uma počinju u mojoj krvi«. Ovaj oblik zadovoljstva sličan je onome što je Roland Bart (Roland Barthes 1975) prikazao kao blaženstvo ili *jouissance* – zadovoljstvo koje je tako potpuno, zanosno, sveobuhvatno da je u stanju da poništi svaki trag samosvesti. U hakerskom žargonu to stanje blaženstva naziva se »deep hack mode« (stanje dubokog hakovanja). Met Velš (Matt Welsh), poznati haker i informatičar, šaljivo opisuje potpuni magnetizam ovog stanja: »Veoma je malo događaja koji mogu da izvuku nekoga iz Deep Hack Mode-a, uz dva poznata izuzetka: ako te pogodi grom ili, još gore, ako tvoj kompjuter pogodi grom«.¹⁰

Pošto hakeri predaju svoju volju i biće tehnologiji – a poznati su po tome što i svom telu uskraćuju san, bar tokom kraćih perioda – radost koju osećaju zbog bavljenja tehnologijom i njenog pažljivog oblikovanja, ponekad prerasta u transcendentalno blaženstvo. U ovakvim trenucima se prevazilazi upotrebljena vrednost. Sopstvo tada u isti mah može da izrazi svoje najdublje biće i da se uruši u okviru objekta svog stvaranja. U onome što ostane iza posebno prijatnog trenutka hakovanja, više nema tragova autonomnog, liberalnog sopstva.

Svakako da je meni, kao etnografskinji, bilo nemoguće da dotaknem i osetim ove oblike zadovoljstva i posvećenosti. No, često sam bila svedok socijalnih markera radosti hakovanja, u situacijama kada bi hakeri pričali međusobno o svom poslu, dok bi se šalili oko tehničkih detalja, i posebno tokom njihovih veselih hakerskih proslava. Poenta je u tome što višestrana zadovoljstva hakovanja ukazuju na to da upotrebljena vrednost nije jedini pokretač hakerskog stvaralaštva. Iako su hakeri žestoko pragmatično i utilitaristički nastrojeni – tehnologija pre svega mora da radi – takođe su i žestoko poetični i uvek iznova potvrđuju umetničke elemente svog rada. Jedan od najjasnijih izraza tehnologije/softvera kao umetnosti predstavljaju slučajevi kada je kôd napisan u vidu poezije ili kada je poezija napisana izvornim kodom (Black 2002). Za mnoge hakere slobodnog koda, čin pisanja softvera i učenja od drugih daleko prevazilazi prosto ispolja-

vanje inženjerske etike, ili tehnokratske kalkulacije u cilju razvoja ličnih sposobnosti veštog i efikasnog programera ili sistem-administratora.

Hakovanje je u svojoj romantičnijoj inkarnaciji skup karakterizacija i impulsa koji iako pokazuju afinitet ka liberalizmu takođe zalaže i na drugačiju, u velikoj meri estetsku i emotivnu teritoriju. Liberalizam, kao ideološki korpus, svakako dopušta zadovoljstvo, ali se uglavnom teorijski ne bavi subjektivnim i estetskim stanjima zadovoljstva, koje je romantičarska tradicija usvojila kao svoju centralnu temu. Romantizam, kako objašnjava Rozenblumova (Rosenblum 1987, 10), jeste »raskošan rastanak od trezvenog individualizma«, ali se može shvatiti i kao »eksploatacija liberalnih idea«. Iako je važno napraviti razliku između liberalnih i romantičarskih senzibiliteta, oni svakako mogu koegzistirati bez previše trenja, kao što tvrdi Rozenblumova u svom izlagaju o romantizmu. Ona uz pomoć ideja istaknutih istorijskih ličnosti, kao što su Džon Stjuart Mil (John Stuart Mill) i Henri Dejvid Toro (Henry David Thoreau), ispituje kompatibilnost i simbiozu između liberalizma i romantizma. Hakeri, na osnovu svoje posvećenosti slobodi govora, ali istovremeno i estetskim doživljajima, jesu socijalna grupa čiji senzibilitet leži upravo u toj međusobnoj vezi između racionalnog liberalnog nazora, i onog estetičkog, okrenutog ka unutra.

Nisu samo hakeri priglili ovu estetiku, ekspresivni senzibilitet koji filozof Čarls Tejlor (Charles Taylor 1992) uverljivo predstavlja kao fundamentalno delo naše savremene imaginacije ili, kako on to naziva »ekspresivno Jastvo«. Ovaj sentiment se prvi put istakao u XVIII veku, i poslužio kao osnova za »novi, potpuniji individualizam« koji najveću težinu daje originalnosti, osećajima, kreativnosti, a ponekad čak i nezainteresovanosti. Ono što treba istaći jeste da ekspresivni individualizam i moralni ideali koje on povlači za sobom – samorealizacija, samospoznaja, samousavršavanje – mogu biti zagarantovani, kao što su pokazali brojni kritičari, kroz potrošnju, samopomoć, nove tehnologije za dogradnju čoveka (engl. *human enhancement*) i modifikacije

tela (Bellah i dr. 1985; Elliott 2003; Hogle 2005), te se stoga mogu glatko spojiti sa elementima posesivnog individualizma. Danas se oslobođanje i izražavanje svog »autentičnog«, »ekspresivnog« Ja, najčešće u potpunosti može izjednačiti sa trajnom predanošću konzumerizmu koji je delovanjem ogromne reklamne mašinerije naštigonan tako da održava želju za naizgled bezgraničnom količinom komercijalne robe i, sve više, za tehnologijama usmerenim ka dogradnji čoveka, poput plastične hirurgije.

Primer koji nam je pružio pokret slobodnog softvera (i prergršt sličnih »zanatskih« praksi), trebalo bi da u nama bar pobudi sumnju s obzirom na meru do koje je etika konzumerizma kolonizovala ekspresivni individualizam. Hakeri koji proizvode slobodan softver nesumnjivo učvršćuju ekspresivno sopstvo koje nije ukorenjeno u potrošnji već u proizvodnji i to na dva načina: oni proizvode softver, i kroz ovu tehničku proizvodnju takođe održavaju i neformalne društvene odnose, čak grade i institucije. S obzirom na različite etičke implikacije koje slede iz ovakvih ideja samorealizacije, ličnog izraza i razvoja (potrošačko nasuprot produktivnom sopstvu), dužnost nam je da ih analitički razdvojimo.

Dok liberalne artikulacije hakera koji proizvode slobodan softver, pre svega one koje se odnose na slobodu govora, imaju poznata politička obeležja, njihova materijalna iskustva, frustracije i zadovoljstvo hakovanja (uključujući sve pojedinosti pravljenja, kvarenja i popravljanja softvera) mogu delovati politički irelevantno. Ipak, strastvena posvećenost hakovanju, a posebno etika otvorenog pristupa, kodifikovana u licenci za slobodni softver, izražava, a istovremeno i slavi, neotuđivi, autonomni rad, što takođe nosi snažnu političku poruku. Više teoretičara (Galloway 2004; Söderberg 2007; Wark 2004) je već isticalo ovaj fenomen. Insistiranje hakera na tome da nikada ne izgube pristup plodovima svoga rada – a naravno i aktivno nastojanje da ih podele sa drugima – priziva u sećanje Marksovu poznatu kritiku otuđenog rada: »Spoljašnji karakter rada se za radnika ispoljava u činjenici da taj rad nije njegov već tudi, da ne pripada njemu i da u njemu on sâm ne pripada sebi već

drugome» (Marx i Engels 1978). Ono priziva Marksovu viziju upravo zbog toga što developeri slobodnog softvera pokušavaju da izbegnu oblike otuđenja koji su već dugo skoro sinonimi za kapitalističku proizvodnju. Sloboda, stoga, nije zasnovana samo na pravu da se govori bez ograničenja, već i zamišljena kao (mada pre svega kroz praksu) »utopističko obećanje neotuđivog rada, procvata čovečanstva kroz kreativno i samoaktualizaciono stvaralaštvo«, kao što je to Barton Bibi (Barton Beebe 2010, 885) vešto opisao.

Etika S/SOK hakera je, dakle, sinkretička – ta je osobina očito vidljiva i u njihovoј politici. Ona proglašava liberalnu politiku slobode govora i opšte slobode koja se tiče daleko veće publike od samih hakera, kao i neliberalnu politiku kulturnog zadovoljstva i političke nezainteresovanosti, koja je interna i intenzivno fokusirana isključivo na praksi hakovanja radi sebe samog, mada svakako inspiriše i druge da krenu istim stopama. Kada procenjujemo liberalnu etiku i afektivna zadovoljstva hakovanja, ne bi trebalo da to zadovoljstvo smatramo pravim licem hakovanja, a liberalizam, s druge strane, ideološkom maskom koju jednostavno treba raskrinkati (ili pak slaviti). Sa etnografske tačke gledišta, potrebno je uzeti u obzir činjenicu da su mnogi hakeri građani liberalnih demokratskih država, i da su na raspolaganju imali različite tipove liberalnih motiva – pre svega slobodu govora – kao sredstava za konceptualizaciju svoje tehničke prakse i učvršćivanje novih političkih zahteva. Tokom tog procesa izgradili su institucije i održavaju norme kroz koje internalizuju te liberalne ideale kao značajne, sve vreme održavajući izrazitu posvećenost neotuđivom radu.

O prikazu hakerske etike

Koliko god da me je tešila činjenica da se hakovanje može analizirati u svetu kulturoloških tema kao što su humor, liberalizam i zadovoljstvo, kao i to što na raspolaganju imam neke metodološke instrumente pomoću kojih bih to mogla da učinim, što sam više učila o hakovanju tako je taj osećaj lagodnosti neštajao jer sam morala da se suočim sa novim

brigama. Postajala sam sve obazrivija povodom toga na koji će način preneti drugima tu dinamičnu vitalnost i raznolikost koja krasi hakere i hakovanje, ali takođe i kako će prikazati tačke konflikta među njima. Kako bih što vernije ilustrovala ovu temu, podeliću sa vama jednu kratku priču.

Ubrzo nakon zvaničnog završetka terenskog dela rada našla sam se u Čikagu na večeri sa trojicom lokalnih developera slobodnog softvera. Jedan od njih se raspitivao o značajnijim iskustvima koje sam doživela tokom terenskog rada. Bilo je mnogo priča koje sam mogla da ispričam, ali odabrala sam priču o govoru Kevin Mitnika (Kevin Mitnick) – jednog od transgresivnijih hakera (upuštao se u ilegalne aktivnosti) među developerima slobodnog softvera, ali i jednog od najozloglašenijih hakera svih vremena – bar koliko sam ja imala prilike da čujem tokom leta 2004, na HOPE (Hackers on Planet Earth) konferenciji, koja je pokrenuta 1994. godine kako bi dala publicitet njegovim nevoljama sa zakonom. Mitnik je poznat kao nekadašnji majstor »socijalnog inženjeringu«, kao neko ko estetiku nedopuštenih radnji naprsto pretvara u ljudsku veštinu prevare. Umesto probijanja kroz tehnološke barikade, socijalni inženjeri za svoje mete biraju ljudе, i nasamaruju ih u njihovoј nezasitoj potrazi za tajnim informacijama. Zbog sve većeg broja legendarnih (a ponekad i ilegalnih) kompjuterskih upada, često olakšanih zahvaljujući njegovim veštinama socijalnog inženjera, Mitnik je proveo znatan deo svog odraslog života ili bežeći od zakona ili iza rešetaka, iako nikada nije profitirao od svog hakovanja ili uništio ičije vlasništvo (Coleman i Golub, 2008; Mitnick 2011; Thomas 2003).

U julu 2004. godine, pošto je konačno bio na slobodi, i nakon što mu je bilo dozvoljeno da opet koristi kompjutere, Mitnik je prvi put prisustvovao HOPE konferenciji u Njujorku. Tamo se, kao glavni govornik, obratio svojim duhovitim nastupom prepunoj dvorani hakera koji su ushićeno slušali čoveka koji je duže od decenije neprestano privlačio pažnju kao protagonist kampanje »Oslobodite Kevina«. Nudio im je priču za pričom, o svojim domišljatim hakerskim nestašlucima, od detinjstva nadalje: »Mislim da

sam rođen da budem haker jer sam već sa 10 godina bio fasciniran magijom«, objasnio je. »Želeo sam da probam zbranjeno voće.« Čak i dok je bio veoma mlad, njegove žrtve su bile vrlo raznovrsne: njegov razredni starešina, telefonska kompanija, čak i sistem javnog prevoza Los Andelesa. Nakon što je kupio isti aparat kakav koriste vozači autobusa za utiskivanje podataka na karte za presedanje, preuzeo je ulogu Robina Huda i provodio sate vozeći se gradskim autobusima i štampajući sopstvene piratske karte za presedanje koje je delio putnicima. Odsečke za karte je pronašao preturajući po kontejnerima, što je još jedna hakerska aktivnost pronalaženja informacija koja je bila naročito popularna pre nastanka aparata za uništavanje dokumenata. Bez obzira na to što su pravnici i novinari koristili Mitnikov slučaj da okaljaju ugled hakera, on je nesumnjivo i dalje koristio taj izraz sa ponosom.

Kada sam završila sa svojom pričom o onome što je, po meni, bio prilično zanosan govor, jedan od hakera, koji se očigledno nije slagao sa time što sam Mitnika nazivala »hakerom«, odgovorio je: »Kevin nije haker. On je kraker (engl. *cracker*).« Sredinom '80-ih neki od hakera su skovali izraz kraker kako bi se odaljili od negativnog imidža koji su počeli da stiču zbog medijskih prikaza u to vreme. Prema jednom malom rečniku hakerskog žargona (*The Hacker Jargon File*), krakeri su oni koji hakuju u nepoštene, zlonamerne ili nezakonite svrhe, dok su hakeri jednostavno zaljubljenici u tehnologiju. Iako neki hakeri prave razliku između krakera i hakera, drugi to dovode u pitanje. Jedan od primera za to je, recimo, kada je tokom intervjuja jedan od hakera slobodnog softvera opisao ovakvo etiketiranje kao »cenzurisanje toga koji se sve tipovi ljudi bave hakovanjem [...] Veoma često su potpuno iste tehnologije koje se koriste u hakovanju 2 (ilegalnijoj vrsti) važan deo hakovanja 1.«

Kako ne bismo pogrešili, hakerima se možemo baviti na osnovu njihovih sličnosti. Svi imaju tendenciju da visoko cene skup liberalnih principa: slobodu, privatnost i pristup. Svi hakeri, takođe, obožavaju kompjutere – to je ono što ih najsnažnije veže – i obučeni su u oblasti specijalizovanih,

ezoteričnih tehničkih veština, pre svega programiranja, upravljanja mrežama i sistemima, ispitivanja sigurnosti i hakovanja hardvera. Neki umeju da neautorizovano pristupaju raznim tehnologijama, kroz postupke različitih stepena nezakonitosti (a veliki deo hakovanja je legalan). Ali pre svega, hakovanje, u svim svojim različitim formama i dimenzijama, oformljava jednu estetiku u kojoj su zanat i vеština tesno povezani. Hakeri, dakle, veliku vrednost pridaju zabavi, smicalicama i visprenosti, te će često svoju dovitljivost prikazati kroz izvorni kod, humor, ili oba: duhoviti kôd.

Hakeri, ipak, ispoljavaju i znatnu dozu raznolikosti, notorno su »sektaški« organizovani i vode neprestane diskusije o značenju reči haker i hakovanje. Pa ipak, skoro svi akademski i novinarski radovi na temu hakera univerzalno zanemaruju ove razlike i sve hakere definišu kao grupu koja deli jedinstvenu »hakersku etiku«. Predlažući prvu definiciju u delu *Hakeri: heroji kompjuterske revolucije* (*Hackers: Heroes of the Computer Revolution*), novinar Stiven Levi (Steven Levy 1984, 39) otkrio je među nekoliko generacija hakera sa MIT-a (Institut tehnologije Masačusetsa) jedinstvenu, kao i »smelu simbiozu između čoveka i mašine«, kroz koju su hakeri svoju želju za igranjem, učenjem i stvaranjem tehničke lepote postavili iznad svih drugih ciljeva. »Hakerska etika« je kraći naziv za čitav niz načela, koji uključuje mešavinu estetskih i pragmatičkih imperativa: posvećenost slobodi informacija, nepoverenje prema autoritetu, snažnu posvećenost meritokratiji, kao i čvrsto uverenje da kompjuteri mogu biti osnova za postizanje jednog lepšeg i boljeg sveta (ibid).

Činjenica da se naučnici, novinari, a i sami hakeri osvrću na postojanje ove etike, na više načina predstavlja svedočanstvo, ne samo o tome da Levi nudi izvrstan prikaz – to je i dalje jedno od najboljih dela o hakovanju – već takođe i o činjenici da je hakerska etika u najopštijem smislu pogodan način za prikazivanje nekih savremenih etičkih i estetičkih odlika hakovanja. Na primer, mnogi principi koji motivišu filozofiju slobodnog softvera prikazuju, usavršavaju, proširuju i pojašnjavaju mnoge od tih originalnih normi. Osim toga, a što se retko uvažava, Levijev prikaz je

pomogao da se pokrene jedan intenzivniji oblik refleksivnosti među hakerima. Mnogo hakera se bavi svojom kulturom i etikom. To je primer za ono što Maršal Salins (Marshall Sahlins 2000, 197; videti i Carneiro da Cunha, 2009) opisuje kao »savremeni kulturalizam« – forma »kulturne samosvesti« koja kulturu prevara u »objektifikovanu vrednost«. Ova politička dinamika samodirigovane kulturne reprezentacije izražena je u sledećem citatu Seta Šuena (Seth Schoen), strastvenog zagovornika slobodnog softvera i tehnologa pri Fondaciji za elektronske granice. U prvom redu teksta koji se pojavljuje na njegovoj interent strani Šuen sa ponosom kaže: »Pročitao sam (Levijeve *Hakere*) kad sam bio tinejdžer. [...] Pomislio sam: 'Dođavola, trebalo bi da i ja budem ovde!' A onda, nekih 10 godina kasnije, kada sam ponovo razmišljao o tome: 'Znaš, kada bi postojao četvrti segment u knjizi, možda bih tu bio!' To je lepa pomisao.«¹¹

Što sam dublje zalazila u kulturnu politiku hakovanja, počela sam da uviđam ozbiljna ograničenja u pogledu uspostavljanja bilo kakve jasne veze između hakerske etike iz prošlosti i slobodnog softvera trenutno (a da i ne govorimo o ostalim hakerskim praksama). To bi, pre svega, značilo zanemarivanje načina na koji etičke norme dobijaju svoju pravu formu i, što je još bitnije, kako se menjaju tokom vremena. Na primer, tokom ranih '80-ih, »o pravilima ove revolucionarne hakerske etike«, kako primećuje Levi (1984) »nije se toliko raspravljalo i diskutovalo, već su bila stvar prečutnog dogovora. *Nije bilo nikakvih manifesta.*« Ipak (možda pomalo ironično), nekih godinu dana nakon izlaska njegove knjige, programer sa MIT-a Ričard Stolman (Richard Stallman) napravio je načrt Fondacije za slobodni softver (engl. Free Software Foundation – FSF) (1996, 2010.) i izdao Manifest GNU-a, insistirajući na tome da »zlatno pravilo zahteva da, ako mi se svidi program, moram da ga podelim sa drugima kojima se takođe dopada«.¹² Danas su hakerski manifesti uobičajena pojava. Da hakeri nisu diskutovali o svim zamršenim etičkim pitanjima kada ih je Levi prvi put izučavao, tokom protekle dve decenije bi sigurno počeli da se svađaju oko etike ponekad jednakovatreno kao što se svađaju oko tehnolo-

logije. Sada mnogo hakera priznaje etičke norme kao motor koji pokreće njihovu stvaralačku praksu – što je centralna tema koja će biti istražena u ovoj knjizi.

Osim toga, kao što je Mitnikov primer odlično ilustruje, priča o hakerskoj etici nastoji da izostavi pitanje tensija koje postoje među hakerima, kao i među različitim genealogijama hakovanja. Iako hakerski etički principi imaju zajedničku srž – moglo bi se čak reći i opšti etos – etnografsko istraživanje brzo pokazuje da, slično kao u bilo kojoj drugoj kulturnoj sferi, lako možemo uočiti velike razlike, dvosmisljenosti, čak i tačke ozbiljnih sukoba.

Zbog svega toga, kada pristupimo temi hakovanja sa antropološke i istorijske tačke gledišta, to malo sličnosti se utapa u moru razlika. Neke od ovih razlika su suptilne, dok su druge dovoljno duboke da opravdaju to što smo Aleks Golab i ja na drugim mestima upotrebljivali izraz »žanrovi hakovanja« (Coleman i Golub 2008). S/SOK hakeri se, recimo, uglavnom trude da pri saradnji održe političke strukture transparentnosti. Nasuprot njima, hakersko »podzemlje«, subverzivnija varijanta hakovanja, daleko je zatvorenije povodom oblika svojih društvenih organizacija (Thomas 2003). I zaista, ovi hakeri su od tajnovitosti i spektakla napravili nekakav oblik visoke umetnosti (Coleman 2012b). Neki hakeri vode veoma aktivne tehnološke kolektive čija imena – Riseup (Ustanak) i Mayfirst (1. maj) – otvoreno objavljuju da je cilj njihovog tehničkog krstaškog rata da učine ovaj svet boljim (Milberry 2009). Drugi hakeri – na primer, mnogi »infosec« (sigurnost informacija, eng. *information security*) hakeri – kao prvo i osnovno postavljaju svoju posvećenost sigurnosti, i uglavnom se klone definisanja svojih postupaka na tako otvoreno politički način – bez obzira na to što hakovanje ima tendenciju da zalazi na političku teritoriju. I među onima u infosec zajednici postoje razlike u stavovima po pitanju toga da li bi trebalo objavljivati informacije o ranjivosti sigurnosnog sistema (što se obično naziva potpuno obelodanjivanje, eng. *full disclosure*) ili samo objaviti da ona postoji, bez razotkrivanja detalja (što se naziva politika neobelodanjivanja, eng. *antidiscl-*

sure). Jedan manji, ekstremniji pokret, poznat pod imenom antisec, žučno zastupa stav protiv bilo kakvog obelodanjivanja, tvrdeći, na primer, u jednom manifestu, da je njihov »cilj da, kroz izazivanje haosa i uništavanje svih eksplatišućih i škodljivih zajednica, kompanija i pojedinaca, politika potpunog obelodanjivanja bude napuštena i da industrija sigurnosti bude primorana da se reformiše«¹³. Postoji i jedna važna, za sada neispričana priča o gejmingu i hakovanju – hakeri su napravili neke od prvih kompjuterskih igara, pre svega Space Wars 1962. godine, ali i jer postoje formalne sličnosti između gejminga i hakovanja (Dibbell 2006).

Nacionalne i regionalne razlike takođe dodaju svoja obeležja. Na primer, južnoevropski hakeri su pratili »levlju«, u većoj meri anarhističku tradiciju nego što je slučaj sa hakerima severne Evrope. Kineski hakeri imaju prilično nacionalističke ciljeve i ambicije (Henderson, 2007), za razliku od hakera Severne Amerike, Latinske Amerike, i Evrope, od kojih su mnogi, zbog svog antiautoritarnog stanovišta – mada ne svi – veoma oprezni povodom priključivanja državnim inicijativama.

I konačno, dok genijalnost Levijevog prikaza leži u njegovoј sposobnosti da pokaže kako su etička načela suštinski inherentna hakerskoј tehničkoј praksi, bitno je shvatiti i to da hakerska etika, ni prošla, ni sadašnja, nije u potpunosti samo njihovo delo. Ako bismo bacili pogled na jezik koji mnogi hakeri često koriste kada opisuju sebe ili formulišu svoje etičke zahteve – sloboda, sloboda govora, privatnost, individualnost, meritokratija – sve ove reči otkrivaju da doista njih nesumnjivo izražava liberalne vizije i romantičarski senzibilitet: »Verujemo u slobodu govora, pravo da istražujemo i da učimo kroz rad«, kaže se u jednom hakerskom uredničkom komentaru, »i u ogromnu moć pojedinca.«¹⁴ Kada prepoznamo ovu intimnu vezu između hakerske etike i liberalnih ideała *kao i* raznolikost etičkih gledišta, postaje jasno da ne zastupaju svi hakeri jedinstven i lako prepoznatljiv etički stav, već se više radi o mozaiku međusobno povezanih etičkih principa koji se ponekad odvajaju na različite strane.

S obzirom na ovu raznolikost, koju ču ovde moći samo da nagovestim, hakersku etiku ne bi trebalo tretirati kao univerzalan kôd formulisan od strane nekakve homogene grupe koja se zove hakeri, već kao kompozit različitih, ali povezanih, moralnih žanrova. Uz zajednički skup moralnih referenci, ono što svi hakerski žanrovi nesumnjivo dele jeste određeni odnos prema legalnosti. Hakerski postupci i njihovi produkti su obično ili u zakonski sumnjivim vodama ili na rubu novih pravnih značenja. Stoga, oni čine *vidljivim* dileme i sporna pitanja koja tek izbijaju na površinu.

Iako hakeri svakako dele skup tehničkih i etičkih principa, i zapravo su povezani predanošću svojim žestokim debatama o međusobnim razlikama, s obzirom na postojanje raznolikosti koje sam upravo istakla, moje tvrdnje i argumenti ne bi trebalo da budu shvaćeni kao nešto što predstavlja sve hakere, iako ču, zarad jednostavnosti, a i u stilskе svrhe, u narednim poglavljima uglavnom sve obuhvatiti nazivima hakeri i hakovanje. Moj prikaz će biti skromniji i uži utoliko što će se prvenstveno baviti primerom slobodnog softvera.¹⁵ Moja odluka da najavim »osvešćenu, ozbiljnu pristrasnost« (Clifford 1986, 7) u ovom prikazu proizilazi iz toga što sam bila svedok motivacija, etičkih shvatanja, želja i praksi koje su daleko plastičnije, fleksibilnije, plemenitije, kontradiktornije, a naročito vatrenije i grozničavije nego što se obično prikazuje u akademskim teorijama. Ovaj svet hakovanja, kao što je slučaj i sa mnogim drugim kulturama, jeste jedno nemarno bujanje, ili Rilkeovim rečima: »Sve buja sasvim nemarno; da su to glasovi umesto boja, neverovatni krizi bi se rasipali kroz dubinu noći«.

Propusti i pregled poglavlja

Neki od čitalaca će se možda zapitati zbog čega se nisam osvrnula na preduzetništvo Silicijumske doline i Web 2.0, čime bi se možda moglo baciti više svetla na etiku i politiku S/SOK-a.¹⁶ Oni od vas koji su zainteresovani za Web 2.0 – termin kojim se mnogi koriste kako bi uputili na skoro sve savremene digitalne alate i društvene prakse koje gravitiraju

oko tih tehnologija – mogu da pogledaju kratak zaključak u kome se bavim kritikom ovog termina. To je naziv koji skriva mnogo više nego što otkriva, jer obuhvata jako širok raspon suštinski različitih pojava, od korporativnih platformi kao što je Flickr, preko projekata slobodnog softvera, do gomile drugih digitalnih fenomena. U stvari, nadam se da će zahvaljujući detaljnom istraživanju sociokulturalne dinamike slobodnog softvera, ova knjiga uspeti da oteža svrstavanje slobodnog softvera zajedno sa drugim digitalnim tvorevinama poput YouTube-a – što mediji, eksperți i neki naučnici redovno čine pod zajedničkim nazivom Web 2.0.

Odnos između Silicijumske doline i otvorenog koda je istovremeno i veoma značajan i veoma komplikovan. Kada se radi o kompjuterima, hakerima i S/SOK-u, ovaj region visoke tehnologije je nesumnjivo izuzetno bitan, što sam slivatila nakon samo par nedelja svog boravka tamo. Tokom poslednjih 30 godina hakeri iz čitavog sveta su se sjatili u Zalivsku oblast San Franciska, od koje su napravili jednu od svojih najmilijih domovina, iako to svakako nije jedina regija u kojoj se značajan broj hakera skrasio i pustio duboko korenje. Na prelasku u XXI vek, otvoreni kôd je u Silicijumskoj dolini postao objekat prema kome je usmereno mnogo preduzetničke energije, finansiranja i publiciteta, iako je do danas groznica otvorenog koda drastično splasnula i preusmerila se ka drugim platformama društvenih medija.

Ova knjiga se, dakle, neće primarno baviti slobodnim softverom u Silicijumskoj dolini. Materijal koji ovde iznosim u više pogleda nagnje ka severnoameričkom i evropskom regionu, mada sam ipak odlučila da se slobodnim softverom više bavim u generalnom nego u regionalnom registru kako bih obuhvatila realnost transnacionalnih pravnih procesa koje istražujem, skupa sa iskustvima hiljada i hiljada developera širom sveta. Na Debian-u, na primer, sarađuju developeri iz Japana, Australije, Kanade, Novog Zelanda, čitave zapadne i istočne Evrope, Brazila, Venecuele, Argentine i Meksika.¹⁷ Ovaj pristup sam odabrala jer smatram da je važno pokazati drugačije vrednosti i dinamiku u odnosu na

one koje postoje u Silicijumskoj dolini – a koji se suviše često nepravilno shvataju kao jedinstveni principi svih inženjera, informatičara i hakera.¹⁸

Kodiranje slobode se sastoji od 6 poglavlja, tematski podeljenih u parove. Prva dva poglavlja su zasnovana na istorijskim podacima i pružaju čitaocu uopšteniji pogled na slobodan softver. Poglavlje 1 (»Život hakera slobodnog softvera«) pruža jednu sasvim tipičnu životnu istoriju S/SOK hakera od ranog detinjstva do trenutka otkrivanja »dragulja« slobodnog softvera: izvornog koda. Ova priča je skrojena od preko 70 individualnih životnih istorija, i time želim da prikažem interakciju hakera i njihovu saradnju kroz virtuelne tehnologije, formulaciju liberalnog diskursa kroz virtuelnu interakciju, njihova prva saznanja o slobodnom softveru, kao i individualni i kolektivni doživljaj zadovoljstva hakovanja. Takođe ću izneti i jedno opširnije razmatranje fenomena hakerske konferencije, koju ću predstaviti kao ritualno (i zabavno) naličje diskurzivne javnosti. Poglavlje 2 (»Priča o dva zakonska režima«) prikazuje dva, u početku polu-nezavisna zakonska režima koji su se tokom poslednje decenije međusobno ispreplitali. Prva priča se odnosi na sazrevanje slobodnog softvera i njegovo razvijanje u globalni pokret, a druga se bavi globalizacijom, i takozvanom harmonizacijom propisa o intelektualnoj svojini koji se sprovode kroz globalna institucionalna tela poput Svetske trgovinske organizacije. Predočavajući na koji način dolazi do ukrštanja tih putanja, naglašiću različite neočekivane i ironične ishode, kako bih započela izlaganje o jednom događaju koji će biti detaljno obradivan i kasnije kroz ovu knjigu: uzdizanje i razvijanje snažne pravne svesti među hakerima.

Naredna dva poglavlja pružaju detaljnu etnografsku analizu proizvodnje slobodnog softvera. Poglavlje 3 (»Zanat i veština hakovanja«) prikazuje centralni vrednosni motiv kojeg se hakeri pridržavaju, ispitujući praksu programiranja, šale i norme socijalizacije kroz koje proizvode softver i svoje hakersko sopstvo. Delom kroz humor, pozabaviću se serijom socijalnih tenzija kojima su hakerske interakcije obeležene: individualizam i kolektivizam, populizam i eliti-

zam, hijerarhija i jednakost, kao i umetnička i upotrebna vrednost. Ove tenzije se oslikavaju, ali bivaju delom i ublažene, ispoljavanjem duhovitosti, pričanjem šala, čak i smešnim kodom - kada se šale (»uskršnja jaja«) ugrađuju u izvorni kôd. Poglavlje 4 (»Dva etička momenta u Debian-u«) bavi se razvojem etičkog pitanja kroz proces razvoja najvećeg slobodnosoftverskog projekta na svetu – Debian-a. U ovom projektu učestvuje više od hiljadu developera koji proizvode jednu distribuciju operativnog sistema (OS) Linux-a. Ja ћu predstaviti svoje viđenje i teoriju o tenzijama u okviru Debian-ovog sistema upravljanja kojim se stapaju demokratska vladavina većine, esnafska meritokratija, i ad hoc dogovori. Poredeći ova tri načina upravljanja, otkriću različite etičke procese – neformalne, formalne, pedagoške i dramatične – kroz koje developeri Debiana zastupaju liberalno utemeljenu filozofiju slobodnog softvera, i koriste je kao priliku da se pozabave tenzijom između liberalnog individualizma i kolektivne društvenosti o kojoj sam ranije govorila.

Poslednja dva poglavlja se bave nekim otvorenije političkim pitanjima i istražuju dva različita, čak suprotna politička elementa slobodnog softvera. Poglavlje 5 (»Kôd je govor«) ispituje dva različita tipa pravne pedagogije koji su uobičajeni među developerima slobodnog softvera. Pre svega, u kontekstu Debian-a, pozabaviću se svakodnevnim pravnim obrazovanjem, jer debate koje se vode i učenje o pravu čine sastavni deo svakodnevnog života ovog projekta. To ћu, zatim, uporediti sa serijom dramatičnih hapšenja, tužbi i političkih protesta koji su se odvijali u periodu od 1999-2004. godine u Sjedinjenim Državama, Evropi i Rusiji, kao i na internetu, što je sve dovelo do uspostavljanja jednog eksplicitnijeg skupa povezanosti između koda i govora. Te demonstracije su bile usmerene ka, u to vreme, relativno novom zakonu o autorskim pravima, DMCA i hapšenju dva programera. Ti višegodišnji protesti su uspeli, smatram, da ustanove jedan relativno nov kulturni zahtev – koji praktično nije ni postojao pre ranih '90-ih: da izvorni kôd bude zaštićen kao govor na osnovu Prvog amandmana (a među

developerima van Amerike, da bude zaštićen zakonima o slobodi govora). Kao kontrast političkom angažmanu oko DMCA protesta, moj se zaključak (»Politika odricanja i kulturna kritika zakona o intelektualnoj svojini«) bavi time kako i zašto hakeri odbijaju angažovanje u širim političkim okvirima, i umesto toga formulišu usko određenu politiku slobode softvera. Pošto je posvećenost S/SOK principima ono što hakere povezuje pre svega, i pošto veliki broj developera aktivno odbija bilo kakvo političko povezivanje sa bilo čime što prevazilazi pitanje slobode softvera, tvrdim da je tehnologični projekat S/SOK uspeo da izbegne razne ideo-loške polarizacije (kao, na primer, liberalno naspram konzervativnog) koje su inače veoma učestale u našoj trenutnoj političkoj klimi. S/SOK je, dakle, prihvaćen od strane širokog niza različito pozicioniranih činilaca i društveno prepoznat i stoga u poziciji sa koje može javno da sprovodi svoju kritiku zakona o intelektualnoj svojini.

Konačno, na kraju ovog uvoda, značajno je napomenuti da ova knjiga nije samo etnografski prikaz, već i neka vrsta arhive. Sve kulturne formacije i etički angažmani su, naravno, u toku i doživljavaju transformacije, a mnogo teh-noloških svetova, kakav je slobodni softver, doživljava neu-mitne promene. Ono što je napisano na stranama koje slede će pružiti jedan izolovan snimak S/SOK-a, specifično u perio-du od 1999-2005. godine. Znatan deo ove knjige će biti istinit i u vreme njenog objavljuvanja, dok će neki elementi doći i proći, ostavljajući za sobom tragove i uticaj koji su iz-vršili, ali neće više biti u svojoj punoj snazi. Uprkos tome što ne mogu da obezbedim garanciju za ovo arhivsko, etnografsko delo, nadam se da će moj prikaz, ipak, na neki način biti koristan.

Napomene

- 1 <https://www.gnu.org/copyleft/gpl.html> (pristupljeno 22. septembra 2011).
- 2 Antropolozi sada već rutinski razlažu efekte liberalnih formacija osvrćući se na tegobnu politiku multikulturalizma i sekularizma, uspostavljanje javne sfere, formiranje tržišta, marketinga i potrošačke želje, kao i političkih promena oblikovanih novim državnim ustavima i neoliberalnom politikom (videti Comaroff and Comaroff 2000, 2003; Ferguson i Gupta 2002; Haydn 2003; Mahmood 2004; Ong 2006; Povinelli 2002, 2006; Scott 2011). Uprkos ovoj bogatoj literaturi, uticaj liberalnih vrednosti u kontekstu anglo-evropskih društava i dalje se retko i nedosledno ističe, bilo kao eksterni ekonomski uticaj koji oblikuje kulturni izraz, ili nešto učestalije, kao relevantan za diskusiju o sekularizmu, religiji, javnosti i, najznačajnije, multikulturalizmu. Proučavanje privatnosti i slobode govora se, na primer, uglavnom pojavljivalo u normativnim, filozofskim i pravnim okvirima (Bollinger i Stone 2002; Nissenbaum 2009; Rule 2009; Solove 2010). Postoji, međutim, mali, ali rastući, korpus antropološke literature na temu liberalizma i tehnologije (Helmreich 1998; Malaby 2009), kao i antropologije novinarstva i slobode govora (Boyer 2010; Keane 2009). Za stimulativan istorijski prikaz liberalizma kao aktivnog skupa principa sredinom viktorijanskog doba u Britaniji, videti Hadley 2010.
- 3 Pošto je najveći deo mog istraživanja obavljen na Debian-u, slobodnosoftverskom projektu, i sa developerima koji su radili i na drugim projektima slobodnog softvera, moja analiza naginje ka temi slobodnog softvera, pre nego softvera otvorenog koda. Takođe, uzimajući u obzir to koliko je pažnje već posvećeno otvorenom kodu u odnosu na slobodan softver, smatram da je od suštinskog značaja dodati jedno viđenje i iz ovog zanemarenog ugla. Veliki deo ove knjige se ipak jasno odnosi i na otvoreni kód, jer čak i ako developeri i projekti otvorenog koda svesno izbegavaju naglašavanje moralnog govora slobode (Chopra i Dexter 2007), oni svejedno svakodnevno ističu liberalne ideale kroz, na primer, svoju posvećenost meritokratiji i racionalnoj javnoj raspravi.

- 4 Mnogo dugujem sjajnoj kulturnoj analizi liberalizma Stjuarta Hola (Stuart Hall 1986), koji uverljivo iznosi stanovište da liberalizam nije samo skup političkih ubeđenja već takođe i kulturni »zdrav razum« sačinjen od skupa međusobno povezanih principa koji se »drže zajedno«. Holova definicija je korisna zbog toga što on naglašava neke od osnovnih karakteristika (kao što su nepoverenje u autoritet i naglašena okrenutost individualizmu) pazeći, međutim, da liberalizmu ne pripše samo jednu, jedinstvenu logiku. Takođe, on tvrdi da se u svojim istorijskim i životnim dimenzijama liberalizam otelotvorio kao, kako on to naziva, »varijante liberalizma«, koje su prepune razlika i kontradiktornosti. Ove razlike i kontradiktornosti su, ipak, neizostavni deo života liberalizma i sasvim su očigledne među hakerima.
- 5 Manje šaljivu posledicu ove ambivalencije predstavljaju veoma ograničene mogućnosti finansiranja studenata i istraživača koji odluče da ostanu na terenskom radu u Severnoj Americi (izuzev onih koji proučavaju domorodačke zajednice). Ne samo da je praktično nemoguće živeti od predviđenih namenskih sredstava, već ih, generalno, na raspolaganju ima jako malo. Tako da je ovo, iako smo možda i uspeli da proširimo svoje polje istraživanja, situacija u kojoj ekonomski ograničenja obeshrabruju istraživače da podu tim novim putem.
- 6 Dublja razmatranja na temu metoda posmatranja sa učestvovanjem i terenskog rada možete naći u Clifford i Marcus 1986; Comaroff i Comaroff 1992; Faubion i Marcus 2009.
- 7 Digital Millennium Copyright Act, 17 U.S.C. 1201(a)(1)(a).
- 8 Jedan od najjasnijih primera ovog utilitarističkog opravdanja može se naći u *Harper and Row, Publishers, Inc. v. Nation Enterprises*, slučaju Vrhovnog suda razmatranom 1985. godine. Bila je reč o tome da li časopis *The Nation* ima prava da, pod doktrinom fer upotrebe, u okviru članka od 13 hiljada reči objavi odlomak od 300 reči iz memoara od 20 hiljada reči predsednika Džeralda R. Forda, u izdanju kuće Harper and Row. Sud je doneo odluku u korist izdavača Harper and Row, podržavši time ideal da vlasnička prava rade u korist javnog dobra jer podstiču stvaralaštvo. Sandra Dej O'Konor (Sandra Day O'Connor) je saopštila stav većine prikazujući kopirajt kao »pokretača slobode izražavanja«. Različite verzije ovog utilitarističkog rezona, po kome je Internet protokol

(IP) osnova za prikupljanje »znanja«, i dalje se izražavaju i ostvaruju uticaj u okviru konteksta pojačane neoliberalne ekspanzije prava intelektualne svojine, čineći već postojeće tenzije između prava izražavanja i IP prava jasnijim i oštrijim nego ikad.

- 9 Izvesni kompjuteraš-preduzetnik iz Silicijumske doline, koga ne navodim u ovoj knjizi, veoma se blisko poistovećuje sa neoliberalnim aspiracijama. Raspravu na temu Web 2.0 tehnologija, preduzetništva i neoliberalizma videti u Marwick 2010.
- 10 <http://mbrix.dk/~les/quotes.txt> (pristupljeno 10. aprila 2007).
- 11 <http://www.loyalty.org/~schoen/> (pristupljeno 19. marta 2007).
- 12 <http://www.gnu.org/gnu/manifesto.html> (pristupljeno 30 jula 2007).
- 13 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b7/Anti-sec_manifesto.png (pristupljeno, 26. marta 2012)
- 14 Uvodnik «The Victor Spoiled,» *2600: The Hacker Quarterly* 15, no. 4 (1998–99): 4.
- 15 Iako se moja istraživanja ne udaljavaju od teme slobodnog softvera te možda i nisu relevantna za sve oblasti hakovanja, svakako postoje određena preklapanja između onoga što ja opisujem i instanci hakovanja nevezanih za svet slobodnog softvera.
- 16 Pitanja pola ču se takođe samo površno dotači. Razlozi za izostavljanje ovog pitanja su brojni, ali pre svega, verujem da je neophodno daleko ozbiljnije istraživanje na tu temu u cilju donošenja kvalifikovanog i nepristrasnog stava prema komplikovanoj dinamici kakva je ovde u pitanju, naročito zbog toga što bi takve analize morale da preispitaju i širu socijalnu dinamiku koja obuhvata i obrazovanje i socijalizaciju u dečinstvu, a što nema baš mnogo veze sa projektima slobodnog softvera. Tokom poslednje dve godine došlo je do širenja niza aktivnih inicijativa koje se tiču diverziteta i pola u kontekstu slobodnog softvera, uz ogromnu podršku šire developerske zajednice – što je tema koju nisam uspela adekvatno da istražim.
- 17 Mada se ova knjiga bavi velikim brojem translokalnih aspekata razvoja S/SOK, ona nikako ne prikazuje realnost svih različitih mesta gde se slobodni softver ukorenio, kakva su

Indija, Vijetnam, Peru i Brazil. Na primer, mnoge izjave o posvećenosti slobodi govora koje u ovoj knjizi istražujem dobijene su od brazilskih developera sa kojima sam saradivala, iako opšta priča slobodnog softvera u Brazilu i drugim delovima Latinske Amerike izgleda dosta drugačije u odnosu na ono što se događalo u Sjedinjenim Državama s obzirom na značajnu isprepletanost sa državnim politikama (Chan 2008; Schoonmaker 2009; Murillo 2009).

- 18 Ova oblast, uprkos dominaciji visoko-tehnološkog kapitalizma, nikako nije monolitna. U oviru nje postoji čitav spektar različitih vrednosti, od uravnoteženih inženjerskih pristupa (English-Leuck 2002), preko kontrakulturalnih izraza (Turner 2006) i nekoliko *new age* struja (Zandbergen 2010), do nesumnjivo liberalnih (Malaby 2009) i neoliberalnih orijentacija (Marwick 2010).

Istorija

Dok čitamo istoriju stvaramo istoriju.

- Džordž Vilijam Kurtis, *Zov slobode*

Sledeća dva poglavlja su prilično uopštena i namena im je da uvedu čitaoca u svet slobodnog softvera, te da to učine sa dve međusobno povezane, ali različite, tačke gledišta, obe zasnovane na autentičnim istorijskim informacijama. Poglavlje 1, kao što sam već napomenula, opisuje tipičnu životnu istoriju sastavljenu od preko 50 intervjuja obavljenih uživo, sa 20 intervjuja obavljenih preko imejla ili IRC-a. Ono daje sliku svakodnevice i istorijske transformacije, onako kako je mnogi doživljavaju: u registru običnog, svakodnevnog života, i bez svesti o tome da smo deo istorije ili da učestvujemo u njenom stvaranju. Ono što ovim poglavljem želim da prikažem jeste kako hakeri postaju hakeri, polako, tokom vremena i kroz čitav spektar različitih aktivnosti. Ovaj proces, iako prikazan kroz prizmu svakodnevnog života, jeste na kraju krajeva istorijski događaj, jer oni prošlogodišnji hakeri nisu baš sasvim isti kao današnji, bez obzira na postojanje nekog suštinskog kontinuiteta. Prvo poglavje prati neke od promena u okviru slobodnog softvera pružajući istovremeno osnovne sociološke podatke o developerima slobodnog softvera: gde su naučili da progra-

miraju, gde rade i kako stupaju u interakciju sa drugim de-
veloperima.

Poglavlje 2 se od ličnih prikaza okreće ka jednoj global-
njoj priči. Prati dve različite pravne putanje koje se među-
sobno preklapaju, kao i njihov konačni sudar. U istom peri-
odu tokom koga je zakon o intelektualnoj svojini dobio
ogromnu globalnu regulatornu moć, slobodni softver je ta-
kođe postepeno izlazio na videlo, te je na kraju postao jedan
od najjačih izazova koji je zakon o intelektualnoj svojini
ikada doživeo. Pravne alternative koje je slobodni softver
stvorio i podržao nisu uvek proisticale iz politički motivisani-
og delovanja, već više iz praktičnih iskustava koja su pratila
proizvodnju slobodnog softvera. Ova iskustva su imala sna-
žan formativni uticaj na čitavu generaciju hakera, i izgradila
su od njih pronicljive pravne mislioce i stvaraoce – a to zna-
nje je kasnije postrojeno u politički protest protiv aktuelnog
režima intelektualne svojine.

Smatram da je, pre nego što pređem na ova dva poglav-
lja, korisno da naglasim da je svaki istorijski prikaz delikatna
igra izmišljotina, ili kako je to Volter rečitije iskazao u svojoj
kratkoj priči *Žano i Kolan*, »bajke oko kojih smo se složili«.
Kad kažem bajke, ne mislim da su sasvim neistinite, međutim,
veoma je važno uzeti u obzir element interpretacije u
svim prikazima. Moraju se napraviti izbori povodom toga šta
treba uključiti, šta izbaciti i, najvažnije, *kako* prikazati odre-
đene informacije. Za poglavlje o životnim istorijama oda-
brala sam priče, elemente i događaje koji će, nadam se, verno
prikazati *zeitgeist* postanka hakerom slobodnog softvera, a
završila sam ga jednim od najupečatljivijih hakerskih doga-
đaja: hakerskom konferencijom. Naredno poglavlje bi, ispi-
tijući dvojaki karakter našeg vremena, u kojem smo podre-
đeni sveprisutnom pravnom sistemu, dok istovremeno
imamo na raspolaganju bogat skup zakonskih alternativa,
trebalo da pobudi paradoksalne količine nade i očaja, dopri-
noseći time, kroz sâmo čitanje, stvaranju istorije.

Poglavlje 1

Život hakera slobodnog koda

Moglo bi se reći da pravi život počinje tamo gde počinju sitnice, tamo gde se događaju promene koje nam deluju beznačajne i beskonačno male. Pravi život se ne dešava tamo gde se zbijaju velike spoljašnje promene, gde se ljudi kreću, sukobljavaju, bore i ubijaju jedni druge, on se dešava samo tamo gde se zbivaju te tako male, infinitezimalne promene.

- Lav Tolstoj, *Zašto se ljudi omamljuju*

Osnovne »specifikacije« jednog Životnog sveta

Životna istorija po definiciji pripada isključivo jednoj osobi, i prošarana je brojnim detaljima, trenucima, događajima, idiosinkrazijama, zbijanjima.¹ S obzirom na to, pisanje »tipične« životne istorije je nemoguće, donkihotovski poduhvat i pokušaj da se standardizuje i prikaže nešto što izmiče takvom urednom filtriranju. Pa ipak, pokušaću da, koliko je u mojoj moći, predstavim neka prilično tipična iskustva, koja su izvedena, pre svega, iz 70 intervjeta, ali i iz drugih izvora poput blogova, razgovora i autobiografskih priča.

Mada konkretni detalji variraju, mnogo hakera se svojih tehnoloških života prisećalo koristeći relativno standarni scenario koji prati transformaciju njihovog urođenog afiniteta prema tehnologiji tokom vremena i kroz različita iskustava, u stanje intenzivne bliskosti. Haker će verovatno reći da je on (koristim »on«, jer su hakeri većinom muškarci) prvo hakersko iskustvo doživeo još kao naivno dete kada je rastavio svaki električni aparat u kuhinji (na potpuni užas svoje majke). Do svoje 6. ili 7. godine postupci su mu sazreli i postali voljni. Naučio je da programira u BASIC-u, a rodite-

lji su samopouzdano izražavali svoje radosno odobravanje (»vidi, vidi, naš mali Fred je baš pametan«). Kada je malo odrastao, možda tokom adolescencije, verovatno se zatvarao u svoju sobu, gde je čitao sva uputstva za kompjutere koje bi uspeo da nađe i – ako je imao toliko sreće da ima i modem – povezivao se na BBS (elektronska oglasna tabla eng. *Bulletin Board System*). Zahvaljujući svetom trojstvu kompjutera, modema i telefonske linije, počeo je da se brčka i u šire umreženom svetu u kome je ključala veoma čudna mešavina informacija i softvera. Nije mogao da joj odoli. Počeo je da se opija informacijama o NLO-ima, pravljenju bombi, zaverama i raznim drugim neobičnostima, da daunlouduje različite vrste softvera, *shareware-a*, ponekad *warez* (piratski softver), a na kraju i slobodni softver.² U početku je provodio toliko mnogo vremena četujući da bi »više puta zaspao za tastaturom«. Roditelji, koji su zaključana vrata i noćni život protumačili kao tipičnu tinejdžersku anksioznost i izolaciju, počeli su da se pitaju da li bi trebalo da odvedu svog sina kod psihologa.

Kada je konačno upoznao vršnjake slične sebi, u srednjoj školi, na fakultetu ili onlajn, intelektualna radoznalost našeg mladog hakera je još više nabujala. Počeo je sa pohodom na ovladavanje svim detaljima tehničke arhitekture poput Linux-a, jednim ili dva kompjuterska jezika, te topografskim terenom i protokolima jednog novog, virtuelnog, super mesta koje se zove internet. Uskoro je shvatio da nikada neće moći u potpunosti da ovладa svim tim stvarima i da zapravo egzistira u asymptotskom odnosu sa tehnologijom. Pa ipak, počeo je da obožava tu beskrajnu i nedovršivu prirodu tehnološke proizvodnje i na kraju je upao, skoro sa svim slučajno, u tehnološki pokret.

Taj pokret, pokret slobodnog softvera, kao da je opisivao njegova lična iskustva sa tehnologijom jednim sofisticiranim, ali razumljivim jezikom koji je govorio da je deljenje dobro za zajednicu, te da pristup izvornom kodu nije samo pogodnost, već i osnova koja omogućava da tehnologija raste i unapređuje se. Vremenom je počeo da oseća i sopstvenu povezanost sa translokalnom zajednicom hakera i ljutio ga

je stereotipni prikaz kojim su predstavljeni u medijima. Kako je postajao stariji, i finansijski nezavisniji (zahvaljujući unosnim poslovima u oblasti informacionih tehnologija, kao što je posao programera ili sistem administratora, koji su mu obezbedili finansijsku slobodu, »slobodno vreme« za kodiranje za volonterske projekte, ili na kojima je eksplicitno bio plaćen za rad na slobodnom softveru), bio je u stalnoj interakciji sa drugim kompjuterašima na poslu i preko IRC-a, prijavljen na pregršt mejling lista, učestvovao na projektima slobodnog softvera, a nešto ređe i prisustvovao iscrpljujućim, izuzetno intenzivnim hakerskim konferencijama posle kojih se osećao istovremeno i ushićeno i depresivno (jer su na kraju ipak morale da se završe).

Tokom vremena, ne primetivši tačno ni kada se to dogodilo, ne samo da je umeo da hakuje u Perl-u, C-u, C++-u, Java-i, Scheme-u, LISP-u, Fortran-u i Python-u, već je takođe uspeo da ovлада i znanjem iz ranije potpuno misteriozne oblasti prava. Njegovo znanje o tehnologiji je postalo enciklopedijsko, ali, ironično, da bi bilo šta uradio i dalje je u potpunosti zavisio od pomoći drugih hakera. Počeo je čvrsto da veruje da pristup znanju i deljenje olakšavaju proizvodnju, da bi većina softvera trebalo da bude otvorenog koda, te da bi svet bio bolje mesto kada bismo imali izbora povodom licenciranja softvera. Mada i nije baš ispunjavanje nekakve političke misije bilo ono što ga je podstaklo da se uključi u proizvodnju S/SOK, ipak je političku dimenziju kodiranja počeo da shvata u potpuno novom svetu. Zapravo, od kako je pročitao knjigu Lorensa Lesiga »*Kôd i drugi zakoni kibernetičkog prostora*« (Lawrence Lessig, *Code and Other Laws of Cyberspace*), kao i kroz svakodnevno čitanje Slashdot-a i Boing Boing-a, popularnih veb-sajtova koji izveštavaju o tehnološkim novinama i kompjuteraškoj ezoterici, postepeno je shvatao da je kôd zakon; kôd upravlja ponašanjem. Ali to čine i predstavnici kopirajt industrije, koristeći se svime u svom arsenalu kako bi suštinski preoblikovali pravnu politiku, a uz to i ponašanje. Odvatni su.

Ovim poglavljem proširujem narativ započet iznad, kako bih predstavila neke ustaljene karakteristike hakerskog životnog sveta, tako što će se pozabaviti mestima, praksom, događajima i tehničkom arhitekturom kroz koje hakeri stvaraju i menjaju sebe – individualno i kolektivno. Na osnovu bogatog skupa izvora, izvršiću tipizaciju uobičajenih životnih iskustava mnogih S/SOK developera. Potrudila sam se da prenesem uzbudjenje, humor, i strastvenost kojima sam prisustvovala dok su mi oni govorili o svojim hakerskim avanturama.

Sledeći učenje antropologa Majкла Džeksonа (Michael Jackson 1996, 7-8), pojam životnog sveta shvatam kao »onaj domen svakodnevice, neposredne socijalne egzistencije i praktičnih aktivnosti sa svim svojim uobičajenostima, krizama, svojim vernakularnim i idiomatskim karakterom, biografskim specifičnostima, presudnim događajima i nesigurnim strategijama«. Prikaz hakerskog životnog sveta koji će ja predstaviti bi možda bilo bolje opisati kao vremensko-istorijsku fenomenologiju. Važno mi je da ne dam prednost samo jednom njenom elementu (kao što su detaljni opisi iskustva upravljanja serverom, programiranja ili hakovanja sa ostalim članovima kolektiva) u odnosu na ostale, već da naslikam jednu panoramu hakovanja prikazanu kroz prično veliki vremenski raspon. Kroz takav prikaz će postati jasno da hakeri sebe stvaraju i menjaju veoma sporim ritmom, korak po korak, dok se upuštaju u raznovrsne aktivnosti (kodiranje, debate, čitanje, gejming, zabavu i druženje) u jednako raznovrsnim situacijama i institucijama (internet, konferencije, projekti razvoja softvera, radna mesta, kao i njihovi domovi).

Iako ova životna istorija koja sledi koristi fenomenološko pripovedanje u prvom licu, po uzoru na Alfreda Šica (Alfred Schütz 1967, 1970) i Morisa Merlo-Pontija (Maurice Merleau-Ponty 1962) smatram da je iskustvo intersubjektivno. Lično iskustvo je često ukorenjeno u kolektivnim i praktičnim aktivnostima čija je priroda stabilna, koheren-tna i šablonska, iako je, makar u detaljima, u neprekidnom toku. Iako te transformacije retko opažaju oni koji su obu-

zeti svakodnevnim tokom života, postojeći životni svet, kako kaže Merlo-Ponti (*ibid*), »nikada ne biva sasvim utvrđen«, jer se akcija i reakcija dešavaju u promenljivim kontekstima, te smo stoga »izloženi beskrajnom broju mogućnosti«. Mada se životni svetovi uglavnom doživljavaju kao razrešeni kontradiktornosti i dvosmislenosti (nasuprot velikim događajima i stradanjima koji po rasprostranjenim shvatanjima čine osnovnu građu istorije – čime će se pozabaviti u sledećem poglavlju), oni su bez izuzetka obeleženi konkretnim događajima, materijalnim uslovima i vremenom.

Ipak, jedan događaj koji se generalno smatra iznenađujuće jedinstvenim i posebnim – hakerska konferencija, biće detaljno obrađen na kraju ovog poglavlja. Konferencija je kulturno značajna jer dozvoljava hakerima da kolektivno sprovedu, prikažu, a zatim i proslave mnoge elemente svog svakodnevnog tehnološkog životnog sveta. Bilo da postavljaju kablove, podižu server, drže govore o tehnologiji ili hakuju neki novi izvorni kôd, sva dešavanja na hakerskoj konferenciji se odigravaju kroz stanje snažnog emotivnog naboja. Ono što konferencija prvenstveno omogućava jeste »stanje pojačane intersubjektivnosti« (Collins 2004, 35) u kome se ispoljava obilje elemenata hakovanja, društvene veze između učesnika se manifestuju, a samim tim i snažnije osećaju. Sve one stvari koje inače mesecima doživljavaju sasvim prozaično, čitav svoj životni svet, hakeri kolektivno zbijaju u okruženje u kome tela, slavlje, hrana i piće postoje u neumerenim količinama.

Iako najveći deo poglavlja potvrđuje Tolstojevu maksimu koju sam citirala, hakerska konferencija omogućava učesnicima da slave svoj potpuno svakodnevni život u drugim, izuzetnim uslovima. Ukratko, tokom kratkog trenutka u vremenu, običan karakter hakerskog društvenog sveta se ritualno uzdiže, rađajući duboku svest i priznanje njihovog rada, prijateljstava, događaja, i objekata koji često ostaju neprimećeni zbog svoje rasparčane, svakodnevne prirode.

Većina developera S/SOK je svoje bavljenje tehnologijom započela dosta rano, obično oko sedme ili osme godine, mada su neki imali tek četiri ili pet. Kada bi tokom zvaničnih intervjuja bili upitani kada su prvi put koristili kompjuter, developeri S/SOK bi skoro uvek navodili ime i model konkretnog uređaja (Atari 130xe, Radio Shack Tandy 1000 286, Apple IIe, Commodore 64 i Sinclair Spectrum). Dok su govorili o tim prvim kompjuterima koji su gospodarili njihovom mladalačkom pažnjom, bilo je nesumnjivo da su gajili duboku privrženost tom sidru – kompjuteru – koje drži hakere na okupu kao kolektiv.

Mnogo njih je koristilo, a zatim sasvim zaposelo, kompjuter koji su kupili njihovi roditelji. Oni koji su bili iz radničkih porodica uglavnom su koristili kompjutere u školi, biblioteci ili kompjuter prijatelja. Neki od njih su, kasnije, svoju sposobnost napredovanja uz klasnu lestvicu pripisivali sposobnostima i veštinama koje su stekli kroz korišćenje kompjutera. Mnogi tvrde da tom usponu nisu namerno težili već da je on nusprodukt ekonomski vrednog znanja koje su stekli prateći svoju ličnu strast za računarstvom. Obično su svoj prvi program pisali koristeći neki izvorni kôd koji bi iskopirali iz priručnika ili iz nekog od ranih elektronskih časopisa kakvi su bili *Nibble*, *Popular Computing*, *Byte* ili *Dr. Dobbs*. Razmišljajući o tome iz perspektive sadašnjosti shvatili su da je to bilo njihovo prvo deljenje koda. Oni koji su počeli da hakuju kasnih '70-ih, ili tokom '80-ih, najveći deo svog znanja stekli su iz časopisa, od prijatelja, »memorišući« priručnike koje su pozajmljivali od učitelja, a kasnije, i na radnom mestu.³

Skoro svi developeri koje sam intervjuisala su najo-snovnije stvari o programiranju (mnogi od njih koristeći programski jezik BASIC) naučili pišući softver za neke od prvih PC-jeva koji su pravljeni za šire tržište i imali relativno pristupačne cene. Dok su se neki samo igrali BASIC-om, drugi su postali jako iskusni u njegovoј upotrebi. Ti programeri, koji su i dalje bili deca, uglavnom su pisali kratke pro-

grame od nule, ili modifikovali neki postojeći softver kako bi unapredili njegovu moć i karakteristike. Programer po imenu Johan je rekao: »Do šestog razreda sam već dostigao maksimum sa Atari-jem pišući kontrolni softver za džoystike i trekbol, koristeći se trikovima kao što je redefinisanje skupa karaktera kako bih pravio igre u većoj rezoluciji od one koja je bila podržana njenim grafičkim režimom.«⁴ Tokom tog perioda mnogo hakera je veliki deo svog vremena provodilo samostalno učeći o kompjuterima, kodirajući male delove softvera, uglavnom radi zabave, uzbudenja, učenja i za sopstvene potrebe. Neki hakeri su naizmenično kodirali i igrali igre, a često su i kodirali igre ili se razmenjivali sa drugovima i za sofisticiraniji gejming softver. Mnogi se sećaju da su uživali u programiranju jer im je pružalo »momentalno zadovoljstvo« ili »instant nagradu« – osobine kojima su mnogi i dalje općinjeni.

Iako je najveći deo njihovih dečijih iskustava sa programiranjem bio sasvim lične i nekomercijalne prirode, iznenadujući broj kompjuteraša je, do momenta kada su krenuli u srednju školu (a neki još tokom završnih godina osnovne škole), pisao softver koji su koristili ili kupovali njihovi druzi ili nastavnici. Bilo kroz neformalnu upotrebu (kada bi, na primer, učitelj koristio učenikov program da napravi nsumičan raspored sedenja u učionici) ili kroz njene malo formalnije oblike (kada bi lokalna javna biblioteka kupila matematički program napisan od strane učenika), mnogi mladi programeri su videli da se proizvod njihovog stvaralaštva koristi u stvarnom svetu. Rano su imali prilike da shvate da programiranje nije samo izvor ličnog zadovoljstva već da predstavlja i formu javnog dobra i/ili ekonomski moći koja rešava probleme stvarnog sveta.

Mnogi programeri su počeli međusobno da sarađuju još dok su bili deca. Neke od ovih mладалаčkih kolaboracija su postale osnova veoma bliskih priateljstava koja su podrazumevala i zabavna javna nadmetanja. Bil mi je rekao da je u njegovoј srednjoj školi »bilo bar dvoje ili troje sa kojima je uspostavio zaista dugotrajne odnose i priateljstva [...] Ostajali bismo satima posle škole da se igramo sa kompjute-

rima. Provodili smo bezbrojne sate igrajući se sa sistemima i podbadajući se međusobno.« Drugi su išli u matematičke kampove, gde su pronalazili drugare po tehnologiji, slične sebi. Kako je Dag objasnio, često su »emulirali« softver nekog od svojih prijatelja tako što bi napisali sopstvenu verziju (za koju je ponosno rekao da je radila »efikasnije«).⁵ Na ovaj način mladi programeri su se upuštali u izvođenje »mimeze« (Benjamin [1993] 1999) koja je kombinovala nadmetanje sa, u najmanju ruku praktičnim (ako ne još uvek etičkim), uvažavanjem činjenice da je svako od njih vezan za ostale, uglavnom prijatelje, kroz zajedničko stvaralaštvo. Tek kasnije bi se susreli sa društvenim pokretom koji je ova rana iskustva iz detinjstva učinio razumljiivm.

Do vremena polaska u srednju školu većina programera bi već usvojila identitet hakera ili programera – identitet koji se sada stiče u progresivno sve mlađem dobu, zbog pristupa internetu, gde su diskusije o kulturnim i tehničkim aspektima hakovanja uobičajene. Većina hakera nije do buđenja svesti o svojoj »hakerskoj prirodi« došla u nekakvom konkretnom momentu radosne epifanije, već su do toga došli neprimetno. U nekim slučajevima su određene knjige, tekstovi, filmovi i mesta interakcije podsticali takve asocijacije. Neki su počeli da svoj lični odnos prema kompjuterima definišu kao hakovanje na osnovu gledanja nekog filma (*War Games*), čitanja knjige (*Hackers*) ili manifesta (Manifest GNU-a), ili kroz interakciju sa drugim ljudima koji su sebe nazivali hakerima, na raznim mestima poput sastanaka korisničkih grupa, konferencija, matematičkih kampova, a naročito na BBS-u, gde su se hakeri okupljali u gomilama tokom '80-ih i ranih '90-ih.

Upoznavanje drugih hakera na BBS-u

BBS je kompjuterizovani sistem okupljanja i objavljivanja u okviru koga korisnici mogu da aplouduju i daunlouduju fajlove, postavljaju obaveštenja, igraju igre i vode diskusije. Većinu su vodili i posećivali hakeri te su zbog toga razgovori i tekstovi o hakovanju bili sveprisutni (Scott 2005; Sterling

1992; Thomas 2003).⁶ Iako je internet postojao tokom '80-ih, i njegova je arhitektura bila otvorena, u praktičnom pogledu je radio pod bravom, a ključevi su bili dostupni samo ograničenom broju odabranih hakera, inženjera, administratora i naučnika koji su imali unosne poslove pri istraživačkim laboratorijama, univerzitetima i državnim agencijama (Abbate 1999). S obzirom na to, BBS je odigrao veoma značajnu ulogu u hakerskoj istoriji jer je bio baza jedne od prvih ekspanzija hakovanja, putem koje su hakeri mogli da stupe u međusobnu interakciju autonomno, anonimno i nezavisno od zvaničnih institucija.⁷ Iako je ovo širenje mreže podrazumevalo kretanje ka spolja i van institucija (kakve su bile radno mesto ili univerzitet), upotreba BBS-a na ličnom kompjuteru je istovremeno predstavljala i inverzno kretanje, u suprotnom smeru, u privatnost sopstvenog doma. Pre '70-ih, a čak i dobar deo ranih '80-ih, skoro sav rad sa računarima se odvijao na poslu ili univerzitetu.

Dokle god su mogli da plaćaju telefonski račun, i privremenno odlože osnovne biološke potrebe kao što su sunčeva svetlost i san, hakeri su bili slobodni da istražuju BBS-ove do mile volje, a svaki od njih je bio nezavisno poput nekakvog virtuelnog jezerca. BBS-ovi nisu bili umreženi dok se nije pojavio FidoNet, koji je svima koji nisu imali pristup internetu pružio prvo iskustvo globalne mreže.⁸ BBS-ovi su bili uzbudljivi jer su bili poput neformalnih tržnica gde se može doći i trgovati retkim, a ponekad i sumnjivim informacijama. Fajlovi koji su se tamo razmenjivali su obuhvatili primitivne teorije zavere, udarne političke vesti, zabavne gluposti, nekvalitetan, a nešto ređe i visokoparni *noir*, voajerizam, tračeve, a zatim i jedno od najvećih kulturnih dobara među hakerima, softver (uključujući *shareware*, *warez*, a konačno i slobodni softver). Pre nego što je slobodan softver postao opšte poznat, mnogi mladi programeri su do svog softvera prvenstveno dolazili preko BBS-a, a dosta njih je koristilo ovaj medij kako bi pustili sopstveni softver u svet, uglavnom kao *shareware*.

Pošto BBS-ovi nisu bili međusobno povezani do FidoNet-a, a telefonski pozivi na veće daljine skupi (posebno za decu i tinejdžere), većina njih je bila prilično ukorenjena

na malom prostoru, a korisnici su uglavnom živeli u istom gradu, predgrađu, ili u okviru istog pozivnog broja (kako se pozivi ne bi naplaćivali po međugradskim tarifama). Lokacija većine BBS-ova je bila prilično jasna jer se većina onlajn informacija ticala lokalne politike, vesti i tako dalje. Mnogi hakeri pamte BBS-ove kao mesta odvažne socijalne interakcije koja se sa lakoćom prelivala u stvarni svet tokom »BBS sastanaka«, kada bi se učesnici okupili kod nekoga u kući ili »u lokalnom restoranu brze hrane u 3 ujutru« i nastavili da rade isto što rade i onlajn: pričaju i razmenjuju softver. Mnogi BBS članovi su postali bliski prijatelji. Nije preterivanje reći da su neka područja imala dinamičnu, kompleksnu BBS scenu u kojoj su hakeri, kao što mi je jedan od njih rekao, »opsedali BBS-ove sa više pristupnih telefonskih linija i znali skoro sve pripadnike ‘scene’ u oblasti Los Andelesa.«

Hakeri su na nekim sastancima organizovali male neformalne tržnice kako bi razmenjivali softver i igre, i te tržišne transakcije su učvršćivale hakerske odnose. Kao što je jedan od hakera opisao u svom imejlu: »moji prijatelji i ja smo imali kutije od cipela pune igrica i uslužnih programa [...] razmenjivali smo ih preko BBS-a i na BBS sastancima, a pošto su svi bili regionalni, često su se održavali na svakih par meseci«.

Bez obzira na lokalnu prirodu i ograničen kapacitet mreže, BBS je, nalik internetu sada, bio tehnološki višestran - omogućavao je i privatnu i javnu interakciju. Neki BBS-ovi su okupljali nešto subverzivnije, andergraud hakerske grupe kojima se teško pristupalo, i koje su postale medijski ozloglašene kasnih '80-ih i ranih '90-ih, nakon niza racija i hapšenja prouzrokovanih njihovim delovanjem, uključujući i neke upade na tuđe kompjutere. Uglavnom su delovali iz privatnih BBS bunkera i bili su organizovani tako da im se moglo pristupiti isključivo na osnovu poziva (Sterling 1992). Druge BBS grupe su bile više javne i telefonske brojeve preko kojih se moglo pristupiti u lokalnim kompjuterskim časopisima ili na drugim BBS-ovima su objavljuvale - time su privukle i veliki broj manje stručnih korisnika koji su delili informacije na ovoj platformi.

Srednje i kasne '90-e nagovestile su kraj BBS ere, a hakeri nisu dozvoli da do ovog prelaska dode bez odgovarajuće komemoracije i proslave. Tako su 1993. godine, kako bi se oprostili sa ovom tvorevinom, organizovali prvi Defkon u Las Vegasu. Mada je bio zamišljen kao jednokratan događaj, njegova popularnost je prevazišla prvobitnu nameru, tako da je Defkon još uvek jedna od najvećih proslava hakovanja. Činjenica da je BBS period sada potpuno završen ukazuje na to da je veliki deo hakerskog životnog sveta izgrađen kroz tehnološke infrastrukture sa sopstvenim karakteristikama i istorijama, te prolazi kroz procese rođenja, rasta i propadanja, kao i bilo koja druga društvena formacija.

Dok većina mladih hakera nikad nije koristila BBS, stariji kompjuteraši (među kojima može biti i još uvek mladih tridesetogodišnjaka, mada svakako ima i dosta starijih) u prisustvu svojih mlađih kolega će se ponekad sa ljubavlju prisetiti života i hakovanja na BBS-u. Na primer, kada sam jednom prilikom na nekom IRC kanalu pitala o BBS-u, svi kompjuteraši su počeli da dele svoja sećanja o ovom iščezlom dobu. Jedan od programera je duhovito, i uz malo retroaktivnog doterivanja, objasnio strast koju je gajio prema BBS-u ovom kratkom pričom:

```
<hacim> pozoveš  
<hacim> zauzeto je  
<hacim> podesiš da modem zove automatski  
<hacim> čekaš  
<hacim> mama ti viče da se skineš s telefona  
<hacim> zaustaviš automatsko zvanje  
<keg> haha  
<hacim> ona priča s-kim-god, a ti nestrpljivo čekaš  
<keg> konačno saznaš za *70, i život ti se zauvek  
    promeni [*70 deaktivira funkciju poziva na čekanju, koja bi te, ako je aktivirana, izbacila sa modema kad neko drugi zove]  
<hacim> sakriješ se iza vrata i slušaš njen razgovor  
    da bi znao tačno kad spusti slušalicu  
<keg> ili 1170 na rotacionom :) [kôd za deaktiviranje
```

poziva na čekanju na rotacionom telefonu]
<hacim> i uzdišeš glasno da te čuje
<hacim> i onda zoveš!
<hacim> stravaa!
<hacim> trčiš gore
<hacim> uglavnom, uspeš da pozoveš, i čuješ onaj
NAJBOLJI zvuk modema
<hacim> uloguješ se
<hacim> i onda odes na forume
<hacim> sve ih kroluješ
<hacim> vidiš šta je poslednja osoba postovala na
svakoj temi
<hacim> ponekad bi to bila poslednja osoba koja je
zvala, to je bilo baš kul
<hacim> stvar je u tome što su postojali ti forumi,
gde se pričalo o konkretnim temama
<hacim> i ljudi su bili stvarno zainteresovani da ih
istražuju
<hacim> i svi su ih pratili

Internet

Kada su ova low-tech jezerca virtuelne komunikacije presušila, zamenilo ih je bruhanje ogromnog okeana – interneta. Ako je BBS bio nalik na malu, skučenu i preplaćenu garsonjeru (mada je, gledajući unazad, smatran posebnim upravo zbog te intimnosti), internet je bio kao neobično prostran stan u potkroviju sa mnogo luksuznih karakteristika – a godinu za godinom je postajao sve pristupačniji.

Sa čitavim nizom dodatnih alata za komunikaciju, elektronsku poštu, protokole za prenos fajlova (FTP) i IRC, hakeri su se, naravno, sjatili oko ove tehnološke oaze kako bi nastavili ono što su sa nepokolebljivom strašću radili preko BBS-a: pristupali informacijama, razgovarali, sarađivali, razmenjivali fajlove i sticali prijatelje, a i ponekog neprijatelja. Kompjuteraši su započeli produktivno iskopavanje tehničkih podataka po arhivama mejling lista, dok im konačno veb-čitači nisu olakšali proces pretrage i otkrića. IRC, koga je

1988. napravio jedan student u Finskoj, zamenio je BBS za komunikaciju u realnom vremenu. Za veoma kratko vreme pojavio se zaprepašćujući broj IRC mreža i individualnih kanala koji su obuhvatili čitav svet.⁹

Zahvaljujući znanju koje su stekli na osnovu svih ovih ranih iskustava, kompjuteraši su počeli da dobijaju veoma unosne poslove u internet industriji, koja je tada tek bila u svom začetku (ono što mi smatramo javnim internetom je na neki način počelo 1992, kada ga je vlada SAD otvorila za trgovinu). Neki kompjuteraši su osnivali konsalting kompanije koje su se sastojale od samo jedne osobe, radili su od kuće – pravili pozadinske baze podataka za veb-sajtove koji su se bavili elektronskom trgovinom. Drugi su se udruživali, ispisivali sa fakulteta kako bi osnovali kompanije koje su nudile usluge lokalnih ili nacionalnih internet provajdera, ili neku drugu vrstu tehnoloških usluga. Hakeri zaposleni u Silicijumskoj dolini su radili ludački mnogo za odlične pogodnosti i »prepumpane« deoničarske opcije u modernim, manjim dot-kom (engl. *dot-com*) kompanijama ili tradicionalnijim tehnološkim kompanijama kao što su Oracle, Apple i Adobe.

Slobodni softver

Tokom svih tih godina rane tehnološke spaleologije na internetu, mnogi hakeri su saznali za novu kategoriju softvera – slobodan softver. Isto kao i sa internetom, njegov pun potencijal i značaj su postali jasni prvenstveno kroz istrajno »kopanje«, upotrebu, tehnološko proširivanje i beskrajne razgovore sa onima koji su delili ista interesovanja. Tokom intervjua mnogo developera je svoj prvi susret sa slobodnim softverom datiralo ne u odnosu na kalendarsko vreme, već najčešće, prisećanjem broja verzije nekog softvera (»Prvo sam otkrio Linux u v0.9«) ili mesta na kome su ga otkrili (npr. na poslu ili u školi).

Bez obzira na vreme i mesto, svi hakeri koji su saznali za slobodan softver bilo kad između 1985. i 1996. godine dočekali su ga kao da su nabasali na skriveno nalazište dra-

gulja, koje je predstavljao sav softver zasnovan na Unix-u i njegovom dragocenom izvornom kodu. To otkriće, da postoji (skoro) potpuno funkcionalan Unix sistem (Linux je samo jedan od »aroma« Unixa, kojih ima mnoštvo) za lične računare sa dostupnim izvornim kodom, bilo je, po rečima jednog developera, »zapanjujuće«. Drugi haker je to iskustvo opisao kao »nešto nalik psihodeličnom hipu snu«. Hakeri koje sam intervjuisala su, uzbuđeni, ali i zbumeni, zaronili u ovu novu malu tehnološku pećinu ne osvrćući se.

Tokom većeg dela '90-ih, ali naročito u ranijem periodu ove decenije, kanali kroz koje su hakeri saznavali o slobodnom softveru su bili nezvanični, to su pre svega bile preporuke (lično ili onlajn) u školi, ili na poslu, ili možda iz nekog od ranih štampanih časopisa. Jedan južnoafrički developer koji sada živi u Holandiji je tokom intervjeta ispričao svoje iskustvo:

U tom ogromnom studenjaku se pojavio jedan od mojih drugova sa disketom i, u skladu sa svojim uglavnim veoma dramatičnim karakterom, samo je stavio disketu u moj kompjuter i upalio ga. Pojavio se Linux 0.9, a to je bio kraj 1993, a i kraj za mene, ili bar početak. Pojavila se gomila svetlucajućih linija [...] momentalno me je privuklo.

Faktor oduševljanja kojim je bilo propraćeno otkriće slobodnog softvera bio je prouzrokovao ukrštanjem bezbroj elemenata. Za neke hakere je značaj slobodnog softvera ležao u tome što će konačno imati upotrebljiv Unix operativni sistem za svoj personalni kompjuter (do tada, Unix je radio prvenstveno na većim, skupljim kompjuterima). Dani probijanja kroz zavejane ulice do voljenog Unix kompjutera na katedri za informatiku su bili iza njih.

Pre Linux-a je postojalo malo Unix sistema koji su radili na personalnim kompjuterima i bili su nevlasnički. Stvaranje Linuxa je, dakle, predstavljalo opšte oslobođenje Unix arhitekture, a takođe i zvanično obeležilo njenu individualizaciju, decentralizaciju i proliferaciju. Otrgnut iz čvrstog stiska univerziteta, korporacija i strogih pravila kon-

vencionalnog zakona o intelektualnoj svojini, Linux je pušten u promet kao javno dobro, a na isti način je i proizведен – kroz volontersku saradnju.¹⁰ Najznačajnije od svega je bilo to što su hakeri mogli da koriste Linux kod kuće, na svojim ličnim računarima masovne proizvodnje, i na taj način uspevali da posvete mnogo više vremena samostalnom izučavanju njegove arhitekture koja još uvek traži aktivnog i posvećenog partnera. Jedan programer je svoje rano uzbuđenje opisao kao »konačno posedovanje radionice sa najmoćnijim alatima uz pomoć kojih može da se bavi pravim hakovanjem kod kuće«. Većina mladih hakera je bila oduševljena, a neki su bili potpuno »oborenici sa nogu« novootkrivenim neograničenim pristupom izvornom kodu.

Pa ipak, prava avantura sa slobodnim softverom je počela tek *nakon* njegovog otkrića. U početku, dok su distribucije Linux-a bile dostupne isključivo na internetu, sistem su skidali preko veoma spore konekcije, obično preko modema, što je samo po sebi bilo tehnički podvig. Za to je bilo neophodno najmanje dve nedelje, veza je svakako pucala po više puta (ali na svu sreću daunloud protokoli su omogućavali nastavljanje od mesta na kome je došlo do prekida), a i veliki broj disketa bi sigurno bio oštećen. Kada bi sve konačno bilo gotovo, Linux je zauzimao oko »40 disketa«.¹¹ Sa tom gomilom disketa neki hakeri bi odmah počeli instalaciju, a onda bi još morali da hakuju po sistemu da bi zapravo proradio. Neki su prvo morali da se odbrane od optužbi za pirateriju od administratora informatičke laboratorije koje su, u poverenju, opisivali kao nepodnošljivo dosadne neznalice. Iziriran, ali uzbuden, haker tada ne bi bio u stanju da administratoru ponudi više od jedne prilično konfuzne odbrane jer u to vreme većina hakera nije vladala dovoljno izgrađenim vokabularom kojim bi mogli da opišu značaj i svrhu slobodnog softvera. Mogli su da kažu da je u pitanju *shareware*, da upotrebe termin koji bi najverovatnije bio shvaćen, čak iako je tehnički netačan. Bez elementa prisnosti kakva se vremenom rađa kroz razgovore o prirodi objekata sa sebi sličnima, slobodni softver i Linux su tokom ranih '90-ih za mnoge hakere postojali tek kao neka nekonceptua-

lizovana »stvar«, na način na koji je to opisao Martin Hajdeger (Martin Heidegger [1927] 2008), čije se značenje, kao društvenog, kolektivno prepoznatljivog, »objekta« tek treba aktualizovati, naturalizovati i učvrstiti.

Kada bi daunloud bio završen, a sumnjičavi administrator dovoljno učutkan, hakeri bi mogli da započnu sa sledećom fazom svoje avanture: instalacionom borbom na smrt. Neinstaliran, operativni sistem je jedno goropadno stvorenje koje treba transformisati u poslušan objekat kako bi mogao biti upotrebljen za nova dela kreativnog stvaralaštva. Sve do, najranije, 1998. (a i još uvek sa velikim brojem distribucija, u zavisnosti od iskustva i veštine korisnika), instalacija Linuxa je bila ništa manje nego iscrpljujući jednonedeljni ritual ezoterične inicijacije u tajanstveni tehnički svet, koja je iskušavala veštine, strpljenje i najdublju odlučnost kompjuteraša da osvoji naizgled neosvojivo. Samo konfigurisanje osnovnih komponenti sistema kao što je X windows (grafički korisnički interfejs) zahtevalo je izuzetnu tehničku veštinu i marljiv rad. Instalacija je bila toliko neizvesna tokom '90-ih da si, kako mi je rekao jedan haker, »rizikovao da uništiš svoj monitor«.¹² Neki kompjuteraši su proces instalacije opisali kao primer »stadijuma larve« hakovanja:

[a] period monomanične koncentracije na kodiranje je izgleda nešto kroz šta su prošli svi sveži hakeri. Uobičajeni simptomi uključuju izvođenje više od jedne 36-to časovne hakerske sesije tokom bilo koje sedmice; zapostavljanje svih drugih aktivnosti uključujući i najosnovnije kao što su hrana, spavanje i lična higijena; kao i hronični slučaj uznapredovalog stanja zamućenog vida. Može trajati od 6 meseci do 2 godine, a prosečno vreme trajanja je oko 18 meseci. Retki budu toliko ozbiljno pogodeni da više nikada ne uspostave »normalaniji« način života, ali ovo iskušenje je izgleda neophodno za razvoj istinskih programera-čarobnjaka (za razliku od samo kompetentnih). Pogledati i pod »wannabee«. Kraća i manje intenzivna verzija stadijuma larve (koja obično traje oko mesec dana) se može dogoditi prilikom učenja novog operativnog sistema ili programskog jezika.¹³

Upravo kroz ovaj pohod su mnogi hakeri koji nikada nisu videli ni dotakli Unix sistem prešli na drugu stranu, transformisani u uzbudene sledbenike već postojeće tehnološke religije koja datira još od ranih '70-ih: religije Unix-ove »komandne linije«. Ako hakeri percipiraju kompjuter kao mašinu široke namene koja im pruža potpuno nesputanu mogućnost da stvaraju neograničen broj mini-mašina (softvera), onda im je Unix omiljeni *modus operandi*. Na primer, jedan haker po imenu Mark mi je objasnio da je Linux »gde sam počeo da volim (Unix) paradigmu, čitav taj način rada«. Po prvi put su mogli da zavire u unutrašnjost svog operativnog sistema, koji je do tada uvek bio zaključan. Mnogi hakeri su do tada koristili Microsoft Windows 3.1, i često programirali u njemu. Ovo je detaljnije objasnio jedan od Unix poklonika tokom intervjua:

Ali i to je imalo svoje granice. [...] Morali ste da radite u okviru granica koje je Windows okruženje dozvoljavalo, ali kada biste koristi Linux imali ste na raspolaganju sve alate i sve delove, to je kao otvorena hauba automobila. Granice više nisu bile unapred određene, bili ste ograničeni samo sopstvenim tehničkim sposobnostima, znanjem, željom da postignete više.

Unix kao »naš Ep o Gilgamešu«

Za one koji nisu inicirani u religiju komandne linije, korisno je napraviti poređenje između Linux-a/Unix-a i najčešće korišćenog desktop operativnog sistema – Microsoft Windows-a (koga mnogi hakeri vole da mrze). Ovo bi trebalo da obezbedi jasnije shvatanje razloga zbog kojih je Unix raj za sve koji vole da petljaju sa softverom, kao i toga zašto je njegov estetski duh srođan S/SOK filozofiji slobode i deljenja. Unix onima koji posvete vreme istraživanju njegove kompleksnosti nudi dosta interaktivniji odnos između korisnika i OS-a nego što je slučaj sa Microsoft Windows-om. Arhitektura Unix-a je transparentna, svaki deo sistema je »fajl« koji se može videti, menjati i prilagođavati. Korisnik na taj način ima mogućnost da »zaviri iza scene« kako bi samo-

stalno konfigurisao sistem za specifične potrebe i funkcioniše po logici sličnoj onoj na kojoj je zasnovan slobodan kôd. To prilagođavanje može biti nešto naizgled beznačajno, kao što je pravljenje sopstvenih prečica na tastaturi (što je zapravo jako bitno ako veći deo dana provodite kucajući, i to sedam dana nedeljno) ili prepravljanje bilo kog konfiguracionog fajla kako biste optimizovali rad svog hardvera.

Osim toga, Unix je opremljen i programerskim okruženjem sa alatima i aplikacijama koje se ne pozivaju klikom na ikonicu, već tekstualnim komandama. Ovakve komande se mogu koristiti za izvođenje programerskih ili administrativnih procesa, koji se međusobno mogu povezati na inovativne načine kako bi se stvorile nove funkcionalnosti. Kao što se programeri mogu diviti elegantnom kodu, programeri i sistem administratori se takođe dive i domišljatim Unix upotrebama i konfiguracijama, i dele ih. Pošto ga smatraju veoma fleksibilnim partnerom, hakeri uglavnom jako vole Unix: »može da radi baš onako kako vi želite [...] Uvek postoji neki program koji neku sitnicu radi drugačije od nekog drugog koji to radi lakše ili jednostavno bolje za vaše lične potrebe.« Kao i kodiranje, Unix okruženje odlično funkcioniše kao mesto gde hakeri mogu da osmisle i uzdižu svoje tehničko Ja.

Iako hakeri cene Linux/Unix baš zbog te mogućnosti prilagodavanja, njegova arhitektura je ipak stabilan objekat utemeljen koherentnom logikom estetskih karakteristika, tehničke filozofije, kulturnih predanja, komplikovane pravne istorije, i specifične vrste humora, koji se ispoljava i u samom imenu. I zaista, kao toliko hakerskih konvencija davanja imena, ime Unix je domišljata istorijska aluzija koja, u ovom slučaju, ukazuje na način na koji je nastao. Unix vodi poreklo od jednog sličnog operativnog sistema – mnogo većeg Multics-a, koji je originalno razvijen u AT&T Bell Labs. Bell Labs je 1969. godine ukinuo finansiranje Multics-a, a njegovi autori Ken Tomson (Ken Thomson) i Denis Riči (Denis Ritchie) su ga spasili (mnogi bi rekli i poboljšali) raščlanivši ga na mnogo manji sistem koji su nazvali Unix. Kada je Unix bio »iseckan«, njegovi tvorci su

preimenovali Multics u »eunuchs« (evnusi, uškopljenici) i time obuhvatili ideju da su neke veoma važne stvari odsečene sa njegovog tela, ali da ono što je stvoreno je nešto večno i bezvremenski lepo. Tvorci su na kraju zadržali fonetsku instancijaciju evnuha (engl. *eunuch* /'ju:nək/) radi uspomene i obeležavanja načina njegovog nastanka kao, zapravo, kastrirane verzije Multics-a.

Dubina koju Unix dostiže u kulturnom smislu daleko prevaziđa način dobijanja imena. Unix je opisan kao »naš Ep o Gilgamešu« (Stephenson 1999) i ima status žive, obožavane i kompleksne tvorevine. Njegova epska priroda je izdanak svih njegovih pretapajućih aroma, stalno je u razvoju, ali se ipak drži skupa jasno izraženih standarda i protokola: fleksibilnost, jednostavan dizajn, jednostavan interfejs, otvorenost, komunikativnost, transparentnost i efikasnost (Gancartz 1995, Stephenson 1999). »Tako veliki broj hakera poznaje, voli i razume Unix«, objasnio je pisac naučne fantastike Nil Stivenson (Neal Stephenson 1999, 69), koji je takođe njegov fan, »da ga je moguće ponovo napraviti od nule kad god bi to bilo potrebno.«

Zahvaljujući njegovoj slojevitosti i neprekidnom razvoju, otkrivanje svih mogućnosti Unix-a je potraga koja traje čitavog života i generalno je prihvaćeno stanovište da najveći broj korisnika nikada neće moći da spozna njegove mogućnosti u celosti. Rečima jednog programera koji mi je pomogao (novi korisnik) da rešim problem na svom Linux računaru: »Unix nije stvar, to je avantura«. S obzirom na to, za hakere je ovaj proces rada na tehnologiji i učenja o njoj, iako prepun krivina i problema, ipak aktivnost koja se definiše u okvirima istraživačkih, radosnih pohoda. Često se doživljava kao senzualno zadovoljstvo, logička strogost i podloga za intelektualnu pedagogiju.

Bogatstvu svih tih varijacija parira i neverovatna količina pomoćnih znanja arhiviranih u tekstovima, knjigama, priručnicima, a naročito u pričama i razgovorima o Unix-u. Analizirano do najsitnijih detalja, beskrajno pripovedanje (o Unix-ovoj istoriji, upotrebi, pravnim bitkama, problemima i varijacijama) je veoma važan kanal kroz koji hakeri sebe

pretaču u objekte, povezujući, istovremeno, starije generacije sa novim. Ti objekti postaju materijalni simbol koji hakerima omogućava da se intersubjektivno povežu jedni s drugima. Unix je tehnička *lingua franca* (jedna od mnogih, druge su programski jezici, tekst-editori i ostali alati) kojom hakeri, sistem administratori, i korisnici kompjutera komuniciraju i polako stvaraju zajednički osećaj tehnološkog »grupnog kapitala«, osećaj umeća (»know how«), gde se mešaju tehnološka predanja sa skrivenim, ezoteričnim humorom.

»Neko mora da napravi pivo«

Iako se većina hakera za slobodan softver zainteresovala najpre zbog njegovog tehničkog aspekta, i bila oduševljena pristupom jednom robusnom operativnom sistemu, neki od njih su momentalno bili impresionirani i Stolmanovom (smatra se ocem slobodnog softvera) filozofijom, kodifikovanom u Manifestu GNU-a, koji je bio uključen uz mnoge programe, ili su do tih saznanja došli čitanjem prve licence za slobodni softver – GNU GPL (GNU-ova Opšta javna licenca). Moralna poruka slobodnog softvera je imala momentalnog odjeka kod manjeg broja developera koje sam ja intervjuisala. Jedan od njih mi je rekao da je Stolmanov projekat za obezbeđivanje slobode softvera »odmah imao smisla«. Druge je pak odbijala ova poruka; smatrali su da je zvučala »previše socijalistički ili ideološki«, iako se Stolman zapravo klonio bilo kakvog snažnog iskazivanja tradicionalne leve/desne (antikapitalizam, na primer) politike i umesto toga koristio običan, jednostavan jezik, naglašavajući, recimo, dobrobit koja proizilazi iz deljenja sa svojim susedima.

Većina developera koje sam intervjuisala, ipak, nije nagnjala ni na jednu stranu – niti ih je odbijala ova ideja, niti ih je privlačila. Shvatanja većine hakera o moralnim i zakonskim osobinama slobodnog softvera su bila prilično nerazvijena. Iako su tehničke implikacije neometanog pristupa kodu uglavnom bile sasvim jasne, mali broj developera je razumeo značaj tog pristupa u odnosu na, konkretno,

GPL, ili na pitanje zakonitosti uopšte. Mahom nesvesni komplikovanih moralno-zakonskih pitanja koja se tiču slobode i zakona o intelektualnoj svojini (čiji je najveći deo tada još uvek bio definisan kroz najosnovnije tremine u samo par dokumenata, što je kasnije preraslo u ozbiljniji teorijski korpus na temu S/SOK projekata), hakeri su slobodan softver videli kao ekvivalent »besplatnom pivu«. Ovo je posebno ironično zbog toga što većina programera sada čvrsto insistira na tome da se engleska reč *free* (slobodan; besplatan) u izrazu *free software* odnosi upravo na »govor, a ne pivo« (pridjev *open-source* [otvoreni kod] će na određenim mestima biti prenet u originalu zbog nemogućnosti izvođenja ekvivalentnog prideva u srpskom jeziku, *prim.prev*).

Zapravo, sam izraz »slobodan, kao govor« nije praktično ni postojao ili je bar bio veoma redak sve do sredine '90-ih. Iako je poruka o slobodi cirkulisala skupa sa slobodnim softverom, mnogi hakeri su u početku shvatili ovo novo tehničko čudo i njegove moralne osobine koristeći jezik novca i konzumerizma. Šarki, koji je sada aktivista slobodnog softvera, napomenuo je tokom intervjuja da je za kopirajt saznao kroz kopileft – još jedan uobičajeni naziv za GPL – i objasnio: »Ništa nisam razumeo o kopirajtu pre ovoga. Od samog početka sam znao da ima besplatnog piva i to mi je bilo baš super.« Metju, drugi developer, izrazio je slično osećanje kada mi je rekao: »prvi zaključak je bio da ne moram ovo da plaćam – strava!« Šarkijeva i Metjuova priča su tipične priče developera koji su za slobodni softver saznali tokom '80-ih, ili ranih do srednjih '90-ih, a posebno onih koji su bili mlađi ili studenti, bez stalnog izvora prihoda za plaćanje skupog softvera poput kompjlera (alat koji transformiše izvorni kod, napisan programskim jezikom, u binarni mašinski kod).

Mnogi hakeri su u ranoj fazi svog odnosa sa ovom tehnologijom razvili snažnu pragmatičnu i utilitarističku posvećenost slobodnom softveru. Ali filozofija koja je ležala u osnovi te ideje je postupno doživljavala promene kada je sve više developera počelo da stvara i pripisuje joj sopstvena značenja. Pristup izvornom kodu i model otvorenog razvoja

koji je predstavljao Linux je, po njihovim rečima, bio superiorna tehnička metodologija. Mnogi su ga poredili sa naučnim metodom kao idealom. Shvatili su da je pod napadom, iskvaren zloupotrebom zakona o intelektualnoj svojini od strane korporacija, i što je još gore – univerziteta, koji su počeli da obilato patentiraju pronalaske tokom '80-ih. Drugi su naglašavali pedagošku slobodu koju im je pružao S/SOK. »Shvatio sam«, napisao mi je u imejlu developer po imenu Wolfgang, »da mogu da kopam po tom kodu i da naučim svari koje nikada ne bih naučio od profesora u srednjoj školi. To je jedan od razloga što sada imam tako snažna osećanja povođom GPL softvera; on dozvoljava svima da uče i učestvuju.«

Neki developeri koji su u početku bili samo korisnici slobodnog softvera su kasnije počeli i da ga razvijaju, a na kraju su prešli na sledeći korak – objavljivanje svog softvera pod S/SOK licencom. »Da bi teklo besplatno pivo«, shvatio je Devon, još jedan od developera, »neko mora da napravi to pivo.« (Ovaj developer je potpuno svestan da je uobičajenije reći da je softver »sloboden, kao govor, a ne besplatan, kao pivo«, pogotovo što developerima nije zabranjeno da prodaju slobodni softver. Pa ipak, i ako neko proda slobodni softver, on svejedno ne sme zatvoriti izvorni kôd, tako da će uvek biti i nekog besplatnog piva uz to.) Prateći ovaj rezon, Devon je počeo da objavljuje sopstveni softver pod GPL, a ubrzo potom, i da učestvuje u zajedničkim projektima. Mnogo programera je steklo osećaj da je objavljivanje njihovog sopstvenog softvera pod GPL jednostavno »ispravno«, i da ima neospornog pragmatičkog smisla jer softver nije deficitaran resurs te može imati samo koristi od neprestanih doprinosa i modifikacija.

Metju, koga sam citirala iznad, opisao je svoju programu stava prema slobodnom softveru kada mi je rekao: »Kasnije [sam shvatio], znaš, iako sam ja neki sasvim nebitan lik, ipak mogu ovo da unapredim. Mogu da radim šta god hoću sa ovim. A ako mi se ne svidja, mogu da ga promenim, a kada napravim promene, mogu to da učinim dostupnim i drugima i [...] Ja sam običan lik. To je zaista moćan koncept.« Iskustvo korišćenja, pravljenja i distribuiranja slobodnog

softvera je učinilo sav govor koji se bavio pitanjem cene pri- lično prevaziđenim, dok se govor koji se bavio »slobodom da se eksperimentiše« sa softverom, i da se taj softver unapre- đuje za sebe, ali i za druge, primetno učvrstio i raširio.

Uskoro su Linux i drugi popularni slobodni softveri, postali sve uobičajeniji u zajednicama kompjuteraša i inže- njera i kao rezultat toga su velikim delom fundamentalne infrastrukture interneta upravljaće važne S/SOK aplikacije. Apache, započet 1995, pokretao je veb-servere; Sendmail, program čiji su serveri koristili kako bi transferovali mej- love, činio je ogroman deo čvorišta za transfer elektronske pošte; Perl je postajao omiljeni jezik za razvoj veb-sajtova; a BIND, nezamenjiv deo infrastrukture mreže, obezbeđivao je prevođenje imena u adrese, i postajao sve popularniji među sistem administratorima. Iako je većina developera o slo- bodnom softveru razmišljala kao o skupu alata kojima svoje personalne računare mogu transformisati u moćne Unix radne stанице, ubrzo su shvatili da je to takođe i sila koja pokreće veliki deo interneta, a time i društveno priznata vr- sta softvera. Ovo je još upečatljivije kada se uzme u obzir i to kako je mnogo ljudi, pre svega poslovnih ljudi i menadžera Silicijumske doline, znalo veoma malo o njegovom postoja- nju. Rastuća sveprisutnost S/SOK je potvrdila osećaj develo- pera da slobodni softver, iako nema zvaničnu garanciju, marketing i sjajno pakovanje, ipak jeste prava stvar, i da je ekvivalentan, ili čak superioran u odnosu na vlasnički soft- ver. Ovo je doprinelo rastućem ubedenju o tehničkoj superi- ornosti S/SOK metoda razvoja i njegovim zahtevom za stal- nim pristupom informacijama.

Slobodni softver na radnom mestu

Pre nego što se korporativno prihvatanje slobodnog softvera proširilo, neki developeri su ga krijumčarili na posao. Tokom ranih i srednjih '90-ih, u nekim od većih kompanija, bilo je »moguće ubediti« nekoliko najprosvećenijih menadžera da svoje servere prebace na Linux, ali je ova upotreba, najvećim delom, morala biti svedena na minimum ili držana u tajnosti.

Neki su tvrdili da to i nije bilo previše teško postići jer većina (netehničkih) menadžera »nije imala pojma«, što i definicija »odela« *The Hacker Jargon File*-a podrugljivo pojašnjava:

- s 1. Ružna i neudobna »poslovna odeća« koju često nose ne-hakeri. Uvek se nosi sa »kravatom«, napravom za davljenje koja delimično prekida dovod krvi u mozak. Smatra se da ovo dosta objašnjava ponašanje nosilaca odela. Uporedi sa droid;
2. Osoba koja obično nosi odela, za razliku od techie-ja ili hakera. Pogledati i pod: luzer, trabunjalo, menadžment, glupaci, SNAFU princip (engl. Situation Normal: All Fucked Up) i oštećenje mozga. Engleski jezik je, ipak, relativno blag; naš dopisnik iz Moskve javlja da je odgovarajući idiom u ruskom hakerskom žargonu »sovok« (rus. совок), doslovno: lopatica za smeće, dubrovnik.¹⁴

Samozaposleni developeri, ili oni koji rade u malim kompanijama koje se bave tehnologijom, a imaju samo par, ili nijednog menadžera, bazirali su sve na slobodnom softveru, a uspeh kompanije podjednako pripisuju i kvalitetnoj tehnologiji i uštedi koju su postigli upotrebom slobodnog softvera. Kako je slobodni softver postajao sve prihvaćeniji u korporativnoj sferi, kompjuteraši više nisu morali da kriju njegovu upotrebu. Nekoliko njih mi je tokom intervjeta reklo da su tada »počeli da stavlju rad na Debian-u u svoje CV-jeve«.

Kao što ilustruju ovi primeri, za većinu developera (izuzimajući antikapitalističke aktiviste-kompjuteraše), prihvatanje slobodnog softvera je retko vodilo opštem političkom otporu prema korporativnim proizvođačima vlasničkog softvera. Umesto toga, developeri su koristili svoja iskustva sa slobodnim softverom da razviju kritički pogled na kompanije koje prave vlasnički softver, usmeravajući svoje primedbe na konkretnе prakse, kao što su zloupotreba zakona o intelektualnoj svojini i sklonost ka skrivanju problema od korisnika. Kao što je jedan developer sažeto objasnio: »Slobodni softver podstiče aktivno učestvovanje. Korporativni softver podstiče konzumerizam.« Jedan drugi

mi je rekao da je shvatio do koje mere korporacije kriju probleme svog softvera od svojih korisnika tek kada se susreo sa potpunom transparentnošću prijavljivanja bagova kod slobodnog softvera:

Jedna od stvari koje možete da primetite u vezi sa komercijalnim, vlasničkim softverom jeste da prodavci ne žele da razgovaraju o bagovima. Prilično su čutljivi kada je to u pitanju. Teško je saznati bilo šta o tome. Ne žele uopšte da priznaju. Kada sam počeo da koristim Unix, i krenuo da čitam prateće stranice sa uputstvima, bio sam zaprepašćen. Sva ta uputstva su imala delove posvećene bagovima, gde su bile objašnjene sve najvažnije greške koje su postojale – to je bilo pravo otkrovenje. Ljudi su priznavali i čak objašnjavali svoje bagove.

Verovatno je najbitnija razlika koja je isticana u intervjuima bila ta što slobodni softver nikada ne može biti »nepravedno« utamničen i opterećen ugovorima o poverljivosti podataka i zakona o intelektualnoj svojini – tako da nikada ne ugleda svetlo dana. Ovakva tragična sudbina zadesi veliki deo vlasničkog softvera kada se dogodi da projekat bude otkazan. Takvo zatvaranje narušava meritokratsku tradiciju rekurzivne razmene znanja sa zajednicom, što je neophodno da bi se obezbedilo kontinuirano napredovanje tehničkog stvaralaštva. Za razliku od vlasničkog softvera, S/SOK uvek ima priliku za slobodan život »čak iako je napušten od svog izvornog autora«. Haker Džeremaja je ovo detaljnije objasnio:

Za mene je veoma bitna razlika u tome da li ću iz svega izaći sa osećajem da sam stvorio nešto od trajne, suštinske vrednosti ili ne. Ponekad sam i razvoj nekog korporativnog softvera završavao sa tim osećajem, ali se to ipak mnogo češće dešava sa slobodnim softverom. Iskreno, čini mi se da ne postoje neke ogromne razlike u zadovoljstvu koje se doživljava kroz programiranje, nivou stresa, nivou saradnje i slično. Međutim, najčešće je korporativni softver, kada završim sa njim – mrtav, ali kada završim sa slobodnim softverom, on je živ.

Novonastali, ograničeni politički senzibilitet koji je pravio razliku između vlasničkog i slobodnog softvera, bio je podstican svakodnevnim kompjuteraškim vestima u internet-časopisima kao što su *Linux Weekly News*, i veb-sajtovima kao što je Slashdot, koji su skupa sa člancima u kojima su prenošene mejnstrim vesti, pružali etičku i političku analizu, kao i brojne analize života iz ugla kodera. »Programeri su počeli da pišu lično, usredsređeno, obimno«, primetio je novinar Skot Rozenberg (Scott Rosenberg 2007, 301), »izbacivali su iz sebe svu inspiraciju i frustracije, svoje uvide i savete, strahove i snove – na veb-sajtove i blogove. To je bio temelj, ako ne kanona velikih softverskih dela, onda bar ne-formalne literature koja se bavi svakodnevnom praksom programiranja.«

Krajem '90-ih, veliki broj teoretičara prava je stupio na ovu scenu i specifikovao bitna pitanja pravnim, ali pristupačnim jezikom čime su učvrstili ona koja su hakeri već sami formulisali. Rad i mišljenja ovih pravnika (bilo da su proistekla iz knjiga, blogova, članaka, ili govora) bili su veoma uticajni, posebno kada je u pitanju Lesig (kome će posvetiti više pažnje u zaključku). Kao mali dokaz ovog »pravničkog efekta«, navešću deo elektronskog pisma jednog Debian developera upućenog Lesigu u kome iskazuje svoju užasnutost jednom pravnom presudom (i izveštavanjem o njoj), u kome mu se takođe i zahvaljuje i predstavlja svoj trenutni doprinos politici slobode informacija:

Usput, pre dva dana sam završio čitanje knjige *The Future of Ideas (Budućnost ideja)*.

Već sam bio upoznat sa velikim delom činjeničnog materijala predstavljenog u knjizi (bar u najširim crtama), međutim, retko mi se dešavalo da čitanje knjige završim obuzet besom. Besom prema kopirajući telekomunikacionim kartelima, naravno, a ne prema autoru. Večeras sam prisustvovao prazničnoj proslavi Unije za građanske slobode Indijane (Indiana Civil Liberties Union) i predsednik mi je ponudio

mesto u njihovom specijalnom komitetu za »Građanska prava u Informacionom dobu«. Nadam se da će moći da dam bar neki mali doprinos sprečavanju sumorne budućnosti koju ste opisali u svojoj knjizi.

Želeo sam da iskoristim ovu priliku da Vam se zahvalim što ste napisali jednu izuzetno interesantnu knjigu i da zamolim da Vi ili neko od Vaših kolega opovrgnete članak profesora Hamiltona na sajtu *FindLaw*.¹⁵

Lesig je odgovorio na pismo i podstakao ga da usmeri svoju energiju ka borbi protiv onih koji zastupaju konzervativni i žaštitički stav prema zakonu o intelektualnoj svojini: »Dopada mi se Vaš bes. Fokusirajte ga, i usmerite s pravom prema ljudima koji misle da je jedina istina ono što kažu sastavljači našeg ustava. Postoji više od toga. Sada postoji i ono što mi kažemo.«¹⁶

Dok su mnogi kompjuteraši bili iznenađeni saznanjem da je kvalitetan softver dostupan sa izvornim kodom, i počeli da usavršavaju svoj pravni vokabular, dosta njih je bilo jednakо zaintrigirano i otkriće da postoji prepoznatljiva zajednica kompjuteraša koji programiraju, ne radi profita, već zarad tehnologije. Jedan developer je objasnio kako je kroz slobodan softver otkrio da postoje i drugi kompjuteraši slični njemu:

Ono što me je zaista privuklo je bila ta zajednica. To me je stvarno privuklo i, morate da razumete da je, u to vreme, to bila potpuno strana ideja [...] Naleteo sam na tu grupu ljudi koje su zanimali iste stvari kao i mene, i koji su, praktično bez ikakvog posebnog razloga, napravili tu stvar, taj operativni sistem, koji je stvarno radio, i mogao sam da obavljam svoj posao na njemu a da ga nisam platio ni dinara; niko ništa nije tražio od mene da bih ga daunloudovao i koristio.

Budući da više nisu bili ograničeni na svoj lokalni broj, a pokrenuti provokativnim primerom iz »stvarnog sveta« koji je predstavljao Linux, hakeri su se udružili, i sakupivši različite alate za komunikaciju i saradnju, sklopili najosnov-

niji, ali veoma efikasan sistem virtuelnih esnafskih radionica na internetu. Tamo su kodirali softverske aplikacije, kao i alate koji bi mogli da im olakšaju rad. Okupljali su se na IRC-u, radi dnevne doze interakcije, mejling liste su vrvele od vibrantnih, ponekad i borbenih rasprava, dok su repozitorijumi koda (gde developeri ostavljaju i uzimaju izvorni kod, i istovremeno prate promene) kao i softver za praćenje bagova, postali nezamenjiva »back end« arhitektura koja je omogućavala developerima da nadgledaju i organizuju kompleksnu saradnju na daljinu (Yuill 2008).

Konkretno, Linux kernel projekat, kojim je upravljaо finski programer i student Linus Torvalds (Linus Torvalds), započet 1991, izazvao je pravi cunami inspiracije koja je pokrenula mnoge hakere i developere. Godine 1993 Jan Murdock (Ian Murdock), nezadovoljan dostupnim distribucijama Linux-a, emulirao je razvojni model Linux kernela kako bi započeo Debian, distribuciju koju su napravili »developeri za developere«.¹⁷ Tokom nezvanične diskusije na Debkonfu, Murdock je objasnio ideju iza ovog projekta:

Poenta je bila da se uključi više ljudi. A inspiracija za to je bio Linux kernel. Iz nekog razloga, razvojni model Linux kernela je funkcionalisao. Imate jednog čoveka, Linusa, koji je koordinirao sve, a potpuno nasumični ljudi su dolazili i odlazili, slali »zakrpe«, testirali, i to je funkcionalo, tako da sam pomislio, što da ne, hajde da probamo, možda možemo da primenimo istu ideju i na ovu distribuciju.

Najavio je Debian projekat u avgustu 1993, na Linux kernel diskusionoj grupi comp.os.linux. Nekoliko volontera je istog časa ponudilo svoje vreme, pažnju i rad. Do kraja naredne godine broj volontera je porastao na nekoliko desetina. Uporedo sa dizajniranjem tehničke arhitekture kojom bi standardizovao sistem upravljanja softverskim paketima, Murdock je na sebe preuzeo i formulaciju teorije i koncepta prirode ovog rada (poput mnogih drugih kompjuteraša koji su započinjali virtuelne projekte). Zajedno sa svojom inicijalnom najavom, Murdock je objavio i Manifest Debian-a u

kome je proširio i reformulisao ideale Stolmanovog Manifesta GNU-a, pozabavivši se pragmatičkim značajem transparentnosti i distribuirane saradnje:

Proces dizajniranja Debian-a je otvoren kako bi bilo osigurano stvaranje sistema najvišeg kvaliteta, koji će biti odraz potreba korisničke zajednice. Uključivanjem drugih ljudi, širokog spektra sposobnosti i različitih biografija, omogućen je razvoj Debian-a na modularni način. Sve njegove komponente su najvišeg kvaliteta jer je onima koji su najstručniji u određenoj oblasti data prilika da konstruišu ili održavaju pojedinačne komponente Debian-a koje se tiču te oblasti. Uključivanje drugih takođe garantuje da će vredne sugestije u cilju poboljšanja biti uključene u distribuciju tokom njenog razvoja; ova distribucija se, dakle, stvara na osnovu potreba i želja korisnika, pre nego potreba i želja njenog idejnog tvorca. Veoma je teško da pojedinac ili mala grupa unapred predvide koje su to potrebe i želje, bez direktnog upliva od strane ostalih.¹⁸

Na veb-stranama svojih projekata, koje služe kao uvodni portal ka svakome od njih, većina velikih projekata S/SOK (Gnome, Apache, KDE, Perl, Python, itd.) objavljuje slične dokumente, u kojima ističu vrline saradnje i transparentnosti, kao i pragmatične prednosti razvoja na otvorenom kodu. Čak i projekti kao što je Apache, koji se ideoološki distanciraju od etike slobodnog softvera i otvorenost opravdavaju u prvenstveno utilitarističkim okvirima, imaju detaljne dokumente koji objašnjavaju »način otvorenog koda«.¹⁹

Dajući svoj doprinos nekom od projekata, hakeri stupaju u bliži kontakt sa diskursom o prirodi svog rada i moralnim implikacijama licenci – vokabularom čije su stvaranje i transformaciju i sami pomogli. Sve snažnija unifikacija tehničkog iskustva i njegovog prikaza postala je primetna na veb-sajtovima, mejling listama, knjigama i člancima o projektima; ovi tekstovi su developerima pružili obilan skup ideja o kreativnosti, izražavanju i individualnosti. Oprem-

ljeni tim jezikom slobode i kreativnosti, hakeri su dali koherentnost tehničkom činu kodiranja, konceptualizujući ga često kao čin ličnog izražavanja, kao što nam objašnjava Metju:

Kôd je forma izražavanja. I nekim ljudima je, pa..- veoma je teško nekome ko nije »techie« da razmišlja na taj način. [...] Teško je naučiti prosečnog čoveka vrednosti slobodnog. Moramo da ih naučimo da je »slobodno« proizvod kreativnosti programera. Oni su seli i uložili svoju kreativnost i dosta razmišljanja u to.

Programeri su namerno smestili izvorni kôd u domen slobode – prostor koji se često blisko povezuje sa javnom i racionalnom komunikacijom. »Mislim da je ova otvorena komunikacija«, dodaje Majkl, »zasnovana na slobodi izvornog koda. Članovi zajednice mogu slobodno da diskutuju o kompleksnim detaljima nekog programa bez straha da će prekršiti sporazum.«

Dok developeri javno izražavaju sofisticirani jezik slobode koji individualna iskustva stvaranja čini razumljivijim, taj jezik takođe podrobnije predstavlja i ideale čija je orijentacija više kolektivistička i populistička - saradnja, zajedništvo i solidarnost. Dok su mnogi kompjuteraši počeli da cene slobodni softver kao prostor za samoizražavanje, ili zbog toga što im može osigurati tehničku nezavisnost (er se mogu osloniti na sebe da kodiraju aplikaciju onako kako smatraju da treba), S/SOK se ceni pre svega zbog toga što obezbeđuje zajednički prostor gde se ljudi istih interesovanja mogu udruživati da proizvode onako kako kolektivno smatraju da treba. Džeremaja je, na pitanje o prirodi ove vrste saradnje, odgovorio da, iako je »ponekad frustrirajuća i izluđujuća«, takođe »najčešće daje sjajne plodove. Veoma brzo shvatite da ima mnogo zaista pametnih ljudi na projektu i da svaka ideja uvek, uvek bude poboljšana nakon što se svi njome pozabave.«

Efekti bilo kog javnog diskursa su mnogostruki i duboki, kao što već dugo tvrde teoretičari javne sfere (Taylor

2004; Warner 2002). S jedne strane, diskurs o S/SOK javno predstavlja iskustvo i potvrđuje ga (jer, ipak, razvoj S/SOK funkcioniše jednako dobro ili, u nekim slučajevima, čak i bolje od razvoja vlasničkog softvera), ali s druge strane, konkretizujući to iskustvo u jedan bogat i pristupačan format, dolazi do promene prirode samog iskustva. Pošto je došlo do uspostavljanja skupa »tipizacija« (Berger i Luckmann 1967, 31) povodom filozofskog smisla izvornog koda, hakeri na osnovu njih daju smisao sopstvenim postupcima, iako se ove tipizacije tokom vremena mogu promeniti, i menjaju se.

Javni diskurs je sredstvo kulturalne generalizacije neposrednog iskustva hakera sa tehnologijom, kao i njihovih virtuelnih i nevirtuelnih međusobnih interakcija. Njihova interakcija se konceptualizuje u pogledu izražavanja, transparentnosti, efikasnosti i slobode. Hakeri ne pronalaze smisao isključivo kroz virtuelnu interakciju ili stvaranje, proširivanje ili učestvovanje u javnom diskursu. Interakcija uživo je takođe značajna karakteristika njihovog životnog sveta koja potvrđuje validnost rasprostranjenog diskursa. Najvažnije mesto socijalne interakcije uživo jeste hakerska konferencija, što je i poslednja tema ovog poglavlja (videti sliku 1).

Dosta je pažnje posvećeno činjenici da se hakovanje i razvoj S/SOK odvijaju u eteričnom prostoru bitova i bajtova. »Zaista, ozbiljni hakeri«, piše Manuel Kastels (Manuel Castells 2001, 50), »kao hakeri postoje prvenstveno onlajn.« Znatna akademska pažnja posvećena virtuelnim načinima na koje hakeri stvaraju tehnologiju je svakako opravdana i produktivna, i svakako je unapredila naše sociološko poimanje rada i virtuelnosti. Ali ono čime ovakva literatura nije uspela da se suštinski pozabavi (a često čak jedva i da spomenе) jeste postojanje interakcije među ovim kompjuterашima, hakerima i developerima koja se odvija licem-u-lice.

Možda je to slučaj zbog toga što veliki deo ove interakcije deluje potpuno neupečatljivo – to su uobičajeni odnosi na poslu i prijateljstva. Mnogi hakeri se, na primer, međusobno viđaju izuzetno često, obično svaki dan na poslu, gde možda dele kancelariju ili redovno idu zajedno na ručak.

Slika 1.1. Debkonf, Francuska; javno vlasništvo,
<https://gallery.debconf.org/v/debconf1/roland/aap.jpg.html>
(pristupljeno 29. jula 2011)

Fotografija: Roland Baueršmit (Roland Bauerschmidt)

Kada imaju više slobodnog vremena često će se udubiti u razgovore o tehnologiji, hakovanju nekog koda ili o pečovanju (engl. *to patch*) i rikompajlovanju svog Linux kernela, samo da isprobaju nešto. Bilo kad mogu započeti analiziranje poslednje runde tužbi koje je Američko udruženje diskografskih kuća pokrenulo protiv onih koji su delili fajlove preko P2P mreže ili oplakivati otkriće nekog posebno iritantanog sigurnosnog propusta u Linux kernelu. Ako žive u mestu sa naročito velikim brojem kompjuteraša, što je generalno slučaj sa velikim gradovima u kojima cveta tehnološki sektor (na primer, Amsterdam, Montreal, Minhen, Bangalor, Boston, Sao Paulo, San Francisko, Ostin, Njujork i Sidnej) interakcije uživo su mnogo uobičajenije posebno jer su kompjuteraši često cimeri ili stupaju u kontakt kroz nezvanična hakerska udruženja, kolektive, hakerske prostore – koji su sada sasvim uobičajeni u mnogim gradovima Evrope i Severne Amerike.²⁰

Mrežno hakovanje ne bi trebalo tretirati kao nesvesno izmeštanje fizičke interakcije ili zamenu za nju. Ova dva načina rada se tiho ali snažno međusobno podupiru. Čitanje najnovijih tehničkih, pravnih ili društvenih vesti o S/SOK, zatim postovanje linka pročitanog članka na mejling listu

(možda i uz kraću analizu), kao i diskutovanje o ovim vestima sa prijateljima za vreme ručka – sve ovo zajedno ojačava validnost, a i značaj, takvog javnog diskursa. Javni diskurs efektivno privlači pažnju, ne samo zbog svog rasprostrajenog cirkulisanja, već i zbog načina na koje developeri dosledno preispituju taj diskurs kroz međusobne razgovore – uživo.

No, ipak, hakeri ovu vrstu dnevne ili sedmične interakcije, uživo, među prijateljima i saradnicima ne smatraju onim lokusom svoje zajednice koji se obično spominje kada se govorи o kompjuterskom hakovanju ili S/SOK. Za mnoge hakere lokus socijalnosti je, kao što tvrdi veliki deo literature, mrežni i translokalan. Pošto se kao zajednica sastoje od ogromnog, raštrkanog konglomerata ljudi – bliskih prijatelja, poznanika i stranaca – smatraju da su ujedinjeni grozničavim interesovanjem i posvećenošću tehnologiji. Povezani su raznim primenama interneta koje im omogućavaju da komunuciraju i stvaraju tehnologiju.

Iako su hakeri zauzeli svoje mesto u ogromnoj globalnoj mreži komunikacije, i sami sebe posmatraju u okvirima mreža i virtuelnosti, to su u još većoj meri postigli upravo slavljenjem te translokalnosti uživo. Hakeri, više nego ikada, učestvuju u fizičkom prostoru koji je uobičajen za mnoge tipove socijalnih grupa (naučnike, stručnjake, hobiste, aktiviste, potrošače) – konferenciji – koja se u hakerskom žargonu obično imenuje samo svojom skraćenicom »kon« (engl. *con*) Hakerske konferencije se pojavljuju u različitim formataima, i njihov broj je zapanjujuće veliki, mada se mora naglasiti da su se pojavile tek nedavno. Poluautonomno organizovane hakerske konferencije nisu ni postojale pre ranih '80-ih, a do najdramatičnijeg širenja je došlo tokom poslednjih 15 godina, uporedo sa seizmičkom ekspanzijom umreženog hakovanja, a nesumnjivo su olakšane i izmenjenom ekonomijom vazdušnog saobraćaja.²¹

Kako bismo se adekvatno uhvatili u koštac sa prirodnom hakerske socijalnosti, bilo virtuelne, bilo one koja se odvija uživo, moramo najpre posvetiti dužnu pažnju ovim događajima koji čine neobičnu dimenziju, a za neke hakere i duboko značajan aspekt njihovog životnog sveta. Sve one stvari koje

inače mesecima doživljavaju sasvim prozaično, čitav svoj životni svet, hakeri kolektivno zbijaju u okruženje u kome tela, slavlje, hrana i piće postoje u neumerenim količinama. Atmosfera na konferenciji, u kojoj se hakovanje prepliće sa obilnim količinama zabave i neprestanim konzumiranjem, jeste atmosfera interakcije kroz slavlje. Kao da nadoknađuju uobičajeni nedostatak kolektivnog prisustva, ovde fizička vezanost dostiže visoku tačku.²² Tokom tog kratkog trenutka običan karakter hakerskog društvenog sveta se ritualno uzdiže, rađajući duboku svest i priznanje njihovog rada, prijateljstava, događaja i objekata koji često ostaju neprimećeni zbog svoje rasparčane, svakodnevne prirode.

Dokazi tog vrednovanja i svesti su uočljivi svuda, a posebno na kraju konferencije, kada se učesnici oprštaju i imaju vremena da se osvrnu na konferenciju:

Moj prvi Debkonf je verovatno bio najbolja sedmica čitavog mog života. Da, toliko je bilo strava. [...] Neću pričati o svemu što se dešavalо jer bi to predugo trajalo. Najbitnija stvar je to što sam uspeo da ponovo vidim neke stare prijatelje i da provedem više vremena s njima odjednom nego ikada ranije. To mi je, samo po sebi, bila stvarno ogromna stvar. Pored toga mi je bilo zaista veliko zadovoljstvo da konačno upoznam uživo mnoge ljude. Konačno sam upoznao članove XSF-a, uključujući i Žulijana Kristoa (Julian Cristau) svog saučesnika u zločinu. [...] Ostajali smo do 5 ujutru, pa se posle teturali do hostela u zoru da bar malo odspavamo pre nego što se vratimo na konferenciju. Najdivnije u svemu tome je to što je toliko ljudi koje od ranije znam i volim, bilo tamo, a ispostavilo se i da su svi koje nisam znao uživo još bolji u stvarnom životu. To je bila nedelja najčistije radosti.²³

Ovakvih intenzivnih, radosnih emotivnih iskustava i izraza ima u izobilju. Duboko se doživljavaju i često otvoreno izražavaju, što hakerima donosi ne samo novi osećaj vrednovanja svog sveta, već i sasvim nov način doživljavanja svog životnog sveta.

Hakerska konferencija kao životni svet

Hakerske konferencije se organizuju retko, ali dosledno. One preuređuju odnose između vremena, prostora i osoba, čime se omogućava niz ličnih transformacija, a što je možda i najvažnije, učvršćuje se grupna solidarnost. Svi ovi aspekti zajedno daju konferencijama izvesnu notu ritualnog događaja (Collins 2004). Dok su iskustveni haos, razuzdanost, intenzivno vezivanje i prepuštanje za njih uobičajeni, na konferencijama se uglavnom ne događaju one vrste preokreta ili inverzija karakterističnih za tradicionalno utvrđene forme rituala, koje su praćene karnevalskom zabavom, obredima prelaza, razrešenjem socijalnih kontradiktornosti ili periodima osamljivanja (Bakhtin 1984; Gluckman, 1963; Turner, 1967).

Za razliku od toga, hakerske konferencije su rituali potvrđivanja, oslobođenja, slavlja, a naročito osvežavanja očaranosti, gde se svakodnevni životni događaji – posao, rad, i socijalne interakcije - ritualizuju, a time i doživljavaju u temeljno drugačijim uslovima. Kroz slavljeničku kondenzaciju hakeri natapaju svoje postupke novim, revitalizovanim ili etički obojenim značenjima. Izdizanjem života »van svoje rutine« (Bakhtin 1984, 273), oni u stvari izgrađuju polustrukturirano, ali veoma fleksibilno okruženje u kome je kinetička energija ništa manje nego neodoljiva, a interaktivnost telesna. Ovo su momenti dubokog kulturnog očaravanja kroz koje učesnici pojačano doživljavaju jedni druge.

Pošto su svi »domaćini, jer nema gostiju, nema posmatrača, samo učesnika« (Bakhtin 1984, 249), svi su na jednako položaju i spremni da svojom ulogom doprinesu onome što se može okarakterisati jedino kao vrtoglav spektar aktivnosti.²⁴ To su formalni razgovori, neformalna okupljanja koja se obično nazivaju »birds of a feather« (BOF) sesije, obilne količine hrane i pića, možda malo plesa, hakovanje, gejming, razgledanje znamenitosti i neprestani razgovori.²⁵ To sve pomalo liči na letnji kamp, ali bez pravila, obaveznog vremena povratka i dosadnih savetnika; mnoge hakerske konferencije su savršen primer hakerskog odmora, koji,

međutim, često uključuje besomučan, iscrpljujući rad, nedostatak sna i potrebu za pravim odmorom posle svega.

Mada organizatori provedu mesece napornog rada u planiranju ovih konferencija, učesnici ih uglavnom doživljavaju kao nepredvide. Pošto se, osim predavanja i nekoliko planiranih događaja, jako malo može predskazati ili predvideti, socijalna atmosfera je prepuna mogućnosti. Vreme poprima nove osobine. Naročito je vreme, u uobičajenom i često iritantnom smislu nečega čega se treba držati, potpuno nevažno, kao i mnogi drugi zahtevi svakodnevnog života. Učesnici mogu menjati ishod koferencije samoorganizacijom, najavljivanjem novih sesija, planiranjem događaja ili kupovinom velikih količina alkohola koji, kada ga popiju, nehotice ugrožava ostale planove. Ova temporalna potencijalnost konferencije počiva u njenom sirovom intenzitetu, grozničavom tempu života u kome sloboda izražavanja i delanja, interaktivnost i smeh bivaju odrešeni svih stega i često kanalisani kroz učvršćivanje veza na kojima počiva ovo »intenzivno drugarstvo« (Turner 1969, 95) koje nesumnjivo mnogi osećaju. Refleksivnost i promišljanje bivaju stavljeni na privremenu pauzu, u korist visceralnog iskustva. Sva pažnja se usmerava na sadašnji trenutak, u toj meri da se konferencija u celini obično doživljava kao zapanjujuće jedinstven doživljaj, čija je naknadni prikaz – tekstovi, fotografije, video snimci – tek senka, bez granularnosti i dubine onoga što se zaista dogodilo.

Međutim, iako deluje da njena moć u potpunosti leži u njenoj temporalnoj singularnosti, efekti su joj mnogostruki i traju daleko duže od same konferencije. Pri kraju, zbog nedostatka sna, preterivanja u hrani i piću, interakcije sa ostalima, tela i umovi hakera ostaju istrošeni, izmučeni i potpuno devitalizovani. Pa ipak, gledajući druge kako dele svoje strasti sa ostalima, i posebno kako se slobodno u njih uključuju, hakerski duh zapravo biva revitalizovan na duže staze, nakon oporavka potrebnog za povratak u normalni život po završetku konferencije. Učesnici često počnu da razmišljaju o svom odnosu prema hakovanju ili o nekom konkretnom projektu u drugačijem svetlu. Iznad svega, sve

sumnje koje je neko možda imao povodom svoje realne veze sa virtuelnim projektima i odnosima, bivaju zamenjene okrepljenom verom i posvećenošću tom svetu.

Jasno je da su ovi događaji značajni za hakere jer im pružaju mogućnost da slave i cene svoj socijalni svet. Naučnicima zainteresovanim za odnos između virtuelnog i nevirtuelnog domena, konferencija može da posluži za postavljanje važnih pitanja o tome kako bi socijalni akteri, kaki su hakeri, konstantno uronjeni u svet umreženih digitalnih medija, mogli, kao domaći na tom terenu, da pojme odnos između ekrana i fizičkog prostora u kome se susreću tela. Dok se hakeri kao grupa retko kolektivno bave teoretičanjem o prirodi virtuelne interaktivnosti, čemu su skloni naučnici, ogromna vrednost koji ovu hakeri pridaju tim susretima licem-u-lice pokazuje kako oni zamišljaju prirodu, pa čak i ograničenja, virtuelne interaktivnosti. Hakerska konferencija nije samo socijalna drama koja dovodi do osećanja jedinstva, kao što će pokazati posle, već joj se takođe može produktivno prići i kao etičkom i socijalnom komentaru – unutrašnjoj ‘domorodačkoj’ kritici – koji pokazuje kako sami hakeri zamišljaju interakciju. Tim snažnim isticanjem međuljudske interaktivnosti na konferencijama, hakeri se implicitno slažu sa idejom da virtuelnost, koliko god bila značajna, nikada ne može u potpunosti zameniti, ni oponašati, socijalnost kontakta licem-u-lice.

Socijalni metabolizam tipične developerske konferencije

Posle mnogo sati putovanja, hakeri koji uglavnom dolaze iz zapadne Evrope, Australije, Novog Zelanda, Južne Amerike, Sjedinjenih Država i Kanade (i nekoliko iz Azije), ulaze jedan po jedan tokom prvog dana i noći u prostor u kome se održava konferencija. Konferencija developera Debiana se, na primer, održava svake godine na novoj lokaciji, traje preko nedelju dana i okuplja preko četiristo developera koji rade na održavanju ove distribucije Linux-a. Stari učesnici, iako su prešli velike daljine, pristižu iscrpljeni ali puni entu-

zijazma jer znaju šta ih očekuje. Onima koji su prvi put tu osećaj isčekivanja nije tako jasno određen, ali nije ništa slabiji. Očekivanje da će konačno upoznati (zaista, uživo) ljude sa kojima često komuniciraju, mada obično samo kroz dvo-dimenzionalni medij teksta, izaziva ushićenost. Mnogi učesnici, u nemogućnosti da obuzdaju uzbudjenje, preskaču spavanje prve (a možda i druge) noći i provode je u društvu drugih hakera, prijatelja, alkohola i naravno, kompjutera.

Nijedna ugledna hakerska/developerska konferencija ne bi mogla da se tako nazove bez obilnog prisustva robusne mreže i stotina kompjutera – materijalnog veziva koje neosporno spaja sve hakere. Tanki laptopi, glomazni personalni kompjuteri, gomile kablova, luksuzni digitalni foto-aparati, i razna druga elektronska oprema ukrašavaju fizičko okruženje. Oživljeni prstima koji brzo preleću preko tastatura, kompjuteri uzvraćaju obasjavajući lica svetlo plavim nijansama. Mnoge konferencije sada imaju i haklab, prostoriju ispunjenu dugačkim stolovima čiji je skoro svaki centimetar popunjen međusobno umreženim kompjuterima, koji su na raspolaganju za eksperimentisanje, testiranje, igru, demonstracije, i tako dalje. Tokom prvih nekoliko dana veći deo tehnološkog časkanja vrti se oko poteškoća i rešenja vezanih za postavljanje mreže, što se u slučaju Debkonfa obično mora ovekovečiti i detaljnim opisom u konačnom izveštaju:

Slika 1.2. Debkonf10, Njujork

Fotografija: I. Gabrijela Kolman (E. Gabriella Coleman.)

Slika 1.3. HackNY, Njujork

Attribution: ShareAlike 2.0 Generic (CC BY- SA 2.0),

<https://secure.2.ickr.com/photos/hackny/5684846071/> (pristupljeno 23. oktobra, 2011);

Fotografija: Elena Olivo (Elena Olivo)

Bilo je potrebno postaviti kablove po zgradi od drugog sprata do podruma, i na kraju smo razvukli približno kilometar kabla koji je bio osnova mreže. [...] sve prostorije su bile međusobno povezane redundantnim vezama. Ovo se pokazalo kao srećna okolnost: imali smo problema sa električnom mrežom, ali niko osim admina to nije ni primetio i posao je tekao bez prekida.²⁷

Virtuelnom komunikacijom sa učesnicima, kao i sa onima koji nisu u mogućnosti da prisustvuju, hakeri i dalje posvećuju neophodnu pažnju svom poslu i mrežnoj interakciji, čak i u prisustvu drugih, kao što vidimo na slici (slika 1.3).

Pošto koordinisanje stotina, ponekad i hiljada, hakera na konferenciji može predstavljati veliki izazov, kompjuteraši se, naravno, za pomoć okreću tehnologiji. Čak i pre samog početka konferencije organizatori postavljaju IRC kanal, mejling listu, veb-stranicu i viki (engl. *wiki*). Mnogi kompjuteraši, koji dolaze iz drugih gradova ili iz inostranstva, menjaju svoje tarifne pakete, iznajmljuju mobilne telefone ili kupuju nove SIM kartice kako bi obezbedili mobilne usluge po lokalnim tarifama. Neke od brojnih tehničkih diskusija se, naravno, vode i o najnovijim mobilnim tehnolo-

logijama i lokalnoj mobilnoj mreži. Ova oruđa se obilato koriste za lociranje ljudi, spontanu koordinaciju novih događaja, prikupljanje raznih informacija, postovanje slika, sastavljanje spiska mesta odakle dolaze učesnici, informisanje o tome gde se može oprati veš, skupa sa ostalim koordinacionim zadacima.

Tokom predavanja IRC biva preplavljen atmosferom *high-tech* dobacivanja iz prvih redova. Hakeri bez ustručavanja diskutuju o svim prezentacijama, dok su u toku, pružajući svojim komentarima onima koji nisu tu, već onlajn, često humorističan, detaljan tekstualni prenos. Na konferenciji sve mrežne i virtualne tehnologije funkcionišu na skoro isti način kao i inače. Budući da se retko koriste u izolaciji, ili kao zamena za »telesni svet«, one pojačavaju interakciju (Hakken 1999; Miller i Slater 2001; Taylor 2006). Hakeri su postali vešti u fluidnom kretanju jedni među drugima, razvivši specifičnu usvojenu kompetenciju – *hexis*, ili »trajan način na koji se stoji, govori, a samim tim oseća i misli« (Bourdieu 1977, 93) kroz koji prenose ovo kretanje. Čak i dok mahnito kucaju i brzo preleću preko brojnih prozora na ekranu, ipak načule uši, slušaju žamor oko sebe i spremni su da se uključe u razgovore koji se odvijaju u prostoriji. Na preseku te dve strane, materijalne i virtualne, sede tela koja obrađuju bitove i bajtove, ali i druga fizička tela, koja rade to isto.

Konferencije nude pojedincima široke mogućnosti da većoj publici predstave sopstveni rad, ili tek ideje u početnom stadijumu. Nakon napornog rada u izolaciji ili sa nekoliko saradnika uživo, developeri osećaju nalet ponosa i časti pri predstavljanju svog rada punoj sali saradnika i kolega zainteresovanih da saznaju više o tome ili da pomognu. Uprkos činjenici da mnogi učesnici ostaju budni do zore, mnogi ipak uspevaju da ostave po strani biološke imperative kako bi mogli da prisustvuju predavanjima i razgovorima. Iako su mnoge prezentacije tehničkog sadržaja, često se protežu na različite teme kao što su tehnologija, pravo, politika i kooperativna socijalnost, među mnogim drugim.

Iako je iskustvo konferencije naizgled nemoguće verno prikazati (ili učesnicima deluje sasvim neuhvatljivo), one su

ipak važni istorijski kanali – možda i jedno od najznačajnijih mesta na kojima se istovremeno može doživeti prošlost, sadašnjost i budućnost nekog projekta. Tokom konferencije učesnici donose presudne odluke koje mogu izmeniti karakter i budući tok razvojnog projekta. Na primer, na Debkonfu 4, nekoliko prisutnih žena je, podstaknutih trudom Erin Klark (Erinn Clark), iskoristilo vreme i energiju koje im pružio sastanak uživo kako bi započele i organizovale Debian Woman Project, veb-sajt portal i IRC mejling listu u cilju podsticanja ženskog učešća, ukazavši na ovaj način na prisustvo žena u ovom većinski muškom projektu.

Odmah posle konferencije, jedna od developerki Debian-a Amaja Rodrigo (Amaya Rodrigo), objavila je izveštaj o bagu kojim je istakla potrebu za Debian Women mejling listom dajući sledeće obrazloženje:

From: Amaya Rodrigo Sastre <amaya@debian.org>
To: Debian Bug Tracking System <submit@bugs.debian.org>
Subject: Molim vas, napravite debian-women mejling listu
Date: Tue, 01 Jun 2004 22:12:30 +0200
Package:lists.debian.org

Ozbiljnost: umerena

Na radionici tokom trajanja Debkonfa 4 ukazala se potreba za mejling listom orijentisanom ka diskusiji i koordinaciji različitih načina za sticanje veće ženske baze korisnika. Hvala vam na pažnji :-)²⁸

Dok se odluke poput ove o pokretanju projekta Debian Women bave trenutnim uslovima kako bi se uticalo na buduću istoriju projekta, konferencije istovremeno daju projektima i istorijski ton. Pošto dolazi do mešanja različitih generacija hakera, oni stariji se prisećaju prošlih vremena i pričaju mlađima kako su nekada stvari bile dosta drugačije. Na Debkonfu4 su i mlađi developeri dodavali sopstvene

priče o tome kako je došlo do toga da počnu da rade na Debian-u.²⁹ Iako autsajderima ove informacije mogu delovati sasvim obično, za one koji su uključeni u projekat, saznanja kao što su to da je Debian-ova društvena organizacija upadaljivo drugačija (»za mene je NMP proces [proces ostanjanja novim Debian održavaocem; engl. New Maintainer Process] bio slanje imejla Brusu Perensu [Bruce Perens]«) ili gde su glavni Debian-ovi serveri nekada bili smešteni (»ispod x-ovog stola, u njegovoj sobi u studenjaku u Mičigenu«), veoma su prijatna i interesantna. Murdok je, na primer, kada je prvi put prisustvovao Debkonfu u Porto Alegreju, objasnio općinjenoj publici kako je došlo do začetka projekta, što je prava poslastica za one koji su o Debian-ovom rođenju znali jako malo, ili baš ništa. Tokom tih razgovora, koji su trajali danima, mlađi developeri su se upoznali sa istorijom svog projekta, koja je sa svakom godinom postajala sve komplikovanija. Mlađi developeri su, za uzvrat, na ove priče iz prošlosti odgovarali sopstvenim opisima toga kako su se uključili u projekat i kakvu su ulogu eventualno odigrali u promeni njegovih procedura. Ova pripovedačka razmena, posebno kada je zasnovana na ličnim sećanjima i istoriji projekta, predstavlja dobar primer »priča drugog reda« koje Pol Riker (Paul Ricoeur) određuje kao deo inter-subjektivnog procesa »razmene sećanja«. Te priče su, kako piše, »i same preseci brojnih priča«, čime se stvara jedan izraženiji oblik uvlačenja kroz narativ (Ricoeur 1996). Ima i razgovora koji se vode oko nekih mračnijih događaja, kao što su priče koje se dele tokom brojnih ručkova, večera, ili poseta barovima, o developerima koji su možda u međuvremenu preminuli, kao što je Džoel »Espi« Kleker (Joel »Espy« Klecker) koji je radio na Debian projektu – umro je veoma mlad, u dvadesetprvoj godini, nakon borbe sa bolešću zbog koje je godinama bio vezan za krevet.

Za neke developerе, svest o zajedničkom zalaganju za opšte dobro poprima snažan moralni karakter, što neke od njih navodi na reevaluaciju svojih virtuelnih interakcija i ponašanja prema drugim developerima. Uzmimo, kao primer ovaj upečatljivi imejl, naslovljen »Ovde, na Debkonfu 4«

koji je dugogodišnji developer, Teksašanin, Ian Šusler (Ean Schuessler), poznat po svom polemičkom tonu u imejlovima, tokom Debkonfa4 poslao kako bi ponudio kolektvino izvinjenje svim učesnicima u projektu:

Pa ljudi, evo me ovde na Debkonfu4 i dobio sam čvrst fidbek da nisam toliko zabavan koliko mislim. Znao sam da je tako i ranije, ali iritacija koju moja vrsta humora izaziva kod nekih ljudi me je naterala da zastanem.

Tvrđio sam da, pošto sam volonter, svi treba da trpite moj stav. Shvatio sam da je stav glupost. Čitanje uvredljivih, zajedljivih imejlova kojima vas zasipam kada me neko iznervira traći vaše dragoceno volontersko vreme. [...]

Tako da će uraditi nešto bez presedana. [...]

Želeo bih da se izvinim, bezrezervno, za sve provokacije i flejmovanje (engl. *flamewar*, podsticanje rasprave; *prim. prev.*) koji sam započinjao na spi/debian-private (privatna imejl lista za developere Debian-a).³⁰

Developeri koji sarađuju na razvoju određenog softvera ponekad iskoriste priliku da se zatvore na nekoliko dana kako bi savladali neku posebno tešku tehničku prepreku i na taj način za par dana postignu više nego što su uspeli u prethodna dva meseca. Onima koji nisu hakeri, korist od ove kolaboracije uživo možda može delovati neobično budući da saradnici posao obavljaju na skoro identičan način kao što to čine i kod kuće – sami, na svojim kompjuterima. Ovo je posledica toga što su dizajn i funkcija kompjutera orijentisani na samo jednog korisnika. Tokom konferencije, programeri mogu fizički sedeti do osobe sa kojom sarađuju onlajn (tako da je nikad ne vidaju), pa će često zastajati kako bi popričali ili će skupa lupati glavu nekim problemom tokom obroka, međutim, konkretan čin »rada« na projektu je determinisan stanjem koje nalaže objekat, a to je stanje interakcije sa svojim kompjuterom – najčešće u osami. Ono je ponekad ublaženo bacanjem pogleda preko nečijeg ramena, i »vidi ovo« situacijama, koje okreću ljude ka istom ekranu, ali uglavnom, da bi bilo kakav značajan posao bio

Slika 1.4. Debkonf7, Edinburg;

Attribution: 2.0 Generic (CC BY 2.0),

<http://www.flickr.com/photos/aigarius/569656268/in/set-72157600344678016/> (pristupljeno 2. avgusta, 2011);

Fotografija: Ajgars Mahinovs (Aigars Mahinovs).

obavljen, samo jedna osoba može da upravlja mašinom u datom trenutku. Vreme provedeno u posmatranju nekog drugog kako kuca, pravi greške koje vi ne biste napravili, rešava problem na način koji deluje neefikasno, ili baulja na sve strane u nemogućnosti da popravi nešto, ljudi brzo odbiјa nazad ka osećaju kontrole koji imaju na sopstvenim mašinama, u stanju mentalne izolacije. Nužnosti koje nameće kompjuter kao operativni objekt posebno su interesantne na konferenciji, jer ih ona fundamentalno dovodi u pitanje, ali nikada u potpunosti ne prevazilazi.

Ono što zajedničku socijalnost projekata čini tako interesantnom jeste to što ljudi na kraju zaista rade zajedno – čak se oslanjaju jedni na druge – iako instrument koji koriste uglavnom zahteva samo jednog operatera. Uzmimo kao primer sledećeg developera, Martina Krafta, koji je napisao kako je naleteo na »zid« dok je radio na jednom softverskom paketu, ali su ga spasila dva developera koji su »posvetili svoje vreme tome da saslušaju kakav je moj dizajn i koji su problemi, i pomogli mi da razrešim zbrku«.³¹ Ili Tom Marbl koji je na svom blogu istakao »zbog čega je prisustvovanje ovim konferencijama sjajno« – jer sam uspeo da »provedem

neko vreme u razgovoru o budućnosti Xorg-a sa jednim od Debian održavalaca, Dejvidom Nusinovim (David Nusinow). Pričali smo o tome kako da zaobiđemo zloglasni XCB bag koji je postojao sa Javom, i uopšte o budućnosti X-a, uključujući OpenGL podršku«.³²

Drugi hakeri, koji su se nadali da će moći da završe značajan deo posla, nisu uopšte uspevali u toj namjeri, verovatno jer su druženje, razgledanje grada, noćni klubovi i neki improvizovani koncert (nakon popravljanja crkvenih orgulja), bili daleko privlačniji od celonoćnog hakovanja. Većina hakera je, ipak, uspevala da pomeša posao i igru, pa su našli dovoljno vremena da vide znamenitosti, oplešu plesove, odigraju igre, jedu lokalnu hranu, posete parkove i plaže, ali i da ostanu unutra, sa laptopom u krilu i da sa drugima hakuju, najčešće do ranog jutra.

Tokom hakerskih konferencija stvara se semiotička igra dubokih istovetnosti i razlika. Znaci istovetnosti su

Slika 1.5. Hackers on Planet Earth konferencija, Njujork
Attribution: 2.0 Generic (CC BY 2.0),
[https://secure.2.ickr.com/photos/](https://secure.2.ickr.com/photos/ioerror/196443446/in/set-72157594211715252)
(pristupljeno 2. avgusta, 2011);
Fotografija: Džejkob Eplbaum (Jacob Appelbaum)

svuda. Većina ljudi je vezana za svoje kompjutere i deli zajednički jezik koda, servera, protokola, kompjuterskih jezika, arhitektura, LAN-ova, bežičnosti, kernela, priručnika, matičnih ploča, sloja mreže, deljenja fajlova, stdut-ova i stderr-ova, Debian-a i FSF-a. Mnogi hakeri nose kompjute-raške majice. Svakim danom se semiotika istovetnosti sve snažnije stimuliše, dok ne dođe do tačke ključanja, a učesnici postaju sve svesniji važnosti tih ličnih odnosa, tog oblika rada, i S/SOK-a, ukratko, sveukupnosti ovog tehničkog životnog sveta.

Unutar tog mora istovetnosti, vrtložne struje i plime razlika bivaju oblikovane individualnim ličnostima, jedinstvenim postojanjem fizičkih tela u neposrednom prostoru, i političkim i kulturnim razlikama. Mešavine različitih jakih akcenata se slivaju kroz beskrajne razgovore. Melodični italijanski se nadmeće sa očaravajućim portugalskim. Nemačko »Jaaaaaa« uvek pruža ubedljiviju potvrdu od američkog »yeah«. Svi usvajaju osnove (»molim«, »da«, »ne« i »hvala«) jezika zemlje u kojoj se održava konferencija. Italijanski anarhisti rade rame uz rame sa američkim liberalnim demokratama. Tela koja spavaju, jedu i stupaju u interakciju se otkrivaju bez pitanja, osobenim telesnim detaljima – zele-

Slika 1.6. Debkonf3, Oslo

javno vlasništvo, <https://gallery.debconf.org/v/debconf3/wolfgangklier/amk.jpg.html>, (pristupljeno 2. avgusta, 2011);

Fotografija: Wolfgang Klier (Wolfgang Klier)

nom kosom, invalidskim kolicima, sedim bradama, rumenim obrazima, velikim osmesima bez zuba, teksaškim otezanjem u govoru, licima sa peticama i malobrojnošću žena – što sve ostavlja trajan otisak, ovekovečen hiljadama fotografija postovanih na Debkonf galeriji.³³

Pri kraju, igra istovetnosti i razlika prestaje da dolazi do izražaja, jer su tela izduvana, pomalo nalik na leševe. Kada više nisu u stanju da obrade zname života, pa ni one binarne, neki hakeri doživljavaju krah ličnih sistema.

Na aerodromu, budni, ali često malo ošamućeni, učesnici se upuštaju u još jedan, poslednji, razgovor o tehnologiji, obično pomešan sa prisećanjem na najupečatljivije događaje konferencije. Pre poslednjeg poziva za ukrcavanje neki objavljuju svoju rešenost da se i sledeće godine vrate na Debkonf, koju su već počeli da planiraju učesnici koji žele da osiguraju još jedan sjajan (možda i bolji) događaj: »Vratiću se u Argentinu osim ako nešto zaista ne krene po zlu«, napisao je jedan developer na svom blogu posle Debkonfa 4.³⁴ Drugi je rekao: »Jedva čekam nove Debkonfove u budućnosti i savetujem svima da iskuse Debkonf – neće zažaliti!«³⁵ Za sve one koji dolaze svake godine, Debkonf poprima posebni ritualni karakter hodočašća.

Dok neposrednost i potpuno uranjanje daju ton doživljaju konferencije, odmah po odlasku, novi ikustveni metabolizam zauzima njihovo mesto – pojačana refleksivnost. Kao što je primetio Viktor Turner (Victor Turner 1986, 2; videti i Turner 1967, 105), ritual omogućava jednu akutnu formu razumevanja kroz koju socijalni akteri promišljaju o »sebi samima, odnosima, postupcima, simbolima, značenjima, kodovima, ulogama, statusima, socijalnim strukturama, etičkim i zakonskim pravilima i drugim sociokulturalnim komponentama koje sačinjavaju njihova javna ‘sopstva’«. Nakon što se absolutni intenzitet akcije povuče, a nastupi osećaj nostalгије, hakeri počinju da razmišljaju o važnosti i smislu konferencije.

Mali delovi ovog procesa se otvoreno dele na mejling listama i blogovima, naročito kada su u pitanju novajlige:

Ovo je bio moj prvi Debkonf i bilo je zaista uzbudljivo, otkrio sam mnogo različitih pogleda na razvoj i implementaciju softvera, iako hakujem već preko 12 godina. [...]³⁶ Mislim da nikako nisam mogao da imam bolje prvo Debkonf iskustvo. Mislim da je bilo najbliže moguće savršenstvu, svi su bili druželjubivi i to je najvažnije. [...] samo zbog jedne stvari mi je žao, a to je što sam morao da odem tako brzo.³⁷

Najbolji trenutak čitave konferencije je bila zvanična večera, uz kišu, marijače, kriticu i animacije. Nikada nisam bio tako srećan. Tako vidim i Debian: živog.³⁸

Nedeljama nakon konferencije, IRC kanal ostaje veoma aktivan jer ljudi koji su proveli nedelju dana zajedno održavaju kontakt preko virtuelnih kanala u pokušaju da povrate društvenu interakciju za koju su odjednom uskraćeni. Detaljni razgovori o posebnim događajima funkcionišu kao zapisni uređaji (Latour i Woolgar 1979), i obezbeđuju transformaciju takvih događaja u kolektivno sećanje kako bi nadživeli mesto i vreme svog zbivanja. Nešto dosadnija (a za neke i opresivna) atmosfera kancelarije čini konferenciju još čudesnijom, dovodi do oštrijeg isticanja njenih kreativnih, otvorenih potencijala i potpaljuje snažu želju za povratkom.

Iako konferencije učvršćuju solidarnost grupe, istovremeno uvode i lične transformacije. Oslobođeni »preovlađujućih gledišta sveta [...] i ustanovljenih istina, klišea, svega jednoličnog i univerzalno prihvaćenog« (Bakhtin 1984, 24), ljudi se upuštaju u odluke i postupke koje u drugaćijim uslovima verovatno ne bi ni uzimali u obzir. Neki hakeri odluče da se zvanično prijave da budu Debian developeri, dok dugogodišnji developeri donose odluku da ne napuste projekat – bar ne još uvek. Neki će možda smanjiti flejmovanje po mejling listama nakon što upoznaju uživo druge developere. Neki se zaljube tokom konferencije, nekada u nekoga od učesnika, a nekada u nekoga od lokalaca. Neki će možda ostaviti svoje poslove na kojima prave vlasnički softver, shvativši da ako drugi mogu da žive od slobodnog softvera, trebalo bi da mogu i oni.

Zaključak

Hakerska konferencija je zgušnjeno, jednonedeljno ispoljavanje životnog sveta koji hakeri uglavnom izgrađuju tokom decenija iskustava i interakcija povezanih sa različitim medijima, institucijama i objektima. Dok god se neki haker povezuje sa drugima putem IRC-a, prilaže zakrpe za projekte otvorenog koda, čita o svojim tehničkim interesovanjima na veb-sajtovima ili raspravlja sa svojim drugarima o tome koji je najbolji prokleti tekst-editor na svetu (Emacs), slojevi iskustvene sedimentacije se dodaju njegovom životnom svetu. Poput ogromnih geoloških formacija stena, životni svet ima primetne repeticije, ali takođe jasno pokazuje i šablone promena. Tokom jedne epohe, hakeri su se sa drugima povezivali preko BBS-a, a sada su prešli u veći prostor interaktivnosti, prilagodivši internet tehnologiju, koja je, kako tvrdi Kris Kelty (Cris Kelty 2005, 2008) stalna osnova njihovog udruživanja.

Tokom poslednje decenije, učesnici u hakerskoj javnosti kao i njen sadržaj dramatično su se proširili i diverzifikovali (Jordan 2008; Coleman i Golub 2008). Mnogi kompjuteri se, putem blogova i na konferencijama, upuštaju u diskusije sa pravnicima i medijskim aktivistima o širokom spektru pravnih i tehničkih tema, koje se tiču neutralnosti interneta u budućnosti, zajedničkih digitalnih dobara, te ekspanzije autorskih prava u nove oblasti proizvodnje. Hakerima retko prođe dan bez stvaranja ili čitanja javnog diskursa koji, u formi teksta, predstavlja taj životni svet, koji se inače doživljava kroz otelotvorene interakcije, manjakalne nalete kodiranja i gomile smeha nad najnovijim Dilbertom, xkcd stripom ili Strongbad videom na poslu. Koliko god beznačajan bio svaki od ovih trenutaka, kada se svi sabiju, postaju značajan i snažan tok koji podupire taj zajednički svet.

Postoje linije kontinuiteta i diskontinuiteta sa prošlim vremenima. Hakeri danas i dalje prilagođavaju i stvaraju tehnologiju kao kada su bili deca na svojim prvim voljenim kompjuterima (Apple IIe, Sinclair ili Atari), samo što su

Slika 1.7. Debkonf7, grupna fotografija, Edinburg
Attribution – NonCommercial – ShareAlike 2.0
Generic (CC BY- NC- SA 2.0), <https://secure.2.ickr.com/photos/aigarius/591734159/in/set-72157600344678016/>
(pristupljeno 2. avgust 2011); fotografija: Ajgars Mahinovs

sada opremljeni daleko većim tehničkim umećem, njihovi kompjuteri imaju daleko moćnije procesore, njihove onlajn interakcije su mnogo češće i raznovrsnije, i stvorili su, a i dalje stvaraju, novi žargon. Iako su njihovi tehnički životi postali javniji budući da se mnogim diskusionim mejling listama može pristupiti jednostavnim ukucavanjem upita za pretragu, hakerska društvena i tehnička proizvodnja dešava se u domaćem, privatnom prostoru njihovih domova. Tom javnom aspektu se u ovom slučaju potpuno suprotstavlja privatnost sobe ili kancelarije, u kojima hakeri rade tokom dana, uveče, preko vikenda, a neki sve to vreme. Životni svet je smešten unutar svog istorijskog perioda, koji se retko doživljava kao nešto više od prozaičnog vremena, osim tokom retkih trenutaka kakve čine konferencije.

Svim konferencijama, bez obzira na brojne razlike među njima, može teoretski da se pristupi kao ritualnom naličju moderne javnosti, u smislu koji su u svojim teorijama prikazali Majkl Vorner (Warner 2002) i Tejlor (Taylor 2004). Dok su teoretičari javne sfere uvek isticali da su inte-

rakcije licem-u-lice, kao što su bila okupljanja intelektualaca i književnika u salonima, deo arhitekture javne sfere i javnosti (Habermas 1989), nije dovoljno detaljno posvećena pažnja načinu na koji fizičko ko-prisustvo može održavati i proširivati diskurzivne forme medijacije. Možda kruženje diskursa obuzima ljude tako snažno, bez obzira na vreme i prostor, delom zbog retkih, ali socijalno duboko značajnih i ritualističkih prilika, kakve su konferencije, u kojima se članovi određenog dela javnosti susreću i stupaju u interakciju. Posmatranje konferencije u okvirima njenih ritualnih karakteristika može takođe pokazati i kako su socijalna općenjenost i moralna solidarnost, za koje se obično smatra da igraju marginalnu ulogu u nastupanju sekularnog i liberalnog moderniteta, zapravo, od centralnog značaja u njenom odvijanju.

Odnosi između konferencije i javnosti imaju afektivnu, moralnu, tehničku, ekonomsku i političku dimenziju. Tehnologija transporta, vozovi u prošlim, a avioni u sadašnjim vremenima, jednako su veliki deo (često nepriznat) arhitekture javnosti, kao što su i novine ili internet, jer se njome prenose tela, obično povezana diskursom, kako bi stupila u interakciju u jednoj intenzivnoj atmosferi, u kratkom naletu vremena. Neophodna je značajna količina rada i novca za organizaciju i prisustvovanje ovim događajima. Konteksti rada i organizacije – Da li je priuštiva? Da li bi trebalo da se održava u hotelu u centru grada ili u šumarku blizu Judžina u Oregonu? Kako se konferencija reklamira? Da li je otvorena za sve ili samo za pozvane? Kakav uticaj na životnu okolinu imaju udaljena globalna putovanja? – uobičavaju njihovu moralnu i političku valentnost. S obzirom na to da većina konferencija, čak i one koje se savesno organizuju tako da budu priuštive, obično podrazumeva putovanja u udaljene delove sveta, ekonomski aspekt ih čini nepristupačnijim određenim delovima populacije. Siromašni, nezaposleni (ili prezaposleni, koji ne mogu da dobiju slobodno vreme za prisustvovanje konferencijama), mladi, hronično bolesni, kao i oni sa nekom vrstom invaliditeta, često nisu u mogućnosti da prisustvuju. Politička ekonomija

konferencija baca svetlo na to kako se pripadnici javnosti nalaze na različitim položajima jedni u odnosu na druge, u zavisnosti od svoje mogućnosti ili nemogućnosti da se sretnu uživo.

Isto kao što javnost ima svoje različite oblike, to se može reći i za konferenciju. U nekim delovima javnosti, kao što Vorner (Warner 2002) pronicljivo tvrdi, postoje kontrajavnosti koje imaju »na nekom nivou, promišljenom ili ne, svest o (svom) podređenom statusu«, a slične tipologije nam mogu pomoći da razumemo društvenu moć i političku snagu konferencije. Dok većina konferencija, na nekom nivou, ima slične karakteristike (prezentacije, govore, večere), postoje i primetne razlike, posebno kada su u pitanju stvari poput spavanja i ishrane. Teško je poreći razlike između godišnjih sastanaka Američkog udruženja psihijatara, kada se lekari u odelima šetkaju preko dana po Mosconi centru u San Francisku, a posle ugodne večere povlače u svoje luksuzne hotele u neboderima San Franciska; i festivala evropskih hakera na otvorenom, čija su tela obućena u majice i šortseve (ako i to), a veliki broj učesnika možete zateći kako spavaju zajedno pod vedrim nebom. Iako mnogi hakeri imaju dobro plaćene poslove (jednako kao lekari), i svesni su kontroverznih političkih konotacija kojima je obeležen termin haker, mnogi ipak rado prihvataju to ime. Kulturni ethos i klasa neke grupe upisani su u to gde su spremni da se okupljaju, šta su spremni da rade sa svojim telima, šta su spremni da rade jedni sa drugima, i šta su spremni da izraze tokom i posle ovih konferencija.

Uprkos razlikama koje se tiču njihove moralne ekonomije, konferencije su uglavnom osnova intenzivne društvene solidarnosti koja održava odnos između ljudi koji su inače rasuti po ogromnom prostoru. Uzimajući u obzir vatrene proslave nekih konferencija, hakerima su ova okupljanja entropična. Oni doživljavaju katarzično oslobođanje smeha i zadovoljstva, kroz koje se svakodnevni ritam i nevolje života ostavljavaju po strani. Pa ipak, ovi događaji deluju i protiv entropije, podstičući jedinstvo i rađajući istovremeno nove mogućnosti.

Ponekad, dok neko sedi za svojim kompjuterom, grozničavo kodirajući za neki projekat, hiljadama milja daleko od svojih najbližih prijatelja i sagovornika, ne može da se ne zapita: »Da li je ovo i drugima značajno na isti način na koji je meni? Na koje je sve načine ovo značajno?«. U mnogo većoj meri nego bilo koji drugi događaj, hakerska konferencija daje bistre i jasne odgovore na ovakva pitanja. Tokom konferencije hakeri vide sebe. Oni kolektivno ispoljavaju svet koji je izdanak njihovih praksi, svakodnevnog života i najdubljih strasti. Konferencija snažno stavlja do znanja da je taj svet, koji se obično doživljava u svom neupečatljivom izrazu, jednakovo važan i drugima, koliko i svakom pojedinačnom hakeru – što je jasna potvrda intersubjektivne osnove kojom možemo konceptualno postulirati bilo koju vrstu životnog sveta.

Napomene

- 1 Većina developera koje sam intervjuisala je imala između 18 i 35 godina, mada ih je bilo i nekoliko preko 35 godina (bilo je i mlađih od 18 godina sa kojima sa razgovarala, ali ih nisam zvanično intervjuisala zbog propisa Etičke komisije). Stoga je ova životna istorija vremenski veoma određena, sa narativom koji se proteže kroz period od kasnih '70-ih do sadašnjosti.
- 2 *Warez* se najčešće odnosi na komercijalni ili vlasnički softver koji je kreovan ili piratizovan i na taj način nezakonito raširen široj javnosti (u prošlosti preko BBS-a, a danas preko interneta). Da bi ovo bilo moguće neophodno je deaktivirati meru zaštite od kopiranja datog softvera. Nasuprot tome, *shareware* je kopirajtovan softver koji je autor inicijalno objavio kao besplatan, ili tokom određenog probnog perioda ili pod nekim drugim skupom uslova.
- 3 Decenijama je računarstvo bilo samo grana matematike ili je ponuda predavanja bila raštrkana po različitim katedrama. Iako je MIT bio dom mnogim značajnim kompjuterskim projektima, on je, na primer, tek 1969. godine prvi put ponudio osnovne studije računarstva i informatike. Prva katedra za računarstvo i informatiku je osnovana 1962. godine na Univerzitetu Perdu, a tek sredinom i krajem '70-ih, i ranih '80-ih su univerziteti u SAD-u većem broju počeli da osnivaju samostalne katedre za računarstvo i informatiku (Ensmenger 2010, 120– 21). Videti i «History of the Department of Computer Sciences at Purdue University», <http://www.cs.purdue.edu/history/history.html> (pristupljeno 23. oktobra 2011).
- 4 Ovi citati su izdvojeni iz mojih intervjuja na temu životnih istorija.
- 5 Efikasnost u kontekstu programiranja/softvera može značiti različite stvari, uključujući brži rad, korišćenje manje kompjuterskih resursa, ili i jedno i drugo.
- 6 Sveobuhvatnu istoriju BBS epohe možete videti u odličnom dokumentarnom filmu Džejsona Skota (Jason Scott) iz 8 delova – *BBS: The Documentary* (2005).
- 7 BBS je imao istaknutu ulogu i među frikovma i andergraud hakerima (Thomas 2003; Sterling 1992). Usenet, veliki ser-

vis za diskusione grupe, takođe je bio značajan za hakere (Pfaffenberger 1996).

- 8 FidoNet, osnovan 1984. godine, bio je nezavisni sistem za transport pošte i inofrmacija koji je povezivao BBS-ove.
- 9 IRC se odvija na IRC serverima (Efnet, Freenode, itd.) koji koriste softver koji omogućava korisnicima da postavljaju »kanale« i povezuju se na njih. U svetu postoji značajan broj velikih IRC servera koji su međusobno povezani. Bilo ko može da napravi kanal na kome korisnici koji mu pristupe mogu da vide sve što bilo ko na datom kanalu piše. Upotreboom IRC klijentskog softvera korisnik može da se poveže sa više servera istovremeno, da pristupi većem broju kanala i da se prebacuje iz jednog razgovora u drugi promenom tabova ili prozora. Iako je konverzacija na kanalu javna, moguće je započeti i više privatnih razgovora. IRC je enormno porastao od svog nastanka 1988. godine. U julu 1990. godine, IRC je u proseku imao oko 12 korisnika na 38 servera. Sada ima na hiljade servera, i na nekima od njih preko 100.000 korisnika. Kako biste stekli osećaj koliki je, zapravo, rast u pitanju – jedan od popularnijih servera, Efnet, imao je 38.000 korisnika 1998. godine, a dostigao čak 106.976 tokom 2004. Za trenutne podatke videti <http://www.hinner.com/ircstat/> (pristupljeno 2. avgusta 2011).
- 10 Za detaljniju istoriju odnosa između Unix-a i Linux-a videti Kelty 2008.
- 11 Kao što je dosta developera primetilo, realan broj disketa je varirao od 12 do 40 u zavisnosti od toga da li je u pitanju osnovna ili detaljnija instalacija, kao i od veličine disketa. (3.5 inča/1.44MB ili 5.25 inča/1.2MB).
- 12 Ovo više nije problem ali je moglo da se dogodi tokom '90-ih. Videti u Linux-ovom priručniku za instalaciju X Windows sistema: »Postupajte pažljivo u slučaju manualnog podešavanja vrednosti u odeljku za monitor u /etc/X11/xorg.conf. Neodgovarajuće vrednosti mogu oštetiti ili uništiti monitor. U pratećoj dokumentaciji za monitor pogledajte listu bezbednih operativnih parametara.« http://www.linuxtopia.org/online_books/centos_linux_guides/centos_linux_reference_guide/s1-x-server-configuration.html (pristupljeno 20. septembra 2010).
- 13 http://www.outpost9.com/reference/jargon/jargon_27.html (pristupljeno 5. juna 2009).

- 14 http://web.bilkent.edu.tr/Online/Jargon30/JARGON_S/SUIT.HTML (pristupljeno 5. juna 2009).
- 15 Elektronsko pismo u arhivi autorke.
- 16 Elektronsko pismo u arhivi autorke.
- 17 Dok je tokom ranih i srednjih '90-ih broj nekomercijalnih slobodnosoftverskih aplikacija bio u porastu, mnoge od ranih Linux distribucija su u stvari bile proizvođene i komercijalno. Tokom ranih '90-ih, jedna od najpopularnijih bila je SLS, za koju mnogi smatraju da je ukaljala dobro ime slobodnog softvera jer je bila prepuna bagova i lažnog reklamiranja. Murdock je napisao da »ovi 'distributeri' pokazuju uznemirujuću tendenciju da na obmanjujući način reklamiraju nefunkcionalne ili ekstremno nestabilne 'karakteristike' svog proizvoda. Treba uzeti u obzir i činjenicu da će kupci, naravno, očekivati da proizvod opravda svoju reklamu, kao i to da mnogi veruju da je to komercijalni operativni sistem (postoji naravno i tendencija da se ne spominje da je Linux sloboden, kao ni da se distribuira pod GNU GPL). Kao vrhunac svega, ovi 'distributeri' zapravo zarađuju dovoljno novca od svoje delatnosti da time mogu da opravdaju kupovinu još većih reklama u još više časopisa; ovo je tipičan primer nagrađivanja neprihvatljivog ponašanja od strane onih koji nisu dovoljno upućeni. Nešto, svakako, mora da se preduzme kako bi se ova situacija ispravila.« (citat iz: «A Brief History of Debian», <http://www.debian.org/doc/manuals/project-history/ap-manifesto.en.html> [pristupljeno 28. avgusta 2010]).
- 18 <http://www.debian.org/doc/manuals/project-history/ap-manifesto.en.html> (pristupljeno 29. jula 2011).
- 19 Na primer: »Apache je organski entitet; oni koji imaju koristi od njegove upotrebe često daju svoj doprinos unapredavanjem nekih od karakteristika, ispravkama bagova i podržavanjem drugih u javnim diskusionim grupama. Količina truda koju uloži bilo koji pojedinačni korisnik je uglavnom prilično mala, ali sve ukupno čini konačni proizvod veoma snažnim. Do formiranja ovakve vrste zajednice dolazi samo sa *freeware-om* – kada neko plati softver, obično nije voljan da popravlja njegove bagove. Moglo bi se reći, stoga, da Apache-ova snaga počiva u činjenici da besplatan, a kada ne bi bio, to bi ga strahovito oštetilo, čak i kada bi taj novac bio uložen u pravi razvojni tim.« (http://httpd.apache.org/ABOUT_APACHE.html [pristupljeno 12. jula 2006]).

- 20 Veb-sajt Bay Area Linux Events, na primer, nabraja 8 različitih okupljanja/događanja u periodu između 1. i 8. marta 2005. godine. Videti <http://www.linuxmafia.com/bale/> (pristupljeno 2. avgusta 2009). U poslednjih 5 godina je došlo do otvaranja brojnih prostora za hakerske radionice (poput Noisebridge-a u San Francisku) po gradovima širom Evrope i Severne Amerike.
- 21 Neke od prvih hakerskih konferencija su bile: Hackers Conference, održana u Kaliforniji (1984), Computer Chaos Club Congress u Nemačkoj (1984) i Summercon u Sent Luisu (1987).
- 22 Mada se nijedna hakerska konferencija ne može nazvati mirnim događajem, ipak postoji neka vrsta spektra na kome one variraju od ogromnih i divljih, do mirnijih i intimnijih događaja. Na većini hakerskih konferencija se mešaju druženje, hakovanje, gejming i predavanja/panel diskusije, koje variraju od čisto tehničkih do fantastično blesavih, uz mnogo pravnih, političkih, i istorijskih neobičnosti i govora između.
- 23 <http://gravityboy.livejournal.com/35787.html> (pristupljeno 2. jula 2009).
- 24 Ovo iskustvo je dosta drugačije za organizatore, naravno, što sam i sama imala »zadovoljstvo« da iskusim kada sam bila deo lokalnog tima za Debkonf10, održan na Kolumbija Univerzitetu u Njujorku, avgusta 2011. I kao organizator sam mogla da uživam u konferenciji, i čak je doživela intenzivnije, iako je to bilo jedno frustrirajuće, burno i veoma iscrpljujuće iskustvo.
- 25 BOF je neformalna grupna diskusiona sesija koja se zakazuje tokom konferencije. Više ljudi mi je reklo da se aluzija na ptice (»Birds of a feather flock together«, svaka ptica svome jatu leti, *prim.prev.*) odnosi na to da se hakeri, poput ptica, drže zajedno. Takođe mi je rečeno i da se možda odnosi i na basnu Hansa Kristijana Andersena, te da u tom slučaju ukazuje na to kako neformalni razgovor može transformisati nešto sitno (kao što su nejasne ili tek začete ideje) u zrele, dobro oblikovane ideje. Videti <http://www.underthesun.cc/Classics/Andersen/ThereIsNoDoubt> (pristupljeno 29. jula 2011).
- 26 Tokom celokupnog trajanja svog istraživanja prisustvovala sam sledećim konferencijama: Debkonf 2002 (Las Vegas), Codecon 2002 (San Francisko), Debkonf 2002 (Toronto), Debkonf 2004 (Porto Alegre), Debkonf 2006

(Oastepek, Meksiko), Debkonf 2007 (Edinburg), Debkonf10 (Njujork), LinuxWorld 2000/2001/2002 (zalivska oblast San Franciska), Annual Linux Showcase 2001 (Oakland, Kalifornija), Usenix 2002 (San Francisko), Computer, Freedom, and Privacy 2002 (San Francisko), HOPE 2002/2004/2010 (Njujork), Forum Internacional Software Livre 2004 (Porto Alegre), i What the Hack 2005 (Bokstel, Holandija). Učestvovala sam u organizaciji Debkonf11, održanog u Njujorku. U poređenju sa mnogim kompjuterašima koje poznajem, ukupan broj mojih poseta konferencijama spada u prilično nizak do srednjeg. Prikaz koji sledi je zasnovan, pre svega, na terenskom radu tokom mnogih konferencija kojima sam prisustvovala ali se, takođe, delom bazira i na nekim drugim konferencijama.

- 27 <http://media.debconf.org/dc7/report/> (pristupljeno 2. avgusta 2011).
- 28 <http://bugs.debian.org/cgi-bin/bugreport.cgi?bug=252171> (pristupljeno 25. marta 2005).
- 29 U cilju potpunog obelodanjivanja, ja sam organizovala taj neformalni okrugli sto na temu istorije, kao BOF, i prisustvovalo mu je 25 ljudi. Na ovaj postupak me je, međutim, inspirala činjenica da se tako mnogo neformalnih razgovora među developerima bazira upravo na »razmeni sećanja«. Debian developeri, osim toga, i arhiviraju svoju istoriju u softverskom paketu koji dolazi uz Debian.
- 30 Elektronsko pismo u arhivi autorke.
- 31 http://blog.madduck.net/debian/2007.06.25_debconf7 (pristupljeno 12. oktobra 2010).
- 32 <http://media.debconf.org/dc7/report/> (pristupljeno 12. oktobra 2010).
- 33 <https://gallery.debconf.org/main.php> (pristupljeno 12. oktobra 2010).
- 34 <http://media.debconf.org/dc7/report/> (pristupljeno 2. avgusta 2011).
- 35 <http://media.debconf.org/dc7/report/> (pristupljeno 2. avgusta 2011).
- 36 <http://listas.softwarelivre.org/pipermail/debconf4/2004-June.txt> (pristupljeno 2. avgusta 2011).
- 37 <http://listas.softwarelivre.org/pipermail/debconf4/2004-June.txt> (pristupljeno 2. avgusta 2011).
- 38 <http://media.debconf.org/dc6/report/> (pristupljeno 2. avgusta 2011).

Poglavlje 2

Priča o dva zakonska režima

*Bila su to najbolja vremena, bila su to najgora vremena;
bilo je to vreme mudrosti, bilo je to vreme ludosti; [...]
bilo je to doba Svetlosti, bilo je to doba Tame; bilo je to
proleće puno nade, bila je to zima puna očaja.*

- Čarls Dikens, *Priča o dva grada*

Novinar Trejsi Kider (Tracy Kidder) je 1981. godine objavio knjigu *The Soul of a New Machine* (*Duša nove maštine*), za koju je dobio Pulicerovu nagradu. U svojoj knjizi je izložio oštru kritiku snažnog komercijalnog preokreta u računarstvu koji se događao tokom kasnih '70-ih i ranih '80-ih godina. Knjiga se završava pesimistično, žaljenjem jednog programera nad time kako su menadžeri velikih kompjuterskih kompanija oteli »dušu« računarstva od njegovih stvaralaca: »To je sada druga igra. Mašina, očigledno, ne pripada više svojim tvorcima« (Kidder 1981, 291).

Tokom 1984, nekoliko godina nakon što se ova knjiga pojavila u knjižarama, Stolman je takođe govorio o bezdušnom stanju računarstva, žalivši nad tragičnim krajem hakovanja u strogo kulturnim okvirima: »Ja sam poslednji preživelji jedne mrtve kulture. Zapravo, više i ne pripadam ovom svetu. Na neki način, osećam se kao da bi trebalo da sam mrtav«, rekao je Stolman (citat iz: Levy, 1984, 427). Baš kada je nekolicina naučnika i novinara po prvi put počela da dokumentuje kulturne običaje ove subkulture (Kidder, 1981; Levy, 1984; Turkle 1984; Weizenbaum 1976),

Stolman je objavio njenu smrt i za nju okrivio zatvaranje izvornog koda.

Iako su Stolman i ostali dosta precizno opisali neke od ekonomskih i zakonskih prilika koje su dovele do transformacije programiranja i hakovanja tokom '80-ih, hakovanje nikada nije zaista umrlo. Suprotno Stolmanovim predviđanjima, mada delom i kao rezultat njegovog delovanja, hakovanje ne samo da je preživelo – procvetalo je, doživevši nešto što bismo čak mogli opisati kao kulturnu renesansu čija je određujuća karakteristika kontrola nad hakerskim sredstvima proizvodnje: softverom i izvornim kodom. Negde između Stolmanove dramatične objave smrti hakovanja i njegove trenutne vibrantne energije širom sveta, leži očita ironija neočekivanih ishoda koji obeležavaju društveni život, političku borbu i šire istorijske transformacije.

Činjenica da su se ove zlosutne teorije i predviđanja pokazali kao upadljivo pogrešni je još značajnija ako se uzme u obzir ono što se u poslednjih trideset godina dogodilo u domenu zakona o intelektualnoj svojini. Hakeri i entuzijasti koji se bave slobodnim kodom uspešno su obezbeđili zonu zakonske autonomije za proizvodnju softvera tokom perioda tih, do tada neviđenih, transformacija u okviru zakona o intelektualnoj svojini, koje su kritičari opisali zloslutnim izrazom »informacioni feudalizam« (Drahos i Braithwaite 2002). Nikada se ranije nije desilo da jedan zakonski režim autorskih prava i patenata tako neprikosnoveno vlada širom planete, pa ipak, nikada ranije, u kratkoj istoriji zakona o intelektualnoj svojini, nismo bili počastovani tako moćnim alternativama i mogućnostima, za šta je najbolji primer slobodni softver i mnoštvo projekata koji su direktno za njim usledili.

Ovo poglavlje, koje bi prvenstveno trebalo da upozna čitaoce sa istorijskim usponom slobodnog softvera, prikazće uspostavljanje dva konkurentna zakonska režima, koja su ovde konceptualizovana kao dve različite putanje koje su nekada postojale nezavisno jedna od druge, ali su, naročito tokom poslednje decenije, stupile u direktan konflikt. Prva putanja se odnosi na sazrevanje slobodnog softvera u glo-

bałni tehnopravni pokret. Druga putanja se bavi globalizacijom odredbi o intelektualnoj svojini, koje su tako čuveno kritikovane u delima brojnih znanstvenika (Benkler 2006; Boyle 1996; Coombe 1998; Lessig 1999, 2001a; Litman 2001; Vaidhyanathan 2001). Ove delimično nezavisne putanje su se u jednom trenutku susrele i postale nerazdvojive istorije, sa ukrštenim rogovima u borbi za budućnost upravo onih tehnologija (interneta i ličnog kompjutera) koje su omogućile i olakšale postojanje kompanija koje proizvode vlasnički softver, i pokreta za slobodni softver.

Ono što sledi nije sveobuhvatna istorija.¹ Ovo poglavlje će, umesto toga, početi izlaganjem o tome šta se to dovodi u opasnost, prikazujući prvo konflikt između dva zakonska režima, a zatim razmatrajući ih i u tandemu. Na ovaj način ću istaći i razne neočekivane i ironične ishode, baveći se podrobniјe jednim događajem kome će i u zaklučku biti posvećena značajna količina pažnje: kultivacijom snažne pravne svesti među hakerima.

Politika nade

Kada sam prvi put, 1997. godine, saznala za slobodni softver i GPL, osetila sam uzbuđenje (i zbuđenost) pred zakonskom alternativom koju su nudili. Iako sam se na kraju više zainteresovala za to kako pokret za slobodni softver menja način na koji razmišljamo o hakovanju, zakonskim statutima i vlasničkim pravima, i dalje me je zanimala i politika otvorenog pristupa, te sam sa strašću čitala radove na ovu temu.² Međutim, kako je vreme prolazilo, postajala sam sve nezadovoljnija većinom političkih analiza slobodnog softvera, otvorenog pristupa i digitalnih medija, uglavnom jer su bile ili suviše uopštene, ili previše ograničene u svojim procenama. Uzmimo, kao primer, kritiku slobodnog softvera Endrue Rosa (Andrew Ross). On je sasvim ispravno okarakterisao slobodni softver kao »zanatski«:

Radnička svest među pripadnicima FLOSS zajednica [...] najvećim delom počiva na čvrstom uverenju članova da će se

zahvaljujući svojoj stručnosti održati u gornjem delu tehnološke krivulje koja štiti najbolje i najpametnije od proleterizacije. Malo toga razlikuje ovaj oblik svesti od esnafskog radničkog mentaliteta iz davnina, koji je sigurnost tražio u zaštiti zanatskog znanja. (Ross 2006, 747)

On, ipak, smatra da to nije dovoljno i poetski konstatiše: »Na sve strane se proklamuje sloboda, a ni na jednoj pravda« (ibid). Ako Ros kritikuje slobodni softver zbog njegove navodne kratkovidosti, drugi u nešto revolucionarnijem svetu posmatraju i slobodni softver i povezane digitalne formacije, tretirajući ih kao presudna čvorišta jedne demokratičnije informacione ekonomije (Benkler 2006), i kao priliku za stvaranje novih formi grupnog udruživanja i proizvodnje (Shirky 2008). Ako prvo stanovište od developera slobodnog softvera zahteva čestitost i širu političku svest, onda se drugo stanovište okreće u sasvim suprotnom smeru: ono slobodnom softveru daje preveliki posao, kategorizujući i njega i ostale digitalne medije kao deo drugog dolaska demokratije, koji će suštinski izmeniti socijalnu i ekonomsku strukturu društva.

Analize koje ili pozivaju na snažnije političko opredeljenje ili prepostavljaju fundamentalne, široko rasprostranjene demokratske efekte, sklone su da maskiraju empirijsku dinamiku koja pokreće politički uspon slobodnog softvera. Ono što sledi je jedan iznjansiran prikaz, ne samo značaja slobodnog softvera, već i njegovog uspostavljanja kroz istoriju. Dok su mnogi stvaraoci slobodnog softvera vođeni samim zadovoljstvom hakovanja – prvenstveno motivisani željom da sebi obezbede stvaralačku slobodu (i to ne zbog nekakve posvećenosti pravdi, kako je Ros pravilno primetio) – socijalni element ovog pokreta nehotice nudi i obrazovanje o značajnim zakonima i propisima. On je proizveo čitavu generaciju hakera koji funkcionišu kao vojska pravnika-amatera. Tokom poslednjih godina, mnogi developeri, naoružani ovom pravnom svešću, dovodili su u pitanje ili se direktno suprotstavljali takozvanoj harmonizaciji (tj. poštovanju) zakona o intelektualnoj svojini. Da parafraziram

istoričara radne klase E. P. Tompsona (E. P. Thompson 1963, 712), hakeri su »naučili da posmatraju sopstvene živote kao deo opšte istorije konflikta« – ova svest nije uvek i prvenstveno prožeta idejom klasne borbe, kao što je to bio slučaj sa ranim industrijalcima/radnicima koje je opisao Tompson, već je vezana za pravnu borbu. S obzirom na značaj prava u oblikovanju i predvođenju političkih transformacija, posebno na međunarodnom polju, ovaj oblik političke svesti daleko prevazilazi usko ograničenu etiku zanata koju naglašavaju ljudi poput Rosa. Pravna svest i naročito pravno znanje, integralni su elementi skoro svakog savremenog političkog programa.

Bez obzira na zakonske alternative koje je obezbedio slobodni softver, nema nikakve naznake da je kopirajt industrija suzila svoje zahteve za dodatnim ograničenjima. Pa ipak, kako je domen slobodnog softvera rastao i sazревao, nesumnjivo je pomerio osu zakona o intelektualnoj svojini, i time predstavio model koji je inspirisao druge da se upuste u slične poduhvate u okviru različitih oblasti, od novinarstva do prirodnih nauka. Stoga je jedna od najdubljih političkih posledica slobodnog softvera bila slabljenje hegemonije zakona o intelektualnoj svojini; autorska prava i patenti sada imaju društvo.

Pa ipak, postojanje slobodnog softvera (i njemu srodnih, mada odvojenih, digitalnih praksi, kao što je *crowdsourcing*) ne bi trebalo mobilisati u cilju kreiranja preteranih procena o ulozi formacija digitalnih medija u promeni šireg političkog uređenja društva. Između demokratije i socijalnih medija se ne može uspostaviti jednostavna veza (Ginsburg 2008; Hindman 2008; Lovink 2007; Morozov 2011; Rossiter 2007), niti je to ono što će ovde pokušati.³ Umesto toga, trebalo bi da prepoznamo ostvarive alternative u trenutku kada zakon o intelektualnoj svojini i sâm prolazi kroz brze transformacije. Što se tiče politike otvorenog pristupa, ovo jesu najbolja i najgora vremena. Istraživanje postojećih političkih mogućnosti, kakva je slobodni softver, kako ističe Antonio Gramši (Antonio Gramsci 1971, 175) svojim opažanjem o prirodi radikalne kritike: u svom naj-

moćnijem obliku, trebalo bi da je »naoružano pesimizmom intelekta i optimizmom volje«. Jedan od načina da se upali »iskra nade u prošlosti«, po znamenitim rečima Valtera Benjamina (Walter Benjamin 1969, 255), jeste iznošenje na videlo svih oblika konflikta, alternativa i borbi, ne samo iz naše prošlosti, nego i onih u kojima se trenutno nalazimo. Hajde sada da vidimo kako je došlo do toga da slobodni softver postane alternativa kopirajući patentima.

1970-1984: Komodifikacija softvera

Tokom 1960-ih godina, i dela 1970-ih, većina kompjuterskih kompanija je prodavala hardver sa pratećim softverom, a zakonodavci i sudovi još uvek nisu bili odobrili ni patentna prava, ni kopirajt zaštitu za softver. Pre nego što je došlo do razvoja personalnih kompjutera, nekoliko kompanija je počelo da prodaje samostalne softverske proizvode, kao što je bio Informatics Mark IV, skup (30.000 dolara) ali popularan sistem za upravljanje fajlovima koji je omogućavao kompanijama da kompjuterizuju svoje poslovanje (Campbell-Kelly 2003). Godine 1969, tek rođena softverska industrija je dobila nenameran podsticaj kada je korporacija IBM (International Business Machines) počela da neki softver prodaje nezavisno od hardvera – to je bio strateški potez u cilju otklanjanja predstojeće državne antimonopolske tužbe povodom vezane kupovine (engl. *bundling*) (Swedin i Ferro 2005).

Pošto nije bilo nikakvih zakonskih ograničenja, hakeri i programeri su po raznim univerzitetskim laboratorijama rutinski čitali i modifikuvali kompjuterski izvorni kôd softvera koji je proizvodio neko drugi. Pre 1970-ih, većina hakeri i programera je pristup kompjuterima – uglavnom velikim mejnfrejmovima – imala isključivo u okviru univerziteta, radnog mesta ili vojske, ali ova teškoća će ubrzo biti otklonjena nakon širenja zajednice hobista zainteresovanih za kompjutere. Tokom najvećeg dela '70-ih kompjuteri su ipak bili daleko od masovne proizvodnje i dostupnosti ali su se ipak mnogi od tih entuzijasta grupisali u oblastima gde je

cvetala visoka tehnologija i pratili najnovija kretanja u računarskoj i elektronskoj tehnologiji sastajući se uživo na redovnim okupljanjima (Akera 2001; Ceruzzi 1998; Freiberger i Swaine 2000). Hobisti iz Homebrew Computer Club-a, u Silicijumskoj dolini, imali su naročito značajnu ulogu u popularizaciji onoga što je bilo prvi komercijalno dostupan kućni kompjuter u Sjedinjenim Državama – Altair-a (Friedman 2005). Altair je bio set sastavljen od »velike prazne kutije sa procesorskom karticom i 256 bajtova memorije« (Freiberger i Swaine 2000, 52), a proizvodio ga je MITS, kompanija iz Albukerkija u kojoj su radile samo dve osobe, a prodavala je putem pošte *barebone* setove. Iako je Altair-u nedostajalo ono što sada smatramo obaveznim komponentama personalnog kompjutera, pre svega tastatura i video-terminal, stotine Homebrew entuzijasta su, kao njegovi prvi korisnici, bili oduševljeni što je *bilo šta* ovako tehnološki sofisticirano bilo komercijalno dostupno za individualnu, ličnu upotrebu.

Altair u početku nije sadržao ni softver, ali mu je kasnije MITS dodao i nove karakteristike, kao što je bio interpretator programskog jezika BASIC, napisan od strane dva mlada programera Bila Gejsa (Bill Gates) i Pola Alena (Paul Allen), koji su napustili fakultet kako bi osnovali Microsoft (sic). Kada su saznali da su hobisti slobodno razdelili kopije njihovog BASIC interpretatora na jednom od Homebrew okupljanja, pobesneli su. Godine 1976, baš kada su kompanije po prvi put počele da dosledno zahtevaju autorska prava nad softverom, Gejts je napisao pismo Homebrew hobi-stima, prekoravajući ih zbog, kako je on to video, krađe njegovog softvera. Ovo je Gejts (1976; istakla autorka) tvrdio:

Za mene je najkritičnija stvar na hobi tržištu, trenutno, nedostatak dobrih softverskih kurseva, knjiga i samog softvera. Bez dobrog softvera i vlasnika koji razume programiranje, hobi kompjuter je protračen. Da li će se pisati kvalitetan softver za hobi tržište? [...] Sve povratne informacije koje smo dobijali od stotina ljudi koji tvrde da koriste BASIC su bile pozitivne. Međutim, evidentne su dve iznenadjuće činje-

nice: 1) Većina ovih »korisnika« nikada nije kupila BASIC (manje od 10% svih korisnika Altair-a je kupilo BASIC), i 2) Od prodaje hobistima smo, u ime autorskih prava, zaradili toliko da ispada da vreme provedeno na Altair BASIC-u vredi manje od 2 dolara po satu.

Zbog čega se ovo dešava? Većina hobista je sigurno svesna da, u stvari, krade softver koji koristi. Za hardver se mora platiti, ali softver je nešto što delite. Koga je briga da li će ljudi koji su na njemu radili biti plaćeni?

Da li je to poštено? Ono što krađom softvera ne radite jeste obraćanje MITS-u za neki problem koji ste možda imali. MITS ne zaraduje novac prodajom softvera. Ono što dobijamo u ime autorskih prava, priručnik, kasetu i opšti troškovi nas vraćaju na nulu. *Ono što radite jeste onemogućavanje da dobar softver bude napisan.*

Iako Gejts i Alen u to vreme nisu mogli predvideti koliko će zapravo autorska prava i patenti postati značajni za obezbeđivanje finansijskog uspeha njihove kompanije, već tada su opravdavali svoj stav jednim od najčešćih utilitariističkih argumenata u korist zakona o intelektualnoj svojini. Da bi se pisao »dobar softver«, tvrdili su, autori moraju dobijati finansijski podsticaj u vidu autorskih prava, što znači da im je data stroga kontrola nad reprodukcijom softvera.

Ono što je započelo kao vibrantan, ali usko specijalizovan hobi-fenomen, do 1997. godine se pretvorilo u »zlatnu groznicu« i pravu pomamu za kompjuterskim biznisom (Campbell-Kelly 2003). Pošto je Gejts izgradio najprofitabilniju softversku kompaniju na svetu, osiguravši profit kroz vešto sprovodenje zakona o intelektualnoj svojini i putem drugih poslovnih taktika, nije morao mnogo da brine o »opsesivnim« hobistima naredne 22 godine. Pretnja koju su, u to vreme, predstavljali ovi amateri brzo se povukla jer se dosta Homebrew članova iz Silicijumske doline pretvorilo u poslovne preduzetnike željne zarade - osnovano je oko dvadesetak malih kompanija koje su se tada bavile desktop računarstvom.

Iako su industrije personalnih računara i telekomunikacija iz Sjedinjenih Država počele da dominiraju i na doma-

ćem, i na međunarodnom tržištu, Japan je, tokom kasnih '70-ih i ranih '80-ih, pretekao SAD na globalnom tržištu automobila i čelika, zahvaljujući tome što je ekonomija SAD patila od visokog trgovinskog deficit-a i eksternalizacije prozvodnje (engl. *outsourcing*). U sred tih strahova od zaostajanja za strancima u uslovima oslabljene ekonomije, zakonodavci Sjedinjenih Država su pokrenuli agresivnu kampanju u cilju razvoja i finansiranja ekonomskog sektora visoke tehnologije i znanja (Dickson 1988; Mowery 1999; Sell 2003). Osim toga, za vreme mandata predsednika Ronald-a Regana, iskre onoga što je sada poznato kao neoliberalizam – ideologija prosvećene sebičnosti ustrojena ugadanjem države velikim biznisima u ime *laissez-faire* ekonomije – sve-tlucale su jasno nad političkim i ekonomskim pejzažom Sjedinjenih Država.

U ovakvoj klimi, zakonodavci nisu nailazili na mnogo trenja, a još manje direktnog otpora, kada su predlagali izmene zakona o intelektualnoj svojini i druge planove naklonjene korporacijama. Ove inicijative su obuhvatale i nove zakone koji su olakšavali saradnju između privatne industrije i obrazovnih institucija (najznačajnije kroz Baj-Dolov zakon [Bayh–Dole Act]), pružali podršku naučnim istraživanjima od strane industrije i odvojili deo budžetskih sredstava Ministarstva odbrane za finansiranje primenjenih nauka i tehnologije (Boyle, 1996; Dickon 1988; Jaffe 1999).

Izmene zakona o intelektualnoj svojini su ubrzale prelazak novorođene softverske industrije u stanje visoke profitabilnosti. S obzirom na lakoću i ekstremno nisku cenu replikacije softvera, izmene zakona o intelektualnoj svojini su se pokazale kao krucijalne za zaštitu izvornog koda, »krunskih dragulja« softverske industrije.⁴ Godine 1974, Komisija za nove tehnološke upotrebe zaštićenih autorskih dela (engl. Commission on New Technological Uses of Copyrighted Works – CONTU), procenila je da su »kompjuterski programi, utoliko što predstavljaju originalnu kreaciju autora [...] sadržaj podložan zakonu o autorskom pravu.«⁵

Zakonodavci su prihvatili preporuke CONTU i modifikovali propis o autorskom pravu tokom 1976, uključivši u

njega odredbe koje se tiču novih tehnologija, kojima su podstakli kompanije koje posluju u sferi računarstva da softvere zaštićuju autorskim pravima. Promene statuta o autorskim pravima iz 1976. godine su bile značajne na različitim poljima. Kao što je primetila pravnica Džesika Litman (Jessica Litman 2001, 54-63), to je bio statut »širokih prava, a tesnih izuzetaka«.⁶ Do 1980 zakonodavci su ga dopunili tako da zvanično uključuje softver i na taj način ozakonili ono što je CONTU preporučio. Kopirajt se odnosi na »ekspressivnu« implementaciju softverske aplikacije, i obuhvata programski kôd, skupa sa svim grafičkim prikazima i dokumentacijom.

Patenti su, kasnih '70-ih, i dalje bili van domašaja. Sudovi su smatrali softverske algoritme (osnovne recepte ili formule koje specificiraju kako delovi programa obavljaju svoj zadatak) matematičkim procesima, a ne mašinama ili mehaničkim uređajima, pa su samim tim bili nepodobni za patentsku zaštitu. To znači da ste autorskim pravom mogli da zaštitite izvorni kôd nekog programa ali niste mogli da patentirate ono što taj kôd radi. Prema Adamu Džafiju, pre 1980, Ministarsvo pravde SAD, Federalna trgovinska komisija i federalno sudstvo SAD daleko su više oklevali nego danas da osporavane patente priznaju na sudu. Interpretacijom pate-nata kroz antimonopolski zakon, sudovi i regulaciona tela su često donosili odluke protiv njih, zaključujući da su antikon-kurentske. Ovo stanovište je »suštinski preokrenuto 1980. godine« (Jaffe 1999, 3; videti i Drahos i Braithwaite 2002; Sell 2003) i konačno kulminiralo »talasom patentiranja bez presedana u istoriji SAD« (Jaffe 1999, 1).⁷ Do sredine '80-ih, sudovi su odlučili da su novi objekti podobni za patentsku zaštitu. Na primer, počev od 1980, sudovi su počeli da smatraju da se svaki novi materijal, kao što su modifikovane bakterije, geni, algoritmi, na kraju i poslovni metod, kvalifi-kuje za patent. Tokom 1990-ih, sudije su redefinisale softver kao tehnički pronađenak srođan fizičkim mašinama (Jaffe i Lerner 2004). Patenti i autorska prava, korišćeni skupa, sada nude softverskoj industriji više kontrolnih tačaka nad različitim komponentama individualnih softverskih programa.⁸

1984-1991: Hakovanje i njegova nezadovoljstva

Uspon ove nezavisne, a ubrzo i enormno profitabilne softverske industrije zasnovane na rasprostranjenoj upotrebi kopirajta, a na kraju i patenata, preoblikovao je društvenu organizaciju hakovanja u okviru MIT-ove laboratorije za veštačku inteligenciju (i drugih sličnih zajednica) gde je Stolman počeo da radi 1971. Korporacije su već krajem '70-ih, a posebno tokom '80-ih, počele da univerzitetskim hakerima zabranjuju pristup izvornom kodu svog korporativnog softvera, iako je on hakerima služio isključivo za ličnu i nekomercijalnu upotrebu. Sa ovim ograničenjem pristupa došlo je do dramatičnog porasta poslovnih i profesionalnih prilika budući da su brojne kompanije tražile talentovane programere koje bi zaposlike. Konkretno, u slučaju MIT-ove laboratorije, gde je Stolman radio, veliki broj kompjuterskih kompanija je zaposlio čitavu armiju njegovih kolega, stvarajući na kraju rascep između malobrojnih koji su ostali i onih koji su otišli. Hakerima koji su počeli da rade u tim novim softverskim kompanijama bilo je zabranjeno da nastave saradnju na projektima koje su prethodno zajedno stvarali.

Dok su se odvijale ove promene, mnogi hakeri nisu obraćali pažnju, a moglo bi se reći i da su bili nesvesni i samog postojanja čitavog spleta specifičnosti zakona o autorskom pravu i patentima, kao što je Kelti (2008) pronicljivo pokazao u svom delu. Međutim, mnogi hakeri su, a naročito Stolman, videli te transformacije i nove zakonske prepreke kao ličnu uvredu; a i kao značajnu pretnju za kulturu. Stolman je deljenje izvornog koda suštinski posmatrao kao temelj koji podupire hakersku praksu znatiželjnog petljanja i saradnje, te je za njega kraj deljenja izvornog koda značio i kraj samog hakovanja.

Ovakvo sakaćenje njegove zajednice je u Stolmanu izazvalo napad depresivnog besa, ostavivši ga »zgaženim i rezigniranim«, kako je to sam opisao u jednom dokumentarnom filmu (Florin 1986). Njegova prva reakcija je bila manjakalna odmazda, a njegov bes je bio usmeren protiv konkretnе korporacije koju je smatrao lično odgovornom za

izazivanje rascepa u njegovoј voljenoј hakerskoј zajednici: Symbolics-a. Stolman se 1982. godine povukao u skoro potpunu izolaciju i u naredne dve godine preuzeo ulogu programera-osvetnika. Rekreirao je promene koje je Symbolics napravio na LISP operativnom sistemu, a zatim ponudio ovu izmenjenu verziju njihovim konkurentima Lisp Machine Incorporated.⁹ Stolmanova inkarnacija programera-osvetnika, tokom koje je uradio količinu posla »vrednu radu deset vrhunskih programera« (Levy 1984, 426), sada se smatra legendarnom – i zaista je jedan od najvećih podvig u istoriji programiranja.

Tokom 1984, Stolman je drastično promenio strategiju. Osmislivši strategiju koja je održivija na ličnom planu, i sa daleko širim domaćnjem od osvete, fokusirao se na politiku kulturnog opstanka (Coleman 1999). Dao je otakz u MIT-ovoј laboratoriji (kako bi sprečio MIT da polaže bilo kakva vlasnička prava na njegov rad) i počeo sa razvojem onoga što je nazvao »slobodni softver«, i koji tokom narednih par godina nije bio vezan ni za kakvu alternativnu licencu.

Godine 1985, Stolman je osnovao neprofitnu Zadužbinu za slobodni softver (FSF) i skoncentrisao se, zajedno sa nekoliko volontera, na razvoj značajnih tehničkih alata i sastavljanje komponenti slobodnog operativnog sistema. Kao model je odabrao Unix, koji je u tom trenutku bio najportabilniji OS, što znači da je mogao da radi na najširem spektru hardvera. Stolman je ovu verziju Unix-a nazvao GNU, što je rekurzivni akronim od »GNU nije Unix«. Ovaj akronim domišljato ukazuje na razliku između FSF verzije i Unix-a, popularne vlasničke verzije AT&T-a. Unix je postajao sve popularniji među kompjuterašima širom sveta i, kao što je Kelti (2008) pokazao, već ih je povezivao u ono što on definiše kao rekurzivnu javnost – javnost oblikovanu diskusijama, debatama, i sposobnošću da modifikuje uslove sopstvenog formiranja, što u ovom slučaju podrazumeva stvaranje i modifikovanje softvera.

Stolman je (1985, 30) formulisao i predstavio svoju politiku otpora, skupa sa svojom filozofskom vizijom, u

Manifestu GNU-a, originalno objavljenom u tada popularnom časopisu o elektronici *Dr. Dobb's Journal*:

Smatram da zlatno pravilo zahteva da, ako mi se svidi program, treba da ga podelim sa drugim ljudima kojima se takođe sviđa. Prodavci softvera žele da zavade korisnike i da ovlađaju njima tako što traže od svakog korisnika da sa obaveže da neće deliti sofver sa drugima. Ja odbijam da narušim solidarnost sa ostalim korisnicima na ovaj način. Ne mogu čiste savesti da potpišem ugovor o poverljivosti informacija ili ugovor o licenci. Godinama sam radio u okviru Laboratorije za veštačku inteligenciju kako bi se odupreo takvim tendencijama i drugim vidovima neprijateljskog odnosa, ali konačno su preterali: nisam više mogao da ostanem u instituciji gde se takve stvari rade u moje ime, a protivno mojoj volji. Zato sam, kako bih mogao da nastavim da koristim kompjutere bez stida, odlučio da sastavim dovoljan korpus slobodnog softvera sa kojim ću moći da radim bez ikakvog softvera koji nije sloboden.

Tokom ovog perioda, Stolman i FSF su se finansijski održavali prodajući FSF/GNU softver na kasetama, kao i zahvaljujući nezvaničnoj podršci MIT-ove laboratorije za veštačku inteligenciju u naturi. Za razliku od vlasničkog softvera, FSF je svojim korisnicima dao dozvolu da dele, modifikuju i redistribuiraju njegov izvorni kôd (FSF je, takođe, često prodavao aplikacije po dosta nižim cenama nego što je to činila njihova konkurencija sa vlasničkim softverom), ali je to bilo zasnovano na neformalnom dogовору, a ne na zvaničnom zakonskom kodeksu. Stolmanu je u tom najranijem periodu najhitnije bilo da reši pitanje objavlјivanja softvera na takav način da buduće, modifikovane verzije FSF softvera (to jest, izmenjene verzije originalnog sofvera) ostanu otvorene i dostupne, jer puštanje softvera u domen javnog vlasništva samo po sebi nije garantovalo da će neizostavno biti tako. Bilo je potrebno da dođe do ogromnog spora oko autorskog prava i njegovog Emacs programa (tekst-editora) kako bi se Stolman za rešenje okrenuo upravo zakonu.

Kao rezultat prilično komplikovane višegodišnje kontroverze koja se odvijala u periodu od 1983. do 1985. godine (čijim se detaljima nema potrebe baviti ovde, ali tokom koje je Stolman optužen da je nezakonito prekopirao izvorni kôd u verziju Emacs-a na kojoj je radio), zakonska pitanja koja se tiču patenata, autorskih prava i domena javnog vlasništva, po prvi put su postala očita i jasna softverskim develope-rima.¹⁰ Podstaknut tim sukobima, kao katalizatorom, Stolman je tokom 1985. počeo da se koristi formalnijim pravnim jezikom kako bi zaštitio slobodni softver, a do 1989. godine je već stvorio zakonski okvir za slobodni softver, kako bi mogao da spreči ponovno javljanje one vrste kontroverze koja je izbila povodom njegovog rada na Emacs-u, a i kako bi dodao jedan sloj zaštite za slobodni softver i, što je najvažnije, za korisničke slobode.

Stolmanov pristup zakonu je bio veoma sličan hakerskom pristupu tehnologiji: kao sistemu koji se, upravo zbog toga što je uređen i logičan, može hakovati. Drugim rečima, oslanjao se na hakersku tehničku taktiku domišljatog menjanja namere kako bi maštovito hakovao zakon stvaranjem GNU GPL (Opšte javne licence), skoro potpune inverzije zakona o autorskom pravu. GPL je licenca koja, iako napravljena na osnovu zakona o autorskom pravu, preokreće ustavljene principe kopirajta.¹¹ Umesto dodeljivanja prava vlasniku da ograničava kopiranje, vlasnik *korisnicima* daje pravo da umnožavaju i dele programe. Međutim, GPL ide i dalje od toga, ugrađujući se i u buduće verzije: ponaša se kao zakonski *firewall* koji štiti od budućih privatnih ogradijanja. Buduće verzije distribuiranog softverskog programa pod GNU GPL moraju ostati pod istom licencom, i na osnovu toga mogu takođe biti korišćene, deljene, modifikovane i distribuirane od strane ostalih korisnika. (Ovo se razlikuje od objavljuvanja softvera u domen javnog vlasništva jer materijal podeljen na ovaj način može kasnije biti uključen u neki novi softver koji, sa svoje strane, može biti zaštićen kopirajtom.)

Time što je svoju licencu »nakalemio« na već postojeći sistem, Stolman je drastično povećao šanse da će GPL biti

zakonski obavezujuća. To je bio primer ironične reakcije na sistem snažnih ograničenja, usmerene sa jasnom (i kreativnom) namerom, čija je ironija naglašena zajedničkim deskriptorom, kopileftom, kojim se ukazuje na odnos sa samom tvorevinom koju pokušava da istisne – kopirajtom.

Iako je Stolman smatrao da će slobodan pristup znanju dovesti do veće efikasnosti u programiranju, njegov primarni cilj bila je sloboda: želeo je da osmisli zakonsku strukturu koja će obezbediti slobodu, kao što je objasnio Glinu Mudiju (Glyn Moody 2001, 28), jednom od prvih hroničara slobodnosoftwarekog pokreta:

Osnovna svrha (GPL) jeste da korisnicima, dajući im slobodni softver koji mogu da koriste, pruži slobodu, kao i da, koliko god je moguće, pomeri granice toga šta se s njim može uraditi. Pošto je ideja iza GNU-a da se ljudima omogući da rade šta žele sa svojim kompjuterima bez prihvatanja neke vlasti, i bez dopuštanja vlasnicima softvera da kažu »Ne dam ti da razumeš kako ovo radi; bespomoćno ćes zavisiti od mene, a ako budeš nešto delio sa svojim prijateljima nazvaću te piratom i poslati te u zatvor«.

Stvaranje FSF-a, a naročito kopilefta, bili su namerni činovi političkog otpora, u cilju zaustavljanja sve rasprostranjenijeg prisvajanja informacija. Pa ipak, Stolman nije usmerio svoju radikalnu politiku protiv kapitalizma, niti smestio svoju viziju u okvire socijalne pravde. On je ograničio svoje političke ciljeve, svodeći ih na obezbeđivanje prostora za tehnokulturalne vrednosti svoje strasti i životnog sveta – kompjuterskog hakovanja.

Mnogo hakera i developera je za etičku i zakonsku poruku slobodnog softvera saznalo tokom njegove najranije istorije, putem GPL ili Manifesta GNU-a koji su kružili na Usenet forumima, a često su i dolazili uz slobodan softver. Istovremeno, mnogi hakeri prve generacije koji su koristili slobodni softver, često su bili nesvesni, ravnodušni, ili su čak imali i potpuno odbojan stav prema Stolmanovim etičkim argumentima, koji su predstavljeni i u njegovom dramatič-

nom manifestu. Tokom intervjeta, mnogi su, na primer, govorili o svojim negativnim ili zbumjenim reakcijama na Stolmanove »šarlatanske« i »čudne« ideje. Jedan developer je svoj ambivalentni stav objasnio rečima: »Bio sam malo zbumjen. Meni je (Manifest GNU-a) zvučao socijalistički i ideo-loški, pomalo kao Jehovini svedoci, nešto što se nikada neće dogoditi. Zanemario sam ga kao sanjariju ludaka. Ali nastavio sam da koristim Emacs i GCC.«

I zaista, mnoge od prvih korisnika slobodnog softvera je privuklo samo to što su aplikacije bile jeftine i robusne. A što je bilo još bolje, ugovor o licenci je davao dozvolu da se čita i modifikuje izvorni kôd. Većina hakera koje sam intervjuisala je, drugim rečima, najpre prišla slobodnom softveru samo zbog priuštive, kvalitetnije tehnologije, dok su veoma malo znali o postojanju, a kamoli funkcionisanju, zakona o intelektualnoj svojini.

Godina kada je Stolman dao otkaz na MIT-u, kako bi mogao da piše slobodni softver u cilju svoje borbe za obezbeđivanje slobode softvera, 1984, pokazala se kao prekretnica i za globalizaciju zakona o intelektualnoj svojini. Iste te godine, različite industrije su formirale mnoštvo novih sektorskih udruženja, od kojih su najpoznatija Intellectual Property Committee (Komitet za intelektualnu svojinu), International Intellectual Property Alliance (Međunarodna alijansa za intelektualnu svojinu) i Software Publishers Association (Udruženje izdavača softvera), koje su nastojale da pooštire zakone o intelektualnoj svojini, u okviru SAD a i na međunarodnom tržištu. Funkcionisući uglavnom kao »kišobran« organizacija, Međunarodna alijansa za intelektualnu svojinu je preuzeila naročito značajnu ulogu kao jedna od najmoćnijih kopirajt lobističkih organizacija na svetu. Do kraja 1980-ih, ona je pod svojom upravom okupljala sledećih osam sektorskih udruženja: Association of American Publishers (Američki savez izdavača), American Film Marketing Association (Američki savez filmskog marketinga), Business Software Alliance (BSA, Alijansa za poslovni softver), Computer and Business Equipment Manufacturers Association (Udruženje proizvođača kom-

pjuterske i poslovne opreme), Information Technology Association of America (Američka asocijacija za informacione tehnologije), Motion Picture Association of America (MPAA, Američka filmska asocijacija), National Music Publishers Association (Nacionalna asocijacija muzičkih izdavača) i Američkog udruženja diskografskih kuća.

Tokom te godine, ova, i druga sektorska udruženja, lobirala su na Kapitol Hilu (Kongres SAD, *prim. prev.*) za usvajanje amandmana na glavni trgovinski sporazum Sjedinjenih Država – Opšti sistem preferencijala (engl. Generalized System of Preferences – GSP). Ovaj sporazum odobrava zemljama članicama izvoz određenih vrsta robe u Sjedinjene Države bez carinskog opterećenja, a sektorska udruženja su uspešno izdejstvovala da status GSP bude uslovljen priznavanjem zakona o intelektualnoj svojini SAD i zaštitom dobara obuhvaćenih tim zakonom. Saglasno tim promenama, zakonodavci su izmenili Odeljak 301 zakona o trgovini SAD, dajući predsedniku ovlašćenje da povuče ostale trgovinske beneficije ukoliko Kancelarija trgovinskog predstavnika SAD doneše odluku da neka država ne obezbeđuje »adekvatnu i efikasnu« zaštitu intelektualnom vlasništvu SAD (Drahos i Braithwaite 2002, 89).

1991-1998: Tihe revolucije

Ako je period od 1984. do 1991. godine bio vreme kada su dva suprotstavljenia zakonska trenda izbila na površinu, onda godine od 1991. do 1998. predstavljaju vreme njihove globalne konsolidacije, koja se, svojim najvećim delom, odigrala izvan zone svesti i kritičkog razmatranja javnosti. Širenje upotrebe desktop kompjutera i umrežavanja kod kuće, posebno u poslovne svrhe, garantovalo je stabilan profit softverskoj industriji i transformisalo male kompanije kao što su Microsoft, Oracle, Novell, Cisco i Adobe, u neke od najuticajnijih i najprofitabilnijih korporacija na svetu. Tokom ranih '90-ih, bez obzira na stabilne prihode, lukrativno tržište i već dobro utvrđene propise o intelektualnoj svojini, udruženja koja su predstavljala softversku indu-

striju i druge sektore ekonomije znanja, bila su nezadovoljnja postojećim zakonskim uređenjem. Sektorske grupe su pojačale svoja nastojanja da obezbede dodatne izmene zakona o intelektualnoj svojini, uglavnom kroz međunarodne ugovore, kako bi bolje služili interesima korporacija koje su predstavljale.

Da bi ovo postigle, u svoj arsenal su uvrstile četiri nova pristupa: sarađivale su sa federalnim kriminalističkim službama u borbi protiv »pirata«; one koji su kršili autorska prava gonili su zakonskim sredstvima građanskog suda; pokretali su kampanje moralne edukacije na temu zla piraterije (Gillespie 2009); i na kraju, agresivno su se zalagali za uključivanje odredbi o intelektualnoj svojini u multilate-

ralne trgovinske sporazume '90-ih, od kojih je najznačajniji bio Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (engl. Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights – TRIPS).

U Sjedinjenim Državama su ove taktike bile potpomognute novim zakonskim propisima, čije je uključivanje u zakon potpisao predsednik Džordž Buš oktobra 1992. godine, a koji su redefinisali kategoriju povrede autorskih prava u Sjedinjenim Državama kao teže krivično delo. Pre 1992, kršenje kopirajta je moglo rezultovati samo građanskom parnicom i terećenjem za lakše krivično delo, ali nakon promena unesenih u Naslov 18 Zakona o krivičnom postupku SAD, svako ko napravi više od 10 kopija nekog softverskog programa može dobiti zatvorskou kaznu u trajanju do dve godine i novčanu kaznu od 250.000 dolara.¹² Srvstavanjem kategorije povrede autorskih prava u teža krivična dela, donosioci zakona i predstavnici udruženja za zaštitu autorskih prava bi dobili argument za veće uključivanje kriminalističkih službi u globalnu borbu protiv piraterije.

Na međunarodnom polju, 1994. godine, nakon intenzivnog višegodišnjeg lobiranja koje su predvodile SAD, TRIPS je uvršćen u Opšti sporazum o carinama i trgovini (engl. General Agreement on Tariffs and Trade – GATT), a 1995. godine, prosleđen je i GATT-ovojo robusnijoj zameni – Svetskoj trgovinskoj organizaciji. Ovaj sporazum je, u to

vreme, predstavljao dalekosežnu globalnu promenu u oblasti zakona o intelektualnoj svojini jer je zahtevao da sve članice na kraju usvoje jedinstveni zakonski standard koji je svojim najvećim delom bio zasnovan na zakonskim principima SAD. Između ostalih, najznačajniji zakonski propisi bili su sledeći: patentiranje je moralo da postane primenljivo na sva tehnološka polja (uključujući softver), dužina trajanja kopirajta je formirana na osnovu zakona o kopiraju SAD iz 1976. godine, a države su pojedinačno mogle da odobre samo usko definisane izuzetke od zakona o kopiraju i patentima (engleski jezik odnosno anglo-američki pravni sistem, terminom *copyright* označava dva bliska, ali različita pojma koja su u prevodu na srpski prenesena kao "autorska prava" i "kopirajt"; termin "autorska prava" obuhvata širi spektar značenja i odnosi se na sopstveno pravo autora, kao tvorca autorskog dela, dok se "kopirajt" ograničava isključivo na zaštitu objekta, odnosno, samog autorskog dela, *prim.prev*). Osim prihvatanja ovih propisa, države potpisnice su takođe morale da se obavežu i na izgradnju infrastrukture (kancelarije za patente i autorska prava, kao i kriminalističke jedinice) neophodne za sprovođenje i nadgledanje zaštite intelektualne svojine, što je značajna finansijska investicija za mnoge države u razvoju.¹³

Ove velike zakonske promene, nametnute od strane globalnih regulatornih institucija, primer su jedne od centralnih kontradiktornosti neoliberalnog modela slobodne trgovine. Neoliberalizam se bori za prava pojedincea, smatra monopol regresivnim i godi mu stvaranje sveta oslobođenog državne regulacije, tako da dobra, a posebno kapital, mogu da prelaze međunarodne granice uz malo, ili nimalo, trenja (Ong 2006). Pa ipak, u praksi, realna instancijacija neoliberalne slobodne trgovine zahteva aktivnu državnu intervenciju, regulaciju i monopole (Harvey 2005; Klein 2008). A globalna regulacija zakona o intelektualnoj svojini možda je jedan od najjasnijih primera kontradiktornih oslonaca neoliberalne prakse – monopol pod mandatom sektorskih udruženja kao globalni preduuslov takozvane slobodne trgovine.

Mnoge promene su bile u toku i na nacionalnom polju. Klintonova administracija je 1995. godine objavila belu knjigu napisanu pod vođstvom Brusa Lejmana (Bruce Lehman), pomoćnika ministra trgovine i komesara za patente i trgovačke žigove, koji se složio sa procenom kopirajt industrije da je njihovo intelektualno vlasništvo pod ozbiljnom pretnjom novih tehnologija. Lakoća kopiranja i puštanja u promet omogućeno novim informacionim tehnologijama, kako je tvrdila kopirajt industrija, sprečile bi objavljanje sadržaja u digitalnim formatima, i time usporile cilj Klintonove administracije da se stvori komercijalno snažna, nacionalna informaciona supermagistrala. Poput eha Gejtsovih ranijih opomena Homebrew hobistima, obrazloženje administracije je bilo da informaciona supermagistrala »neće biti realizovana ako obrazovanje, informacije i zabavni sadžaji pod zaštitom zakona o intelektualnoj svojini nisu efikasno zaštićeni. Stvaraoci i drugi vlasnici prava intelektualne svojine neće biti voljni da dovedu svoje interese u rizik.«¹⁴ Iako Kongres nije prihvatio najekstremnije preporuke o kopirajtu predložene u ovoj beloj knjizi, usvojio je veoma slične, samo par godina kasnije, donošenjem DMCA.

U ovoj neoliberalnoj klimi, Stolmanova poruka, politika i tvorevine bile su jedva primetne, kao što je pronicljivo primetio teoretičar medija Tomas Striter (Thomas Streeter 2011, 156; istakla autorka): »U neoliberalnom svetu koji je, istovremeno, bio zaljubljen u visoku tehnologiju ali i, izgleda, sasvim zaglavljen u pretpostavci da inovacije niču isključivo iz nesputane trke za zaradom, Stolmanov pristup je bio *toliko drugaćiji da ga je to činilo skoro nevidljivim*.« Koliko god da je taj pristup bio prigušen tokom ranih '90-ih, slobodni softver će uskoro doživeti ogroman razvoj i, odvojivši se od svoje »geek« enklave, podstaći radikalno i fundamentalno preispitivanje pretpostavki koje su tih ranih '90-ih i dalje marginalizovale Stolmanove »sulude« ideale.

Dok je sve rasprostranjenija lična i poslovna upotreba desktop kompjutera, kao i komercijalizacija interneta, do prinela stvaranju raznolikog, stabilnog tržišta za kompanije

koje su se bavile proizvodnjom vlasničkog softvera, jeftiniji desktop računari i priuštiviji pristup internetu su istovremeno uglačali put i za pojavu nove forme mrežnog hakovanja, i to na način koji će promeniti javno lice i budući pravac slobodnog softvera. I zaista, 1991. godine, samo godinu dana pre nego što je predsednik Buš potpisao zakonski propis kojim je kategorija povrede kopirajta reklassifikovana kao teže krivično delo, Torvalds je pokrenuo razvoj Linux kernela – kernel je spona između hardvera i softvera kompjutera, te stoga predstavlja jezgro operativnog sistema kompjutera. Torvalds, u to vreme, nije imao nameru da pokrene projekat koji će na kraju dovesti do stvaranja nukleusa potpuno funkcionalnog i moćnog operativnog sistema – Linux-a, koji će biti konkurencija vlasničkim proizvodima na tržištu. Nije bio motivisan ni politikom otpora, ili kulturnog opstanka, što je očito bio Stolmanov podsticaj. Torvalds je jednostavno pokušavao da dobije pomoć za razvoj ličnog projekta koji je tada obuzimao njegovu pažnju.

Istovremeno sa razvojem GNU aplikacija, ali nezavisno od FSF, Torvalds je počeo da razvija osnovni kernel. Objavio je izvorni kôd na interent forumu comp.os.minix, nadajući se da će podstaći fidbek drugih programera i dati im mogućnost da se »igraju« sa njim. Njegov prvi post na minix forumu, 25. avgusta 1991. godine, kojim je objavio svoj projekat, odražava skromnost njegovih prvobitnih namera (koje je uporedio sa FSF GNU projektom): »Pravim (slobodni) operativni sistem (iz hobija, neće biti veliki i profesionalan kao GNU). Ovaj projekat se krčkao od aprila i uskoro će biti spreman. Voleo bih da dobijem bilo kakav fidbek o tome šta se ljudima sviđa/ne sviđa u minix-u, pošto će moj OS biti pomalo sličan njemu.« Na kraju ove poruke je, netično, predvideo da njegov OS »verovatno neće nikada podržavati ništa osim AT-hard diskova, jer samo to imam :)«¹⁵. S obzirom na to koliko je Linux danas rasprostranjen, razumljivo je da je Torvaldsova izjava postala poznata među S/SOK developerima zbog svoje istorijske ironije.

Pa ipak, kernel je, sam po sebi, daleko od funkcionalnog operativnog sistema. Pošto je u okviru Stolmanovog

GNU projekta već napravljeno mnogo komponenti neophodnih za OS, ali još uvek nije postojao potpuno funkcional kernel, Torvalds je odlučio da integrise kopyleftovane GNU softverske aplikacije i komponente sa svojim kerneлом. Ova odluka se pokazala krucijalnom; ona je zahtevala da Torvalds licencira Linux pod GNU-ovom Opštom javnom licencom, što je garantovalo da će izvorni kôd Linux-a ostati dostupan kroz sve svoje, brojne, buduće modifikacije i verzije. U jednom intervjuu, 1994. godine, Torvalds je primetio da je odabir GPL bio »jedna od najboljih odluka koje sam doneo povodom dizajna svog OS, zajedno sa prihvatanjem koda koji je bio pod kopirajtom drugih nosilaca prava (pod istim uslovima kopirajta, naravno).«¹⁶ Pored toga, spajanje GNU projekta sa Linux-om bio je i brak između Torvaldsovih motivacija potpuno tehničke prirode i Stolmanovih filozofskih i političkih motivacija – brak koji će u budućnosti proći kroz neke veoma napete trenutke.

I zaista, Stolman nije bio poznat po spretnim liderskim veštinama, dok će Torvalds postati veoma poznat upravo po svom otvorenom i efikasnom liderskom stilu. Stolman je, pre svega, bio politički krstaš koji je pokušavao da spreči ono što mu je delovalo kao odumiranje jedne kulture; Torvalds je bio vatreći tehnički pragmatista i oličenje onog »no frills« (samo najosnovnije, *prim.prev.*) senzibiliteta, za koji se uglavnom zlagala većina hakera. Kao upadljiv kontrast Stolmanovoj strogoj kontroli razvoja FSF softvera, Torvalds je bio zainteresovan za bilo kakav fidbek drugih programera, koji su kroz diskusione grupe mogli da prilože svoja rešenja za bagove i poboljšanja koje bi Torvalds (koji je postao poznat kao »blagonakloni diktator« projekta), ukoliko je smatrao da se isplati, uključivao u nove verzije Linux kernela. Za razliku od ranijih generacija hakera, Torvalds je sada mogao da obavlja znatan deo posla u udobnosti sopstvenog doma (zahvaljujući personalnim računarima i internet vezi); u procesu razvoja novog kernela postao je vešt lider, koordinišući učešće geografski raštrkanih developera preko interneta.

Projekat razvoja Linux kernela je odigrao značajnu ulogu u uvođenju nove epohe mrežnog hakovanja, u kojoj

lider projekta svoj status potvrđuje i kroz svoju sposobnost da ocenjuje i koordiniše doprinos drugih, jednako kao kroz sopstveno tehničko umeće. Ova zrela forma mrežnog hakovanja se od prethodnih primera hakerske saradnje razlikovala u najmanje tri aspekta: proizvodnja nije bila vezana samo za jednu instituciju; proizvodnja se događala uglavnom sasvim nezavisno od pritisaka i uslova tržišta; doprinos ranije nepoznatih, trećih lica, bio je ohrabrvan i, ukoliko je bio procenjen kao tehnički koristan, prihvatan. Kroz ovakve eksperimente hakeri su konačno počeli da proizvode softverske aplikacije koje su bile dovoljno robusne da predstavljaju konkurenčiju vlasničkom softveru na tržištu, čega je malo njih u to vreme bilo svesno.

Pre pojave Linuxa, ideja da komplikovani softverski sistemi mogu biti proizvedeni od strane hakera koji su geografski veoma udaljeni jedni od drugih bila je, uglavnom, potcenjivana (Raymond 1999). Ipak, bilo bi preterivanje tvrditi da između programera nije postojala saradnja na daljinu pre Linux projekta, ali je bila spora, manjih razmara i rasparčanih rezultata, budući da je ovakav kolektivni rad podrazumevao slanje kasetu poštom.¹⁷ FSF je, u to vreme, već bila objavila nekoliko masovno korišćenih i tehnički cenjenih softverskih alata i aplikacija, zasnovanih na integriranom radu većeg broja programera.

Linux, mada nije bio potpuna novina, svako jeste »promenio igru« i raskrčio put drugima. Tokom naredne decenije su neka od najvećih imena slobodnog softvera – Apache, GNOME, i KDE, započela sa radom, funkcionišući i poslujući ne u stilu FSF-a, već prateći primer koji je dao Torvalds. Linux je pokrenuo stvaranje globalne mreže udruženja hakera koji su, tokom vremena, počeli ne samo da prepoznaju i modifikuju principe slobode koje je prvi istakao Stolman, već i da menjaju materijalnu praksu kolaborativnog hakovanja. Pragmatična i etička obeležja hakovanja – inovacije, kreativnost, kolaboracija, posvećenost otvorenosti i imaginativno rešavanje problema – koje je Stolman ustanovio kao bastion u borbi protiv apropijacije, postala su osnova razvoja slobodnog softvera na daljinu.

Ova pojava nije bila nešto što je Torvalds svesno osmislio već je do njenog odigravanja došlo kroz otvorene preokrete praktičnog eksperimentisanja i akcije. »U samoj prirodi početka pokreće se nešto novo«, piše Hana Arent (Hannah Arendt 1998, 157), »što se ne može očekivati na osnovu onoga što možda dešavalo ranije. Taj karakter iznenadne neočekivanosti je inherentan svim počecima.« Ono što je Arentova želela da saopšti jeste da pošto je sadašnjost, na nekom nivou, uvek u procesu nastanka, živimo u temporalnom stanju sa određenim stepenom elastičnosti i neodređenosti koje omogućavaju eksperimentalnu uključenost u svet. Tokom najvećeg dela svoje rane istorije, slobodni softver je egzistirao upravo u takvom temporalnom stanju fleksibilnosti, zahtevajući određeni nivo skeptičnog i otvorenog eksperimentisanja od strane developera i hakera. Stolmanova namerna politika otpora, koliko god krucijalna za celishodnost slobode softvera kao oblika legalne proizvodnje, bila je ipak nepotpuna bez učešća socijalnih činilaca voljnih da otvoreno eksperimentišu sa novim mogućnostima čiji je budući uspeh bio potpuno neizvestan.

Zakonska i tehnička podloga su svakako imale centralnu ulogu u tom eksperimentisanju. Pre svega GPL, koja se često spominje kao »Ustav« slobodnog softvera, zajedno sa sličnim licencama, garantuje da će izvorni kôd uvek biti dostupan. Dostupnost personalnih računara, umrežavanje, i ostale značajne tehnologije, materijalno su omogućili stvaranje jednog održivog oblika virtuelne kolaboracije.

Dodatni pokretački element ranog razvoja slobodnog softvera kao kolaborativne prakse, bila je tehnička činjenica da je većina aplikacija bila usmerena ka arhitekturi Unix OS-a. Unix se smatra jednim od tehnički najuticajnijih operativnih sistema svih vremena zbog svoje filozofske elegancije i fleksibilne funkcionalnosti. Od kada ga je kompanija Bell Laboratories objavila 1969. godine, okupio je grupu posvećenih i strastvenih sledbenika među kompjuterašima iz čitavog sveta, naročito na univerzitetima, gde se i dalje koristi u obrazovne svrhe (Kelty 2008; Salus 1994). Pre nego što se pojavio Linux, hakeri su uglavnom bili ograni-

čeni na upotrebu Unix-a na poslu ili na univerzitetu, jer većina verzija nije radila na ličnim desktop računarima, a i cena većine Unix licenci je bila visoka. Baš kao što su hardver-hobisti tokom '70-ih bili oduševljeni pojmom Altair-a, jer je približio računarstvo domu, hakeri '90-ih su bili uzbudjeni zbog toga što je Linux doveo njihovu voljenu Unix arhitekturu u privatno utočište njihovih personalnih računara. Još jednom je domaća proizvodnja pomogla u pokretanju javne prakse.

Svi ti elementi – materijalni objekti, zakonski sporazumi, liderски stilovi i praktično eksperimentisanje ljudi – bili su značajni pokretači i činioci (Latour 1988) u uspostavljanju jednog robusnog sociotehničkog pokreta. Iako je saradnja postojala i ranije, u okviru univerzitetske hakerske zajednice, ona je dostigla novu dubinu, širinu i značaj kroz umreženo hakovanje, rekonfigurišući, istovremeno, okruženje u okviru koga je razvoj slobodnog softvera mogao da se odigra.

Uprkos ovom globalnom preokretu ranih '90-ih, komercijalni elementi slobodnog softvera su i dalje bili u svom najranijem začetku. To je i dalje bio *grassroots* period slobodnog softvera, a raspoloženje koje je vladalo među developerima je bilo neka vrsta radosne začuđenosti. Iako je programera i developerima bilo dragو što konačno imaju pristup Unix-kompatibilnom slobodnom softveru za kućnu upotrebu, mnogi su bili iznenadeni što su hakeri koji sarađuju virtuelno u stanju da, kroz volontersko udruživanje, произведu pouzdane i stabilne softverske aplikacije. Entuzijasti i programeri su na mejling listama i IRC-u širili vest o tom »novom čudu«. Postepeno, susreti licem-u-lice su postajali sve značajniji. Prva Linux korisnička grupa je osnovana u Silicijumskoj dolini 1995. godine, iste godine kada su održani i prvi isključivo Linux-orientisani sajam i konferencija, pokrenuti od strane neformalnog studentskog udruženja Državnog univerziteta Severne Karoline.

Preduzetnici i kompjuteraši su tokom ovog *grassroots* perioda počeli sa osnivanjem malih kompanija, poput Red Hat-a, koje su korisnicima slobodnosoftverskih aplikacija

nudile usluge podrške, dok su profesionalni časopisi, kao *Linux Journal*, bili namenjeni sve raznovrsnijoj tehničkoj zajednici. Uprkos tom početnom okretanju na tržištu, međutim štampa jedva da je primećivala ovaj novi način proizvodnje tehnologije, dok su menadžeri u velikim korporativnim kompanijama uglavnom bili ili sasvim nesvesni postojanja slobodnog softvera, ili potpuno nezainteresovani za prelazak na slobodni softver i njegovu proizvodnju. Neki entuzijasti su, ipak, sami pravili prvi korak i instalirali slobodnosoftverske aplikacije na poslu krijući od menadžera koji »nemaju pojma«. Kao što je istakao Džon »maddog« Hol (Jon »maddog« Hall 2000, 118), jedan od prvih »evangelista« slobodnog softvera, većina menadžera različitih tehnoloških kompanija bi uvek odgovarala »ne« kada bi bili upitani da li koriste Linux, dok bi većina tehničara odgovarala »da« – dodajući: »ali nemojte da kažete našim menadžerima«.

Mnogi developeri su mi tokom intervjua potvrdili postojanje tog dvostrukog života. Jedan Debian developer je to opisao kao bipolarnu »Džekil i Hajd« egzistenciju. Iako je privatno preferirao slobodni softver, uvek se pomalo plašio da bi njegov šef mogao da sazna da se multimilionski poslovi obavljaju na softveru bez ikakvog korporativnog oslonca ili garancije. Niko tada nije znao da će za samo nekoliko godina i komercijalni sektor ushićeno prihvati slobodni softver, iako će nekoliko stvari morati da se promeni, uključujući i njegovo ime.

1998-2004: Trijumf otvorenog kôda i preteći DMCA

Do 1998. godine, tehnološki procvat Silicijumske doline je zaista bujao. Preduzetnici koji su se bavili tehnologijom su zgrtali milione u deoničarskim opcijama po naduvanim cennama inicijalne javne ponude, što je delom bilo podstaknuto i tehn-utopijskim člancima u časopisima *Wired* i *New York Times*.¹⁸ Internet kompanije kao DoubleClick, Star Media i Ivillage, nove velike nade Silicijumske doline, bile su preplavljenе finansiranjem iz fondova rizičnog kapitala (engl.

venture capital) i grozničavim berzanskim investicijama. U kontekstu jednog od najizraženijih tehnoloških procvata Silicijumske doline, kompjuteraši su nastavljadi sa instaliranjem slobodnosoftverskih servera i drugih aplikacija na univerzitetima i, više nego ikad, kompanijama, uključujući i brojne *start up*-ove Silicijumske doline. Tako da je, do 1997. godine, *grassroots* entuzijazam slobodnog softvera pustio i materijalno korenje u korporativnoj sferi. Brojne Linux distribucije, od kojih su najpoznatije Slackware, Debian i Red hat, energično su razvijane, a nove softverske aplikacije, kao Apache, postajale sve poznatije - počinjali su da ih koriste i istaknuti dot-komovi poput Amazona. Mnoge nove tehnologije koje su bile okosnica interneta su već tada bile opsluživane slobodnim softverom (BIND za sistem imenovanja domena, Sendmail za elektronsku poštu, a Apache i Perl za Web, na primer).

LinuxWorld sajam se značajno proširio, a korisnici iz čitavog sveta su stvarali Linux korisničke grupe (kao i druge grupe koje su se bavile slobodnim softverom) na novim lokacijama. Sajtovi koji su objavljivali novosti iz »geek« sveta, kao što je Slashdot, ili onlajn nedeljnik *Linux Weekly News*, imali su ulogu virtuelnog lepka za novoformiranu publiku i objavljivali su članke od opšteg interesovanja na temu slobodnog softvera, skupa sa detaljnim raspravama o mnoštvu novih pravnih pitanja podstaknutih razvojem novih tehnologija. Sve više developera je počelo da dobija poslove pisanja ili održavanja slobodnog softvera.

Augusta 1997. godine Linux je konačno dospeo na naslovnu stranu časopisa *Wired*. Torvalds je kroz svoj hobi stekao dovoljno slave da dobije posao u jednoj hardverskoj kompaniji Silicijumske doline (Transmeta). Sledeće, 1998. godine, par studenata računarstva sa Univerziteta Stenford je objavilo Google, pretraživač koga je u potpunosti pokretao Linux. Ovolika aktivnost je ukazivala na to da su hakeri, iako se slobodni softver i dalje širio kroz *grassroots* energiju, očito približavali orbiti *high-tech* kapitalističkog preduzetništva. Na sred te putanje će poslednji pokušaj ekonomskog opstanka, i promena imena, jedne poznate kompanije,

Netscape-a, izvući slobodni softver iz geek andergraunda na otvoreno, pred oči javnosti i u sale Njujorške berze.

Te 1998. godine se Netscape, jedan od prvih velikih uspeha dotkom epohe, borio sa ozbiljnim finansijskim gubicima zbog konkurenkcije koju je predstavljao Microsoft-ov Internet Explorer. Kompanija je januara 1998 objavila gubitak od 88.3 miliona dolara i ukinula oko 300 radnih mesta (Kawamoto 1998). U nastojanju da ostane u poslu, Netscape je objavio izvorni kôd svog popularnog veb-čitača pod licencicom otvorenog koda i time izazvao negodovanje mejnstrim štampe zbog kršenja korporativnih normi intelektualnog vlasništva. Netscape je tim potezom izvukao novi koncept zakona o intelektualnoj svojini – slobodni softver – u centar pažnje javnosti. Kako bi opravdao svoju jeretičku odluku akcionarima i javnosti, Netscape je ponudio ovo obrazloženje: »Ovaj odlučan potez će omogućiti Netscape-u da iskoristi kreativnu snagu hiljada programera tako što ćemo njihova najkorisnija poboljšanja ugraditi u buduće verzije Netscape softvera.¹⁹ Ovo javno saopštenje je predstavilo ideju da bi slobodni softver možda mogao da ponudi ekonomsku korist korporativnoj Americi, uz isticanje čari slobodnog, »kreativnog« rada kao glavnog oslonca ovog argumenta.

Tokom tih istih meseci kada su tehnološki radnici ubedili menadžment da bi radikalne promene kompanijinog modela intelektualne svojine mogle da odagnaju njenu ekonomsku propast, jedna druga grupa kompjuteraša, organizovana pod vođstvom uticajnog izdavača *tech* industrije, Tima O'Rajlija (Tim O'Reilly), pravila je planove da izmeni javni imidž slobodnog softvera kako bi i druge korporacije krenule Netscape-ovim stopama. Ova grupa je želela da prikaže slobodni softver kao bezbednu i neodoljivu poslovnu priliku, i smatrala je da je ono što im stoji na putu – njegovo ime. Ova skupina programera slobodnog softvera, preduzetnika Silicijumske doline i entuzijasta, okupila se u Palo Altu, u Kaliforniji, aprila 1998. godine, na Freeware Summit-u, kako bi diskutovali o budućnosti slobodnog softvera. Prvenstveno su bili zainteresovani za njegov poslovni potencijal. Na ovom okupljanju je upadljivo nedostajao Stolman.

Namernim isključivanjem Stolmana iz ovog polu-tajnog okupljanja, određeni učesnici su pokušavali da preseknu vezu između poruke o slobodnom softveru i njenog idejnog tvorca. Iako su već do tada i javnost, i developeri, i hakeri prepoznavali slobodni softver kao nešto više od nastojanja jedne individue, Stolman je i dalje posmatran kao njegov ideološki glasnik, a njegova poruka je i dalje bila fokusirana na slobodu softvera. Neke učesnike Freeware Summit-a je brinula mogućnost da bi Stolmanova lična ekscentričnost, nepopustljiv radikalizam, i konstantna upotreba reči sloboden i sloboda, mogla poslati antikomercijalnu poruku korporativnom svetu, ili još gore – neku varijantu komunističke ili socijalističke poruke. Iako slobodnosoftverske licence ne zabranjuju njegovu prodaju, organizatori samita su smatrali da bi Stolmanova konceptualizacija slobodnog mogla da obije investitore. Takođe su istakli, kao i mnogi pobornici ideje slobodnog softvera, da je termin sloboden softver zbrnujući za javnost, budući da dosta snažno navodi na pitanje cene, a ne slobode (u engleskom jeziku pridjev *free* znači i sloboden i besplatan, *prim.prev*).

Grupa je ovaj problem rešila kroz proces lingvističke reformulacije (Lakoff 2004), tj. time što su termin slobodni softver zamenili sa »softver otvorenog koda«. Želeli su da reč otvoren poništi uticaj etičke poruke i da se time ono što su zagovarali obeleži jednostavno kao efikasniji metod razvoja softvera. Oni su, ipak, znali da će stvaranje novog imidža »zahtevati upotrebu marketinških tehnika (spinovanje, izgradnju imidža i ribrending)« (Raymond 1999, 211), i neki od učesnika su bili i više nego voljni da preduzmu ovaj brenđing poduhvat. Erik Rejmond (Eric Raymond) koji je u tom periodu objavio veoma uticajan esej na temu slobodnog softvera »The Cathedral and the Bazaar« (»Katedrala i pijaca«), preuzeo je na sebe ulogu glasnika i ikone ove nove marketinške strategije brendiranja otvorenog koda.

Iako je Rejmondov cilj bio da slobodni softver dovede u poslovni svet, takođe je bio, kao i Stolman, duboko zainteresovan za politiku kulturne reevaluacije (Coleman 1999). Dok je Stolman smatrao da određeni tip komercijalne navale

(u vidu zakona o intelektualnoj svojini) ugrožava vrednosti hakerske kulture, Rejmond je želio da iznese softver otvorenog koda na tržište kako bi unapredio hakersko kulturno iskustvo. Ako bi hakeri uspeli da zauzmu ugledno uporište među kompanijama Fortune 500 liste, tvrdio je, to bi im omogućilo da steknu dovoljno socijalnog kapitala da pobegnu iz kulturnog geta marginalizovanih zaluđenika. Mada je Rejmond (1999, 211) taj geto opisao kao »prilično udoban [...] pun zanimljivih prijatelja«, ipak je bio »ograđen širokom, nedodirljivom barijerom predrasuda na kojoj je pisalo 'OVDE ŽIVE SAMO ČUDACI'«. Rejmond je smatrao da bi dovođenje hakovanja u istu liniju sa kapitalističkim duhom omogućilo hakerima da steknu društveno cenjene forme prestiža.

Sudeći isključivo po količini medijske pažnje koju je dobila, marketinška kampanja otvorenog koda je bila uspešna. Mejnstrim novinari su svoj ansambl senzacionalističkih članaka o čudu Silicijumske doline upotpunjavali i pričama o čudima otvorenog koda. Onaj najteži deo posla, koji bi u nekim aspektima i mogao da opravda ove priče, zapravo su u tišini obavili inženjeri i kompjuteraši zaposleni u korporacijama. Savladajući tehničke, zakonske i socijalne osnove slobodnog i otvorenog softvera, tehnolozi su učili svoje korporativne menadžere (čije je interesovanje za ovaj novi koncept bilo izazvano člancima u časopisima *Forbes* i *Wired*) o ovom enigmatičnom sociotehnološkom svetu ili im otkrivali činjenicu da već koriste taj softver. Komputeraši su jedva dočekali da konačno izadu u javnost sa svojim do tada tajnim poslovnim životom i da svojim zbumjenim šefovima objasne zbog čega je slobodni softver, koji je često dolazio bez ikakve garancije ili korporativne tehničke podrške, bio superioran u odnosu na dotadašnji poslovni standard – Microsoft. Ovi trenuci se sa velikim ponosom pamte kao prvi trijumf S/SOK.

Gejts, koji se već bavio »nesnosnim« hobistima u svojoj mladosti, sada je morao da reaguje na proizvode i poruke ovih ostrašćenih volontera. Početkom 1998. godine, Gejts je javno tvrdio da Linux ne predstavlja konkurenčiju pretnju Microsoft-u. U jednom intervjuu je samopouzdano izjavio

da »popularne novine kao što je Linux ne predstavljaju pretnju Windows-u. Kao i većina besplatnih proizvoda, one stiču lojalne sledbenike, ali malobrojne. Meni nikada ni jedan korisnik nije spomenuo Linux« (citat iz: Lea 1999).

Uprkos Gejtsovim objavama, menadžeri na visokim pozicijama su pisali zabrinute interne memorandume o pretnji koju je predstavljaо otvoreni kôd – memorandume koji su na kraju procureli na internet, zahvaljujući jednom od zaposlenih u Microsoft-u. Oni su jasno otkrivali da je korporacijski div iz Redmonda zapravo bio prilično zabrinut zbog »lojalnih sledbenika«:

SOK predstavlja direktnu kratkoročnu pretnju Microsoft-ovoј platformi ostvarivanja prihoda, posebno po pitanju serverskog prostora. Pored toga, unutarnji paralelizam i slobodna razmena ideja u SOK imaju prednosti koje se ne mogu proizvesti pod našim trenutnim modelom licenciranja te stoga predstavljaju dugoročnu pretnju po našu reputaciju među developerima²⁰.

Nazvavši ih »Dokumentima Noći veštica«, u znak sećanja na dan njihovog neovlašćenog objavlјivanja, Rejmond je pružio iscrpan komentar na te memorandume, koji se proširio internetom poput šumskog požara. Ova »sapunica« je postala jedan od najupečatljivijih i najuticajnijih događaja kratke istorije S/SOK, te je dočekana kao jedna od ultimativnih istorijskih ironija kojom su se mnogi kompjuteraši nasmislili. S obzirom na to da je Gejtsovo čuveno pismo hobista iz 1976. godine postalo deo hakerskog kulturnog predanja, bilo je dvostruko ironično to što je njegov prekor Homebrew hobista – »Ono što radite jeste onemogućavanje da dobar softver bude napisan.« – istorijski poništen 22 godine kasnije, upravo delatnošću tih hobista.

Mada je Netscape-ova objava obezbedila dozu kredibiliteta neformalnoj hakerskoj praksi i pratećim zakonskim rešenjima, svi su bil svesni toga da Netscape objavljuje izvorni kôd kao poslednji pokušaj zaustavljanja daljih finansijskih gubitaka. Netscape-ov potez je bio eksperiment čiji

su ishod i uticaj na budućnost otvorenog koda bili sasvim neizvesni. Međutim, kada je Microsoft, jedna od najvećih, finansijski najstabilnijih, i svakako najuticajnijih softverskih kompanija na svetu, priznala potencijal S/SOK (i kao metoda, i kao proizvoda), to je javnosti poslalo najjasniju moguću poruku: otvoreni kôd treba shvatiti ozbiljno.

Za učesnike Freeware Summit-a koji su nedavno pokrenuli marketing kampanju kako bi dali legitimitet ovoj praksi sa margine (otvorenom kodu), tajming objavljivanja memoranduma je bio savršen. Iznenadenje, ali i slatka osveta Dokumenata Noći veštice, zapečatili su ideju da je slobodni kôd ništa manje nego »prava stvar«, i da će zatalasati tržište. Epoha radosne začuđenosti je time završena, a zamjenjena je periodom bučnog veselja jer je i dotkom provat takođe dao podsticaj tom novom otkriću i slavljenju fenomena otvorenog koda.

Iako je Microsoft u svojim internim memorandumima naveo da neće povesti kampanju straha, nesigurnosti i sumnje prema proizvodima otvorenog koda, grozničavo je primenjivao otrcanu korporativnu taktiku dezinformisanja, koristeći sve u moćnom marketinčkom arsenalu kompanije da diskredituje pouzdanost Linuxa. Pokrenuvši direktni napad na bastion S/SOK, GPL, predstavnici Microsoft-a su ovaj zakonski sporazum opisali koristeći tri najstrašnije reči u Sjedinjenim Državama: rak, komunizam i neamerički. Tokom jednog medijskog intervjuja, 2001. godine, Microsoft-ov CEO, Stiv Balmer (Steve Ballmer), bez ustručavanja je rekao: »Linux je rak koji se prikači, u smislu intelektualnog vlasništva, za sve što dotakne« (citat iz: Greene 2001). Čak ni u uzajamnom dejstvu sa raznim reklamnim kampanjama, ništa od ovih reči nije ostavilo traga.

Microsoft-ovi početni napadi protiv Linux-a su samo još više potpalili već postojeća negativna osećanja developera prema toj kompaniji. Pa ipak, nisu baš svi u rogovima slobodnosoftverske zajednice bili oduševljeni novostečenom komercijalnom popularnošću softvera otvorenog koda. Stolman je, sasvim očekivano, bio duboko zabrinut i osećao da je izgubio kontrolu nad krucijalnom porukom slobode, što je i izra-

zio 1998. godine u intervjuu sa saosećajnim reporterom iz zalivske oblasti San Franciska. Stolman je napomenuo da »određeni ljudi pokušavaju da preprave istoriju« i zaključio da će možda biti uskraćen za svoje »mesto u pokretu« (citat iz: Leonard 1998). Njega je brinulo da će GNU-ova poruka slobode i deljenja zauvek biti učutkana i zatrpana pri ispitivanju komercijalnog potencijala dotkom procvata.

Početkom 1999. godine, svakih mesec dana neka od poznatih kompanija – Dell, IBM, Sun, Oracle – izdala bi saopštenje za javnost povodom svog učešća ili podrške otvorenom kodu. Do 2000. godine, korporacije su već počele da izdaju ovakva obaveštenja svake nedelje. Umesto slobodno-softverskih projekata vođenih od strane hakerske zajednice, najistaknutiji igrači na Linux sajmovima su postali komercijalni poslovni poduhvati koji su počeli da zapošljavaju neke od najaktivnijih developera vodećih projekata poput Linux kernela ili Apache-a. Iako je veliki deo slobodnog softvera (od kompjlera do veb-servera) bio stabilan, zreo i upotrebljiv dosta pre komercijalne navale, podrška i usluge koje su obezbedili korporativni dolari, značajno su ubrzali razvoj i poboljšali kvalitet određenih proizvoda.

Iako se Stolman nije protivio prisustvu tržišta u sferi slobodnog softvera (često je isticao da se nada da će programi biti plaćeni za svoj rad), bio je zabrinut da će, kako je Linux postajao sve istaknutiji komercijalni proizvod, doprinos FSF-a postati skoro neprimetan i da će to dovesti do marginalizacije etičke poruke slobodnog softvera. Stolman je, u raspravama sa drugim developerima na Linux kernel mejling listi, o potrebi da se ime GNU uključi u Linux (pošto je ovaj OS, ipak, sadržao i značajan deo GNU softvera), opet dao zlosutnu prognozu o budućnosti slobodnog softvera: »Ako vas iritira ova diskusioni nit, zamislite, molim vas, kako je tek posmatrati kako jedan idealistički projekat biva osuđen i učinjen uzaludnim jer mu ljudi uglavnom ne odaju priznanje za ono što je učinio. Ako ste idealista poput mene, to vam može uništiti čitavu deceniju.«²¹

U tom periodu i jeste izgledalo kao da je idealizam slobodnog softvera možda zaista stvar prošlosti. Korporativni

diskurs o tehničkoj efikasnosti i tržišnoj moći je postajao Golijat u poređenju sa ekscentričnim »Davidom« (Stolman) koji je pokrenuo ideju i politiku slobodnog softvera. I sama sam se pitala kako bi poruka koja dolazi iz male neprofitne organizacije iz Kembridža u Masačusetsu, ikada mogla da se takmiči sa korporativnim Behemotima poput IBM-a, koji su na raspolaganju imali reklamne kampanje vredne milion dolara. Mnogi su prva saznanja o otvorenom kodu sticali kroz vešte reklamne kampanje (u formi štampanih oglasa, televizijskih reklama, čak i grafita po gradskim ulicama) koje su samo korporativni divovi mogli da priušte.

Korporativno prihvatanje Linux-a i otvorenog koda ipak nije sasvim eliminisalo idealističke elemente prizvodnje slobodnog softvera. Zapravo, popularnost Linuxa među hakerima, mogućnost da stotine, pa i hiljade programera doprinose njegovom razvoju (a i razvoju drugih softverskih projekata), kao i njegov veliki uspeh u komercijalnoj sferi, imali su za posledicu veću prepoznatljivost etike koje se nalazi u osnovi slobodnog softvera, i to pred daleko većom publikom od one do koje su mogli ikada da dopru FSF i Stolman.²² Time što su Linux i otvoreni kôd postali opšte poznata imena, mnogo više ljudi je saznao ne samo za otvoreni kôd, već i za etičke temelje proizvodnje slobodnog softvera – deljenje, slobodu, i saradnju. Drugim rečima, istorijski ishodi su se pokazali kao neizvesniji, kompleksniji, a na kraju i ironičniji nego što je iko mogao da zamisli.

Pošto su Linux i otvoreni kôd bivali sve prisutniji u javnoj sferi, korporacije nisu bile jedini entiteti i akteri koji su saznali za njih i prihvatali S/SOK. Uticajni teoretičari prava kao što su Džejms Bojl (James Boyle), Johaj Benkler (Yochai Benkler) i Lorens Lesig, koji su svi bili zainteresovani za problem ograničavanja javnog pristupa znanju, pročavali su dinamiku S/SOK i koristili je kao glavni primer pri zalaganju za alternative zakonu o intelektualnoj svojini i njegovu umerenost. Do tada se Debian, slobodnosoftverski projekat sa najvećim brojem članova, već obavezao na posvećenost ideji *slobodnog* softvera i to moralno načelo je ovekovećeno u njegovom Društvenom ugovoru (spisku obe-

ćanja S/SOK zajednici), kao i Debianovim smernicama slobodnog softvera (engl. Debian Free Software Guidelines – DFSG), gde je pojašnjeno pravno značenje slobode u okviru projekta. Ljudi inspirisani Opštom javnom licencom su do 1998. godine pravili slične licence za druge oblike sadržaja. Lesig je institucionalizovao ovu ekspanziju 2002. godine, stvorivši Creative Commons, medijski potkovani i uvaženu neprofitnu organizaciju koja sada nudi čitavu kolekciju alternativnih autorsko-pravnih licenci. Počelo je da se pojavljuje sve više *grassroots* S/SOK projekata, od kojih je većina bila mala (1-5 developer) i bez finansijskih sredstava. Do 2000. godine već je bilo preko 12.000 dokumentovanih S/SOK projekata koji su bili hostovani na SourceForge-u, masovno korišćenom centralnom spremištu S/SOK programa.

I izvan sfere S/SOK proizvodnje, drugi internet entuziasti i korisnici su takođe bili duboko upleteni u tehnike kolaboracije omogućene internetom i sve jeftinijim kompjuterima. Na primer, iskusni politički aktivisti koji su bili deo Indymedia-e (engl. Independent Media Centers – IMC), mreže osnovane 1999. godine, tokom rasplamsavanja anti-globalističkih protesta koji su u to vreme besneli u mnogim gradovima Evrope i Sjedinjenih Država, postovali su vesti i fotografije na veb-sajtovima koje je pokretao slobodni softver. Svesni socijalnih i političkih implikacija slobodnog softvera, neki od IMC organizatora su smisao slobodnog softvera dovodili u ideološku vezu sa radikalnim političkim gledištim (B. Coleman 2005; Pickard 2006; Milberry 2009). Novi alati poput vikija i blogova, od kojih su mnogi napisani kao S/SOK, podstakli su, među građanima interneta (engl. *netizens*) proizvodnju sadržaja bez korporacijske kontrole tokom, do tada neviđenog, komercijalnog prodora na internet - trend koji traje i danas, najupadljivije kroz projekte kao što je Wikipedia (Benkler 2006; Reagle 2010; Shirky 2008).

Ukratko, proizvodnja S/SOK je bila samo jedna od instanci šireg spektra promena koje su se odvijale na internetu, poduprte idejom da je pristup informacijama, ako ne fundamentalno pravo, onda bar značajno društveno dobro, i najbolji kanal za negovanje saradnje i kreativnosti. Proiz-

vodnja slobodnog softvera je u to vreme bila najdinamičniji, etički najkoherentniji i najaktivniji primer novih socijalnih fenomena, jer se razvila u potpuno sazreo pokret oblikovan tehničkom metodologijom, zakonskim sporazumima, i sofisticiranom etičkom filozofijom. Otvoreni kôd je, kao što tvrdi Stiven Veber (Steven Weber 2004, 7), »jedan od najstaknutijih samoniklih političkih objava digitalnog sveta.« Kao takav, S/SOK je izgradio čvrst sociopolitički život i izvan digitalnog sveta, postavši kriterijum za slične projekte iz oblasti umetnosti, prava i novinarstva. Neki od dobrih primera za to su projekat MIT OpenCourseWare, School Forge, kao i odluka BBC-a da otvorí svoje arhive pod Creative Commons licencom.

Pa ipak, nisu sve strane slavile nove oblike pristupa informacijama, otvoreni sadržaj i saradnju olakšanu novim informacionim tehnologijama. Najveće korporacije su, kao vlasnici autorskih prava, bile užasnute ovim promiskuitetnim deljenjem fajlova koje su omogućili širokopojasna veza, kućni desktop kompjuteri, i peer-to-peer sistemi. Što su ove tehnologije postajale dostupnije, to su više vlasnici autorskih prava strahovali da će deljenje fajlova i piraterija postati rutinski deo svakodnevnog života i da će uticati na smanjenje njihovih profitnih marži – doduše, ovi strahovi su, krajnje interesantno, ponekad koncipirani ne isključivo u ekonomskim već i u kulturnim i etičkim okvirima. Na prelasku u XXI vek, sledeća izjava Ričarda Parsons-a (Richard Parsons), tadašnjeg predsednika kompanije Time Warner, postala je poznata deklaracija o tome kakvu pretnju slaba zaštita intelektualne svojine predstavlja za kulturu:

Ovo je značajan istorijski momenat. Ovde se ne radi samo o gomili klinaca koji kradu muziku. Radi se o napadu na sve ono što sačinjava kulturni izraz našeg društva. Ako ne budemo u stanju da zaštitimo i sačuvamo svoj sistem intelektualne svojine, *kultura će atrofirati*. Time neće biti oštećene samo korporacije. Umetnici neće imati podsticaj da stvaraju. U najgorem slučaju, ova država će završiti u nekoj vrsti mračnog doba kulture.²³

Kopirajt industrija je prenela Kongresu da njihova ekonombska budućnost u novom milenijumu apsolutno zavisi od drastične revizije zakona o autorskim pravima (Vaidhyanathan 2001) i Kongres je poslušao. Ova industrija je uspešno progurala donošenje zakona – DMCA – koji je suštinski izmenio zakon o intelektualnoj svojini dajući vlasnicima autorskih prava *tehnološku kontrolu* nad digitalizovanim kopirajtovanim materijalom. Presudni udarac ovog akta, uz par usko definisanih izuzetaka, jeste zabrana zaobilaženja kontrolnih mera kojima izdavači onemogućavaju pristup zaštićenom delu i njegovo kopiranje.

Prekoračivši ovlašćenja iz Ugovora o autorskom pravu Svetske organizacije za intelektualnu svojinu iz 1996, DMCA propisuje stroge krivične kazne (samo jedan prekršaj može podrazumevati do 5 godina zatvora i novčanu kaznu od 25.000 dolara) protiv onih koji zaobiđu mere kontrole pristupa koje štite kopirajtovan materijal. Ovaj akt čak i dublje zalazi u zakonsku teritoriju bez presedana: DMCA takođe забранjuje distribuciju, stavljanje u promet i cirkulaciju *bilo kog uredaja* sa mogućnošću dekripcije kontrole pristupa i kopiranja, čak iako on može biti korišćen u sasvim zakonite svrhe. Tako da, sa zabranom čina zaobilaženja kontrole, ovaj zakon proglašava nelegalnom i svaku tehnologiju koja bi eventualno mogla biti upotrebljena za zaobilaženje metoda kontrole pristupa. Kao što je pronicljivo primetio jedan izučavalac medija, klauzula o zaobilaženju zapravo pokazuje da ovaj »Kopirajt digitalnog milenijuma« ima pogrešno ime - on je zapravo »Anti-kopirajt« (Vaidhyanathan 2004, 85) - pošto daje vlasnicima kopirajta pravo da »zaobiđu« ono malo ograničenja unetih u zakon o autorskim pravima, kao što su rokovi za prestanak prava i načela prve kupovine i savesne upotrebe.

Stoga, iako su veliki deo volontera i jedan segment korporativnog sveta prihvatili načela pristupa i otvorenosti otvorenog koda, drugim korporativnim igračima je lagnulo kada je predsednik Bill Clinton potpisao unošenje najekstremnijih kopirajt principa u zakon, donošenjem DMCA, 28.

oktobra 1998. godine. DMCA je potpisana samo nedelju dana nakon Soni Bonoovog (Sony Bono) akta o produženju rokova za istek autorskih prava (Copyright Term Extension Act), kojim je retroaktivno produženo trajanje autorskih prava za dodatnih 20 godina. Ovo je najavilo novu epohu u kojoj će vlasnici autorskih prava imati ogroman uticaj nad zakonodavstvom.

DMCA je potpisana bez značajnije javne pažnje, a naročito bez bilo kakve kontroverze. Sektorska udruženja koja su delala u korist industrije zabave i kopirajuće industrije su podržala novi zakon. Tokom zvaničnih izlaganja, ova udruženja su dosledno tvrdila da, ako vlasnicima autorskih prava ne bude data potpuna kontrola, nikada neće digitalizovati sadržaj. Bez navedenih zaštita, ekonomski rast će se zaustaviti. BSA je svoje stanovište podupirala nepotvrđivim statističkim podacima, izveštavajući da bi iskorenjivanje piraterije otvorilo novih 430.000 radnih mesta u Sjedinjenim Državama, koja bi donela oko 5 milijardi dolara u zaradama (Benkler 1999, 423).

Tokom 1999. godine, nakon što su hakeri objavili DeCSS (kratak program koji su Linux entuzijasti koristili za zaobilaženje tehnoloških mera kontrole pristupa sadržaju DVD-a), MPAA je tužila različite programere i izdavače zbog objavljivanja ovog programa. U Norveškoj je jedan od njegovih autora, Jon Johansen, uhapšen – mada ne pod DMCA (ovo je detaljnije opisano u poglavlju 5). Ovi i drugi događaji koji su za njima usledili, obeležili su trenutak kada su se dve zakonske putanje konačno sudarile.

FBI je 2001. godine, na urgiranje kompanije Adobe, sproveo prvo hapšenje pod DMCA – ranije spomenutog ruskog programera Skljarova. Skljarov je uhapšen dok je napuštao Defkon, gde je predstavio svoj pisani rad o softverskoj aplikaciji u čijem je kodiranju učestvovao, za rusku kompaniju za koju je radio. Taj softver je pod DMCA smatrana ilegalnim. Javno pravobranilaštvo Sjedinjenih Država je optužilo Skljarova za kršenje DMCA, zbog njegove uloge u razvoju Advanced eBook Processor-a. FBI-evo prvo hapšenje pod DMCA je, budući da su odjurili sa Skljarovim u zatvor, poslalo

zastrašujuću poruku ostalim 5000 hakera koji su prisustvovali Defkonu u vrelini Las Vegasa. Industrija je pokazala da je više nego spremna da istraje u nameri sprovođenja ekstremnih mera kontrole proizvodnje tehnologije, što je takođe podrazumevalo i kontrolu onoga što hakeri rade na svojim personalnim računarima, u privatnosti svojih domova. Za mnoge hakere ovo je značilo i kontrolu samog mišljenja.

Ubrzo nakon podizanja optužnice protiv Skljarova, BSA je, zadovoljna dobro obavljenim poslom, objavila sledeće saopštenje:

Javni tužioци SAD su podneli prvu optužnicu pod Kopirajt zakonom digitalnog milenijuma, kojom je obuhvaćen Elcomsoft, i njegov zaposleni, Dmitry Sklyarov [sic]. Ova optužnica pod DMCA je u skladu sa jezičkim tumačenjem zakona i namerom Kongresa kada je pravljen nacrt zakona i kada je on propisan, 1998. godine. Delovanje kriminalističke službe je od presudnog značaja za antipiraterijska nastojanja BSA, koja su rezultat gubitaka od preko 11 miljardi dolara samo u okviru ove industrije. BSA ima produktivnu istoriju saradnje sa Ministarstvom pravde po pitanju antipiraterijskih mera i edukovanja javnosti o softverskoj pirateriji. Nadamo se uspešnom nastavku saradnje u ovoj oblasti.²⁴

Kopirajt industrija je očigledno bila ohrabrena upotrebljom zakona koji joj je davao značajan stepen tehnološke kontrole nad digitalizovanim sadržajem proglašavajući, istovremeno, određene kategorije tehnologije nelegalnim. Međutim, spremao se šok za BSA i njegovi slični udruženja, izazvan nepredviđenom serijom događaja koji su izbili ubrzo nakon što je ova korporacija ubedila Federalno tužilaštvo SAD da preduzme zakonske mere upotrebljom DMCA: hakeri su, suočeni sa tim novim ograničenjima, na hapšenja i tužbe odgovorili serijom protesta, tokom kojih su potvrdili svoje pravo na slovodu govora u vidu pisanja i stavljanja u promet izvornog koda. Hakeri i programeri su izašli na ulice nakon hapšenja Johansena i Skljarova. Hapšenja i ostale pretnje koje su dobijali pod DMCA su shvatili kao krizu svoje zajed-

nice na šta su odgovorili snažnim neslaganjima. Ovi protesti su još više učvrstili pragmatičke i političke asocijacije koje su mnogi američki i evropski S/SOK programeri već uobličavali između slobodnog govora i izvornog koda – sponu koju sada obilato koriste kao argumet protiv navale ograničenja koje su zakoni o intelektualnoj svojini nametnuli softverskoj proizvodnji.

Stoga su, pod barjakom DMCA (kao i tužbama i hapšenjima koji su usledili pod njegovom jurisdikcijom), slobodno/*open-source* licenciranje i konvencionalni zakon o intelektualnoj svojini, mada oba deo liberalne pravne tradicije, došli u buran konflikt. Kao što je primetio pravnik Den Hanter (Dan Hunter 2005, 1113), »ovi zakoni [DMCA i Soni Bonooov zakon] su motivisali značajan broj organizacija za zaštitu javnog interesa na potpuno nov način. Sve do donošenja ovog zakona korporativni interesi su lobirali za proširivanje zakona o intelektualnoj svojini bez mnogo komentara javnosti, ako ga je uopšte i bilo.« Konkretno, primena DMCA u cilju zaustavljanja širenja softvera dovela je do nekih od najsnažnijih izraza protesta među hakerima i udružila različite grupe (naučnike, bibliotekare, hakere) u borbi protiv različitih trendova u okviru zakona o intelektualnoj svojini. Hapšenje Skljarova se pokazalo kao korisnije za konsolidaciju anti-DMCA pokreta nego za suzbijanje takozvane piraterije.

Tokom '90-ih, kada su sektorska udruženja počela da sa ozbiljnošću proširuju i ojačavaju globalni domet zakona o intelektualnoj svojini povezujući ih sa trgovinskim pitanjima, proizvodnja slobodnog softvera je neformalno funkcionala kao poligon za obuku vojske pravnika amatera, kritičnih prema novim zakonskim propisima o intelektualnoj svojini. Hakeri slobodnog softvera su počeli duboko da cene pravni moral naspram neoliberalnog načela koji je spinovala kopirajt industrija. Kao deo tog neformalnog edukativnog procesa hakeri su kolektivno dosta naučili o zakonima o kopiraju, patentima, trgovačkim žigovima i DMCA – režimu kojem su se mnogi od njih odupirali, shvativši ga kao ograničavanje svog bavljenja hakovanjem.

Iako je većina kompjuteraša i hakera tokom jedne epohe bila sasvim nesvesna zakona o intelektualnoj svojini, u narednom periodu su se blisko upoznali sa njegovim unutarnjim mehanizmom. Kako biste stekli osnovnu predstavu o dubini pravne svesti među hakerima, uzećemo, kao primer, IRC između nekolicine Debian developera koji svoj sud donose imajući u vidu i samo tehnološko delo i njegovu napomenu o autorskim pravima. Ova forma pravnog tumačenja, kojom ćemo se detaljnije pozabaviti u zaključku, danas predstavlja deo uobičajene slike mnogih projekata slobodnog softvera. U ovom slučaju je developer koji se predstavlja kao »vilinger« postovao uslove kopirajta jednog softvera. Vilindžerove kolege developeri su bili kritički nastrojeni ne samo prema softveru, već i prema njegovoj licenci, primećujući da je to jedna »stvarno traljava izjava o kopirajtu« – zbog nejasnog izražavanja:

<vilinger> * Copyright © 1998–1999 by [...]
<vilinger> * Licenca: Slobodno za bilo koju upotrebu na sopstveni rizik [...]
<vilinger> to ne dozvoljava deljenje, zar ne
<wondele> vilinger: to je stvarno traljava izjava o kopirajtu.
<wondele> vilinger: može da znači skoro bilo šta [...]
<muffield> vilinger: ne dozvoljava ništa. u stvari i nema licence
<muffield> još jedna licenca koju je pisao idiot koji nije razumeo šta je kopirajt
<muffield> (to je prilično precizan opis osnovnog, neličenciranog stanja nekog dela)
<lisa> Moj sledeći kopirajt će da sadrži samo »Pitaj muffield-a«

Tokom 10 godina aktivnog razvijanja i upotrebe slobodnog softvera, kritična masa hakera je, osim posvećenosti svom zanatu, u sebe usadila i snažan etos povodom pitanja slobode informacija i deljenja, koji se nasukao na promene u zakonu o intelektualnoj svojini.

Mada je najveći deo posla takozvane harmonizacije zakona o intelektualnoj svojini već obavljen, rano je reći da je to stvar prošlosti – završena istorija; njegova budućnost je i dalje otvorena. Zapravo, uprkos činjenici da se reč harmonizacija tako često upotrebljava za opisivanje kreiranja jedinstvenog globalnog standarda zakona o intelektualnoj svojini, upadljiv konflikt koji je nastao kao rezultat tog zakona je daleko od harmoničnog. Uzmimo kao primer poznati slučaj iz 2005. godine kada je Evropski parlament velikom većinom odbacio predloženu direktivu o softverskim patentima koja je razmatrana godinama. Ovakva odluka je usledila nakon pritiska od strane jednog *grassroots* pokreta koji je godinama učestvovao u demonstracijama, od kojih su mnoge organizovali i posećivali S/SOK developeri (Karanović 2010). Predložena direktiva je nastojala da uspostavi, i u potpunosti harmonizuje, kriterijume za patentabilnost softvera, pošto zavodi za patente različitih država i dalje prate pomalo drugačije principe. Evropska komisija je tokom poslednjih nekoliko godina agresivno pokušavala da uvede mere koje bi predstavljale opšti pregled principa za priznavanje patenata u čitavoj Evropskoj uniji – kriterijume koji, isto kao i u sistemu SAD, upadljivo favorizuju privatno ograđivanje u odnosu na javni pristup.

Sasvim očekivano, udruženja za intelektualno vlasništvo, koja su nekada bila potpuno nesvesna zakonskih alternativa koje nudi slobodni softver, sada su ne samo svesna postojanja otvorenog koda već i aktivno pokušavaju da zauštave širenje ovog suparničkog zakonskog režima. Međunarodna alijansa za intelektualnu svojinu (International Intellectual Property Alliance) je, na primer, objavila Specijalni 301 izveštaj o Brazilu (u kome se preporučuje da Brazil ostane na listi za nadzor zbog brojnih prekršaja), a uključila je i sledeće predloge povodom otvorenog koda: »Izbegavati zakonske propise o obaveznoj upotrebi softvera otvorenog koda u državnim institucijama i kompanijama pod državnom upravom« – kao da je otvoreni kôd i sâm primer piraterije.²⁵ Ako se developeri slobodnog softvera aktivno bore protiv harmonizacije zakona o intelektualnoj

svojini, onda se udruženja za intelektualnu svojinu aktivno bore ne samo protiv kršenja autorskih prava već i, što je daleko upečatljivije, protiv globalnog širenja softvera otvorenog koda.

Zaključak

Tokom kasnih '70-ih i ranih '80-ih, talas komercijalizacije je transformisao softver iz jednog tehničkog objekta u robu široke potrošnje, koja se kupuje i prodaje na otvorenom tržištu pod navodnom zaštitom zakona o intelektualnoj svojini. Delovalo je, barem tokom jednog perioda, da se duša maštine povlači iz vidokruga javnosti, ostavivši neke ljude, poput Stolmana, duboko uzrujanim zbog tih tendencija. Delom zahvaljujući upravo političkoj borbi koju je Stolman započeo – najznamenitije kroz osnivanje FSF-a, pisanje slobodnog softvera i, što je bilo od presudnog značaja, hakovanja zakona kako bi ga zaštitio – hakovanje je, kao zanat zasnovan na otvorenoj razmeni znanja, nastavilo da postoji, mada je doživelo korenitu transformaciju.

Pa ipak, što je značajno naglasiti, iako je Stolmanovo političko delovanje bilo centralna nit te borbe, ono nije bilo dovoljno. U godinama koje su usledile, njegovi postupci su došli u odnos tenzije sa apolitičnim bavljenjem hakovanjem koje je takođe doprinelo vibrantnoj eksploziji slobodnog softvera. Iako je Stolman utisnuo veoma bitan duh otpora i pravnu osnovu koja je praktično obezbedila zonu delimične autonomije, kada je slobodni softver prerastao u globalni pokret, svesni otpor i politički ciljevi postali su mnogo manje uočljivi. Tokom narednih godina (1991-98), slobodni softver je prerastao u daleko veći tehnički i socijalni pokret u okviru koga su kompjuteraši širom sveta učestvovali u svakodnevnom razvoju slobodnog softvera učeći istovremeno i novi vokabular koji im je omogućio da shvate njegov kulturni, tehnički i politički značaj. To je bio period otvorenog eksperimentisanja i radosne zbumjenosti, tokom koga su developeri polako ali sigurno počeli da osvajaju novo etičko tlo.

Od presudnog značaja za tu ekspanziju bila je sve rasprostranjenija dostupnost tehnologije masovne proizvodnje tokom '90-ih, kao što je bio personalni računar, preko koga su se hakeri povezivali na »novu« globalnu mrežu – internet. Na kompjuterima i na internetu mogli su da rade ono u čemu su pronalazili veliko zadovoljstvo: da čačkaju, eksperimentišu i da zajedno prave softver. Tokom te epohe, hakeri su razvili nove tehnologije i socijalne mehanizme koji su im omogućili da, kada nisu zajedno fizički, rade zajedno virtualno. Ovo je davnašnje hakerske ideale i prakse saradnje uzdiglo u neslućene visine i promenilo mesto i način na koji hakovanje može da se odvija.

Ako je S/SOK između 1991. i 1998. godine prerastao u uočljiv tehnički pokret globalnog dometa, onda su godine koje su usledile (1998-2004) svedočile njegovoj diverzifikaciji. Stekao je kredibilitet i prepoznatljivost među brojnim sektorima društva, mada ponekad na međusobno sukobljene načine. Na primer, dok je lingvistička promena imena iz slobodni softver u otvoreni kôd »otvorila« ovo polje ka biznis sferi, istovremeno je inspirisala radikalne političke aktiviste da prave slobodni softver koji su koristili tehnološki kolektivi i veb-sajtovi grassrots medija. Hakeri su, takođe, tokom ovog perioda, oformili oštijuju svest o pravnim implikacijama rada na S/SOK, kao i o zakonima i tendencijama, poput onih koje je predstavljao DMCA, koji su bili pretnja za njihovu stvaralačku autonomiju. Godine tokom kojih su sektorska udruženja poput BSA još agresivnije insistirale na ekspanziji postojećeg globalnog režima intelektualnog vlasništva, donele su još snažne ujedinjenje socijalnog pokreta iza slobodnog softvera, i to na nove, neočekivane načine koji su doveli do stvaranja jedne moćne *pravne kontrasile* sastavljene od pravnih sporazuma, slobodnog softvera, volonterskih udruženja, konferencija, novina, veb-sajtova i grupe hakera iz čitavog sveta, koji su postali etički vrlo posvećeni ideji S/SOK.

Prikazivanjem ove istorije sam podelila jedan deo priče o nečemu što se često naziva drugim pokretom ogradaivanja (Boyle 2003). Ove promene, posebno one rane koje se tiču

softvera, bile su deo jednog šireg neoliberalnog konteksta koji je u stvari i pomogao rađanje slobodnog softvera. I zista, rana primena autorskih prava i patenata na softver je bila samo zrno peska od koje je stvoren biser kakav je sada slobodni softver. Pa ipak, iako je Stolman (a i većina drugih hakera) u to vreme, na određenom nivou bio svestan uticaja intelektualne svojine na njihovu stvaralačku autonomiju, slabo je razumeo detalje mehanizma kopirajt i patentskog zakona. Predstavnici sektorskih udruženja su, naravno, bili potpuno nesvesni toga šta se krčkalo u veoma tajnoj kompjuteraškoj enklavi. Ti hakeri će u narednih 20 godina napustiti enklavu i sabotirati projekat harmonizacije, ponekad namerno, ali ponekad i sasvim slučajno.

Krajem '90-ih je ova panorama osvešćenosti doživela ogromnu i istorijski značajnu transformaciju. Hakeri i portparoli sektorskih udruženja su bili više nego svesni jedni drugih; mnogi hakeri su takođe govorili sofisticiranim pravnim jezikom o mehanizmu zakona o intelektualnoj svojini i slobodnom softveru, koji je bio direktna suprotnost dominantnim pravnim trendovima u oblasti zakona o intelektualnoj svojini. Dve nezavisne zakonske tendencije, koje su nekada bile toliko udaljene jedna od druge, sada su stajale zajedno, u stanju direktnog sukoba.

Napomene

- 1 Za prikaz uspona slobodnog softvera videti Kelty 2008; Moody 2001; Wayner 2000.
- 2 Ovo, ipak, ne znači da otvoreni pristup ima etičkog ili pragmatičkog smisla za sav kulturni materijal i znanje. Za diskusiju na temu granica pristupa i cirkulacije videti Christen 2006, 2009; Coleman 2010.
- 3 Konkretnije, privatnost je svuda u rasulu (Nissenbaum 2009; Rule 2009); prisvaja se besplatan rad velikog broja učesnika na internetu, a etika igre se lako preuzima zarad profita (Scholz 2008; Terranova 2000); daleko eksplotativnija strana informacionog kapitalizma se može naći među globalnim bodi-šoperima (engl. *bodyshoppers* - naziv za skute konsultantskih firmi koji na globalnom nivou regrutuju radnike za obavljanje kratkoročnih poslova u oblasti informacionih tehnologija, *prim.prev.*) i programerima-imigrantima, čiji se glas retko čuje u međnstrim prikazima digitalnih medija (Amrute 2008; Biao 2006). Alternative kopiraju koje nude slobodni softver i zagovornici slobodne kulture, najbliže su ovom projektu, ali ih ne bi trebalo uzdizati kao univerzalnu alternativu koju treba da usvoje kulturne grupe širom sveta, s obzirom na različite režime koji se odnose na pristup znanju, kao i na njegovu cirkulaciju (Christen 2006, 2009; Coombe i Herman 2004; Ginsburg 2008).
- 4 Nove tehnologije, kao što je, na primer, mašina za fotokopiranje, podstakle su dosta zabrinutosti povodom zakona o autorskom pravu u izdavaštvu, što je, 1974. godine, navelo predsednika Forda na osnivanje Komisije za nove tehnološke upotrebe zaštićenih autorskih dela (CONTU), kako bi pripremila strategiju za nove propise o fotokopiranju. Zakon o autorskim pravima je prepravljen dve godine kasnije, unošenjem mnogih preporuka Komisije.
- 5 <http://digital-law-online.info/CONTU/> (pristupljeno 25. marta 2012).
- 6 Ove promene su vlasnicima kopirajta odobrile 5 ekskluzivnih prava: pravo na umnožavanje dela, stvaranje izvedenih dela, distribuciju dela, javno izvođenje i javno izlaganje dela. Ova ekskluzivna prava su podređena usko definisanim izuzecima, kao što su propisi o fer upotrebi. Zajedno sa tim propi-

sima, trajanje kopirajta je produženo na trajanje života autora plus 50 godina.

- 7 Ovaj preokret je omogućen kombinacijom značajnih promena u patentnoj politici i praksama, u spoju sa pravnim odlukama koje su predstavljale prekretnicu (Jaffe i Lerner 2004). Na primer, sud koji je bio zadužen za rasprave slučajeva koji su se ticali patenata, Apelacioni sud za federalni okrug (Court of Appeals for the Federal Circuit), osnovan 1982. godine, pokazao se kao dosledno pro-patentski nastrojen. Čestim priznavanjem patenata, sudovi su takođe i oharabivali pokretanje parničnih postupaka, čiji se broj povećao za skoro 50% tokom '80-ih, te su postali značajan izvor prihoda za neke tehnološke firme (Boyle 1996, 133).
- 8 Monetarna vrednost koju su patenti obezbeđivali kompjuterskoj industriji je bila, i još uvek je, ogromna. Samo u Sjedinjenim Državama, prihodi od kompjuterskih patenata dostižu i sto milijardi dolara. Godine 1999, IBM, najveći vlasnik patenata u svetu, ostvario je profit od milijardu dolara od patentnih licenci, nagomilavši istovremeno rekordnih 2.756 novih patenata (Gleick 2000). Godine 2002, IBM se na svom veb-sajtu hvalio da je stekao 3.416 patenata u SAD» postigavši time novi rekord broja patenata dobijenih u jednoj godini i produživši svoj opstanak na poziciju najinovativnije svetske kompanije jedanaestu godinu za redom». (http://www-03.ibm.com/ibm/history/history/year_2003.html [pristupljeno 8. septembra 2011]).
- 9 Stolman je, tada još uvek zaposlen u MIT-ovoj laboratoriji za veštačku inteligenciju, bio u stanju da ovo uradi zahvaljujući tome što je MIT kupio LISP OS od Symbolics-a. Međutim, najpre je bilo neophodno da reverznim inženjeringom programa dođe do razumevanja njegove funkcionalnosti i osmisli nova rešenja, jer ga je nedavno izmenjen kopirajt statut sprečavao da jednostavno iskopira izvorni kôd. Za detaljniji prikaz videti Moody 2001.
- 10 Za više detalja videti Kelty 2008. Pogledati i zaključak ove knjige.
- 11 Prva verzija njegove licence je bila GNU Emacs GPL, a do 1989. godine, FSF je osmisnila licencu koja se nije odnosila samo na konkretnе aplikacije – GNU GPL. Don Hopkins (Don Hopkins), Stolmanov prijatelj i korisnik FSF softvera, skovao je termin copyleft, koji se odnosi na jednu kategoriju

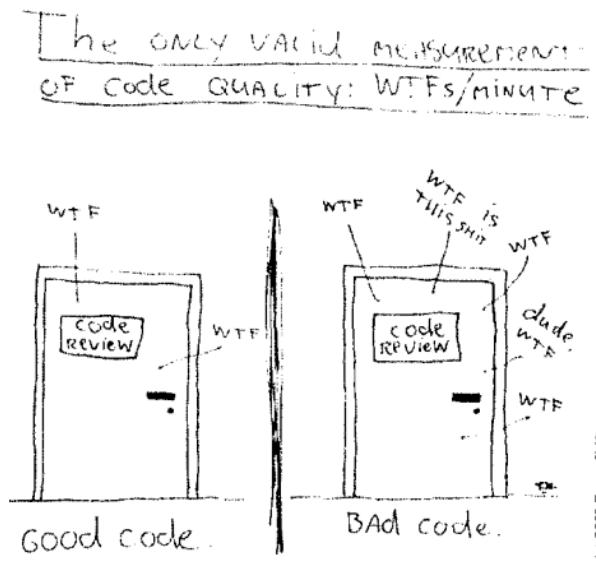
licenci (kao što je GPL). Za više detalja na ovu temu videti Brate 2002, 256.

- 12 http://www.usdoj.gov/criminal/cybercrime/CFAleghist.htm (pristupljeno 9. avgusta 2011). Videti i http://www.copyright.gov/title17/92appg.html (pristupljeno 9. avgusta 2011). Za detaljniji opis ovih promena videti Marshall 1993.
- 13 Uprkos veličini i značaju TRIPS-a, sa svojom kristalno jasnog porukom da državne zakonske restrikcije na robu i informacije predstavljaju glavni uslov za takozvanu slobodnu trgovinu, veliki deo njegovog posla je bio već ranije obavljen bilateralnim propisima iz '80-ih koje je predvodila SAD, prvenstveno Opštim sistemom preferencijala i Odeljkom 301 (naročito videti Drahos i Braithwaite 2002, 134). Veliki broj država tek treba da ispuni sve odredbe.
- 14 Commerce Department Information Infrastructure Task Force, «Intellectual Property and the National Information Infrastructure: The Report of the Working Group on Intellectual Property Rights», septembar 1995, 10; citat iz: Clark 1996, 988.
- 15 https://groups.google.com/forum/#!msg/comp.os.minix/dlNtH7RRrGA/SwRavCzVE7gJ (pristupljeno 20. jula 2011).
- 16 Robert Young, «Interview with Linus, the Author of Linux», <http://www.linuxjournal.com/article/2736> (pristupljeno 8. novembra 2010).
- 17 Tokom najvećeg dela '80-ih hakeri i programeri jesu radili zajedno i na daljinu, posebno na raznim FSF i drugim Unix aplikacijama. Na primer, dok su različite verzije Unix-a uglavnom razvijane u okviru jedne institucije (kao što je Berkli, Sun Microsystems, ili Bell Labs), kolaborativni razvoj je bio veoma značajan. Ispravke su pravljene razmenom pečova u diskusionim grupama ili preko kaseta razmenjivanih poštom. Razvoj Arpanet i Internet protokola kroz RFC (Request For Comment) dokumente takođe predstavlja značajan kolaborativni poduhvat na daljinu (DeNardis 2009; Gitelman 2006).
- 18 Za tipičan primer videti Dobrzynski 1999. Grupa *New York Times* reportera se sastala sa CEO-ovima Silicijumske doline kako bi diskutovali o mukama i radostima upravljanja kompanijama u »Internet eri«.
- 19 http://wp.netscape.com/newsref/pr/newsrelease558.html (pristupljeno novembra 2002); <http://blog.lizardwrangler.com/tag/netscape/> (pristupljeno 9. avgusta, 2011).

- 20 <http://www.catb.org/~esr/halloween/> (pristupljeno 25. septembra 2010).
- 21 [http://www.ussg.iu.edu/hypermail/linux/
kernel/9904.0/0332.html](http://www.ussg.iu.edu/hypermail/linux/kernel/9904.0/0332.html) (pristupljeno 9. avgusta 2011).
- 22 Želela bih da zahvalim Endruu Lenardu (Andrew Leonard), koji me je podstakao na razmišljanje o tome pre mnogo godina.
- 23 Prvi put sam na ovaj citat naišla u Litman 2001, 151 (istakla autorka). Originalni izvor je Philips 2000.
- 24 [http://web.archive.org/web/20010917030022/http://www.
bsa.org/usa/press/newsreleases/2001-08-30.692.phtml](http://web.archive.org/web/20010917030022/http://www.bsa.org/usa/press/newsreleases/2001-08-30.692.phtml) (pristupljeno 12. jula 2008; u arhivi autorke).
- 25 International Intellectual Property Alliance, *Special 301: Brazil*, 18. februar 2010, 141.

DRUGI DEO

Kodeksi vrednosti

Slika 3.1. WTFs/minute

Crtež: Tom Holwerda (Thom Holwerda)

Antropolozi se često fokusiraju na kulturnu vrednost – sve one etičke, estetičke i političke karakteristike društvenog života koje je neka grupa usvojila kao značajne i kojima se, uostalom, određuje kao drugačija od ostalih grupa. Sledeća dva poglavlja će se baviti pitanjem kulturne vrednosti kao početne tačke za bavljenje mnoštvom pitanja koja se tiču tehničkog i kulturnog stvaralaštva hakera, kao i tenzija kojima su obeležene hakerska socijalna dinamika, kolaborativne prakse i organizacione forme.

Iako bismo mogli da pronađemo neke neosporive ideale među hakerima, kao što je meritokratija i određeni oblik individualizma koji ona podrazumeva, sâm temelj vrednosti među hakerima je nešto što je uvek predmet rasprave i sukoba. I zaista, hakovanje je, kao i sve društvene oblasti, prožeto nizom primetnih tenzija. One osciliraju između individualizma i kolektivizma, elitizma i poniznosti, kao i frustracija i dubokog zadovoljstva, između ostalog. Postoje različiti

kodeksi – formalni i neformalni – uz pomoć kojih hakeri savladavaju tenzije koje obeležavaju njihov stvaralački pejzaž.

Sledeća dva poglavlja se bave onime što hakeri vrednuju, kao i tenzijama koje su neizostavni deo bavljenja hakovanjem i socijalnim kodeksima kroz koje se te tenzije delimično razrešavaju. Poglavlje 3 će ispitati pragmatičke i estetske zahteve pisanja koda. Veoma istaknuta ulogu u ovome ima humor, pošto odražava formalne/pragmatičke i poetske/estetske dimenzije kodiranja i približava nas najopipljivijoj tenziji hakerskog sveta, tenziji između individualizma i kolektivizma. Razumevanje ovoga neophodno nam je za poimanje ideja kreativnosti i autorstva.

Poglavlje 4 se udaljava od veštine i estetike hakovanja i okreće ka radionicu u kojoj se sada odvija hakovanje – projektu razvoja slobodnog softvera. Fokusirajući se na projekat Debian, nastaviću sa prikazivanjem centralnih kontradikcija kojima je obeleženo hakovanje, posebno onih između elitizma i populizma. Pojavljuje se takođe i nova nit koja se tiče etičke posvećenosti slobodi informacija i govora. Slobodnosoftverski projekti, mada najpoznatiji kao mesta na kojima se odvija tehnička koordinacija, takođe su i mesta odakle proizilazi i značajano etičko delovanje. To je mesto gde se usađuju posvećenost slobodi govora, rešavaju problematična pitanja meritokratije, a hakeri postaju oličenje i otelotvorene jedne čvrste etičke prakse.

Poglavlje 3

Zanat i veština hakovanja

Nemam ništa da prijavim osim svog genija.

-Oskar Vajld

Ja je, po prvi put, prepustilo svoje mesto među najosnovnijim potrebama ljudskog blagostanja, unutrašnjoj kulturi pojedinca.

-Džon Stjuart Mil, *Autobiografija*

Hakeri vrednuju visprenost, ingenioznost i duhovitost. Ove karakteristike ne dolaze do izražaja isključivo u šali među prijateljima ili kada hakeri drže govore na konferencijama, već i u samom procesu stvaranja tehnologije i pisanja dovitljivih kodova. Uzmimo, recimo, ovaj kratak isečak kao primer onoga što bi većina hakera smatrala izuzetno domišljatim kodom napisanim u kompjuterskom jeziku Perl:

```
#count the number of stars in the sky  
$cnt = $sky =~ tr/*/*/;
```

Ova linija u Perl-u je hakerski omaž visprenosti; to je dvosmislica semantičke ingenioznosti i tehničke dovitljivosti. Kako bismo bili u stanju da u potpunosti shvatimo vrednost ove semantičke igre, moramo se pozabaviti suptilnjim pojedinostima jedne specifične grupe developerske populacije, Perl hakera. Perl je kompjuterski jezik u kome je moguće oblikovati sažete, ali tehnički moćne izraze (u poređenju sa drugim kompjuterskim jezicima). Mnogi Perl koderi se ponose sažimanjem dugih segmenata koda u kratke i,

ponekad, namerno zbumujuće (koderi ih često nazivaju »maskirane«) jednolinijske komande (Monfort 2008). Ako bi ova linija koda iznad bila »proširena« u tradicionalniji kôd koji je pristupačniji Perl početnicima, mogla bi izgledati, na primer, ovako:

```
$cnt = 0;  
$i = 0;  
$skylen = length($sky)  
while ($i < $skylen) {  
    $sky = substr($sky,0, $i) . '*' . substr($sky, $i+1,  
length($skylen));  
    $i++;  
}  
$cnt = length($sky);
```

Ovde vidimo da je Perl programer šest linija koda sveo na samo jednu, služeći se izvesnim propratnim efektima koji postoje u strukturi jezika Perl, a sâm čin iskorišćavanja tih pratećih efekata predstavlja odličan primer hakovanja. Ovakvom transformacijom »proze« u elegantnu »poeziju«, developer pokazuje vladanje tehničkim aspektom ovog jezika. Ova veština je na semantičkom nivou dopunjena dosetkom. Programer je promenljivu nazvao \$sky (nebo, prim. prev.), a zvezda je asterisk (*) karakter.¹ Funkcija brojanja u ovom programu broji svako pojavljivanje asteriska – dakle, »broji zvezde na nebu«. Ovaj kôd ima tehničku funkciju, ali u okviru zajednice hakera predstavlja takođe deklaraciju i demonstraciju pronicljivosti autora.

Hakeri će javno uvažiti »genijalnost« ovakvih dela, i u tom smislu su žestoko meritokratski nastrojeni – i ideološki, i praktično. Pa ipak, budući da je ogroman deo hakerskog stvaralaštva kolektivan, što je činjenica koja se sve više uvažava i čak slavi u okviru etičke filozofije S/SOK, posvećenost individualnosti, meritokratiji i nezavisnosti biva potencijalno potkopana realnošću njihove suštinske međuzavisnosti, kao i željom za njenim priznanjem. Verovanje u vrednost individualnosti udruženo sa stalnom potrebom za pomoći

ostalih hakera ukazuje na suptilan paradoks koji prožima njihov socijalni svet. Naročito se ta tenzija između individualizma i kolektivizma savlađuje kroz izuzetno snažnu i rasprostranjenu sklonost hakera ka ispoljavanju visprenosti, bilo kroz tehnološko stvaralaštvo ili kroz humor. Hakeri ne tretiraju sve forme izražavanja, tehnologije i stvaralaštva kao originalne i cijene izraze sopstvenosti. Pojedinac, zapravo, suočen sa sebi jednakima, mora neprestano dokazivati pronicljivost i inventivnost svog uma, ispoljavajući njegovo postojanje kroz izvanredno kreativna i visprena dela. Unoseći jedan sjajni delić svog kreativnog bića, koji uliva strahopoštovanje, u domen koji inače karakteriše grupni kapital znanja i tehnika, hakeri koriste humor i kretivan kôd kako bi ispoljili svoju veštinu i time se momentalno izdvojili iz celine hakerskog kolektiva.

Mada ovo poglavlje prikazuje etnografski izraz humora i visprenosti među hakerima (što može biti vredno i zanimljivo samo po sebi), to čini u službi drugih, analitičkih ciljeva. Ispitivanje humora i visprenosti će mi dozvoliti da detaljnije prikažem kako se javljaju tenzije (recimo, između individualizma i kolektivizma) tokom odvijanja tehnološke prakse, i na koji način ih hakeri delimično rešavaju. Detaljnije ispitivanje ovih sukoba značajno će nas približiti razumevanju socijalnog konteksta u okviru koga ovi hakeri rade, kao i razlozima zbog kojih se ideali slobode govora – za razliku od onih koje zastupaju instrumenti intelektualnog vlasništva – u tolikoj meri poklapaju sa njihovim iskustvima. Nesklad između individualizma i kolektivizma (kao i njegova artikulacija u diskusijama na temu meritokratije) pomaze, kao prvo, osiguravanju dinamičnog socijalnog okruženja u okviru koga hakeri rade. Kao drugo, ova tenzija direktno ukazuje na pitanja autorstva, sopstva, kreativnosti i intelektualne svojine, na način koji proširuje, ističe razlike i kritikuje načela dominantnog režima intelektualnog vlasništva.

Analiza počinje ispitivanjem pragmatike i estetike hakovanja, pod čime podrazumevam ograničenja i svojstva njihovih tehnoloških aktivnosti, kroz upoređivanje pisanja

dva hakera, Espe-a i Da Mystik Homboy-a (DMH). Razumevanje pragmatike hakovanja neophodno je za shvatanje kontradiktornosti/tenzija koje obeležavaju hakovanje, skupa sa onime što nazivam poetikom hakovanja: izuzetnom važnosti koji hakeri pridaju ingenioznosti, veštini i visprenosti. To će sve, najvećim delom, istraživati iz ugla humora. Poslednji deo se vraća na tenziju između individualizma i kolektivizma. Hakeri podržavaju formu individualizma koja valorizuje samoizražavanje i razvoj među sebi jednakima koji se bave sličnim delima tehnološkog stvaralaštva, dok su istovremeno međusobno blisko povezani kroz konstantnu saradnju.

Hakerska pragmatika

Python: dostizanje transcedentalnog razmaka

Sećam se kada sam otkrio python, još u 1.52 periodu (1.52 je broj verzije).² Bio sam nezaposlena lenština i živeo sam u studentskoj kooperativi. Sedeo bih u jednom kafiću u Berkliju (koji više ne postoji) i pisao gomile manje-više beskorisnog koda, iz čistog zadovoljstva. Često bih dostizao nekakvo transcedentalno stanje pokrenuto relevantnim razmakom, jasnom sintaksom i litrama užasno jake crne kafe. Tih dana sam prvi put osetio čistu, apstraktnu radost programiranja na jedan tako moćan način – sposobnost da prizovem te džinovske strukture, da upravljam njima kako mi volja, da učinim da budu sadržane i sadrže jedna drugu. Mislim da sam u tih nekoliko meseci, zahvaljujući Google-u i besplatnoj rikošet konekciji, naučio više nego tokom proteklih nekoliko godina studiranja računarstva i informatike.

Na kraju je, ipak, postalo jasno da moram da nađem pravi posao. Nestalni honorarni angažmani za koje me nikad nisu plaćali bili su katastrofa. Oklevao sam, i borio se sa sobom, ali sam na kraju ipak našao posao, i imao je veze sa perl-om. To je, verovatno, bila najgora moguća perl situacija. U pitanju je bio jedan veb-sajt

koji je brzo rastao, nekoliko developera jako različitih stilova, nedostatak prave komunikacije i izražen manjak poštovanja prema imenskim prostorima (engl. *n-namespaces*). Sa svoje puritanske visine i absolutne kontrole, bio sam bačen u ključalo jezero nejasnosti i konfuzije. Kriptične varijable bi iskakale iz etra, pojavljivale se u 2000-linijskom CGI-u (Common Gateway Interface), i nestajale zauvek. Sukobljene šeme imenovanja bi se susretale na mestima preklapanja različitih sfera developerskog upliva – \$postingTitle i \$PostingTitle bi se borili u istoj potproceduri. Skripte su bile skoro, mada ne sasvim, omalovažavane. Sada je situacija ipak pod malo većom kontrolom, 3 godine kasnije.

-Espe

Perl: Hakovanje u velikom grumenu blata

Mnogi nipođaštavaju perl i smatraju ga ružnim jezikom, koji je težak za učenje i podstiče razvijanje loših navika. Ja obično ne preporučujem perl ljudima koji tek pokušavaju da nauče da programiraju; čak ni ne spominjem da postoji. Ali ipak, perl, kako bilo, predstavlja kulminaciju decenija kulture. Perl je gematrija Unix-a – tajanstven odnos simbola koji su evoluirali na način sličan jevrejskoj kabalističkoj numerologiji. Mnogi drugi jezici, kao što su python ili Java, pokušavaju da nametnu strogu strukturu i sklop pravila sačinjen od ugovora, interfejsa, strogog određivanja tipa i privatnih metoda, kako bi stvorili sliku funkcionalnosti. Mada to, uglavnom, vodi poreklo od plemenitih tradicija SmallTalk-a i ML-a (to su kompjuterski jezici), ove tendencije su, velikim delom, promašile poentu tih predačkih jezika: kategorizacija (npr. kroz strogo određivanje tipa i modela objekata) je sama po sebi forma matematičkog sračunjavanja. Ako zanemarite ovu činjenicu zavrišćete sa bastardizovanim jezikom koji je [...] analnog karaktera.

Perl je dizajnirao lingvista i on uzima u obzir to da ljudi imaju da kažu različite stvari u različitim kontek-

stima, te da je jezik definisan okruženjem, a ne obrnuto. Kao što je Pol Grejam (Paul Graham) rekao, i svet i programiranje su jedna »velika grudva blata« oko koje je perl evoluirao. Implicitne varijable, otvoren model objekta i sažeti izrazi, svi doprinose hakovanju na velikoj grudvi blata.

Konačno, postoji i veoma praktičan razlog zbog koga treba voleti perl: spasiće vas. Oni koji su dovoljno upoznati sa ovom kulturom znaju da je »taj problem rešen već ranije«, i moći će da sazovu sile kroz perl. Opet, slično numerologiji, uz pomoć nekoliko tajanstvenih simbola, neodgonetljivih spoljašnjem svetu, mogu se postići izvanredna dela čiste magije.

-Da Mystic Homeboy

Espe je haker iz San Franciska koji je, očigledno, zaljubljenik u Python, kompjuterski jezik otvorenog koda. Mada ga je jedan holandski programer originalno napravio kao jezik za podučavanje, Python je u međuvremenu postao uspešan projekat otvorenog koda. Karakterističnu osobinu ovog jezika (i estetsku i tehničku) predstavljaju strogi tehnički parametri, koji zahtevaju izraženu jasnoću sintakse. Na primer, Python je među programskim jezicima neobičan po tome što broj razmaka kojima se uvlači linija koda zapravo utiče na njegovo značenje. Na svom blogu (odakle je preuzet gore navedeni odlomak), Espe objašnjava kako je mogao da hakuje koliko god je želeo, ni iz jednog drugog razloga osim radi doživljaja »radosti programiranja«. Njegov stav prema prema Python-u je pun poštovanja i utemeljen u osećaju dubokog zadovoljstva. Očigledno je da on obožava i formalnu strukturu – Python, i supstancu – kafu, koji su mu omogućavali da hakuje radi sopstvenog zadovoljstva i ličnog razvoja. U ovom slučaju, Espe interpretira programiranje kao ugodno, nesputano ispoljavanje svoje bujne kreativnosti. On kroz hakovanje pokušava da dosegne neuhvatljivost savršenstva.

Međutim, već u sledećem paragrafu, dolazi do promene регистра kako bi iskazao svoju užasnutost i nepoštovanje

nje prema jednom drugom programskom jeziku, Perl-u, koga mnogi smatraju antitezom Python-a, iz čega proističe averzija mnogih Python fanatika. Pošto je na kraju bio pri-nuđen da hakuje za novac (što je za ovog hakera samo po sebi problem), našao se u »najgoroj mogućoj situaciji«. Loše kodiran Perl je od aktivnosti beskrajnog zadovoljstva pretvorio programiranje u košmarno mučenje. Espe ovaj nesrećan preokret događaja opisuje kao da je bio otrgnut iz »purtanske visine i absolutne kontrole« i »bačen u ključalo jezero nejasnosti i konfuzije«. Kada su primorani da čitaju i tumače tuđe kodove, programeri se često susreću sa osećajem koji slikovito opisuju kao »lavirint isprepletanih hodnika, ponor bez dna« (Ullman 2003, 226).

U drugom odlomku imamo viđenje DMH-a, takođe hakera iz San Franciska koji je, za razliku od Espe-a, samozvani Perl alhemičar. Autor Perl-a, lingvista i programer po imenu Leri Vol (Larry Wall), želeo je da njegov kôd bude oличenje fleksibilnih i često nelogičnih osobina prirodnog jezika. Kao što je DMH naveo, estetske i tehničke karakteristike Perl-a su zatamnjenošć, kompleksnost i fleksibilnost. Takođe vođen kao projekat otvorenog koda, Perl se utkao u lični identitet mnogih svojih pobornika koji sebe nazivaju Perl monasi, naglašavajući time nepokolebljivu posvećenost koju gaje prema nečemu što se smatra jezikom koji može da proizvede poetski (ili veoma nečitljiv) kôd koji se kreativno izlaže na takmičenjima maskiranog koda; ovakva takmičenja se obično održavaju za Perl, C i C++.³

Mada DMH ceni Perl zbog onoga po čemu je najpoznatiji – njegove kriptične prirode i poetične elegancije – ono što ga zaista privlači ipak su razlozi pragmatičke prirode. Njegove »implicitne varijable, otvoren model objekta, sažeti izrazi«, kaže DMH, dozvoljavaju mu da hakuje na »velikoj grudvi blata«, tj. svetu upornih, nezamislivih problema i ograničenja. Za DMH-a, privlačnost Perl-a leži u njegovom obimnom grupnom kapitalu zajedničkih rešenja i arhitekturalnoj fleksibilnosti, koje upoređuje sa Python-om, jezikom tako »analnim« da nije u stanju da proizvede »izvanredna dela čiste magije«. Ovime želi da kaže ono što je među Perl

geek-ovima poznato kao moto Perl-a: »TIMTOWTDI« (engl. There's more than one way to do it, postoji više načina da se to uradi).

Digitalni računari omogućavaju stvaranje i upotrebu *mini-mašina* (tj. softvera) koje pišu programeri koristeći veliki broj kompjuterskih jezika. Umesto pravljenja komada hardvera za svaku vrstu željene funkcije (na primer, kalkulatora, snimača muzike, tekst-procesora), postoji kompjuter kao mašina opšte namene koja, kada je pokreću softverski programi, ima potencijal da se ponaša kao svi ti funkcionalni objekti. Espe je prikazao ekspanzivnu tehničku mogućnost softvera kada je definisao svoje kodiranje kao »sposobnost da prizovem te džinovske strukture, da upravljam njima kako mi volja, da učinim da budu sadržane i sadrže jedna drugu«. Ovo je računarstvo u svojoj dimenziji nesputane slobode.

Dok na jednom nivou, hakeri vešto iskorišćavaju ekspanzivne tehničke mogućnosti kompjutera, istovremeno su u velikoj meri i ograničeni delovanjem snažnog polja sile ograničenja – velike grudve blata koju DMH spominje u svom izlaganju o Perl-u. Ograničenja su konstantna i potpuno različita u svom bezbroju; to su hardverske specifikacije i kvarovi, sintaksa kompjuterskog jezika, menadžeri koji »nemaju pojma«, nasleđeno »đubre« ili nejasan kôd, spam, nekompatibilni formati fajlova, »glupi« patentni zakoni, loše informisani korisnici, tehničke specifikacije i rokovi koje nameću menadžeri. Problemi su okosnica softvera, i to u tolikoj meri da su neki čak opisivali glicheve (engl. *glitch*) kao »manifestaciju izvorne softverske estetike« (Goriunova and Shulgin 2008, 111).

Programiranje, dakle, podrazumeva jednu ekspanzivnu formu istraživanja i stvaralaštva koja se razvija u labyrinnt zapljanih prepreka i problema. Džulijan Dibel (Julian Dibbell 2006, 104; vidi i Ensmenger 2010, 3) veoma poetično prikazuje prirodu računarstva kao »beskrajno ponavljanju dosluh slobode i determinizma – preplitanje utvrđenih pravila i slobodne igre, izvršivog koda i ulaznih promenljivih«. Upravo zbog tih ograničenja i kompleksnosti kodiranja, kako bi se stvarala efikasna rešenja, kao što primećuje Majkl Fišer

(Michael Fisher 1999, 261), postoji »neprestana potreba za translacijom, interfejsingom, deljenjem i apdejtovanjem«.

Deo ovog praktičnog svojstva, same prirode hakovanja – okretanja sistema protiv sebe samog – jeste proces upotrebe postojećeg koda, komentara i tehnologije, za postizanje nečeg više nego što su to originalni autori zamislili. Ovo je paradoks ograničenja. Pošto je tako mnogo tehničkih objekata istovremeno sputano određenim granicama, ali ipak ispoljavaju potencijalna prekoračenja (Star and Griesmer 1998), oni, tokom svog postojanja, mogu biti iskorisćeni i preusmereni ka stvaranju novih puteva funkcionalnosti kroz čin hakovanja. Hakeri su, dakle, ne samo usaglašeni sa funkcionisanjem tehnologije, već, takođe, pokušavaju i da steknu prisno razumevanje mogućnosti i ograničenja tehnologije, da bi bili u položaju da je preusmere ka nekom novom, nepredviđenom nivou. Oni kolektivno, i individualno, doživljavaju zadovoljstvo kroz nadmudrivanje ograničenja. U suštini, iako hakovanje sledi neku vrstu zanatske prakse, unapređivanje zanata se zasniva na uporištu veštine. Hakovanje je ono gde se zanat i veština susreću.

Programiranje i slične tehničke aktivnosti zahtevaju veoma rigorozne logičke veštine, nepokolebljiv senzibilitet za detalje (jedan pogrešan karakter može učiniti program neupotrebljivim) i tako blisko vladanje sistemom, koji skupa omogućavaju, ukoliko je to potrebno, prevazilaženje konvencionalnih ili predviđenih ograničenja sistema. To zahteva, rečima programerke Elen Ulman (Ellen Ullman 2003, 177), »nepokolebljiv formalizam«. S obzirom na sve brži tempo tehnoloških promena, hakeri, ne bi li se izborili sa konkurencijom na tržištu, moraju neprestano da savladačaju nove tehnologije jer stare bivaju postepeno izbačene zbog zastarelosti.

Hakeri su od ove ustaljene forme tehničke aktivnosti izgradili ekspanzivnu pragmatičku praksu instrumentalnog, ali ipak zabavnog eksperimentisanja i stvaralaštva. U ovim aktivnostima su granice između zabave, istraživanja, pedagogije i posla, veoma retko strogo definisane. Hakeri će понекad biti motivisani nekim poslovno orijentisanim ciljem,

kao što je (bio) slučaj sa DMH-om. A nekada će biti motivisani da hakuju iz čistog zadovoljstva, kao što je naglasio Espe. U svakom slučaju, i frustracija i zadovoljstvo čine osnovu hakovanja.

Čitav život kreativnog i ugodnog tehničkog stvaralaštva, koje uglavnom zavisi od kompjutera, zamagljuje i granicu između sopstva i objekata. Kao što je to znamenito formulisala Šeri Turkl (Sherry Turkle 1984), kompjuteri su hakersko »drugo Ja«. Odnos koji hakeri imaju prema kompjuterima i softveru, ipak, retko postoji u stabilnom stanju, u kome se sopstvo bez problema stapa sa tim objektom koji će ih katapultirati u posthumano, postmoderno stanje postojanja. Odnos hakera sa kompjuterom je daleko čudljivija, trnovitija i interesantnija afera u kojoj se sami kompjuteri često nedolično ponašaju i doživljavaju slomove (kao i hakeri понекad kada sagore od tako intenzivnog i zahtevnog zanata). Hakeri nekada prema svojim kompjuterima imaju odnos kao prema neproblematičnom i voljenom »objektu«, dok ih понекad vide kao nezavisne i jogunaste »stvari« – što je diferencijacija koju je postavio i Hajdeger ([1927] 2008) u svom poznatom ispitivanju stvari i objekata.

U Hajdegerovoj kartografiji, objekat svojim korisnicima deluje poznato i van dometa kritičke svesti. Njegov društveni značaj se održava kroz uobičajene šablone upotrebe i cirkulacije. Ali kada neki objekat koristimo na pogrešan način (kašiku umesto noža ili otvarač za konzerve umesto čekića) ili kada se objekat pokvari, njegova »stvarovitost« biva ogoljena, u tom smislu da postaju očigledne njegove materijalne karakteristike. Kao što je primetio Bil Braun (Bill Brown 2001, 4), koji je izučavao razne stvari, »priča o objektima koji se potvrđuju kao stvari je priča o tome kako neka stvar, zapravo, više nego objekat, imenuje konkretan subjekatsko-objekatski odnos«.

Ova suptilna razlika između objekta i stvari je od presudnog značaja za istinsko razumevanje značaja odnosa hakera prema kompjuteru. Hakerske tehničke prakse nikada ne ispoljavaju jedinstvenu vrstu subjekatsko-objekatskog odnosa, već se ona menja u zavisnosti od konteksta i aktiv-

nosti. Ponekad hakeri *rade sa* kompjuterima, dok u nekim drugim slučajevima *rade na* kompjuterima. Znatan deo hakerske tehničke prakse se može opisati kao pokušaj da se obuzda »stvarovitost« kompjutera, koja izbija kroz konstantne probleme i ograničenja, te da se transformiše u pokoran, miran objekat koji tada postaje idealni medijum i tehničke proizvodnje i kreativnog izraza. Ponekad je njihov rad obeležen iscrpljujućim naporima, dok je to u nekim drugim trenucima, daleko ugodniji tok bez ikakvih prepeka. »Rat Python-a i Perl-a«, prikazan iznad, artikuliše metapragmatička shvatanja hakerskog rada na osnovu kojih je uopšte i moguće stupiti u to stanje relacione oscilacije.

Hakerska visprenost

Humor se može secirati, poput žabe, ali će tokom tog procesa umreti, a iznutrice su odbojne svakom osim potpuno naučnom umu.

-E. B. Vajt, *Mala riznica američkog humora*
(E.B. White, *A subtreaury of American Humor*)

Kao što prikazuju primeri koje su nam pružili Espe i DMH, hakerska tehnička praksa je ukorenjena u zabavnom, analitičkom i naročito reflektivnom stavu prema formi, koji se menja od poštovanja do nepoštovanja, u zavisnosti od individualnih preferencija, kao i konteksta u kome se određena aktivnost odvija. Hakeri se rutinski upuštaju u živahnu oscilaciju poštovanja i nepoštovanja prema formi, koje često izražavaju u raspravama o tehničkim idiosinkrazijama, vrlinama i slabostima nekog programskog jezika, operativnog sistema ili tekst-editora. Ove nesuglasice su predmet čitavog spektra humoristički formulisanih »svetih ratova«, kao što su Perl protiv Python-a (u koji smo samo zavirili), vi protiv Emacs-a (tekst-editori) ili Berkeley Software Distribution protiv Linux-a (različiti operativni sistemi zasnovani na Unix-u). Bez obzira na ovo, hakeri imaju zajednički ideal o načinu na koji rad i stvaralaštvo treba da se odvijaju: uz izuzetnu veštinu i oštromnost.

Jedan od najznačajnijih medijuma za ispoljavanje oštroumnosti je humor. Kao što kaže poznata teorija Meri Douglas (Mary Douglas 1975, 96), šala spaja »potpuno različite elemente na takav način da se jedan prihvaćeni model dovodi u pitanje pojmom drugog«, i uopšteno se može definisati kao »igra formom«. Pre nego što se detaljnije pozabavim ulogom humora među hakerima, značajno je naglasiti da su hakeri u stanju da se šale sa takvom lakoćom zahvaljujući ustaljenim dispozicijama (Bourdieu 1977) misli, skupa sa tacitnim znanjem (engl. *tacit knowledge*; podrazumevano, implicitno znanje, *prim.prev.*) (Polanyi 1966) stečenim kroz dugotrajnu i rutinsku praksu logički orientisanog rešavanja problema. Hakeri uživaju u hakovanju skoro bilo čega, a pošto njihova usavršena tehnička praksa iziskuje svesnost i reorganizovanje forme, oni su u stanju da sa lakoćom prenose svoje oformljene mentalne dispozicije na druga polja. Prosto rečeno, pošto su hakeri proveli godine, možda i decenije, u nadmudrivanju raznih tehničkih ograničenja, oni su, zbog toga, dobri i u zbijanju šala. Humor zahteva sličan druzak, često ironičan, stav prema jeziku, društvenim normama i stereotipima (Douglas 1975).

Ovladavanje zanatom hakovanja ne može, ipak, u potpunosti objasniti *veštinu hakera*.⁴ Mnogi inženjerski zanati i nauke su vođene sličnim estetsko-rešavalačkim senzibilitetima, nalozima i interesima (Galison 1997; videti i Jones i Galison 1998). Inženjeri i druge zanatlige, kao što su majstori za razne popravke, u cilju rešavanja problema koriste se sličnim veštinama koje su takođe ukorenjene u čačkanju: oni moraju da se upuste u bavljenje ograničenjima, mogućnostima i preprekama raznih materijalnih objekata, te da se igraju sa njima kako bi pronašli neočigledno rešenje (Orr 1996, Sennett 2008).

Hakerska estetika deli gorepomenute dispozicije, ali se razlikuje u tome što hakeri ingenioznost i visprenost, često izražene kroz humor, vide kao mnogo više od sredstava kojima se kontrolišu i usmeravaju tehnološke inovacije.⁵ Među hakerima humor vodi značajan samostalni život. Hakeri cene veštinu i visprenost radi njih samih. Dok akademski

naučnici teže vrednovanju referencijalne visprenosti u meri u kojoj se to tiče njihovog posla, hakeri vrednuju visprenost kao samoproduktivnu, te je stoga smeštaju u skoro svaki kontekst (matematičari su, međutim, poznati po svom bogatom humoru koji prevazilazi granice njihove discipline). Hakeri idealizuju visprenost kao karakteristiku *par exellence* koja ono što sve vreme rade – stvaranje tehnologije i rešavanje problema u ogromnom vrtlogu kompleksnosti i konfuzije – transformiše u aktivnost zajedničkog i posebno senzualnog zadovoljstva.

Pre nego što nastavim svoje teorijsko izlaganje o visprenosti i humoru, dozvolite da predočim nekoliko primera koji su utkani u tehničke tvorevine, i jedan koji je proizašao iz socijalne interakcije. Pošto je najveći deo hakerskog humora prilično tehnički kodiran, teško je prevesti ga na način koji je laičkoj publici koliko-toliko razumljiv, i bojam se da možda čitaocima-nekompjuterašima neće delovati baš toliko duhovito. Naknadno analiziranje humora, takođe, skoro nikada nije duhovito, ali se nadam da će biti bar analitički prosvetljujuće. Odabrala sam četiri primera koji su pristupačniji ne-tehničkoj publici i pružaju bar nagoveštaj one vrste šala koje su uobičajene među hakerima.

Oštromerne dosetke kao dodatak tehničkim tvorevinama pojavljuju se prilično često u hakerskim tehničkim konvencijama imenovanja ili dokumentaciji. Na primer, uz većinu softverskih aplikacija dolazi neka vrsta opisa njihove namene i funkcionalnosti. Džejmi Zavinski (Jamie Zawinski), autor softverske aplikacije nazvane BBDB, predstavlja svoju kreaciju nabacujući nekoliko šala:

BBDB je program baze podataka, nalik na rolodeks, za GNU Emacs. **BBDB** je skraćenica od **Insidious Big Brother Database** (podmukla baza podataka velikog brata), i to nije, ponavljam, nije skrivena aluzija na TV seriju Bak Rodžers (Buck Rogers).

Nudi sledeće mogućnosti:

Integraciju sa čitačima elektronske pošte i vesti, uz malo ili nimalo interakcije od strane korisnika:

lako (ili automatsko) prikazivanje zapisa koji odgovara pošiljaocu aktivne poruke; automatsko kreiranje zapisa na osnovu sadržaja aktivne poruke; [...]

Iako je »Insidious Big Brother Database« očigledan i šaljiv omaž opštem hakerskom nepoverenju u autoritet vlasti, Bak Rodžers aluzija je mnogo nejasnija, te će samo deo hakera biti u stanju da je dešifruje: oni koji su gledali TV seriju. Uz nagoveštaj koji je ponuđen u dokumentaciji, ovi hakeri će momentalno shvatiti ironiju autora (da to jeste aluzija na seriju) i prepoznaće da se BBDB odnosi na malog robota iz serije, Tvikija (Twiki), čiji je omiljeni način komunikacije zvuk koji upečatljivo liči na »BI-DI-BIBIBI-DI«.

Posebno mi je drag sledeći primer sadržan u uputstvu (engl. *manual*, obično skraćeno »man page«) za upotrebu Mutt-a, klijenta za elektronsku poštu popularnog među kompjuteršima. Strane sa uputstvima sadrže prateću dokumentaciju i obično su uključene u skoro sve Unix sisteme. Najčešće prate strogo definisan standard za prenošenje informacija o nekom programu, određivanjem skupa uobičajenih kategorija u okviru kojih programeri pružaju detaljne informacije o softveru kao što su ime, sinopsis, opis, opcije, fajlovi, primeri i autori. Jedna od važnijih jeste kategorija bagova (engl. *bug* – buba), u kojoj autori daju spisak problema i glicheva koji postoje u softveru. (Softver može sadržati dosta bagova i glicheva, a da, pritom, ipak radi. Kategorija bagova služi za upoznavanje sa time kakvi su glichevi u pitanju, i u kojim situacijama se mogu pojaviti.) Mutt-ova prateća dokumentacija iskorišćava činjenicu da reč *mutt* može da znači i »pas mešanac«. Obratite pažnju na kategoriju bagova:

IME

mutt— Mutt program za elektronsku poštu

SINOPSIS

mutt [- nRyzZ] [- e cmd] [- F file] [- m type] [- f file] [. . .]

OPIS

Mutt je mali, ali veoma moćan, tekstualni program za čitanje elektronske pošte na Unix operativnim sistemima, i uključuje terminale u boji, MIME, kao i režim tematskog sortiranja.

OPCIJE

— A alias

Proširena verzija datog alias-a se šalje na stdout.

— a file

Priklučuje fajl poruci koristeći MIME. [...]

BAGOVI

Nema ih. Mešanci imaju buve, a ne bube.

BUVE

Suspend/resume tokom uređivanja fajla eksternim editorom ne radi na SunOS 4.x ako koristite curses lib u /usr/5lib. Međutim, radi sa S-Lang bibliotekom. Promena veličine ekrana tokom upotrebe eksternog pejdžera na nekim sistemima može prouzrokovati da Mutt poludi. [...]

Moj poslednji primer ove dovitljive integracije humora u tehnološki proizvod pojavljuje se u formi poruke upozorenja. Mnogi softverski programi i srodni proizvodi propaćeni su dramatičnim upozorenjima koja se pojavljuju tokom konfiguracije. Njihova namena je da upozore korisnika da njihovo integrisanje u neke softverske sisteme može prouzrokovati nepredviđene, drastične i sasvim neželjene ishode (može, na primer, onesposobiti različite delove vašeg softverskog sistema za koji vam je trebalo pet nedelja da ga determinate da bude »baš kako treba«). Ovo se često dešava kada je neki softver, koji se još uvek nalazi u eksperimentalnoj fazi, pun bagova. Poruka koja sledi je dostupna u grani 2.6 Linux kernel konfiguracije i odnosi se na RAID-6 drajver koji je u to vreme bio u fazi razvoja, tako da je imao dosta bagova:

UPOZORENJE: RAID-6 je trenutno u veoma eksperimentalnoj fazi. Nema apsolutno nikakve garancije da vam, ukoliko ga koristite, neće uništiti podatke, spržiti hard diskove, uvrediti majku, ili vratiti na položaj Džordža Buša.

Ova tri primera pokazuju da hakeri vrednuju delikatnost i ironiju prezentacije. Hakeri diskretno uklapaju suptilne, visprene i često nefunkcionalne šale unutar inače sa svim racionalnih, konvencionalnih izjava o funkciji. Pa ipak, hakeri nikada ne dozvoljavaju da šale potkopavaju funkcionalnost ili pouzdanost koda ili dokumentacije. Hakeri ove tehničke tvorevine razmatraju veoma ozbiljno. Prisustvo humora može samo doprineti vrednosti racionalnog sadržaja, podsećajući korisnika da iza tih strogo sistematizovanih žanrova stoji pronicljiv i kreativan pojedinac.

Drugi primeri hakerskog humora se događaju uživo, i nisu toliko suptilni. Na primer, na konferenciji o sigurnosti 2001. godine, Piter Zatko (Peiter Zatko), poznat kao Mudge, istraživač u oblasti računarske sigurnosti, stručnjak i haker (nekada je učestvovao u radu poznatog hakerskog udruženja Lopht Heavy Industries), pojavio se na panel-diskusiji na kojoj je govorio o PDA-evima (engl. personal digital assistant) u bademantilu. Ovim odvažnim modnim izrazom se izdvojio od svojih ne-hakerskih kolega, takođe istraživača u oblasti sigurnosti, ali naučnika. On je dao prioritet svom hakerskom identitetu nad naučnim. Mudge-ova odeća je, međutim, ukazivala na problematično narušavanje granice između javnog i privatnog, u kontekstu njegovog govora koji se bavio promenom modela upotrebe PDA-eva. »PDA-evi su dizajnirani za ličnu upotrebu, ali se sada više koriste u poslovne svrhe«, rekao je Zatko. »Dolazi do prelaženja sigurnosne granice.«⁶ Zatkov bademantil je oslikavao njegov argument da je promena upotrebe dovela do narušavanja sigurnosnih granica: PDA-evi ne bi trebalo da se koriste za osetljive, privatne informacije.

Iako je humor svuda oko nas, primeri poput ovih koje sam opisala veoma su korisni za antropologe zbog svojih kulturnih specifičnosti. A pošto ova zabavna praksa obično dovodi do smeha – stanja telesnog afekta koje obuzima publiku – humor ima potencijal da iznedri forme kolektivne svesti i zajedničke socijalnosti. S obzirom na te dve karakteristike, možemo definisati humor, u najopštijim okvirima, kao igru formom čija socijalna snaga počiva u njenom svoj-

stvu isticanja izvođača, ali koja ponekad može da prikaže i pripadnost zajedničkoj društvenoj grupi.

Osim toga, značenje humora je, inače, dosta specifično u kulturi. Njegova moć da obuzme i uvuče ljude može dovesti do međusobno sasvim suprotnih društvenih efekata. U pojedinim slučajevima i tipovima grupa, zbijanje šala može da dovede do uspostavljanja i održavanja hijerarhija, kao i socijalnih granica, ocrtavajući, na primer, društvene uloge (Gusterson 1998; Mulkay 1988; Radcliffe-Brown 1952). U drugim kulturnim i istorijskim kontekstima humor testira granice koncepata na način koji može biti prolazan i površan (Douglas 1975), ili politički subverzivan (Bakhtin 1984; Critchley 2002). Drugim rečima, pošto su efekat, svrha, pa čak i forma humora, duboko uslovljeni kontekstom, oblikovani kulturom i istorijskim utemeljenjem, on predstavlja veoma korisno oruđe za analizu širih formi kulturnog značenja.

Među hakerima humor je esencijalna i štura instanciјacija obožavanja visprenosti. To je naročito efektan način za ispoljavanje hakerske privrženosti domišljatosti, upravo zbog toga što, za razliku od objekata tehničke proizvodnje hakera, zbijanje šala nema strogo funkcionalnu upotrebnu vrednost, te ukazuje na inherentnu privlačnost kreativnosti i visprenosti radi sebe samih. Zbijanje šala je autoreferenciјalna praksa koja određuje onoga koji je izvodi kao inteligen-tnu osobu a visprenost kao nešto od autonomne vrednosti.

Valja ponoviti da hakeri koriste svoje pragmatičke sposobnosti manipulisanja formom pri učestvovanju u ovoj vrsti zbijanja šala. Ta dva elementa – biti dobar u hakovanju i ceniti visprenost radi sebe same – egzistiraju u uskoj i produktivnoj simbiozi, u međusobno osnažujućem odnosu koji proizvodi obilje humora među hakerima. Između hakovanja i humora postoji veoma bliska srodnost.

Utoliko što je humor vezan za trenutak svog iskazivanja, on oko sebe isijava auru spontane originalnosti (Benjamin [1936] 2005) koja među hakerima potvrđuje sopstvo kao distinkтивnu i autonomnu individuu. Humor je jedan on najčistijih izraza hakerskog »idealnog sopstva«.

Zbijajući šale, hakeri eksternalizuju ono što doživljavaju kao svoju inteligenciju i dobijaju priznanje od tehnički talentovanih kolega.

Poput tehnološkog stvaralaštva hakera, humor takođe implicitno potvrđuje i relaciono sopstvo koje je sa drugima povezano zajedničkim domenom prakse, kao i zajedničkim kapitalom implicitnog kulturnog i eksplisitnog tehničkog znanja. Setimo se da se mnoge šale, kao, na primer, tehnička uskršnja jaja, doživljavaju kao prijatni pokloni. Ne samo da razbijaju monotoniju i napor sedenja za kompjuterom, često satima i satima, dok se kodovi štancuju i problemi rešavaju, već istovremeno podsećaju hakere na njihova zajednička iskustva. »Moglo bi se reći da nas prosto pričanje šale«, piše filozof Sajmon Kričli (Simon Critchley 2002, 18), »podseća na ono što delimo kroz svoju svakodnevnu praksu. [...] Dakle, humor razotkriva dubinu onoga što delimo.« Iako humor stvara suptilne distinkcije, istovremeno i poravnava teren, jer upravo u trenucima smeha hakeri implicitno uvažavaju i slave taj zajednički svet smisla u okviru koga rade. Ipak, kao i mnogi drugi primeri zbijanja šala, dobar deo hakerskog humora je tako izrazito kulturno kodiran (što ovde znači tehnički obojen) da su jedini ljudi koji mogu da rutinski razumeju, a samim tim i cene, njegovu duhovitost, drugi hakeri. Pojedinac se mora osloniti na priznanje i sud onih koji umeju da cene ovakvo ispoljavanje duhovitosti, jer sa njima deli bar deo svojih implicitnih vrednosti, eksplisitnog tehničkog znanja, kao i standarda kreativne evaluacije.

Utoliko što svi uživaju u smehu, humor ima dejstvo javnog poklona, čije davanje poziva i druge da slede taj primer. I zaista, kada jedan haker počne da se šali i mnogi drugi će ubrzo uskočiti. To, takođe, razbija monotoniju i olakšava napor hakovanja, tako da se može shvatiti i kao mehanizam kojim hakeri održavaju svoju ljudskost (i mentalno zdravlje) pred nemilosrdnom racionalnošću mašine sa kojom su u svakodnevnoj interakciji. Kada je humor utkan u kôd ili tehničke proizvode koji pokreću mašinu, to direktno i jasno prenosi inače mehanički jezik u domen ljudske komunikacije.⁷ Kada postane delom sistema ljudske komunikacije,

humor snažno potvrđuje jedan zajednički način bivstvovanja u svetu; drugim rečima, potvrđuje životni svet. Sâmo izražavanje humora se doživljava kao dokaz da, uprkos njihovoj fizičkoj udaljenosti i osećaju nezavisnosti, hakeri naseljavaju jedan zajednički socijalni teren, koji je izgrađen oko celoživotne prisnosti sa tehnologijom i tehničkim razmišljanjem – i koga su počeli da slave.

Humor, među hakerima, funkcioniše kroz višestruka svojstva i nesumnjivo odražava vrednosti koje oni pridaju stvaralačkoj autonomiji, kao i nagonu za ispoljavanjem visprenosti. Veliki deo njihovog humora je ironija – igra formom. Njen cilj je da se do poente šale (najčešće tehničkog objekta) stigne neočekivano. Ovo je, takođe, i idealna priroda odličnog hakovanja, utoliko što bi trebalo da iznenadi druge hakere i izazove strahopoštovanje. Humor je, kao što podseća Daglas (Douglas 1975, 96), »igra formom koja nam pruža priliku da shvatimo da prihvачeni model nije nužan«. Ova definicija nosi neverovatnu sličnost sa pragmatikom hakovanja; hakeri se konstantno igraju formom, pokazujući da najčešće postoji više od samo jednog rešenja za neki tehnički problem. I mada tvrde da se gnušaju »ponovnog otkrivanja točka«, oni to u praksi neprestano rade, sledeći svoje kreativne instinkte i vizije.

Svojom sposobnošću da istovremeno istakne i inkluzivnost i ekskluzivnost, kao i da stvara i poništava hijerarhije, humor oblikuje konvencije socijalnosti, ideale kreativnosti, kao i stavove hakera, jednih prema drugima, kao i prema autsajderima. Hajde da se sada detaljnije pozabavimo tenzijom između individualnosti i kolektivizma, ka kojoj nas humor tako prijatno usmerava.

Kolektivni populizam i individualni elitizam

Ako hakerska pragmatika oscilira između poštovanja i nepoštovanja forme, hakerska socijalnost se smenjuje između kolektivnog populizma i individualnog elitizma. Mahom se vodeći S/SOK filozofijom, hakeri se zalažu za uzajamnu pomoć i profesionalni reciprocitet, kao ključne karakteristike

hakerske tehničke saradnje. Veliki broj sati provode pomažući jedni drugima. Međutim, postoje i oni elitističkog stava koji prevashodno vrednuju nezavisnost, individualan uspeh i meritokratiju.⁸ Dok populističko stanovište jednako vrednuje svakoga ko doprinosi određenom poduhvatu, elitističko vrednosti pripisuje po zasluzi, dodeljujući priznanja na osnovu očiglednog dostignuća, tehničke umešnosti i individualnog talenta – faktora koji se detaljno procenjuju od strane drugih hakera. Hakeri će provesti sate i sate pomažući jedni drugima, blisko saradujući u rešavanju nekog problema. Ipak, neretko među sobom praktikuju i žestoko tehničko nadmetanje i razmetanje, što za posledicu ima stvaranje hijerarhije jasnih razlika unutar ovog elitnog bratstva »čarobnjaka«. Ulmanova (1997, 101) sumira ovu tenziju u dve reči: »Poniznost i arogancija su podjednako neizostavne.« Linija između elitizma i populizma nije samo intelektualni koncept koji sam ja postavila kao antropolog, već je takođe živa, relevantna, opipljiva realnost koja je konstantna tema hakerskih debata i analiza.

Ovaj dualitet je stalno mesto u njihovom radu i predmet je otvorene diskusije, iz etičkog i pragmatičkog aspekta. S jedne strane, hakeri pričaju o važnosti uzajamnog učenja i vide širenje znanja kao kolektivni poduhvat – što nije samo teorija, već je mnogo puta dokazano i u praksi, putem istinski velikodušnih činova deljenja pozamašne količine informacija. U bilo kom trenutku mogla bih da se ulogujem na neki od IRC developerskih kanala i tamo će biti programera koji postavljaju pitanja, dobijaju odgovore i zahvaljuju se, kao što ovaj primer pokazuje:

<zugschluss> zna li neko kako se konfiguriše zvuk u KDE4? [KDE je desktop okruženje]

<pusling> Zugschluss: u podešavanjima sistema

<zugschluss> pusling: applications => settings?

<kibi> ali koliko vidim, ono što već imaš u svn pomoći mi je da bildujem različite stvarčice pomoći libqt4-dev i srodnih biblioteka.

<pusling> Zugschluss: computer > s-systemsettingns

<pusling> KiBi: Mislim da qt4 sada čeka u new.

<zugschlus> pusling: taj deo ima samo home, network, root i trash.

<kibi> pusling: a, ok :(

<pusling> Zugschlus: je l' ti je instaliran paket systemsettings?

<pusling> KiBi: ako već imaš posebne kontakte sa ftp timom, slobodno ih i iskoristi.

<kibi> pusling: da, video sam.

* kibi može da proba

<kibi> Ganneff: mhy: ^^^ ako želite da pomognete ekipi oko kfreebsd- * da bilduju više paketa, prebacivanje qt4- x11 na brzi kolosek bi bilo sjajno. Hvala na uzimanju u obzir. :)

<zugschlus> pusling: ne, to je nedostajalo. hvala

<pusling> Zugschlus: verovatno bi bilo dobro da proveriš da li imaš instaliran kde- minimal.

Ideja vodilja ove prakse je da projekat slobodnog softvera predstavlja poduhvat koji daleko prevazilazi napore bilo kog pojedinca, što znači da se svačiji doprinos veoma ceni, bilo da se radi o prijavi baga ili predlogu za veliku, suštinsku inovaciju.

S druge strane, hakeri često pokazuju sklonost ka samostalnosti i nezavisnosti, što se ponekad može primetiti u njihovom neprijatnom i elitističkom tonu. Najčešći vid ispoljavanja ovog stava je kratki zajedljivi komentar »Pročitaj jebeno uputstvo« (RTFM – eng. *Read the Fucking Manual*). Treba istaći da su uvrede ili RTFM odgovori reda pojava od predusretljivog deljenja velike količine informacija. Daću vam dva primera RTFM odgovora u praksi. U prvom primeru »Error« upadne na novi kanal, nakon što je postavio pitanje na #perl kanalu gde je odmah dobio RTFM odgovor, a zatim su svi nastavili da diskutuju o bendu Metalika. Na ovom kanalu mu nisu dali RTFM odgovor, već su mu predložili da ode na kanal #metallica, što je u ovom slučaju bila šala [IRC kanali su označeni #ime-kanala].

<813- error> pitam pitanje u #perl i odgovore mi
RTFM i vrate se razgovoru o metallici [. . .]
<813- error> d Match digit character <to su brojke, ili?
* C4 ne zna ništa o perlu
<modem> ni ja :/
<modem> pitaj u #metallica

Drugi primer ne sadrži humor, već samo prekorni RTFM odgovor:

<karsten> Ace2016: alsamixer / aumix su interaktivni ncurses programi
<ace2016> dakle?
<karsten> Ace2016: dakle možeš njima da upravljaš i pomoću stdin.
<ace2016> je l' ne mogu da prihvatom komandu kao što je aumix- volume decrease
10% ili tako nešto?
<karsten> Ace2016: RTFM
<karsten> Ace2016: Što znači da ne znam. Proveri sam.

Ova dva suprotna vrednosna pola odražavaju svepri-sutne karakteristike hakerske društvene i tehničke produkcije uočljive u svakodnevnom životu. Dovoljno je pratiti tehničke diskusije hakera da bi se shvatilo da su mnogi njihovi razgovori, bilo virtualni ili uživo, u stvari samo zaplanjujuće dugački nizovi pitanja i odgovora. Da bi se uspešno izborili sa kompleksnošću tehnološkog pejzaža, hakeri se konstantno okreću drugim hakerima (pored priručnika, knjiga, mejling listi, dokumentacije i pretraživača) radi dobijanja uvek novih informacija, uputstava ili druge vrste pomoći. Za razliku od naučnika – koji često svoja saznanja i podatke dogmatski dosledno čuvaju za sebe dok ih ne objave, ili ih dele samo sa odabranim krugom ravnopravnih ljudi od poverenja – hakeri bezrezervno dele svoja saznanja, podatke kojima raspolažu i rešenja za probleme. Danas više nego ikad, a naročito u kontekstu projekata slobodnog soft-

vera, hakeri vide ovu produktivnu razmenu informacija kao osnovni životni kredo koji pokreće filozofiju slobodnog softvera, kao i metodologiju saradnje i otvorenosti. Hakeri čvrsto veruju da ovaj vid produkcije stvara bolje hakere i bolju tehnologiju.

Pored ovih »pitanje-odgovor« sesija, developeri detaljno analiziraju etiku svog rada. Na primer, u jednoj diskusiji u mejling listi Debian-ovih mentora, jedan haker početnik postavio je pitanje: »Kako si od osrednjeg hakera postao hakerski guru? Ili je odgovor da, ako to moram da pitam, nikad neću postati haker!?!?« Developer, poznat po svojoj skromnosti i važnom doprinosu projektu Debian, dao je podugačak odgovor – čiji će deo citirati u tekstu ispod. Naglašavajući važnost deljenja, učenja zarad drugih, pa čak i kodiranja zarad drugih, on podržava populistički stav, koji se često može sresti kod mnogih developera Debian zajednice:

Još jedna inspiracija za mene bilo je pomaganje ljudima. Iako se to dešavalо ređe nego što sam se nadao, s vremenа na vremе ipak napravim neki program samo zato što vidim da je drugim ljudima potreban. Takav čin ti pruža veoma široko iskustvo. Stvari poput pisanja programa za nepoznatu platformu (Microsoft), na nepoznatom jeziku (španskom), kada si upućen na blisku saradnju sa ljudima koji će ga koristiti, ne mogu a da ti ne promene perspektivu. Najdragocenija iskustva u ovoj oblasti stekao sam kada sam stupio u direktni kontakt sa budućim korisnicima programa, umesto da samo primetim rupu i pokušam da je popunim kao što si ti uradio.⁹

Na ovaj način on pridaje važnost pedagogiji i kolektivnoj međuzavisnosti u okviru koje je učenje od drugih, kao i kodiranje za druge, ključna komponenta kako tehničkog napretka tako i ličnog razvoja.

Međutim, tokom ove diskusije, drugi hakeri istakli su važnost nezavisnosti, ukazujući osobi koja je postavila pitanje da mora da prati svoja sopstvena interesovanja koja su neophodna za građenje tehničke samostalnosti. Na primer, jedan haker ponudio je sledeći savet:

Mislim da si napravio dve greške. [...] Prva je što kod drugih ljudi tražiš probleme koji treba da se reše. Nikad nećeš pronaći inspiraciju u rešavanju problema koji se tebe ne tiču. Pošto te nigde nije »zasvrbelo«, nećeš dobiti satisfakciju ni od »češanja«. Ja lično sam uzeo uputstvo za programiranje mog prvog kompjutera i počeo da čitam; nisam ni završio sa čitanjem, a već sam imao dvadesetak ideja za programe koje bih mogao da napišem. Na tim programima, zajedno sa »spin-off« programima (programima proisteklim iz pravopomenutih), radio sam narednih par godina i uživao u tome. Zatim, kada negde pronađeš varnicu koja će te pokrenuti, nemoj da proveravaš da li je neko već rešio taj problem. Reši ga sam. U matematičkim tekstovima rešenja nisu napisana pored problema; uče nas tako što nas navode da sami dođemo do tačnog odgovora.¹⁰

Označavanjem samog pitanja kao pogrešnog (jer početnik kod drugih ljudi traži probleme koji treba da se reše), ovaj developer promoviše vrednost samostalnosti. To pitanje je narušilo ono što se smatra dominantnom (ali ne i neospornom) normom samoodrživosti među hakerima – normom koja odražava fenomenologiju izolovanosti i individualizma koja prati veliki deo njihovog rada, a koja je kod mnogih hakera začeta već u detinjstvu.

Jedan developer je, odgovarajući na moje pitanje o značaju slobodnog softvera, izrazio svoj stav o tehničkom samoodređenju i nezavisnosti na sledeći način: »Kada bih bio odsečen od sveta, teorijski gledano mogao bih da održavam svoj domen putem softvera. Ne bih zavisio ni od koga; sve bih mogao sam da uradim. Ako bi moje kompjutersko okruženje odstupalo od svih ostalih na svetu, i dalje bih mogao da nastavim sa radom.« Ova posvećenost potpuno autonomnom, suverenom sopstvu koje odbacuje bilo kakve znake zavisnosti od drugih veoma je česta karakterna crta među programerima. Obzirom na ovaj vid rada, ne iznenadjuje činjenica da hakeri stavljuju jak akcenat na autonomiju i samoodrživost – osobine koje su većini hakera vrlo bliske, imajući u vidu da provode duge vremenske periode intenzivno radeći u potpunoj izolovanosti.

Ipak, ova tvrdnja o nezavisnosti zasnovana je na hipotetičkom scenariju »izolovanosti od sveta« – zamisao koju čak i ovaj developer definiše kao malo verovatnu.¹¹ U većini praktičnih situacija, hakeri su konstantno umreženi, odnosno povezani raznim tehničkim strukturama komunikacije. Oni rade zajedno, ili u potpunoj izolaciji, kako za lične, tako i za zajedničke javne projekte. Softverski teoretičar Metju Fuler (Matthew Fuller 2008, 5) opisuje kako sloboda kodiranja biva progutana mnoštvom uslova koji uvek leže izvan koda u užem smislu reči: »Računanjem se uspostavlja jedan zabavan svet, u skladu sa matematičkim aksiomima, ali u isto vreme, kada se prenese u softver, taj svet se mora u velikoj meri [...] uskladiti sa onim što leži izvan koda.«

Uopšteno govoreći, potreba da se radi samostalno i sa drugima doživljava se bez kontradikcije, jer su ove dve potrebe komplementarne i većina hakera ih bezuslovno prihvata kao takve. Da navedemo još jedan primer iz diskusije na mejling listi na temu šta je potrebno da se osrednji haker transformiše u sjajnog, kada je developer ukazao na ovaj dualitet opisujući kako hakovanje »šeta« između dva produktivna ekstrema – kolaborativnog i individualnog – koji se ne isključuju međusobno:

Kreiranje Linux distribucije je grupna aktivnost, ali stvaranje umetnosti je u svojoj osnovi individualno, intimno iskustvo. Isključiš svoju internet konekciju; sediš u mračnoj sobi; vidiš samo odsjaj monitora, osećaš toplinu i čuješ šum svog kompjutera. Ideje će same navirati. Ponekad kap po kap, ponekad čitava bujica.¹²

Međutim, može doći do sudara ova dva stanovišta. Ta mogućnost je jasno izražena kroz formu stilizovanog razmetanja koje ističe kontrast između nečije inteligencije i gluposti »običnih korisnika« softvera. Dok korisnici slobodnog softvera često dobijaju pohvale kao ključni učesnici u širem projektu tehničkog razvoja jer postavljaju korisna pitanja i prijavljuju »bagove« (a takođe se smatraju i potencijalnim budućim hakerima), drugi ih neretko posmatraju sa visine

kao, tehnički gledano, građane druge klase¹³. Ovakvo etiketiranje najčešće se obavlja na jedini mogući način kojim se opušteno može diskutovati o društveno nekorektnim temama – kroz šalu. Na IRC kanalima developera, hakeri na šaljiv način ismejavaju korisnike - žaleći se na glupa pitanja i nedoumice, hakeri naglašavaju inferiornost korisnika, prikazujući ih kao manje vredne učesnike zajednice zbog nedovoljne tehničke stručnosti; ili ponekad iznose svoje primedbe na drugom mestu, npr. dodajući duhovite imejl potpise koji izvrću ruglu širi univerzum (bes)korisnika (engl. igratice (l)users).¹⁴ Ovaj snishodljiv stav je vešto i duhovito prikazan u sledećem citatu, uzetom iz imejl potpisa jednog developera, koji je u stvari originalan citat Ričarda Kuka (Richard Cook): »Programiranje danas je trka između softverskih inženjera koji nastoje da naprave što veće i bolje programe otporne na idiotizam, i univerzuma koji nastoji da proizvodi što veće i bolje idiote. Za sada univerzum vodi.«

Međutim, korisnici nikako nisu jedini tip ljudi koji su predmet šaljivih, a često i zajedljivih aluzija na njihovu tehničku nestručnost. Ako se pitanje pogrešno formuliše, ako je nezanimljivo, ili ako se odgovor lako može naći na drugom mestu, gotovo svako, bio samo korisnik ili »stručan« developer, može naići na stilizovan i polušaljiv RTFM odgovor. Navešću citat uzet sa hakerskog sajta, koji predstavlja oštru kritiku začinjenu vedrim tonom:

[RTFM] je veliki hromatski zmaj sa krvavim izbećenim očima i očnjacima veličine vesla. RTFM sam ja, koji urličem na tebe dok bljujem vatrene lopte, ne bi li podigao svoju beskorisnu zadnjicu, odmarširao do lokalne knjižare ili bar otvorio repozitorijum uputstava (engl. MAN page, skraćeno od manual page) i skinuo mi se s grbače jer se istinski trudim da radim svoj prokleti posao. Jbt.¹⁵

Ako ste prethodno saznali da ne postoji uputstvo (»NO MANUAL«), možete odmah da odbranite svoju čast (tj. inteligenciju) ističući tu činjenicu, ali i zadobijete veliko poštovanje ako preuzmete na sebe pisanje prateće dokumentacije.

U suprotnom, moraćete da progutate prekor, guglate potrebne informacije i nadate se da ćete sledeći put dobiti bolji odgovor (ili jednostavno nađete drugi IRC kanal i pitate na drugom mestu).

Traženje pomoći je ograničeno komplikovanim skupom normi i konvencija. One zavise od socijalnog konteksta postavljenog pitanja, kao i od osobe koja ga postavlja. Na primer, kada korisnik stekne izvesno poverenje i poštovanje, on će moći da se provuče sa neprovokativnim i nezanimljivim pitanjima. Developeri koji još uvek nisu zadobili poverenje drugih često će istog trenutka dobiti pomoć ukoliko njihovo pitanje predstavlja izazov, dok će postavljanje školskih pitanja momentalno iznervirati mnoge, naročito među neznancima ili članovima koji nisu tehnički potkovani, pa moraju da manevrišu taktično, uz dodatan oprez.

RTFM je komičan, ali i nemilosrdan vid društvene discipline. On navodi druge hakere da sami uče i kodiraju i nagašava činjenicu da je veliki trud uložen u sastavljanje dokumentacije – svima dostupne baze informacija koja donosi korist celoj zajednici – ali tako da i dalje iziskuje samostalno učenje. Mnogi korisnici i developeri se žale na oskudicu adekvatne dokumentacije za slobodni softver, kritikujući tendenciju nekih developera da postoje samo u tehničkim silosima, »sebično« kodirajući za sebe, a ne osvrćući se na potrebe drugih korisnika i developera, za koje treba pisati tehnički dosadnu, ali neophodnu dokumentaciju. Mnogi developeri takođe skreću pažnju na činjenicu da nedostatak detaljne dokumentacije može da predstavlja prepreku saradnji na tehničkim pitanjima. Stoga, kada neko zatraži informaciju koja u stvari postoji u dokumentaciji, ta osoba će često dobiti oštar RTFM odgovor, čiji podtekst glasi »idi i pročitaj, naročito pošto su drugi već uložili svoj trud u sastavljanje dokumentacije da bi ti to omogućili.« Pružanje suvišne pomoći poništava preduslove koji su neophodni za samostalni razvoj.

Korišćenje RTFM odgovora takođe je sporna tema. Tokom izbora za vođu Debian projekta 2005. godine, problem dokumentacije izazvao je burne reakcije tokom diskusije.

sije na mejling listi. Tema RTFM odgovora direktno je otvorena. Jedan developer tvrdio je da je RTFM zajedljiv i neproduktivan odgovor novajlijama, koji mogu ostati zatečeni i potpuno zbumjeni tehnički i proceduralno kompleksnim Debian sistemom. On je izrazio uverenje da developeri treba da se uzdrže od davanja RTFM odgovora da bi se početnici osetili dobrodošlima i da umesto toga svoje napore treba da usmere ka uspostavljanju veće transparentnosti i dostupnosti. Dok je vodio raspravu sa kandidatom za vođu projekta Debian koji je prethodno godinama učestvovao na projektu, ovaj developer je potvrdio svoju odanost korporativnom populizmu kada je izjavio:

Ti znaš mnogo o projektu (ključujući i njegovu unutrašnju strukturu) tako da je tebi sve jasno i očigledno. Postoje ljudi među nama koji nisu učestvovali na projektu od prve verzije Debian sistema a koji bi voleli da znaju više o onome što se odigrava iza kulisa. Međutim, ovim ljudima se često daje RTFM odgovor ili im se saopšti da provedu izvesno vreme baveći se kodom ili se jednostavno ne shvataju ozbiljno.¹⁶

Kao odgovor na ovo izlaganje, kandidat za vođu projekta Debian u načelu je branio upotrebu RTFM odgovora, kratko i jasno ističući vrednost samoodređenja:

Kada je kôd javno dostupan, RTFM je pravi odgovor. Neko bi čak dodao i »detaljno dokumentuj sve kada završiš«. Kada su podaci takođe dostupni, to je najbolje. Neki podaci se ne mogu objaviti zbog zakonskih ili drugih ograničenja (jer su u redu za nove pakete ili su u arhivi sigurnosnih podataka). Ako ti se čini da neki delovi nedostaju i da treba bolje da budu dokumentovani, napomeni taj problem i potrudi se da bude bolje dokumentovan, možda i tako što ćeš lično to uraditi. Ja znam mnogo o projektu jer sam učestvovao u mnogim njegovim delovima. Ima i drugih developera koji su takođe imali velikog udela na projektu. Ali, ima i onih koji samo kukaju što nisu uključeni u projekat, a da ni ne pokušavaju da ga razumeju.

*uzdah*¹⁷

Drugim rečima, ako je tražena informacija javno dostupna, developer je dužan da je potraži, a ako nije zadovoljan trenutnim stanjem dostupnosti te informacije, sledeći logičan korak je da to sam uradi. Ako to učini, pokazaće sposobnost samoodređenja i samostalnog razvoja, što je ulazna karta za dobijanje poštovanja od strane već ostvarenih kolega, koji su na sličan način sebi utirali put.

Pored erupcije elitizma koja se javlja tokom diskusija na mejling listama o organizaciji projekta, jedan vid stilizovanog hvalisanja, podsmevanja, snishodljivosti i elitističkog prezira često se praktikuje i kroz kod. Navešću dva primera. Primetićete da se u oba slučaja ponovo koristi humor, da bi bar u određenoj meri ublažio oštri ton ovih poruka.

Prvi je napisan u stilu »ne mogu da verujem koliko je idiotski ovaj problem koji treba da rešim«, kojim se omalovažava bag u Emacs čitaču imejlova. Pre nego što se osvrnem na značaj ovog koda, prepustiću njegovom koderu, Karlu Fogelu, da objasni kontekst problema i tehničku prirodu njegovog rešenja:

U suštini, čitač mejla je insistirao na menjanju boje mog prozora za pisanje mejla, iako sam na svaki dokumentovani način koji mi je bio dostupan pokušao da mu »kažem« da to ne radi. Na kraju sam napisao kôd da bih prišao čitaču mejla »iza leđa«, i prevario ga da je već obavio kolorizaciju, iako zapravo nije.¹⁸

Komentari počinju izrazom neverice; obratite pažnju na ime variable, koju sam označila boldovanim slovima u kurzivu:

```
;; Ne mogu da verujem šta sve treba da uradim da  
;; isključim zaključavanje fontova u  
;; baferima mejlova i poruka. Pokretanje »(font-lock-  
;; mode-1)« iz svakog  
;; potencijalno relevantnog gnus- *, mail- *, and me-  
;; ssage- * hooka i dalje ostavlja  
;; moje bafere odgovora sa zaključanim fontom.  
Grrrrrr.
```

```
;;
;; Tako da donji kôd zavara fools font-lock-mode da
;; misli da je bafer
;; već fontifikovan (tako da neće preduzeti ništa— vidi
;; font-lock.el:font-lock-mode za više detalja), a zatim
;; se postara da
;; je poslednja stvar koja će se pokrenuti kada kliknem
;; na reply to a message gašenje
;; font-lock-mode-a u tom baferu, iz post-command-
;; hook-a.
```

Zatim se

```
;; ta funkcija uklanja iz post-command-hook-a tako da
;; se neće pokretati
;; sa svakom komandom.
```

```
(defun kf-kompenzuj-za-jebenu-neverovatnu-
emacs-ovu-disfunkciju ()
```

```
(font-lock-mode -1)
```

```
(remove-hook
```

```
'post-command-hook
```

```
'kf-kompenzuj-za-jebenu-neverovatnu-emacs-ovu-
disfunkciju))
```

```
(add-hook 'font-lock-mode-hook 'kf-font-lock-mode-
hook)
```

```
(defun kf-font-lock-mode-hook ()
```

```
(if (or (eq major-mode 'message-mode)
```

```
(eq major-mode 'mail-mode))
```

```
(progn
```

```
(make-local-variable 'font-lock-fontified)
```

```
(setq font-lock-fontified t)
```

```
(add-hook 'post-command-hook
```

```
'kf-kompenzuj-za-jebenu-neverovatnu-
emacs-ovu-disfunkciju)
```

```
)))
```

Otvorivši diskusiju komentarom »Ne mogu da verujem šta treba da radim« i završivši je sa »Grrrrr«, on ukazuje na činjenicu da je ovaj trivijalni problem toliko idiotski banalan da jednostavno nije ni smeо da se pojavi. Rešavanje istog je traćenje njegovih superiornih mentalnih resursa. Da ne bi bilo nikakvih nedoumica šta je autor zaista mislio o kodu, on jasno naglašava svoju poentu ljutito nazivajući varijablu očiglednom i namernom uvredom: »rešenje-za-jebeno-neverovatan-emacs-propust« (engl. »compensate- for- fucking-unbelievable- emacs- lossage«).

Tokom svojih ranih istraživanja, bila sam šokirana neskladom između »kodeksa ponašanja« stvarnih osoba u stvarnom životu i »kodeksa softverskog ponašanja«. Nijedan deo ličnosti ovog kodera, kojeg sam vrlo dobro upoznala tokom prethodnih pet godina, nije ukazivao na tako nadmene izjave. Odsustvo takvih signala zapravo ne treba da iznenađuje jer su takve izjave retko posledica urođene psihologije. Naprotiv, u pitanju su konvencionalne izjave kojima hakeri objavljuju i jasno definišu svoj jedinstveni doprinos kolektivnom poduhvatu. One takođe predstavljaju kulturno prihvaćene mehanizme za osudu.

Fogelov kôd je školski primer *face work-a* (rada na sebi, svojoj društvenoj ulozi i reputaciji, *prim-prev.*) (Goffman 1967, 5) – kada se hakeru odobri da napiše svoju ličnu izjavu (»line«), koja predstavlja »šablon verbalnih i neverbalnih činova kojima on izražava svoj stav o dатој situaciji, i na taj način ocenjuje sve učesnike, a naročito sebe.« Prilikom ovakve prezentacije, hakeri mogu da objave i razgraniče svoj jedinstveni doprinos određenom softveru i istovremeno daju svoju tehničku procenu. Neki bi čak rekli da je pomenuto podsmevanje njihova nezvanična verzija akademskog procesa ocenjivanja rada kolega. U ovom konkretnom slučaju, Fogel je kôd koji je pečovao okarakterisao kao produkt krajnjeg nedostatka mašte.

Pošto su ove uvrede kritičke ocene rada, ukoliko se hakeri usude da javno daju takve izjave, moraju ih sastaviti dovoljno vešto i tehnički precizno da bi mogle biti prihvачene kao opravdane kritike. Nakon objave, haker mora biti

spreman da uđe u arenu nemilosrdne borbe. Ako jedan haker ocenjuje neki kod, gotovo je sigurno da će drugi haker odgovoriti u svom nadmenom stilu, često sa dozom humora.

Drugi primer ilustruje ovo nadigravanje u tehničkoj odbojci, odnosno jedan oblik »antifonije« – forma poziva i odgovora koja se često javlja u džez poetici (Gilroy 1993, 78). Iako se čini neobičnim da džez poetika može da se primeni na hakovanje, ovu temu ću proširiti kasnije kada se budem osvrnula na hakersko poimanje kreativnosti. Prvo ćemo bliže proučiti ovaj deo koda koji pokazuje upotrebu razmetljivosti da bi se isprovocirao odgovor (relevantni segment obeležen je velikim slovima):

```
/* Generisanje prostih brojeva
Copyright (C) 1994 Fondacija za slobodni softver
Ovaj program je slobodni softver; može se redistribu-
irati i/ili modifikovati u skladu sa uslovima GNU
Opšte javne licence, kao što je objavila Fondacija
za slobodni softver; ili verzija 2, ili (po vašem iz-
boru) bilo koja kasnija verzija.

Ovaj program se distribuira u nadi da će biti koristan,
ali BEZ IKAKVE GARANCIJE; čak i bez implicitne
garancije MERKATABILNOSTI (prikladnosti robe
za trgovinu) ili PODESNOSTI ZA ODREĐENU
SVRHU. Pogledajte GNU Opštu javnu licencu za
više detalja.
```

Trebalo bi da ste uz ovaj program primili primerak
GNU Opšte javne licence; ako niste, pišite na Free
Software Foundation, Inc., 675 Mass Ave,
Cambridge, MA 02139, USA. */

```
#include <stdlib.h>
#include <string.h>
/* Vrati sledeći prosti broj koji je veći ili jednak N */
int
nextprime (int n)
```

```
{  
    static int *q;  
    static int k = 2;  
    static int l = 2;  
    int p;  
    int *m;  
    int i, j;  
    /* Od vas se ne očekuje da ovo shvatite. */  
    if (!q)  
    {  
        /* Init */  
        q = malloc (sizeof (int) * 2);  
        q[0] = 2;  
        q[1] = 3;  
    }  
}
```

Izведен iz razvojnog projekta Fondacije slobodnog softvera Hurd, koji predstavlja njegovo jezgro (kernel projekt), ovaj kôd je generator prostih brojeva. Programeri su mi rekli da su tehnički detalji prilično zamršeni, pa se ovde ne bih upuštala u objašnjavanje same mehanike koda, što nije ni neophodno za analizu. Važan element je autorov komentar: »/*Ne očekuje se od vas da razumete ovo*/«. On nam otkriva da je nadmenost zapravo otvoren poziv na učestovanje u tehničkom nadmetanju – vickasta provokacija kojom se oni koji pročitaju eksplicitno podstiču da daju tehnički potkovan odgovor koji će demantovati autorova očekivanja.

Namere autora u kodu su prilično jasne, ali evo njegovog retroaktivnog objašnjenja: »U tom trenutku sam ponudio funkciju kao izazov Džimu Blendiju (Jim Blandy). [...] Namera da funkcija generiše proste brojeve nikad nije bila skrivena; izazov je bio objasniti njenu tehniku.« Blendi je prihvatio ovaj tehnički dvoboj i odgovorio sopstvenom egzegezom algoritma. Nakon što je originalni autor funkcije prostih brojeva ažurirao kod, promenio je provokaciju u »/*Pogledati komentar na kraju za objašnjenje korišćenog algoritma.*/«, a na kraju koda dodao »Džim je sastavio bri-

ljantno objašnjenje koje sledi« i uvrstio objašnjenje u kôd (kao i ranije, obeležila sam relevantni segment kurzivom).

```
/* Generisanje prostog broja
C [...]
#include <stdlib.h>
#include <string.h>
/* Vrati sledeći prosti broj koji je veći ili jednak N. */
[...]
/* Vidi komentar na kraju za objašnjenje koji se al-
goritam koristi. */
if (!q)
{
    /* Init */ [...]
```

* [Ovaj kôd je u originalnoj verziji sadržao komen-
tar »Ne očekuje se od vas da razumete ovo« (po-
dratzumevajući da svaki sistem nalik Unix-ovom
treba da ima takav komentar negde, a sada mo-
ram da ga stavim na drugo mesto). Zatim sam
ponudio ovu funkciju kao izazov Džimu Blendiju.
U to vreme bilo je prisutno samo šest komentara
koji stoje u funkciji i opis na vrhu.

Džim je sastavio brilljantno objašnjenje koje sledi.]
Statička varijabla q označava sređeni niz prvih
prirodnih prostih brojeva. k je broj elemenata koji
su dodeljeni varijabli q, $l \leq k$; povremeno dupli-
ramo k i realociramo q po potrebi da bismo održa-
vali ovu nepromenljivu.

Tabela je postavljena tako da sadrži nekoliko pro-
stih brojeva (redovi 26, 27, 34-40). Sledeći kôd po-
dratzumeva da tabela nije prazna.

Kada se pređe broj n, povećavamo q sve dok ne
sadrži prost broj $>= n$
(redovi 45-70), obavimo binarnu pretragu u q da
bismo pronašli najmanji prost broj $>= n$
(redovi 75-84), i vratimo se. [...]

Istina je da će neki hakeri »kidisati« na sve što smatraju idiotizmom drugih, ali su isto tako spremni da drugima dodele priznanje kada procene da je zasluženo. Stoga, iako su hakeri mahom okrenuti samorazvoju, ovaj proces samooblikovanja je u tesnoj vezi sa drugima, ne samo zbog hakerske ljubavi prema »čačkanju« ili zbog međusobne zavisnosti koja se razvija kroz saradnju, već i zbog činjenice da svaki meritokratski poredak zasnovan na stručnosti suštinski podrazumeva stalno ocenjivanje od strane drugih. Hakeri koriste humor, podsmeh, nadmetanje, nadmenost i raspravu da bi izrazili svoj tehnički ukus i vrednost a tokom tog procesa razvijaju svoju stručnost.

Samo sloboda

S obzirom na sklonost hakera ka ispoljavanju visprenosti, reputaciju koju grade na ramenima divova, konstantnu potrebu za priznanjima od strane drugih hakera i kontradiktorne tendencije ka istovremenom zastupanju populističkog kolektivizma i individualizma, šta bi se na osnovu ovih atributa moglo zaključiti o hakerskom shvatanju pojma ličnosti, kreativnosti i autorstva?

Ne iznenađuje činjenica da se u literaturi hakeri mahom tretiraju kao suštinski individualisti (Levy 1984; Turkle 1984). U svom delu Turkl piše (1984, 229): »Haker je branilac idiosinkrazije, individualizma, genija i kulta individue.« Neki autori tvrde da je ovaj individualizam bliska varijacija politički sumnjivog libertarianizma (Borsook 2000). Hakeri su oduvek skloni potvrđivanju svoje individualnosti kroz postupke koji odražavaju ingenioznost, te su ove tvrdnje neosporno tačne. Međutim, hakerski individualizam se u najvećem broju slučajeva tumači kao ideološki i za druge uvredljiv plašt, ili ostaje nedefinisan. Zašto se individualizam tako ispoljava? Šta to govori o tome kako hakeri poimaju autorstvo? Koju vrstu tenzije to nameće?

Pošto hakeri ne tretiraju softver isključivo kao proizvod jednog genijalnog uma, već ga vide kao rezultat kolektivnog napora, konstantni nagon za ispoljavanjem ingenio-

znosti predstavlja odraz velikih poteškoća da se utvrdi pojedinačna inventivnost. Ipak, veliki deo hakerske produkcije zasniva se na konstantnom obrađivanju postojećih tehničkih građa usmerenih ka novim ciljevima i upotrebljama – jedan oblik autorskog rekombinovanja koji se retko priznaje u tradicionalnom diskursu zakonskog regulisanja intelektualnog vlasništva.

Zbog tendencije da hakeri prihvataju realnost međusobne saradnje, sada više nego ikada, može se činiti da se kreću ka tipu politike i etike autorstva koji glatko odbijaju ideal individualizma kao takvog – odbijanje koje je detaljno opisano u čuvenim radovima Rolana Barta, Mišela Fukoa (Michel Foucault) i Dika Hebdidža (Dick Hebdige). U menu S/SOK-a, hakeri se nisu pomerili, ni za milimetar, kad je reč o decentralizaciji ličnosti autora na način koji je možda najbolje opisao Bart, kada je 1967. godine nastojao da poništi autoritet autora: »Navesti autora teksta znači nametnuti tekstu granice, obeležiti ga finalnim potpisom, okončati proces pisanja.«¹⁹

Umesto toga, čini se da među hakerima autorska figura govori nešto glasnije, odlučno zahtevajući zasluge i priznanja, uspostavljene kroz usmenu istoriju softvera ili ucrtane u infrastrukturu proizvodnje. Hakeri beleže svačiji doprinos i dodeljena priznanja u zajedničkim fajlovima koji su uključeni u izvorni kod, kao što su »Fajlovi autora i kontributora« (engl. Authors and Contributors Files) (Yuill 2008). Ova potreba za arhiviranjem delimično objašnjava zašto neki hakeri dobijaju legendaran status koji imaju. Ovim svakodnevnim diskursom i beleženjem razvija se kolektivna istorijska svest o tome ko je čemu doprineo – kojom se skreće pažnja na uslove hakerske proizvodnje ili na prirodu doprinosova. Takođe, odgovornost i zasluge ugrađeni su u mnoge tehničke alatke koje omogućuju saradnju, kao što su CVS i Subversion – softverski sistemi koji se koriste da bi se upravljalo zajedničkim izvornim kodom. Ovi sistemi daju developerima mogućnost da prate promene na fajlovima (i potencijalno se vrate na prethodno stanje) i prijave promene na mejling listi pošto se unose i često koriste istovremeno od

strane mnogih developera. Pošto svi developeri imaju svoje naloge, ove tehnologije ne samo da omogućavaju saradnju, već pružaju precizne detalje dodeljenih priznanja. Tokom vremena, ove beleške prerasle su u bogato dokumentovan »palimpsest« (grčki *palimpsestos* – pergament s kojeg bi, u doba oskudice pergamenata, prvobitan tekst bio izbrisan pa napisan novi; *prim.prev*). Iako se individualna priznanja često dodeljuju, ovi tehnološki palimpsesti nedvosmisleno pokazuju da se komplikovanim softverima upravlja ulaganjem ogromnih zajedničkih napora koji daleko prevazilaze doprinos bilo kog pojedinca.²⁰

Za razliku od mnogih definicija pojma autorstva, smatram da jedan kratki opis estetike džeza i njegove »okrutne kontradikcije« zastrašujuće precizno asocira na hakersku kreativnu problematiku:

Postoji okrutna kontradikcija u samoj definiciji ove umetničke forme. Jer pravi džez je umetnost individualne afirmacije u okviru grupe i nasuprot njoj. Svaki istinski džez momentan (koji se mora razlikovati od bezličnog komercijalnog izvođenja) rađa se u atmosferi u kojoj svaki umetnik izaziva sve ostale, svaka solo deonica ili improvizacija (poput slikarskih platna koja se smenjuju jedno za drugim) predstavlja definiciju njegovog identiteta: kao pojedinac, kao član kolektiva i kao karika u lancu tradicije. Stoga, pošto džez suštinu svog postojanja pronalazi u beskrajnoj improvizaciji na osnovu tradicionalne građe, džezer mora da izgubi svoj identitet istog trenutka kada ga pronađe. (Ellison 1964, 234; citat iz: Gilroy 1993, 79)

Među hakerima ova okrutnost, ova smetnja stvaranju individualne originalnosti, zapravo, nije tako okrutna. Tretira se kao i bilo koji drugi zanimljiv problem: primamljiva prepreka koja poziva na rigoroznu intelektualnu intervenciju i vešto osmišljeno rešenje u okviru postojećih ograničenja. Hakeri jasno definišu značenje sintagme »slobodna individua« isticanjem ove veoma istrajne tendencije ka nalaženju rešenja; sa zadovoljstvom usmeravaju svoj dar

na kritičko razmišljanje o stvaranju bolje tehnologije ili još izvandrednijeg i lepšeg koda. Logika među hakerima glasi – ako neko može da stvori lepotu, originalnost, ili da, iako okovan svim postojećim ograničenjima, reši problem, to nepobitno dokazuje formu kreativnosti, inteligencije i individualnosti, koja je superiorna u odnosu na puki izraz nekog potpuno originalnog rada.

Ne može se svaki komad tehnologije koji hakeri naprave okarakterisati kao hakovanje. Konkretno, hakovanje je »individualna afirmacija u okviru i nasuprot grupi« (Ellison 1964, 234), koja se lako može vezati za pojedinca, iako je podređena široj tradiciji i diskursu. Sigurno je da se hakeri upuštaju u kreativan i kompleksan proces delimično distancirani od hijerarhije, primenjujući mehanizme analize, manipulacije i ponovnog sastavljanja, pri čemu se veoma vrednuju različiti vidovi saradnje. Veliki deo njihovog rada usmeren je ka nalaženju dovoljno dobrog rešenja, ne bi li mogli da nastave sa radom. Međutim, njihov vid produkcije stvara praksu kolegijalnog (a nekada i ne tako kolegijalnog) uzdizanja pojedinca, čime se istovremeno odaje priznanje hakerskim tehničkim korenima, ali se povremeno stremi i izvan nasleđenih struktura u cilju implementacije boljeg rešenja. Ako se ovo rešenje postigne, to će jasno pokazati kapacitet dotičnog pojedinca za originalan i kritičan način razmišljanja – što je i sama suština individualizma među hakerima.

Hakeri proizvodnju smatraju produžetkom, odnosno preuređivanjem nasleđenih formalnih tradicija koje pre svega podrazumevaju pristup radu drugih ljudi. Ovaj preuslov im omogućava da se angažuju u konstantnim činovima ponovnog stvaranja, ekspresije i cirkulacije. Takav imperativ se protivi aktuelnim zakonskim racionalizacijama vezanim za intelektualno vlasništvo, koje podrazumevaju da je priroda sopstva i kreativnosti isključivo pitanje originalnog stvaranja ili individualnog otkrića.

Među S/SOK hakerima, moralna ekonomija sopstva ne može se tako lako svesti na moderni »posesivni individualizam« (Graeber 1997; Macpherson 1962), niti u potpunoosti prati stvaraoca, odnosno samostalnog romantičnog au-

tora uobličenog zakonom o intelektualnom vlasništvu, već ispoljava druge senzibilitete koji ukazuju na konkurentne liberalne koncepte individualizma i slobode. Iako hakeri sebe opisuju kao slobodne i racionalne agente, u kontekstu slobodnog hakovanja sa otvorenim izvorima, većina njih ne stavlja preveliki akcenat na slobodu da se regulišu odnosi vlasništva i razmene. Umesto toga, oni definišu slobodu kao neophodan preduslov da pojedinci razviju kapacitet za kritičko razmišljanje i samorazvoj.²¹

Iako hakersko tumačenje rada, kreativnosti i individualnosti odstupa od uticajnog liberalnog razumevanja ličnosti – posesivnog individualizma – ono ne predstavlja potpuno nov pogled na ove teme.

Ono se poklapa sa tipom ličnosti koji je pretpostavljen u teoriji slobode govora, možda najjasnije u Milovim radovima, koji su uticali na formu, sadržaj i filozofiju pravnog okvira slobode govora kakva i danas postoji u SAD (Bollinger i Stone 2002; Passavant 2002). Pod uticajem romantičarske tradicije (Halliday 1976), Mil definiše slobodnog pojedinca kao osobu koja samostalno razvija, utvrđuje i menja svoje želje, mogućnosti i interesovanja putem samoizražavanja, debate i razložnog razmatranja (Donner 1991). To je viđenje koje spaja utilitarističke i romantičarske tendencije, a koje se zasniva na ideji ljudske plastičnosti i razvoja – sposobnosti ličnosti da raste i razvija se putem kreativne ekspresije, mentalne aktivnosti i promišljene diskusije, obično idući nečijom već utrtom stazom. Kao što Vendi Doner (Wendy Donner) tvrdi, ovaj oblik liberalnog samooplemenjivanja takođe iziskuje utvrđivanje standarda po kojima se procenjuje razvoj ljudskog znanja i mogućnosti. Milovo »transformisano poimanje upotrebe vrednosti iziskuje nov metod merenja vrednosti koji se pre svega zasniva na proceni kompetentnih predstavnika,« kako piše Doner (Donner 1991, 142), »te se suštinski oslanja na doktrinu ljudskog razvoja i samorazvoja.«

Zanimljivo je kako Mil ([1857] 1991, 93) u svom poznatom delu *On Liberty (O slobodi)* tvrdi da osoba mora da prati svoj razvojni put, jer »različite osobe [...] zahtevaju ra-

zličite uslove za svoj duhovni razvoj.« Čak i ako ova romantičarska tendencija daje prioritet pojedincu, kritičke sposobnosti i moralni i estetski standardi mogu se razvijati samo kroz proces treninga i otvorene argumentacije u diskusiji sa drugim, na sličan način angažovanim osobama.

Većina zakonskih regulativa i delikatnih moralnih pitanja u vezi sa slobodnim softverom imaju izrazitu sličnost sa ovim milovskim (i samim tim romantičarski obojenim) viđenjem ličnosti, samorazvoja i slobode, iako postoje razlike i specifičnosti po pitanju jedinstvenih hakerskih odnosa između ljudi, rada i tehnologije. Hakeri iskreno veruju u neophodnost i moć ekspresivnosti koja izvire iz dubine nečije ličnosti – ekspresija koja služi kao motor za pozitivnu tehničku promenu. Napredak zavisi od konstantne ekspresivnosti i obrade već postojeće tehnologije. Misao, izražavanje i inovacija nikad ne treba da budu sputani, kako su mi mnogi developeri rekli prilikom intervjeta, dokle god »niko drugi nije ugrožen time« – stav koji predstavlja osnovu Milovih teorija o slobodi govora.

Developeri slobodnog softvera proces učenja i većite potrage za dodatnim znanjem veoma visoko vrednuju – smatrajući ga gotovo svetom aktivnošću, koja je od vitalnog značaja za tehnički napredak i za unapređivanje individualnih talenata. Kao što je jedan softverski developer primetio: »Mogu da koristim kôd za svoje projekte, a mogu i da unapredim nečiji kod. Mogu da učim iz koda tako da i sam postanem bolji progamer, a zatim je ceo moj kôd svima dostupan. To je sloboda i ništa više.« Duh ove izjave je sveprisutan među S/SOK developerima. Utilitaristička etika slobode i otvorenosti sve više se smatra ne samo očiglednom već i neizbežnom u procesu razvoja najsavremenije tehnologije.

Za developere, tehnički izraz uvek treba da bude korištan. Ako to nije, on poriče samu prirodu softvera, a to je pre svega rešavanje problema. Međutim, hakeri takođe pripisuju veliku vrednost estetskim zadovoljstvima hakovanja, stvarajući tehnologiju i softver koji možda u tom trenutku nemaju veliku vrednost, ali su vredni divljenja samo zbog svoje elegancije – kao kanal za samoizražavanje.

Nakon mnogo godina provedenih kodirajući softver u saradnji sa drugim developerima na projektima slobodnog softvera gde se vode žestoke rasprave o slobodi, mnogi developeri dođu do zaključka da je S/SOK vrhunac pisanja softvera, kao što ćemo videti u sledećem poglavljju. On ima, kako kažu, neophodne zakonske i materijalne karakteristike koje mogu izazvati, ali i oplemeniti kreativno stvaralaštvo. Nasuprot korporativnoj sferi, S/SOK domen predstavlja uspostavljanje slobode neophodne da bi se zadovoljili lično definisani tehnički interesi tako da se iskoriste resursi i veste druge pojedinaca koji takođe gledaju svoj interes. Drugim rečima, u areni slobodnog softvera uspostavljeni su svi neophodni uslovi (kod, zakonska zaštita, tehničke alatke i kolegijalnost) za razvijanje tehničke sopstvenosti i usmeravanje individualnih sposobnosti ka korisnom unapredivanju tehnologije. Iako mnogi developeri uživaju u radu na korporativnim projektima, uvek postoji potencijalni problem u vezi sa pitanjem suvereniteta. Jedan developer mi je prilikom intervjua rekao da »menadžeri [...] određuju formu projekta,« dok S/SOK arena omogućava ili jednom hakeru ili grupi njih da samostalno donesu ovu odluku. S/SOK omogućava tehnički suverenitet.

Hakerska formulacija individualnosti, kao težnja ka zadovoljavanju pojedinačnih interesa na obostranu korist, kako hakera tako i društva, pogodan je primer opšte karakterizacije modernog individualizma, definisanog, po Tejloru (Taylor 2004, 20), »odnosima uzajamnih usluga između jednakih individua«. Dok se, s jedne strane, pomenute uzajamne usluge u okviru liberalnih shvatanja uglavnom tumače u svetlu ekonomski razmene, hakeri ih ispoljavaju kroz sam čin individualnog izraza i tehničkog stvaranja – jedinog pravog načina da se istinski pobudi jedinstvenost nečije ličnosti.

Zaključak

Kao što je istaknuto u prethodnom odeljku, iako hakeri često druge hakere smatraju jednakima, istovremeno grade sliku o sebi kao najvećim poznavaoцима i stvaraocima najs-

vremenje tehnologije. Ovaj elitizam proistiće iz njihove posvećenosti meritokratiji kao organizacionom idealu, sistemu zasnovanom na učinku koji slavi individualnu sposobnost, podstiče zdravu konkureniju podrazumevajući uzajamno poštovanje između kolega i propisuje hijerarhije između developera, naročito u okviru projekta S/SOK koji će biti detaljno analiziran u sledećem poglavlju.

Meritokratski ideal, sveprisutan u liberalnom učenju, ima naročit odjek u američkom popularnom imaginarijumu. SAD se često smatraju otelovljenjem meritokratije: nacija čiji se stanovnici cene isključivo na osnovu individualnih sposobnosti. Ovaj sistem navodno tako dobro funkcioniše jer, kako medijski mit nalaže, Amerika svakome pruža jednake šanse, obično kroz državno obrazovanje, da ostvari svoje ciljeve. Stoga, hijerarhije razlika koje se javljaju zbog nečije sposobnosti (obično sposobnosti ka bogaćenju) u ovom moralnom poretku priznaju se kao legitimne.

Na mnogo načina, hakeri su se vodili onim što se i dalje smatra dominantnom metaforom meritokratije kako bi pojmili način na koji tretiraju jedni druge i samoorganizuju se. U svom klasičnom opisu hakera, Levi (Levy 1984, 43) uvrštava ovaj princip u šest elemenata koji definišu hakersku etiku, naglašavajući da »hakeri treba da se ocenjuju na osnovu hakovanja, a ne nebitnih kriterijuma, kao što su diplome, starost, rasa ili pozicija« a po kojoj »ljude koji su uleteli u ovaj svet sa, formalno gledano, veoma impresivnim preporukama hakerska zajednica nije shvatala ozbiljno dok se nisu dokazali ispred kompjuterske konzole.«

Iako je o njoj pisano pre dvadeset godina, ova posvećenost meritokratiji još uvek ima očigledan uticaj na način na koji S/SOK hakeri poimaju sopstvo i grade društvene norme, ne zato što i dalje postoji u istom obliku, već zato što su joj hakeri dali novo značenje organizaciono gradeći instituciju projekta slobodnog softvera, vođeni upravo ovom posvećenošću. Hakeri koji učestvuju u projektima slobodnog softvera rutinski su potvrdili da se ovi projekti vode na principu meritokratije. Oni insistiraju na činjenici da su vrata otvorena svima; poštovanje i autoritet po pravilu se zadobijaju

kroz superioran i često individualan tehnološki doprinos. Kao što ćemo videti u sledećim poglavljima, S/SOK hakeri možda ne uspostavljaju savršene meritokratske sisteme, ali su svakako veoma motivisani da ih implementiraju.

S/SOK hakeri uvek nastoje da konstantno i iznova izjednačavaju uslove pod kojima hakeri mogu da razvijaju svoje veštine i dokažu koliko vrede drugim hakerima. Kao deo ovog procesa izjednačavanja, haker mora opskrbiti zajednicu resursima poput dokumentacije i plodovima svog rada: izvornom kodu. Haker slobodnog softvera ne privatizuje izvor stvorene vrednosti, pa čak ni one izuzetne delove koda koji su nesumnjivo njegovo lično delo i za koje je očigledno da iza njih стоји nesumnjiva tehnička sposobnost. U okviru S/SOK sistema, ova vrednost se ispituje i kruži među kolegama, doprinoseći tako bogatom i rastućem izvoru resursa preko kojih hakeri uvek mogu da nastave svoj asimptotičan proces samostalnog razvoja.

Ovo konstantno kruženje vrednosti jedan je od načina na koji hakeri mogu eksplicitno da ublaže svoj elitizam i kolegama otvoreno pokažu svoje jasne tehničke namere. Njihov vid implementacije meritokratije predstavlja suštu suprotnost meritokratskom idealu u kapitalističkim društvima, u kojima je privatizacija vrednosti legitimna pod uslovom da osoba stvara materijalno bogatstvo (ili stiče drugu vrstu statusa) koristeći svoje lične sposobnosti. Zapravo, brojna pitanja na temu ko i šta je odgovorno za poravnanje terena konkurenциje predstavljaju pošast za liberalne demokratije obeležene meritokratskim idealom. Ovo izjednačavanje se percipira kao nešto što se obezbeđuje kroz državno obrazovanje ili srodne mehanizme. Kao posledica, nameću se pitanja kao što su: »Da li kapitalisti filantropi (poput Džona Rokfelera u prošlosti i Gejsa u sadašnjosti), pojedinci, vlade ili porez na imovinu, treba da finansiraju državno obrazovanje? Kod haka, ovi bolni problemi su retki, delimično razrešeni stalnim kruženjem vrednosti, pre svega softvera i dokumentacije, kao i debatama i konfliktima po pitanju mentorstva i pomoći.

Ipak, preovladava stav da kada je nova informacija jednom puštena u hakerski kolektiv, pojedinci moraju pot-

puno samostalno da dokažu koliko vrede stvaranjem novih oblika vrednosti koje se zatim mogu poslati nazad u zajednicu. Ako neko traži previše pomoći, to narušava hakersku implementaciju autentičnog meritokratskog poretku, te ta osoba može biti predmet stilizovanog podsmeha, poput čestog odgovora »RTFM«.

Među hakerima posvećenost elitizmu i meritokratiji oduvek je bila osetno prisutna. Međutim, još uvek postoji dvosmislenost u odnosu između elitizma i ovog meritokratskog idealja, što će detaljnije analizirati u sledećem poglavljju. Pokazaće kako oni koji su na osnovu svog uspeha ovlašćeni da rade na softverskim projektima obično nailaze na izvesnu dozu sumnje, što dovodi do bujice pošalica među hakerima, a ponekad i optužbi na temu »zavere«. To za hakerima predstavlja imperativ da neprestano dokazuju da su vredni poverenja, demonstrirajući svoje časne tehničke namere celoj hakerskoj zajednici. Sada se osvrćem na instituciju, projekat slobodnog softvera, gde se odvija tehnološka proizvodnja i gde je posvećenost slobodi govora i meritokratiji definisana pod okriljem izuzetno raznovrsnog niza etičkih normi.

Napomene

- 1 Evo malo više informacija o ovom kodu. »Tr« u ovom kodu jeste funkcija koja prevodi sva pojavljivanja navedenih karaktera koji se pretražuju odgovarajućom listom karaktera za zamenu. U ovom slučaju karakter /, odnosno kosa crta, ograničava listu za pretragu, tako da lista onoga što se pretražuje biva svedena na asterisk karakter. Listu zameni čini drugi asterisk karakter, tako da se, u stvari, asterisk zamenjuje asteriskom. Sporedni efekat ovog koda je da »tr« funkcija kao rezultat daje broj izvedenih pretraga i zameni, tako da zamenom svih asteriska u varijabli \$sky drugim asteriskom, varijabli \$cnt se pripisuje broj svih pretraga i zameni koje su se dogodile, što rezultuje brojem zvezda u \$sky. Ono što sledi posle # simbola je komentar, nefunkcionalni operator koji se može naći u većini programa, koji bi, u teoriji, trebalo da sadrži objašnjenje o tome šta dati kôd radi.
- 2 Ovo su bili blog postovi koji više ne postoje. Navedeni tekstovi se nalaze u arhivi autorke. Python i Perl su kompjuterski jezici.
- 3 Kodovi koji se takmiče se procenjuju na osnovu estetike, autputa i nerazumljivosti, a mogu ih dešifrovati samo najbolji Perl stručnjaci, mada im se svakako mogu estetski diviti svi, kao postmodernističkim objektima potpune nerazumljivosti i razonode. Veoma pronicljiva diskusija na temu maskiranja koda može se naći u Monfort 2008.
- 4 Grejam Džouns (Graham Jones 2011) se, u svom zanosnom etnografskom delu, bavi načinom na koji se lukavost, visprenost i inventivnost uče, izvode, vrednuju i ispoljavaju među madioničarima sa kojima je radio u Parizu.
- 5 Diskusiju koja se bavi nekim od tenzija u okviru korporativnog sveta, koje su nastale kao rezultat percipiranja programera kao visprenih i idiosinkratičnih, kao i odličnu istoriju programera videti u Ensmenger 2010, naročito poglavje 3.
- 6 <http://www.ingen.mb.ca/cgi-bin/news.pl?action=600&id=10383> (pristupljeno 20. novembra 2007).
- 7 Želela bih da se zahvalim Džoni Boseviću (Jonah Bossewitch) koji me je podstakao da na dublji način razmišljam o humoru u svetu racionalnosti kompjutera.

- 8 Neki upečatljivi primeri populističkih formulacija su *Computer Lib* Teda Nelsona (1974) i Stolmanov Manifest GNU-a. Za primere ispoljavanja elitizma, videti Levy 1984; Sterling 1992; Borsook 2000.
- 9 <http://osdir.com/ml/linux.debian.devel.mentors/2003-03/msg00225.html> (pristupljeno 5. jula 2009).
- 10 <http://osdir.com/ml/linux.debian.devel.mentors/2003-03/msg00225.html> (pristupljeno 5. jula 2009).
- 11 Ovo je po logici vrlo slično liberalnim konceptima stanja prirode koji postavljaju formu individualnosti izvan društvenih odnosa. Zanimljivo pitanje koje treba detaljnije analizirati je zašto ovo stanovište još uvek privlači toliko pažnje, iako je najčešće koncipirano u hipotetičkom smislu.
- 12 <http://osdir.com/ml/linux.debian.devel.mentors/2003-03/msg00225.html> (pristupljeno 23. jula 2010). Tokom intervjua, ideja da bi programiranje moglo da se proteže između neoriginalnog fukncionalizma i visoke umetnosti neprestano se javljala. Na primer, jedan programer okarakterisao je na sledeći način: »Mislim da programiranje može da bude umetnost, ali nije uvek. [. . .] Kad bih morao da napravim neko poređenje, uporedio bih ga sa stolarstvom jer stolarstvo uvek ima taj raspon. Možete početi tako što ćete napraviti nešto za praktičnu upotrebu, kao što je polica za knjige, a na kraju ćete od drveta možda napraviti umetničko delo.« Developeri su svoj zanat definisali kao trougao koji čine matematika/nauka, inženjerstvo i umetnost. Inženjerstvo je obično na vrhu, težeći ka strani umetnosti ili nauke, zavisno od temperamenta ili ličnog ukusa programera, kao i prirode samog projekta.
- 13 Na primer, uobičajeno je da se developeri projekta zahvale korisnicima ili developerima van svoje zajednice na njihovom doprinosu. Radi ilustracije, na projektu Subversion, koji razvija softver za praćenje koda, od približno osamdeset sedam punih i delimično punih komisija, bilo je pedeset pet komisija kojima je zahvaljeno pojmenice u zapisniku unosa (koji je neko drugo uneo) pre nego što su i same postale komisija (od aprila 2005. godine).
- 14 Luser (engl. *user* – korisnik) je pogrešno napisana reč »loser« (gubitnik). »Luzer je nepodnošljivo dosadan, glup ili iritanjan kompjuterski korisnik. Reč »luser« je često sinonim za reč »bezveznjak«. U hakerskom žargonu, reč luser poprima šire

značenje, predstavljajući običnog korisnika (tj. ne »gurua«), naročito onog koji se zaista smatra gubitnikom (»loser« i »luser« se u engleskom jeziku isto izgovaraju). Takođe se tumači i kao korisnik laik, nasuprot naprednom korisniku (engl. *power user*) ili administratoru.« (<http://en.wikipedia.org/wiki/Luser> [pristupljeno 9. septembra 2011]).

- 15 <http://www.thinkgeek.com/tshirts/frustrations/3239/> (pristupljeno 21. marta 2006).
- 16 <http://lists.debian.org/debian-vote/2005/03/msg00610.html> (pristupljeno 5. jula 2009).
- 17 <http://www.mail-archive.com/debian-vote@lists.debian.org/msg08500.html> (pristupljeno 17. jula 2010).
- 18 <http://svn.red-bean.com/repos/kfogel/trunk/.emacs> (pristupljeno 5. jula 2009).
- 19 <http://evans-experientialism.freewebspace.com/barthes06.htm> (pristupljeno 17. septembra 2011).
- 20 Želim da se zahvalim Martinu Langofu (Martin Langhoff), koji je predložio naziv »palimpsest« za autorsko praćenje koje se odvija na ovim sistemima za upravljanje izvornim kodom.
- 21 Oni hakeri koji koriste Berkeley licencu za distribuciju softvera više vrednuju »slobodu izbora« nego obavezno rekursivno vraćanje modifikovanog koda u zajednicu hakera. Međutim, volela bih da naglasim da korišćenjem Berkeley licence za distribuciju softvera haker ipak svesno odlučuje da kod ostavi otvorenim i dostupnim. Razlika je u tome što licenca drugima ne odobrava ovaj izbor, i stoga se shvata kao više negativno/libertarijansko poimanje slobode od Milovog.

Dva etička momenta u Debian-u

S/SOK projekti uglavnom se odvijaju na internetu. U pitanju su sajтови које прави неколико developera do мреже коју чине преко хиљаду њих, у којима програмери координишу и производе softver visokog kvaliteta. У све обимнијој literaturi raspravlja се о motivaciji developera (Raymond 1999), strukturi projekta i promenljivim posledicama za razvoj softvera, zajedno sa faktorima koji воде ка успеху, односно неуспеху у пројектима (Crowston i Howison 2005 ; O'Mahony i Ferraro 2007; Schweik i English 2012), legalitetu отвореног кода (McGowan 2001; Vetter 2004, 2007), подстичајним структурима за доношење utilitarističkih i racionalnih odluka (Gallaway i Kinnear 2004; Lancashire 2001; von Hippel i von Krogh 2003), економији softvera отвореног кода (Lerner i Tirole 2001; Lerner i Schankerman 2010; von Hippel 2005) i механизмима неекономске природе, културним нормама i ширим sociopolitičkim implikацијама S/SOK производње (Benkler 2006; Berry 2008; Chopra i Dexter 2007; Ghosh 1998; Himanen 2001; Kelty 2008; Kollock 1999; Lessig 1999; Weber 2004).

Iako se veliki broj ovih studija površno osvrće na etička pitanja (npr. razrešenje konflikata u okviru S/SOK projekata), u njima se retko analizira kako developeri razvijaju etičko gledište kroz učestvovanje u S/SOK projektu, a ne a priori. Drugim rečima, veliki deo S/SOK literature se pre svega fokusira na pitanje motivacije ili podsticajnih mehanizama, i često ne uspeva da objasni fleksibilnost ljudskih motivacija i etičkih percepcija.

Mnogi od ovih autora prihvataju važnost zajedničkih normi i obično se na to osvrnu citirajući ili pozivajući se na čuveni pasus iz Levijevih *Hakera* u kojem Levi definiše načela hakerske etike. Uopšteno govoreći, ovi principi i dalje snažno ilustruju duh etičke posvećenosti. Ipak, oslanjajući se tako bezuslovno na Levija, ono što nam promiče je kako ova načela preuzimaju stvarnu formu i kako se vremenom menjaju. Literatura je u velikoj meri ignorisala, a ovo je od presudnog značaja, način na koji se hakerska posvećenost transformiše usled proživljenih iskustava u okviru S/SOK projekata.¹

Ovo poglavlje koristi projekat Debian da pokaže kako razvoj slobodnog softvera nije samo tehnički, već je i moralni poduhvat. Ova analiza za izvor informacija koristi rad pravnog teoretičara Roberta Kavera (Robert Cover), koji proučava načine na koje »jurisgenza« sastavljanje i utvrđivanje prihvaćenih normativnih značenja, iziskuje aktivno, a ponekad i suprotstavljeni tumačenje kodiranih tekstualnih normi. »Dok su neki mali i lični, a drugi ogromni i javni«, ovim stalnim činovima ponovnog tumačenja i posvećenosti uspostavlja se ono što Kaver (1993, 95) naziva »nomos«:

Mi nastanjujemo nomos – normativni univerzum. Konstantno stvaramo i održavamo svet dobrog i lošeg, zakonitog i nezakonitog. [...] Nijedan set zakonskih institucija ili propisa ne postoji kao poseban entitet odvojen od priča koje mu daju značenje. Za svaki ustav postoji ep, za svakih deset zapovesti sveto pismo. Kada se zakon shvati u kontekstu narativa koji mu daju značenje, on postaje ne samo sistem pravila kojih se treba slepo držati, već svet u kome živimo.

Dok je Debian sazревао у организационом смислу, истовремено се развијао са правног и етичког аспекта, кодирајући ključne principe у два повезана документа - Društveni уговор и DFSG. Developeri neprestano користе ове текстове да би изградили ћврсту етичку праксу која се одржава пре свега путем константних чинова наративне интерпретације.

Dok идеја о номосу пруžа користан општи оквир за razumevanje kako se etički stavovi kodiraju i internalizuju, ja ћу ovom prilikom precizirati njegovo značenje razgraničavajući repertoar svakodnevnih praksi koje svrstavam u dva odvojena (i suprotna) etička momenta: kulturalizacija i periodična kriza. Dok u praksi ova dva momenta koegzistiraju u mnogo komplikovanijem međusobnom odnosu, ovde su radi jasnoće i analitičke vrednosti razdvojeni. Svaki nam priča за nijansu različitu priču o načinu на koji ljudi koriste наратив да bi usvojili vrednosti, a zatim ih oživljavaju и menjaju tokom vremena.

Pod etičkom kulturalizacijom подразумевам процес relativно beskonfliktne socijalizacije. Među developerima, то обухвата стicanje како tacitnog, tako i eksplicitnog znanja (uključujući tehničko, moralno ili proceduralno znanje) neophodnog за efikasnu interakciju sa drugim članovima projekta, као и zadobijanje poverenja, učenje prikladnog društvenog ophodenja и uspostavljanje najboljih mogućih praksi. Iako je etička kulturalizacija neprekidan и razuđen proces, najrelevantniji primer ове pojave u okviru projekta Debian je Proces odabira novih održavalaca (NMP) – procedura mentorstva и testiranja putem које se будућi developeri prijavljuju за Debian и постaju njegovi članovi. Ispunjavanje kriterijuma процеса NMP nije puko popunjavanje formulara које траје неколико дана. Понекад су потребни meseci napornog rada. Potencijalni developer mora да прonaђе sponzora-mentora и правног zastupnika, nauči komplikovan mehanizam politike projekta Debian и njegove tehničke infrastrukture, успеши спакује softver koji задовољава niz tehničkih standarda и лично upozna bar još jednog developera projekta Debian zbog provere identiteta. Ovaj period mentorstva, pedagogije и testiranja predstavlja garant

ciju da će novi developeri uči sa tehničkim, pravnim i filozofskim znanjem kao najmanjim zajedničkim sadržiocem, i tako postati članovi od poverenja.

Drugi momenat koji istražujem je kriza. Pošto je broj developera na projektu Debian porastao sa početnih desetak na preko hiljadu njih, periodične krize se po pravilu javljaju u vezi sa izrazito spornim pitanjima: pitanja transparentnosti projekta, interne i eksterne komunikacije, brojnosti članova, prirode rukovodstva u okviru projekta, kao i pitanje dometa i ograničenja softverskih licenci. Mnoge od ovih kriza imaju akutnu fazu (obično izazvanu provokativnim činom ili izjavom) u kojoj diskusija eksplodira na nekoliko medija odjednom: mejling liste, IRC čet sobe i blogovi. Dok debata tokom ovih perioda može biti kolegijalna, odmerena, racionalna, a ponekad i prošarana šalama, njen ton, takođe, može biti i strastven, nemilosrdan, pa čak i očigledno maliciozan.

Zaključili smo da tokom ovih perioda developeri uglavnom dele etičku perspektivu, ali često dolazi do neslaganja po pitanju implementacije ovih principa. Iako je sadržaj ovih debata svakako važan (i biće analiziran do izvesne mere), moj primarni fokus je na produktivnom afektivnom stanovištu nastalom usled ovih kriza. Ja tvrdim da su ovo primeri procene, u kojima ljudi svoja obzirna, etička bića okreću ka aktuelnoj situaciji i angažuju se u teškim pitanjima. Ovim putem, strasti se oživljavaju dok se vrednosti osporavaju, a ponekad i iznova formiraju. Iako ove debate ponekad rezultuju zastojem projekta, demoralizacijom ili »egzodusom« učesnika, one takođe mogu proizvesti bolju i produktivniju etičku orientaciju među developerima. Krize se mogu oceniti kao momenti etičke produkcije ne samo u pogledu njihovih funkcionalnih ishoda, već i njihove sposobnosti da podstaknu ljude da artikulišu svoje ideje. Takva dijaloška, suprotstavljenja debata ilustruje aktivni angažman učesnika koji obnavljaju, a povremeno i menjaju, svoja etička uverenja. Kao takve, krize mogu biti od vitalnog značaja za uspostavljanje i reuspostavljanje važnosti normativnih propisa.

Glavna svrha ovog poglavlja je da razjasni kako različiti primeri etičkog rada definišu uzajamno spojiva, ali ne i ujedinjena moralna uverenja koja developeri gaje prema Debian-u i njegovoj filozofiji slobode. Neophodno je pre toga napraviti kratak uvod o istoriji i strukturi Debian-a.

Stoga je u ovom delu poglavlja pre svega opisan Debian-ov istorijski prelaz iz nezvanične grupe (mahom organizovane na osnovu harizmatičnog vođstva, ličnih odnosa i ad hoc odlučivanja) u stabilnu instituciju. Većina S/SOK projekata su u svom začetku, uključujući Debian, funkcionali bez formalnih upravljačkih procedura, već su vođeni oslanjajući se na tehničke procene male grupe učesnika. Ova neformalna tehnokratija opisana je u čuvenoj izjavi pionira hakovanja, Dejvida Klarka (David Clark), koji je doprineo razvoju prvih protokola interneta: »Odbijamo: kraljeve, predsednike i glasanje. Verujemo u: grub konsenzus i izvršivi kod.« (citat iz: Hoffman 2011).² Iako ideal o grubom konsenzusu i dan danas postoji u Debian-u, developeri ovog softvera su morali da pooštore kriterijume za članstvo, eksplicitno definišu uloge i implementiraju komplikovan glasački protokol da bi se projekat uspešno razvijao.

Iako harizmatično vođstvo, improvizovane akcije i neformalni odnosi još uvek postoje u okviru projekta, ovi elementi dopunjeni su drugim vidovima formalnog upravljanja. Tokom vrtoglavog rasta Debian projekta, developeri su sastavili hibridnu organizacionu strukturu koja predstavlja spoj tri različita načina upravljanja – demokratske vladavine većine, esnafске meritokratije i ad hoc procesa grubog konsenzusa. Stoga ne iznenaduje činjenica da je najveći broj kriza ovog sistema uzrokovano razlikama između ova tri modela. Ono što želim da naglasim je kako reakcije na ove krize često razjasne svrhu i ograničenja svakog od ovih modusa interakcije.

Demokratsko glasanje iznosi na videlo Debian-ovo populističko lice; to je priznanje da je svaki developer dragoceni učesnik projekta i zaslужuje da se njegovo mišljenje podjednako ceni u budućnosti. Ipak, demokratiju, a naročito glasanje na osnovu većine, mnogi smatraju neefikasnim i

pogrešnim metodom za rešavanje tehničkih pitanja, jer mediokriteti u većini mogu nadglasati »prave« tehničke odluke. Zato su developeri naročito posvećeni otvorenom procesu argumentacije, prilikom kojeg žestoka debata, koja se sprovođi preko mejling lista, izveštaja o bagovima i IRC kanala, u teoriji može da doprinese pronalasku pravog rešenja i dovede do grubog, ali dovoljno čvrstog konsenzusa za nastavak projekta. Na ovaj način svi se tretiraju jednako i imaju mogućnost da uvere druge u zaslugu ili krivicu datog tehničkog rešenja, bez obzira na njihov status na projektu.

Ovaj pristup potvrđuje dve dugogodišnje liberalne tendencije. Kao prvo, on ilustruje vrednost govora i debata za pronaalaženje nepristrasnih rešenja za kolektivne probleme, koja je teorijski definisana, između ostalih, u radu Jirgena Habermasa (Jürgen Habermas 1981). Ova posvećenost takođe pokazuje da developeri uvek daju prednost individualno osmišljenim odlukama, u odnosu na sistem ili menadžment zasnovan na hijerarhiji. Ove tendencije, pak, nisu svojstvene samo developerima projekta Debian. Na primer, Tomas Malabi (Thomas Malaby 2009,60) opisuje podozrenje prema hijerarhijskom menadžmentu, koje je lično iskušio među programerima zaposlenim u Linden Lab-u, autora igre Second Life, kao »politički nabijenu narav, koja hijerarhijsko, odnosno, vertikalno donošenje odluka smatra antitezom vešte i kreativne akcije.«³

Koliko god Debian-ovi hakeri bili skeptični prema strogom, vertikalnom uređenju, njihov sistem jednakih prilika za sve ipak vodi ka donekle definisanim oblicima rukovodstva, te kao takav takođe predstavlja osnovu za hijerarhiju koja je neizbežna u meritokratiji. Pojedinci koji vremenom dokažu svoju tehničku vrednost kroz kombinaciju sposobnosti i posvećenosti na kraju dobijaju status tehničkog čuvara od poverenja. Tako se razvija meritokratski sistem sa jasnim ulogama, kao što su delegati i razni tehnički »masteri« koji do daljnog vrše vlast. Kao što im sama imena kažu, čuvari se ne razlikuju od esnafskih gospodara koji su nekada uživali poverenje i poštovanje drugih članova esnafa zbog svoje mudrosti, iskustva i stručnosti.

Ako se demokratska vladavina ponekad posmatra sa otvorenom sumnjom i averzijom, postoji mnogo suptilniji strah u vezi sa značajem meritokratije i meritokrata koje ona proizvodi – naime, strah od korupcije. Konkretno, mnogi imaju problem sa idejom da bi tehnički čuvari mogli (kao što su i ovlašćeni) da samostalno donose odluke bez konsultovanja ostalih učesnika projekta i time ponište upravo onu neutralnu, tehničku diskusiju koja im je i omogućila da tu vlast dobiju. Developeri Debian-a povremeno izražavaju svoje neslaganje sa činjenicom da delegati imaju legitimnu moć da donose odluke, a da ne konsultuju druge developere. Ovaj strah indirektno je izražen u šaljivoj rečenici »Zavera ne postoji«. On se još više ispoljava kada se proceni da developeri na rukovodstvenim položajima narušavaju ono što ja zovem »meritokratsko poverenje« – očekivanje da ovlašćeni čuvari deluju iz tehničkih razloga, a ne iz ličnih interesa.

Izgradnja poverenja i novih organizacionih procedura bila je od centralnog značaja za razvoj organizacije projekta Debian, kao i za uspostavljanje ravnoteže između različitih modela upravljanja. Ove teme su konstantno zastupljene u nauci i tehnološkim studijama. Bilo da je izraženo kroz pouzdanost karakterističnu za plemstvo, kao što je to bio slučaj sa britanskim naučnim poduhvatom iz sedamnaestog veka (Shapin 1994), ili kroz pretvaranje knjiga u transparentne i temeljno izrađene izvore istinskog znanja (Johns 1998), poverenje je oduvek bilo presudan faktor za uspostavljanje reda, sklada i stabilnosti u novonastalim društvenim institucijama, konceptima i tehničkim praksama. U okviru S/SOK projekata, pitanje poverenja takođe igra ključnu ulogu (Kelty 2005). Pitanja kome i čemu verovati – delegatima, glasačkim procedurama, kodu, licenci ili smernici – od centralnog su značaja za repertoar etičkih normi koje su primarni fokus ovog poglavlja.⁴

Debian i njegova društvena organizacija

Debian je projekat, sastavljen od tek nešto više od hiljadu volontera u vreme pisanja ovog teksta, koji kreira i distribu-

ira operativni sistem zasnovan na Linux-u, sastavljen od nekoliko hiljada pojedinačnih softverskih aplikacija. Kao što je slučaj sa većinom srednjih i velikih projekata (tj. onih na kojima učestvuje preko stotinu developera), Debian je izuzetno kompleksan i prošao je kroz velike promene tokom svog postojanja. U svojim začecima, Debian je vođen bez zvanične forme; činilo ga je svega desetak developera, koji su najčešće komunicirali preko jedne imejl liste. Uzbuđenje, strast i eksperimentisanje bili su glavni motori ranog razvoja ovog projekta. Međutim, za dalji tehnički razvoj i rast broja ljudi bile su neophodne promene u politici, procedurama i strukturi, koje su nastupile između 1997. i 1999. godine. Danas su njegovi učesnici ponosni na kompleksan hibridni politički sistem, developerski IRC, zvaničnu ulaznu proceduru za nove članove (NMP) i skup povelja koji obuhvata Ustav, Društveni ugovor i Debian-ove smernice slobodnog softvera (Debian Free Software Guidelines – DFSG). Debian je uspostavio jasnou politiku i izradio detaljne tehničke priručnike; kontroliše razvoj, testiranje i mirore (engl. *mirrors*) koje se nalaze na svim stranama sveta; upravlja softverima za traženje bagova i kolaboraciju. Debian objavljuje i bilten, vodi grupni blog i organizuje godišnju konferenciju.

Najveći deo volonterskog rada na projektu Debian oduvek se sastojao od softverskog paketa – sistematsko pregrađivanje, prilagođavanje i standardizovanje postojećeg softvera u jedan sistem. (U lokalnom žargonu Debian se vodi pod terminom distribucija, softverska jedinica je paket, a developeri se često nazivaju održavaocima paketa.) Kada se spoje, ovi paketi grade distribuciju Debian Linux. Pored održavanja paketa, timovi Debian-ovih developera podržavaju infrastrukturu i razvijaju posebnu vrstu Debian softvera, dok drugi pišu dokumentaciju ili je prevode na različite jezike. Svaki Debian-ov developer ima bar jedan softverski paket (a obično njih nekoliko) koji održava.

Većina posla na ovom projektu obavlja se nezavisno, paralelno, razuđeno, kroz neformalnu saradnju na IRC kanalima ili mejling listama, gde developeri traže i dobijaju

pomoć.⁵ Jedan deo saradnje posredno se obavlja putem prijava bagova. Pisani od strane Debian-ovih developera ili korisnika, prijave bagova zavode se na javno dostupnom sistemu za praćenje bagova. Prijave koje stižu mogu da povežu tehnički problem sa određenim softverom i ukažu na ključne detalje, a ponekad pružaju i rešenje u obliku koda koji treba preoblikovati u peč.

Iako održavalac nema legalno vlasništvo nad softverom koji pakuje, Debian-ove norme hakerske pristojnosti nalažu da je softver njihova odgovornost dok god spada u okvire Debian projekta. Prepostavka da održavaoci imaju gotovo absolutnu kontrolu nad svojim softverskim paketima znači da ne bi trebalo unositi bilo kakve promene bez njihove eksplicitne dozvole. Međutim, ako su modifikacije nepotrebne da bi se eliminisao bag kritičan za izbacivanje nove verzije programa ili rešio sigurnosni problem, postoji društveno prihvaćen protokol za to: Non-Maintainer Upload (NMU). Ovaj mehanizam je dizajniran da omogući onima koji ne rade na održavanju softvera da aplouduju paket kako bi popravili kritične bagove, ili reagovali umesto zauzetog ili odsutnog održavaoca. Dok mnogi developeri cene doprinose od strane NMU, smatrajući ga praktičnim mehanizmom za podsticanje timskog rada, drugima ovaj protokol smeta, ili im je čak krajnje mrzak, pošto dozvoljava neiskusnim developerima da ubacuju bezvredna rešenja u njihov softver. Treći pak imaju svoje viđenje protokola: on predstavlja sredstvo za ukazivanje na loše obavljen posao. Kao što mi je jedan developer na IRC kanalu rekao u polušali, NMU otvara »naš prljav veš i stavlja ga pod oko javnosti.«

Ako se većina rada na projektu obavlja kroz individualne, ali uporedne napore, rad tokom perioda koji prethodi izbacivanju nove verzije Debian-a poprima ton kolaboracije i populizma: žurke za ubijanje bagova češće se održavaju, a developeri rade prekovremeno na IRC kanalu da bi razrešili one probleme koji su u softveru za traženje bagova okarakterisani kao »bagovi kritični za izlazak nove verzije«. Tokom ovog perioda, koji može da traje od nekoliko meseci do preko godinu dana, Debian-ovi menadžeri za nova izdanja imaju

mnogo blaže kriterijume za odobravanje NMU unosa, pa su samim tim učestaliji.⁶

Među hakerskim i S/SOK poklonicima, Debian-ova slava počiva na četiri vrste razvoja – dva tehnička i dva društvena. Tehnički gledano, Debian je jedna od najbolje opremljenih distribucija, budući da nudi više od dvadeset pet hiljada pojedinačnih softvera, od kojih je svaki priznat DFSG licencom. Shodno tome, Debian trenutno može da radi na jedanaest hardverskih arhitektura – više nego bilo koja druga Linux distribucija. To je jedan od razloga zbog kojih je zaradio titulu »Univerzalnog operativnog sistema.« Gledano sa društvenog aspekta, Debian se ističe u odnosu na sve druge S/SOK projekte po većem broju individualnih članova. Takođe je poznat po svojoj bezrezervnoj posvećenosti etičkim principima slobodnog softvera, kao što je detaljno objašnjeno u dva ključna dokumenta – Društveni ugovor i DFSG. Ovi dokumenti igraju važnu ulogu u NMP-u, koji će analizirati u daljem tekstu. Takođe, oni predstavljaju temelje na kojima se gradi identitet projekta. Sada ćemo bliže proučiti Debian-ove povelje i rukovodstvene strukture koje su nastale u poslednjoj deceniji.

Društvene povelje i upravljanje

Nezadovoljan tadašnjom distribucijom i inspirisan Linux kernel projektom, Murdock je avgusta 1993. godine osnovao projekat Debian. Privukao je grupu volontera koji su počeli da dizajniraju sistem za upravljanje paketom koji bi mogao da integriše pojedinačni doprinos svakog developera koji je odlučio da održava paket. Ističem ovaj trenutak jer je obeležio važnu promenu u istoriji kolaborativnog etičkog temperamenta Unix-a – onog koji je eksplicitno slavio transparentnost, dostupnost i otvorenost u cilju omogućavanja, kao i podsticanja učestvovanja svih zainteresovanih. On je predstavljao novo istorijsko poglavlje na temu kako su hakeri začeli i implementirali meritokratiju.

Jedan dugogodišnji Debian-ov developer, koji je sazreo kao haker mnogo pre ere Linux-a, upečatljivo je opisao duh

ove promene u kratkom komentaru koji je dao tokom okruglog stola o istoriji Debian-a, na godišnjoj Debian-ovoj konferenciji. Opisao je kako je tekla saradnja na projektu Unix pre epohe Linux-a, na Kalifornijskom univerzitetu u Berkliju (i drugim lokacijama), u okviru koga je distribucija Berklijevog Unix-a delimično razvijena:

Postojaо je proces na osnovу kога biste napisali neki kôd i poslali molbu Berklijу poručujući »Ja nisam bitan, ali nadam se da vam ovo može biti korisno«; ako bi ga oni pogledali i pomislili: »Hej, ovo je kul« onda bi kôd ušao u njihov sistem, a ako bi rekli: »Zanimljiva ideja, ali postoji bolji način da se to uradi« onda bi možda osmislili drugačiju implementaciju koda.

Iako su gurui Berklijevog Unix-a prihvatali doprinos onih koji nisu učestvovali na samom projektu, bilo je teško probiti zatvoreni krug rukovodstva i postati zvaničan član tima. Iz ugla developera koji su učestvovali u okrugлом stolu, ovo je proizvelo neprihvatljivu formu učestvovanja na projektu, koju karakteriše degradirani elitizam koji nije uspeo da izjednači uslove pod kojim bi developeri mogli da dokažu koliko vrede. Kao što sam navela ranije, S/SOK hakerski sistem meritokratije navodi pojedince da objavljaju plodove svog rada kako bi uslovi za proizvodnju uvek bili jednaki, tako da drugi takođe mogu da se uključe u doživotni projekat tehničkog samorazvoja pod okriljem hakerske zajednice. Kada su Torvalds i Murdock razvili svoje sopstvene projekte (Linux kernel i Debian, tim redom), postupali su drugačije od prethodnih kadrova Unix-ovih hakera, pre svega negujući atmosferu jednakosti, otvorenosti i transparentnosti. Aktivno učešće se podsticalo, a kada je bilo potrebno, dodeljivala su se priznanja. Češće prihvatanje doprinosa sa strane je takođe viđeno kao način da se unapredi i podstakne tehnička efikasnost.

Murdock, koji je obavio veliki deo posla u ranoj fazi projekta Debian, postupao je kao lider projekta. Debian u tom smislu nije bio neuobičajen slučaj. Mnogi od prvih projekata slobodnog softvera funkcionali su, a i dalje funkcio-

nišu, po ovoj logici neformalnog vođstva, uspostavljenog proširenjem domena harizme u radnoj etici (O’Neil 2009). Autoritet i poštovanje uspostavljaju se isključivo na osnovu ukupne količine rada koji pojedinac ulaže u projekat; njegovi učesnici mu zauzvrat nude svoju lojalnost. Ali ono što po čemu se Debian suštinski razlikovao od ranijih zajedničkih poduhvata bila je činjenica da su svi koji su sa tehničkog aspekta doprineli projektu mogli da postanu njegovi članovi. Do 1995. godine uspostavljen je sistem softverskog paketa koji je zauzdao moć individualizma i proizveo distribuciju koja je daleko prevazišla doprinos bilo kog pojedinca.

Godine 1996 broj Debian-ovih developera porastao je na 120 i objavljena je verzija operativnog sistema sa oko 800 paketa. U ovo vreme, Murdok je predao lidersku štafetu na Perensa, koji je, zajedno sa nekolicinom drugih developera, postao odgovoran za najveći deo tehničkog rada na projektu. Perens, koji je već bio poznat u kompjuteraškoj javnosti, kako po svojoj strastvenoj posvećenosti principima slobodnog softvera, tako i po želji da učini slobodni softver vidljivim u poslovnom sektoru, imao je znatan uticaj na organizaciju Debian-a koji je tumačen i kao pozitivan i kao negativan.⁷ Ono što je možda i najznačajnije za moju poentu ovde je to da je Perens doprineo koordinisanju skiciranja Društvenog ugovora i Debian-ovih smernica slobodnog softvera (DFSG), koji su prвobитно predloženi od strane Šuslera.

Geneza Društvenog ugovora zavređuje kratak opis, jer otkriva jasan osećaj posvećenosti i odgovornosti prema većem dobru, odnosno prema zajednici korisnika i developera koji je karakterističan za ovaj projekat od samog njegovog začetka (kada je Murdok prvi put definisao ove vrednosti u Manifestu Debian-a). Šusler je predložio ideju Društvenog ugovora nakon razgovora sa Bob Jangom, koosnivačem tada tek nastale komercijalne Linux distribucije, Red Hat. Kada je Šusler predložio da bi Red Hat možda trebalo da napismeno garantuje da će, tokom svog razvoja, uvek proizvoditi GPL softver, Jang je odgovorio »to bi bio poljubac smrti,« ukazujući na mogućnost da bi se takva garancija, data korisnicima slobodnog softvera, pokazala katastrofalnom za

njegovu kompaniju, pošto je u to vreme komercijalna budućnost slobodnog softvera bila potpuno neizvesna. Šuslera, koji je i sam bio vlasnik kompanije, Jangov odgovor je zabavio ali i uznemirio, te je sa drugim developerima na konferenciji odlučio da je za Debian neophodno da nudi takvu garanciju.

Ako je direktna inspiracija za Društveni ugovor bio dijalog koji je obelodanio dva istaknuta tumačenja odgovornoštii prema široj zajednici tehničkih korisnika, to je bio pravi trenutak da korisnici Debian-a prihvate takav ugovor. Pošto je projekat rastao, mnogi su smatrali da je ova grupa hakera prerasla Manifest Debian-a. Mnogi developeri smatrali su da je posebno važno da razjasne svoj stav o slobodnom softveru jer je postojala omanja grupa koja je insistirala na distribuciji neslobodnog softvera, plašeći se da će izgubiti mnoge korisnike koji će se u tom slučaju okrenuti onima koji su takvu distribuciju nudili. Zato se Društveni ugovor, kada je predložen, činio kao idealna prilika da se razjasne ciljevi projekta, kako ljudima sa strane, tako i novim članovima koji su se u velikom broju priključivali projektu.

Vođeni Perensom, koji je napisao veliki deo dokumenta, developeri su sastavili izjavu o namerama, koja je pomogla da se definiše Debian-ova jedinstvena uloga u okviru šireg polja proizvodnje. Kao kratak i jasan dokument, Društveni ugovor daje četiri obećanja i jednu kvalifikaciju:

»Društveni ugovor« sa Zajednicom slobodnog softvera

Debian će zadržati 100% slobodni softver

Obećavamo da će Debian-ova GNU/Linux distribucija ostati potpuno slobodni softver. Pošto postoje mnoge definicije slobodnog softvera, uključene su i dolenavedene smernice koje koristimo da bi se jasno odredilo da li je softver »slobodan«. Podržaćemo svoje korisnike koji razvijaju i upravljaju neslobodnim softverom na Debian-u, ali nikad nećemo dozvoliti da sistem zavisi od nekog elementa neslobodnog softvera.

Odužićemo se Zajednici slobodnog softvera

Kada budemo pisali nove komponente za sistem Debian, licenciraćemo ih kao slobodni softver. Napravićemo najbolji mogući sistem, tako da slobodni softver ima široku primenu i distribuciju. Daćemo svoj odgovor na popravljene bagove, ispravke, korisničke zahteve uzvodnim autorima (engl. *upstream*) softvera uključenih u naš sistem.

Nećemo kriti probleme

Celokupna baza podataka o prijavama bagova uvek će biti otvorena za javnost. Prijave koje korisnici podnesu preko interneta istog trenutka će biti dostupne drugima.

Naši prioriteti su naši korisnici i slobodni softver

Vodićemo se potrebama korisnika i zajednice slobodnog softvera.

Njihovi interesi biće prvi na listi naših prioriteta. Podržaćemo potrebe korisnika za radom u različitim kompjuterskim okruženjima. Nećemo se protiviti komercijalnom softveru namenjenom za korišćenje u Debian-ovim sistemima i omogućićemo drugima da stvaraju unapredjene distribucije koje bi sadržale i Debian-ov i komercijalni softver, bez ikakve nadoknade za nas. Da bismo podržali ove ciljeve, mi ćemo obezbediti integrисани sistem visokokvalitetnog, potpuno slobodnog softvera, bez zakonskih ograničenja koja bi sprečila pomenute tipove upotrebe.

Programi koji ne ispunjavaju naše standarde slobodnog softvera

Svesni smo činjenice da neki od naših korisnika zahtevaju upotrebu programa koji ne odgovaraju Debian-ovim smernicama slobodnog softvera. Stvorili smo odeljke »contrib.« (doprinos) i »non-free« (neslobodni) u našoj FTP arhivi za ovaj softver. Softver u ovim direktorijumima nije deo sistema Debian, iako je konfiguri-

san za korišćenje u okviru Debian-a. Podstičemo proizvođače CD-ova da pročitaju licence softverskih paketa u ovim folderima i procene da li mogu da distribuiraju taj softver na svojim CD-ovima. Stoga, iako neslobodni softver nije deo Debian-a, mi podržavamo njegovu upotrebu i obezbeđujemo infrastrukturu (kao što je sistem za nalaženje bagova i mejling liste) za neslobodne softverske pakete.

Ova povelja je snažna izjava o nameri koja se odnosi na Debian-ovu ulogu, obaveze i ciljeve, objavljena daleko van granica projekta Debian za korisnike ove distribucije. Ona uzdiže transparentnost i odgovornost kao vrline te nastoji da se zalaže za opšte dobro koje predstavlja potporu proizvodnji slobodnog softvera i pragmatičnim potrebama korisnika. Iako povelja utvrđuje precizno definisanu moralnu obavezu prema slobodnom softveru i zajednici korisnika, ona takođe u svojoj poslednjoj odredbi formulise pragmatična ograničenja takve »ideološke« privrženosti, odobravajući do izvesne mere upotrebu neslobodnog softvera, ostavljajući prostor za isti. Ova odluka je delimičan odraz stanja slobodnog softvera tokom perioda kada je sastavljen Društveni ugovor, kao i jasne želje da se postavi osnova Debian-ovih zajedničkih moralnih obaveza u okviru tehničkog pragmatizma. U vreme kada je sastavljen nacrt povelje, postojao je veliki broj važnih softverskih aplikacija poput pretraživača i tekst-procesora koji jednostavno nisu imali dovoljno dobar ekvivalent slobodnom softveru. Na primer, dok je Netscape postojao, bio je besplatan ali ne i sloboden - izvor je bio nedostupan za upotrebu, modifikaciju i cirkulaciju.

Tokom narednih godina, nakon nastanka ekvivalenata ovim programima u vidu slobodnog softvera, učesnici projekta Debian u teoriji su razmatrali da odustanu od podrške neslobodnim programima; to je čak dovelo do »Opšte rezolucije« (o rezolucijama glasaju svi članovi projekta) u cilju eliminiranja takvih programa. Rezolucija u martu 2004. definitivno je potvrdila Debian-ovu posvećenost ovoj odredbi,

iako, s obzirom na opširnu debatu koju je otvorila, lično mislim da je to tema koja će ponovo doći na dnevni red u bliskoj budućnosti. Povlačenje crte između pragmatizma i korisnosti, sa jedne strane, i ideološke čistote s druge, predstavlja zadatak sa kojim se Debian-ovi developeri konstantno bore, kao što ćemo videti u nastavku ovog poglavlja.

DFSG je nastao kao pravni rezultat Društvenog ugovora. Da bi licenca ispunila standard slobodnog softvera, mora zadovoljiti sledeće kriterijume:

1. Slobodna redistribucija

Licenca Debian-ove komponente ne sme sprecavati nijedno lice da drugom licu dà ili proda softver kao komponentu sveukupne distribucije softvera koja sadrži programe iz nekoliko različitih izvora. Licenca ne sme zahtevati autorski, kao ni bilo koji drugi honorar za takvu prodaju.

2. Izvorni kod

Program mora da obuhvata izvorni kôd i omogući distribuciju u izvornom kodu, kao i u kompiliranoj formi.

3. Izvedeni radovi

Licenca mora da omogući modifikacije i izvedene radove, a mora i da pruži mogućnost da se oni distribuiraju pod istim imenom kao originalna softverska licenca.

4. Integritet izvornog koda autora

Licenca može da spreči da se izvorni kôd distribuira u modifikovanoj formi samo u slučaju da licenca dozvoljava distribuciju peč fajlova sa izvornim kodom u cilju modifikovanja programa u fazi njegove izgradnje. Licenca mora eksplicitno da odobri distribuciju softvera napravljenog na osnovu modifikovanog izvornog koda. Licenca može da zahteva da izvedeni radovi nose drugačije ime ili broj verzije od originalnog softvera.

5. Zabranjena diskriminacija osoba i grupa

Licenca ne sme diskriminisati nijednu osobu, kao ni grupu osoba.

6. Zabranjena diskriminacija protiv oblasti delatnost

Licenca ne sme ograničavati nikoga u korišćenju programa u određenoj oblasti delatnosti. Na primer, licenca ne sme sprečavati da se program koristi u preduzećima ili za genetska istraživanja.

7. Distribucija licence

Prava koja se vezuju za program moraju važiti za sve kojima se program redistribuira, bez obaveze da dobiju dodatnu licencu.

8. Licenca se ne sme odnositi isključivo na Debian

Prava koja se vezuju za program ne smeju zavisiti od toga da li je program deo sistema Debian. Ako se program izvede iz Debian-a, a koristi i distribuira bez učešća Debian-a, ali u svakom drugom smislu u okviru uslova programske licence, sva lica kojima se program redistribuira treba da imaju ista ona prava koja se ostvaruju u okviru Debian sistema.

9. Licenca ne sme ugrožavati druge softvere

Licenca ne sme stavljati zabranu na drugi softver koji se distribuira zajedno sa licenciranim softverom. Na primer, licenca ne sme da insistira da svi drugi programi koji se distribuiraju na istom mediju moraju da budu slobodni softveri.

DFSG daje opšti, ali i detaljan opis četiri tipa slobode GPL-a (pristup, upotreba, modifikacija i distribucija). Generalizuje ih tako da DFSG može da služi kao pragmatični standard za određivanje stepena relativne »slobode licence« ili kao osnova za stvaranje nove licence. Istovremeno, on precizira značenja slobode, najčešće uvodeći eksplicitni jezik nediskriminacije – jedne od najistaknutijih tema dokumenta. DFSG je bio predmet temeljne analize i debate na Debian-ovim legalnim i drugim mejling listama, da bi se developerima pomoglo da odrede da li softver koji žele da »spakuju« i održavaju ima DFSG licencu, ili koje promene treba da se unesu u postojeću licencu da bi softver postao slobodan po DFSG kriterijumima (što će biti analizirano u sledećem poglavljju).

Pored ova dva prvo bitna dokumenta, Debian takođe ima eksplisitni Ustav, čiji je nacrt izrađen nakon neuspelih prvih izbora, u cilju sprečavanja autoritarnog vođstva koje su neki developeri poistovjećivali sa Perensom.⁸ Debian-ov Ustav detaljno ocrtava organizacionu strukturu ove grupe, koja obuhvata neizabrane i izabrane uloge i odgovornosti. U okviru ovog dokumenta sadržan je i opis Debian-ovog globalnog sistema vladavine – njegova kombinacija većinske demokratije, meritokratije i ad hoc konsenzusa.

Debian-ova posvećenost demokratiji je očigledna u njegovom glasačkom protokolu. Na osnovu jedne verzije Kondorseovog metoda (koji svojim komplikovanim sistemom rangiranja predstavlja prepreku prostoj vladavini većine), svake godine se organizuje glasanje za vodu projekta, a svaki developer može da predloži Generalnu rezoluciju u vezi sa tehničkim, proceduralnim ili pitanjima politike projekta, za koju se zatim glasa na nivou celog projekta. Ove dve odredbe ilustruju populističku posvećenost da se svim developerima da pravo glasa i potvrđuju da, bez obzira na nivo ili kvalitet doprinosa projektu, svi developeri, ukoliko su zvanično primljeni kao učesnici projekta, imaju pravo da u određenoj meri utiču na odluke koje se donose. Stoga, voda projekta Debian preuzima ulogu koja nije tehničke prirode, bez ovlašćenja da donosi tehničke odluke od važnosti za projekat u celini, a predlaganje Opštih rezolucija da bi se razrešila tehnička pitanja nikako se ne preporučuje. Striktno tehnički problemi smatraju se neprikladnim predmetima demokratskog glasanja.

Na primer, 2004. godine, kada je jedan developer predložio tehnički zasnovanu Opštu rezoluciju (tražeći podršku za novu arhitekturu), ovaj predlog je dočekan na nož na mejling listama i glatko odbijen od strane mnogih kontributora, uključujući neke od najuglednijih i najpoznatijih developera Debian-a. Jedan odgovor preneo je nepoverenje prema uvođenju političkih tema u tehničku arenu, koje je svojstveno mnogim developerima i koje će uvek iskazati: »Neću ni da razmatram ovaj predlog dok mi Vi ili neko drugi ne objasni zašto bismo koristili glasački sistem da bismo ra-

zrešili ovakvo pitanje [...] Ako nas je skorašnje iskustvo nečemu naučilo, to je da glasovi nanose ŠTETU Debian-u. Molim Vas, nemojte nas terati da nastavljamo ovim putem.« Glasanje, drugim rečima, blokira otvorenu i dinamičnu debatu koja je najbolje i najpopularnije sredstvo za ispitivanje i unapređivanje tehnologije.

Ako pozicija vođe projekta Debian nije tehnička pozicija, kakva ovlašćenja ta osoba ima? Većina developera slaže se da vođa projekta radi kao javni portparol na konferencijama i drugim događajima. U okviru Debian zajednice, posao vođe projekta je da koordiniše i omogući diskusiju, radeći tako možda i najvažniji posao, a to je otvaranje blokiranih puteva komunikacije i pružanje pomoći u cilju razrešenja sukoba. Njihova najveća moć leži u mogućnosti da postavljaju ili legitimizuju neizabrane zvanične uloge u obliku delegata i timova – najčešće tehničkih čuvara, koji zavređuju poštovanje zbog svog superiornog talenta i posvećenosti projektu. Ovi timovi i delegati obavljaju najveći deo posla na širem planu projekta Debian kao što je vođenje mejling listi, primanje novih članova, upravljanje glasovima i integrisanje novog softvera u glavnu arhivu i njegovo održavanje. Uvreženo je mišljenje da vođa projekta Debian ili daje legitimitet već postojećim timovima zbog posla koji rade ili dodeljuje uloge ljudima koji taj posao već obavljaju.

Budući da su developeri u obavezi da donose odluke, postoje određeni tipovi developera koji imaju posebno ovlašćenje da donose određene vrste odluka, najčešće jer se nalaze na neizabranim pozicijama kao individualni delegati, ili u okviru timova i komisija.⁹ Iako vođa projekta Debian može da postavi Debian-ovog developera kao delegata, i u teoriji je ovlašćen da opozove bilo koju postojeću poziciju, to nije sprovedeno u delo u poslednjih pet godina, a verovatno i nikada ranije. Ovo je od velike važnosti. Iako u teoriji vođa projekta ili Opšta rezolucija može da opozove poziciju tehničkog čuvara, u praksi se to nikad ne bi desilo. Pozicija čuvara se temeljno procenjuje i analizira, te postoji snažan pritisak da se ovim ljudima dozvoli da ostanu na svojim pozicijama ukoliko to žele, i ukoliko dobro obavljaju posao.¹⁰

Ove pozicije su najčešće tehničke prirode. Današnji timovi obuhvataju menadžera i tim za nova izdanja, list-mastere, veb-mastere, Debian-ov tim administratora, NMP tim, sigurnosni tim i tim za politiku projekta. Ovi timovi su koordinisani da bi radili na većim infrastrukturnim ili organizacionim strukturama, kao i procedurama. Među ovim pojedinцима, veoma su važni FTP masteri koji su postojali pre nego što su vode projekta Debian delegirali timove - oni ručno proveravaju sve nove softverske pakete prosledene na testiranje i utvrđuju da li postoje tehničke greške ili nepravilnosti u vezi sa licencom, a zatim ih integrišu u »glavnu arhivu.¹¹

Više puta mi je rečeno da oni koji su nosioci ovih neizabranih pozicija to zaslužuju jer su pre toga obavili neophodan posao za zadatke na ovoj poziciji. Na primer, neki FTP masteri drže svoju poziciju jer su kodirali softver koji se koristi za upravljanje učitavanjem paketa i verifikacijom, kao i softver za skladištenje paketa. Drugim rečima, moć, kako se kaže, u stopu prati ličnu inicijativu i njene bliske rođake: kvalitetnu tehničku produkciju i ličnu posvećenost projektu.

Čak i ako prihvatimo pretpostavku da većina developera preferira meritokratiju u odnosu na demokratiju – zapravo, gotovo svaki intervjujsani developer ponosno je izjavio da je Debian meritokratski projekat – ovaj oblik moći ipak je obavljen velom izvesnog nepoverenja. Rukovodstveni položaji, kao što su FTP masteri, neosporno predstavljaju oblik centralizovane i potencijalno doživotne vlasti, i samim tim su podložniji korupciji ili – jednako opasno – specijalizaciji u određenom polju i prekomernom gomilanju informacija. Uopšteno gledano, hakeri poštuju decentralizaciju i istaknutu snagu pojedinca da se suprotstavi vlasti, pa svaki centralizovan oblik vlasti neminovno postaje predmet detaljne analize i debate.

Postoji, međutim, konkretniji razlog za nepoverenje. Da bismo u potpunosti razumeli strukturu kontroverzi koje se javljaju u vezi sa vlašću, moramo se vratiti na prethodno izloženu raspravu. Debian-ovi developeri rade u okviru društvenog imaginarija začetog u Milovom konceptu liberalnog individualizma koji zahteva od njih da razvijaju svoje

veštine, unapređuju tehnologiju i dokazuju svoju vrednost drugim hakerima u okviru svog elitnog bratstva. Figure centralnog rukovodstva, kao što su članovi tima i delegati, predstavljaju potencijalnu pretnju uslovima neophodnim za ovaj neprekidan proces tehničkog samooblikovanja. Kao što Donerova (Donner 1991, 152) tvrdi u svojoj diskusiji o Milovom modelu samorazvoja, oni koji steknu autoritet zbog svojih profesionalnih zasluga ipak »mogu samo da usmeravaju ostale« a ne da »vladaju«; ako pokušaju drugima da nametnu svoju »procenu vrednosti«, to »paradoksalno podriva mogućnost razvoja«. Svi, a ne samo odabrani, moraju da imaju mogućnost da u potpunosti i u svakom trenutku iskoriste svoj kapacitet za razmišljanje, rasuđivanje i kritičko istupanje.

Strah da bi moć mogla da pokvari one koji uživaju privilegije i da će se tako blokirati uslovi za javni samorazvoj (donošenjem sopstvenih odluka) i uspostaviti rigidna forma vertikalne vlasti javlja se s vremena na vreme, iako na ne tako koherentan i istrajan način svojstven kritikama Debian-ovih demokratskih elemenata. Mnogo češće se javljaju šale o postojanju takozvane zavere, koja se najčešće poriče: »Zavera ne postoji«. Mnogo pre nastanka Debian-a, ova šala se vrtela na Usenet-u, gde se javljalo slično negodovanje zbog mogućnosti zloupotrebe moći od strane meritokratskih voda. (Pfaffenberger 1996).¹²

Debian je ceo prožet humorom, a bezazlene šale o zaveri zbijaju se na svakom koraku. Na primer, veče pre proglašenja pobednika na konkursu za vođu projekta Debian 2005. godine, grupa developera, uključujući kandidata za vođu projekta i menadžera za nova izdanja, neobavezno su ubacili šale o zaveri u diskusiju, bez ikakvog povoda, posle objave od strane sekretara projekta da je preostalo još dvadeset četiri časa do kraja glasanja:

<markel> manje od 24 časa
<crawlspace> znak – zloslutna muzika
<mickmac> mislim da je celā stvar zavera
<mickmac> zavera je već izabrala svog kandidata

<jabberwalkie> mickmac: ma jok, još ima vremena; jesi li spremio mito za poslednji minut? ;)

<mickmac> JabberWalkie: Pa, ovaj, nisam.

<mickmac> Dođavola.

<jabberwalkie> mickmac: Više sreće sledeće godine. :)

<mickmac> Mogu da te častim pivom ako dođeš na Debkonf?

*vapor-b maše pesnicom na zaveru

Developeri koriste humor na temu zavere da bi izrazili hroničan strah od teorijske mogućnosti zloupotrebe u meritokratskom sistemu, kao i svoje nepoverenje prema hijerarhiskoj podeli moći. Konkretno, humor ukazuje na način na koji Debian »mora da uskladi centralnu predstavu autonomije svakog developera i ograničenja koja proističu iz kompleksnog sistema sa najvišim standardima kvaliteta«, kako je Metju O'Nil (Matthieu O'Neil) (2009, 134) vešto sročio. Ove šale su najčešće bezazlene. One služe kao sigurnosni ventil da se ublaži tenzija i kao kreativan i indirektni podsjetnik za one na položajima moći da njihove namere moraju da budu transparentne, ako žele da zadobiju trajno povjerenje developera.

U drugim slučajevima, developeri diskusije na temu zavere karakterišu kao optužbe, tražeći odgovornije ponašanje meritokrata, što se obično izražava kroz zahteve za većom transparentnošću, odgovornošću i pristupačnošću. Na primer, u nedavnoj debati po pitanju vođe projekta Debian, jedan developer prepirao se sa izvesnim FTP masterom oko toga šta može da se uradi da bi se povećala transparentnost i izjednačili uslovi pristupa. Developer se pozvao na pomenutu »avet« – zaveru:

Vidim Debian kao meritokratiju, a pojedinac može dobiti privilegije na osnovu svog doprinosa i proaktivnosti. Međutim, ne može se očekivati od revnoshih korisnika da bez ičije pomoći ukopčaju sve o poslu pre nego što dobiju priznanje za

svoj doprinos – i to ako imaju sreće da ih oni koji su trenutno na čelu pozicija ka kojima i oni streme, smatraju korisnima. Ako je to bila namera, onda je to veoma neefikasno. Ako je pak bilo nemerno, onda bi Debian možda trebalo da uradi nešto po tom pitanju, ako ništa drugo, onda bar da zaustavi te glasine o navodnoj zaveri.¹³

Ovaj developer je shvatio da bi Debian-ovi developeri mogli da učine više po pitanju povećanja transparentnosti kako bi omogućili i podstakli priključivanje novih članova. Mnogi developeri sa kojima se prepirao (koji su bili na položajima vlasti) se nisu složili, tvrdeći da transparentnosti ima dovoljno i da je dužnost zainteresovanih članova da preuzmu odgovornost za svoje samoobrazovanje i budu nezavisni od pomoći drugih. Ovo je preneto u imejlu navedenom ispod, u kom je jedan FTP master odgovorio na tvrdnju da je Debian-ova politika i organizacija suviše tajnovita:

Očigledno ne shvatate da ovako velik i složen projekat deluje obeshrabrujuće samo onima koji ga posmatraju kao sistem koji funkcioniše odozgo nadole, za razliku od onih koji su učestvovali u građenju projekta od dna ka vrhu.

Ne shvatate da su delići dostupni svima i da »samo« treba da ih složite u širu sliku. Ako ste previše lenji da to uradite, nije na ljudima koji rade na suštinskim detaljima projekta da bez nekog posebnog povoda edukuju svakog nasumičnog Petra Petrovića.¹⁴

Čak i kada postoji pritisak da se izjednače uslovi za pristup, koji se ispoljava u šalama o zaveri, izjednačavanje pod okriljem meritokratije, kao što sam analizirala u poglavljiju 3, mora se obavljati posebnim metodama. Mnogi (ali ne i svi) developeri smatraju da pružanje prevelike pomoći novim korisnicima ih sprečava da pokažu svoje sposobnosti i inteligenciju, u okviru grupe koja pre svega ceni osobine kao što su samostalnost i nezavisnost. Granica između izjednačavanja uslova i prevelike pomoći konstantno je predmet

pregovora u Debian-u, verovatno više nego na drugim projektima, zbog svojih populističkih tendencija.

Debian-ovi meritokratski čuvari nalaze se u paradoksalnom položaju kada je reč o hakerima koji visoko vrednuju liberalni individualizam, naročito konstantnim postupcima tehničkog samousavršavanja i otvorenom procesu nepristrasne tehničke debate. Ovlašćeni da deluju bez saglasnosti zajednice, čuvari gotovo da ne mogu da rade ako ne ispoljavaju dobre i čiste namere. Na ovaj način, oni, poput prvih prirodnjačkih filozofa Britanskog kraljevskog društva koje je proučavao Stiven Šapin (Steven Shapin 1994), moraju konstantno da grade poverenje drugih developerima ispoljavanjem karakternih vrlina i drugim relevantnim postupcima.

Ako su prirodnjački filozofi Kraljevskog društva pokazali svoju dobromernost kroz kombinaciju poniznosti, nepristrasnosti, velikodušnosti i pristojnosti, na koji način Debian-ovi meritokratski čuvari realizuju svoje dobre namere i upravljaju ovom dilemom? Delegati i timovi ispoljavaju svoje čiste tehničke namere kroz širok spektar aktivnosti i osobina (a poniznost nije uvek jedna od njih, iako bi svakako mogla da bude). Mnogi bi svoje namere mogli da iskažu samo kroz istrajan tehnički rad – oblik delovanja koji pokazuje njihovu čvrstu posvećenost projektu. Oni bi trebalo da otvoreno komuniciraju sa developerima. Developeri su pak povremeno izražavali svoje nezadovoljstvo zahtevajući više transparentnosti i odgovornosti od nekih delegata. Ove rasprave prate predvidiv kružni šablon: neki developeri se žale na nedovoljnu transparentnost među čuvarima, dok se čuvari osećaju kao da se guše pod pritiskom svojih obaveza tako da rad koji je neophodan za komunikaciju i za povećanje transparentnosti ove uloge postaje nemoguć, ali i nepotreban dodatni teret; Developeri će ponuditi da preuzmu deo posla; a uobičajeni ogorčen odgovor čuvara je da bi uključivanje i obučavanje novih ljudi iziskivalo previše posla za njih, osim ako developeri sami ne preuzmu inicijativu.

Ipak, postoje izvesne utvrđene rutine za povećanje prisutnosti i transparentnosti različitih radnih grupa, uključujući imejlove koji se šalju svim developerima na debian-

devel-announce mejling listi (obaveza delevopera je da se prijave na iste) koji sumiraju aktuelne aktivnosti različitih tehničkih timova. Ove nezvanične informacije o aktuelnostima periodično se šalju učesnicima projekta i tako stvaraju vezu sa političkim telom Debian-a. Bivši FTP master, Džeјмс Труп (James Troup), poznat više po svojoj tehničkoj stručnosti i posvećenosti nego po komunikativnom pristupu, jednom prilikom postavio je statusni izveštaj sa naslovom »Reč-dve od FTP master tima« kao odgovor na višemesečnu debatu na mejling listama na temu nerazjašnjenosti tačne uloge FTP mastera i primedbe da su FTP masteri vremenom postali prepreke na razvojnog putu projekta jer nisu uspešno ispunili svoje obaveze. Njegov imejl, sastavljen od strane brojnih članova tima, njavio je priklučenje novih članova i donekle razjasnio koja je uloga i odgovornost svakog od njih. Smatrajući ih preteranim, Trup i drugi FTP masteri odbacili su ove primedbe, i imejl završili duhovitim i vidno sarkastičnim komentarom koji je potvrđio njihovu dobru volju: »Nadamo se da vam je ovo učinilo dan prijatnjim, a noći manje ispunjenim jaucima bezdušnih zombija.¹⁵ Ironični i zajedljivi podtekst ovog komentara je jasan: Trup je čuo i konstatovao primedbe, smešno mu je do koje mere ljudi celu tu situaciju smatraju tako strašno opasnom i okrutnom, i otkriva da nema razloga za brigu jer on ima dobre namere dok njegov nepotrebni imejl predstavlja čin milosti prema zarobljenim dušama koje oslobađa od nepodnošljive patnje kroz koju prolaze.

Pored dosledne komunikacije, tehnički predlozi delegata moraju pažljivo da se oblikuju, kako bi odražavali projektne, a ne lične ciljeve. Na mnogo nivoa, imperativ je da se određene odluke donose *ad hoc* kroz, sporazumno proces u kojem se zasluga za krajnji ishod javlja kroz procese kolektivne debate, a ne kao mandat dat od strane ovlašćenih lica (čak i kada ishod spada u njihov domen).

Zanimljivo telo za analizu je komisija kojoj su data najšira tehnička ovlašćenja: Tehnička komisija. Njena uloga je definisana u Ustavu kao »telo koje donosi finalnu odluku u vezi sa tehničkim raspravama u projektu Debian«, a njeni

članovi svoje dobre namere najčešće ispoljavaju odsustvom delovanja.¹⁶ U periodu tokom kojeg sam pratila Debian (2000 – 2005) ova komisija je retko primenjivala svoja ovlašćenja.

Stoga je pristup »ne dirati ništa« način na koji članovi komisije pokazuju svoje dobre namere prema upravo onom procesu koji im je omogućio da postanu deo Tehničke komisije. Ovaj pristup odražava opšti ideal da oni koji imaju moć moraju prvo da se priklone zajednici developer, kako bi razlike u mišljenjima mogle da se reše kroz debatu i konsenzus. Sajt Tehničke komisije jasno naglašava ovu ideju pod naslovom »Nekoliko obaveštenja u vezi sa kontaktiranjem komisije«: »Čvrsta i dinamična debata je važna kao garancija da će svi aspekti određenog problema u potpunosti biti istraženi. Kada se diskutuje o tehničkim pitanjima sa drugim developerima, morate biti spremni na provokaciju i izazov. Takođe, morate ostati otvoreni za mogućnost da ćete biti ubedeni u suprotno! Nema ničeg sramotnog u prihvatanju dobrih argumenata.«¹⁷

Argumentativni konsenzus koji zagovara Tehnička komisija je treći vid vladavine u Debian-u – vid koji se razume kao jedna vrsta samoupravljanja jer proistiće iz debate, doprinosa i aktivnosti nezavisnih, dobrovoljnih pojedincaca. Veliko poverenje polaže se u moć takozvane »tehničke retorike« u cilju uveravanja drugih u logiku donetih odluka. Tehnička retorika se odnosi na tehnički rad i često obuhvata prezentaciju koda, rezultujuću pisanoj izjavu ili objašnjenje zašto ništa ne treba da se menja.

Ove debate se odigravaju na IRC-u, softveru za nalaženje bagova i mejling listama. Na IRC-u, proces rasprave je neformalan, developeri obično traže savet drugih i nastavljaju sa svojim poslom. U mnogim slučajevima iz takvog traženja saveta proistekne žestoka debata, a kada se razlike u mišljenjima jasno iskažu, uljudna srdačnost prelazi u napete izlive suprotstavljenih stavova – a ponekad i u »vatrene obraćune« – za koje je svojstvena upotreba teških reči ili direktnih optužbi za nestručnost. Debian-ov sistem za traženje bagova je još jedan sajt gde se odigrava tehničko nadme-

tanje, i pošto postoji formalni sistem koji omogućava developerima da ocenjuju bagove na osnovu stepena njihove štetnosti, od manje do više štetnih, postoji veća sistematičnost u praćenju ovih debata. Pažnja posvećena određenom bagu lako se može uočiti na osnovu dužine vođene debate, kao i brojnih promena nivoa ozbiljnosti, zatvaranja i ponovnog otvaranja iste teme. Neke debate na temu bagova dostigle su status legendarnih upravo zbog brojnih promena nivoa ozbiljnosti, dužine ili pak nedovršenosti. Developeri često osporavaju nečiji autoritet upravo tokom ovakvih rasprava o tehničkim pitanjima i iznova nastoje da povuku nove granice između demokratije, konsenzusa i meritokratije koje određuju sistem vladavine.¹⁸

Dva momenta etičkog razvoja

Kada je reč o samoj vladavini, Debian je uspostavio izuzetno kompleksno moralno i tehničko okruženje. Ne iznenaduje činjenica da način na koji se novi članovi integrišu u ovu zajednicu i uče kodekse odgovarajućeg ponašanja, kao i procedure koje treba da slede da bi efikasno doprinosili projektu i zadobili poverenje drugih developera, nisu nimalo jednostavnii. Iako mnogi preferiraju kodiranje u odnosu na organizacionu izgradnju, Debian-ovi developeri ipak su osmislili zanimljivo društveno rešenje za ovaj problem integracije i izgradnje poverenja – NMP. Ovaj proces je usmeren ka problemima koji proističu iz rasta organizacije: kako izgraditi poverenje i podstići odgovornost u prostoru koji se sastoji isključivo od bitova i bajtova, i u kome se broj učesnika stalno povećava.

Građenje poverenja kroz NMP

Pre svega kao ulazna kapija za nove članove, NMP definiše šta se od njih očekuje sa moralnog i tehničkog aspekta. Kao takav, savršeno funkcioniše kao centripetalna sila etičke socijalizacije. To je okvir u kojem se novi članovi prvi put suočavaju sa sociopolitičkim i organizacionim miljeom De-

bian-a. U ovom procesu novi član po prvi put upoznaje Debian-ovog developera ili iskazuje svoju etičku posvećenost slobodnom softveru putem plodnog pisanja koje se od njih zahteva.

Budući da je eksplicitno posvećen viziji slobodnog softvera, Debian je do određene mere samo-birajuća organizacija i malo je verovatno da će privući programere koji čvrsto podržavaju postojeće stanje zakona o intelektualnom vlasništvu. Međutim, NMP je jedinstven po tome što zahteva od budućih Debian developera ne samo da prouče tekstove sa detaljnom analizom etike slobodnog softvera (poput GPL, Društvenog ugovora, i DFSG) već i da napišu sopstvene tekstove na tu temu. Kroz NMP, developeri proizvode etički relevantan diskurs. Iscrpni narativni rad NMP-a čini Debian-ove kodirane vrednosti relevantne na ličnom nivou, a to za-uvrat podstiče društvenu posvećenost projektu.

Kako je Debian velikom brzinom rastao, projekat se našao u krizi koja je kulminirala između 1998. i 1999. godine. Novi članovi su se priključivali projektu takvim tempom da je bilo teško integrisati ih pomoću Debian-ovih ad hoc društvenih sistema. Neki dugogodišnji developeri postali su skeptični po pitanju kvaliteta novih developera, žaleći se da su u sistem uneli više bagova nego koristi. Populizam otvorenog članstva postao je predmet napada. Neki developeri su tvrdili da je Debian dostigao svoju tačku zasićenja.¹⁹

Kao odgovor na ove probleme, menadžer za naloge (kreira naloge za nove članove) pokrenuo je tihu bunu zau stavivši obradu naloga novih održavalaca sistema – suštinski sprečavajući svaku mogućnost da se novi članovi priključe projektu. Ovaj potez je naposletku prouzrokovao da taj menadžer i zvanično prekine prihvatanje novih članova sledeći nezvanične procedure. Umesto toga, menadžer je predložio uvođenje strožih procedura koje bi sistematski osigurale pouzdanost novih kandidata za članove ove zajednice.

Procedura koja je zatim razvijena bila je Debian-ov NMP. Prvi put predstavljen javnosti 17. oktobra 1999. godine, u formi predloga na mejling listi, njegova preambula

(citirana ispod) ukazuje da »rastuće muke« kroz koje je Debian prolazio nisu bile samo tehničke već i etičke prirode. Omanja grupa developera čvrsto se zalagala da se oslabi posvećenost slobodnom softveru i integriše neslobodni softver koji bi bio konkurentan sa komercijalnim distribucijama čiji su etički principi bili fleksibilniji. Iako je ustavna povelja već bila utanačena, činilo se da duh slobodnog softvera gubi svoju moć sa svakim talasom novih developera. Lider projekta Debian naveo je sledeće kriterijume koje treba slediti pri odabiru novih članova. Prvi je ponovljen s razlogom. Kandidat:

- mora da ima *snažan* afirmativni stav [sic] prema slobodnom softveru
- mora da ima *snažan* afirmativni stav [sic] prema slobodnom softveru
- mora da bude u mogućnosti+voljan da obavlja međunarodne pozive (za intervju)
- mora da zna šta radi kao i da su novim ljudima potrebne smernice, da moramo da se zaštitimo od trojanaca itd.
- moramo da mu verujemo – više nego što verujemo *bilo kojoj* aktivnoj osobi
- *mora* da razume da je novi održavalac *više* od pukog kreiranja glupih naloga na n (n kao numerička varijabla) mašina

Na osnovu ovog inicijalnog predloga i uspostavljanja NMP tima, NMP je razvio standard koji svi developeri moraju da zadovolje. NMP je osmišljen ne samo kao test, već i kao proces učenja, mentorstva i integrisanja budućih developera u projekat, tako što će raditi na pakovanju softvera, blisko sarađujući sa najmanje jednim članom projekta »od poverenja«.

Pre nego što se budući developeri zvanično priključe sistemu NMP, od njih se traži da objasne na koje načine planiraju da doprinesu projektu Debian. Treba da pokažu svoju posvećenost projektu, da se izjasne zašto žele da se

prikluče timu i ispolje izvestan nivo tehničke stručnosti. Za većinu developera, to podrazumeva kreiranje softverskog paketa i – pošto samo postojeći developeri mogu da integriraju softver u šиру GNU/Linux distribuciju – pronalaženje postojećeg developera koji će »sponzorisati« njihov rad. Novi održavaoci blisko sarađuju sa svojim sponzorima, koji proveravaju da li njihov rad sadrži uobičajene greške i preuzimaju delimičnu odgovornost za novog održavaoca. Ova nadzor je važan, jer pored sticanja tehničkih veština, volontер se uključuje i u društvenu sferu projekta. Budući developeri se podstiču da se prijave na mejling liste i IRC kanali koji predstavljaju medijum za tehničku ali i socijalnu komunikaciju.

Sponzor novog održavaoca često nastupa kao advoka novog kandidata kada se on prijavi za članstvo u projektu. Advokati su postojeći developeri koji garantuju za nove developerere tokom celokupnog njihovog rada na projektu, kao i za njihov potencijal za doprinos zajednici. U ranoj fazi NMP-a, pitanje uspostavljanja poverenja je od suštinske važnosti. Nakon što se zastupanje kandidata odobri, tada osoba zvanično postaje deo NMP-a; zatim se postavlja menadžer za pristupni proces kao vodič novog developerera kroz ostatak procesa. Upravo ovaj menadžer rukovodi ostatkom procesa delujući istovremeno kao mentor, ispitivač i ocenjavač. Iako je svakako istina da, kao što je jedan Debian-ov developer arogantno sročio, »ne može svaki seoski idiot da se priključi Debian-u«, ovo mentorstvo je implicitni ustupak NMP-a koji seže van granica meritokratskog imperativa koji bi inače zahtevao od osobe da potpuno samostalno dokaže svoju vrednost.

NMP obuhvata tri koraka i iziskuje naporan rad osim strane kandidata. Ovaj proces se koristi da bi se potvrdio njegov identitet, znanje i stav o filozofiji slobodnog softvera i upoznatost sa uspostavljenom Debian-ovom politikom, kači i njegova sveukupna tehnička stručnost i znanje.²⁰

Utvrđivanje identiteta održavaoca se obavlja dobijanjem *kriptografskog potpisa* najmanje jednog Debian-ovoog developera, koji se ubacuje na lični ključ novog održavaoca

priklučuće timu i ispolje izvestan nivo tehničke stručnosti. Za većinu developera, to podrazumeva kreiranje softverskog paketa i – pošto samo postojeći developeri mogu da integriraju softver u šиру GNU/Linux distribuciju – pronalaženje postojećeg developera koji će »sponzorisati« njihov rad. Novi održavaoci blisko sarađuju sa svojim sponzorima, koji proveravaju da li njihov rad sadrži uobičajene greške i preuzimaju delimičnu odgovornost za novog održavaoca. Ovaj nadzor je važan, jer pored sticanja tehničkih veština, volonter se uključuje i u društvenu sferu projekta. Budući developeri se podstiču da se prijave na mejling liste i IRC kanale koji predstavljaju medijum za tehničku ali i socijalnu komunikaciju.

Sponzor novog održavaoca često nastupa kao advokat novog kandidata kada se on prijavi za članstvo u projektu. Advokati su postojeći developeri koji garantuju za nove developere tokom celokupnog njihovog rada na projektu, kao i za njihov potencijal za doprinos zajednici. U ranoj fazi NMP-a, pitanje uspostavljanja poverenja je od suštinske važnosti. Nakon što se zastupanje kandidata odobri, ta osoba zvanično postaje deo NMP-a; zatim se postavlja menadžer za pristupni proces kao vodič novog developera kroz ostatak procesa. Upravo ovaj menadžer rukovodi ostatkom procesa delujući istovremeno kao mentor, ispitivač i ocenjavač. Iako je svakako istina da, kao što je jedan Debian-ov developer arogantno sročio, »ne može svaki seoski idiot da se priključi Debian-u«, ovo mentorstvo je implicitni ustupak NMP-a koji seže van granica meritokratskog imperativa koji bi inače zahtevao od osobe da potpuno samostalno dokaže svoju vrednost.

NMP obuhvata tri koraka i iziskuje naporan rad od strane kandidata. Ovaj proces se koristi da bi se potvrdio njegov identitet, znanje i stav o filozofiji slobodnog softvera, upoznatost sa uspostavljenom Debian-ovom politikom, kao i njegova sveukupna tehnička stručnost i znanje.²⁰

Utvrđivanje identiteta održavaoca se obavlja dobijanjem *kriptografskog potpisa* najmanje jednog Debian-ovog developera, koji se ubacuje na lični ključ novog održavaoca -

ključ-čuvar privatnosti GNU sistema. Ovaj ključ je šifrovan, a šifra je poznata samo osobi koja je vlasnik tog ključa. Kada se na odgovarajući način otključa, može se generisati potpis, koji se zatim može prikačiti uz određen imejl, tekst ili softver. Priloženi potpis je dokaz da dokument vodi poreklo od osobe koja poseduje ključ. Kada se vlasnici ključeva lično upoznaju, oni međusobno utvrđuju identitet razmenjujući lična dokumenta sa fotografijom, kao i otisak ključa, koji dokazuje jedinstveni identitet samog ključa. Nakon što razmene i potvrde ove informacije, developeri zatim stavljaju svoj jedinstveni kriptografski potpis na ključ koji pripada onom drugom da bi drugim developerima potvrdili da su povezali ključ koji je potписан, sa osobom sa pomenutim identifikacionim dokumentima. Ovo je proces utvrđivanja identiteta koji se može koristiti preko interneta da bi se sa sigurnošću utvrdilo da dotična osoba jeste ona za koju se predstavlja.

Zahtevanjem od novih developera da dobiju potpis postojećeg Debian-ovog developera, NMP ih integriše u takozvanu kriptografsku »mrežu poverenja«. Pošto gotovo svaki haker u okviru Debian-a ima ključ koji je potписан od najmanje jednog postojećeg developer-a, i pošto mnogi developeri imaju ključeve potpisane od strane mnogih drugih developer-a (što je jači vezani niz potpisa, to se smatra pouzdanim), skoro svi održavaoci su povezani. Debian može da koristi kriptografske algoritme da dokaže da je skoro svaki developer upoznao bar jednog developer-a, koji je pak upoznao drugog developer-a i tako dalje, sve dok svi developeri ne budu međusobno povezani. Debian-ov administrativni softver suštinski zavisi od ovih ključeva kad je reč o identifikaciji korisnika u cilju integrisanja softvera u distribuciju, kako bi se kontrolisao pristup mašinama, omogućio pristup bazi podataka sa poverljivim informacijama o developerima i ograničilo objavljivanje sadržaja na announce-only imejl listama (liste na kojima samo administrator može da postavlja sadržaj).

Važnost ličnog upoznavanja da bi se potpisali ključevi ilustrovana je u sledećoj anegdoti, koja počinje kontroverznom tvrdnjom jednog Debian-ovog developer-a:

Imam potencijalno kontroverznu pretpostavku. Moja pretpostavka je da »Raul Miler« (Raul Miller), Debian-ov developer i sedi u Tehničkoj komisiji (čiji je jedno vreme bio šef) zapravo ne postoji. Vidite, gospodin Miler se priključio projektu pre nego što smo imali danas aktuelne procedure za utvrđivanje identiteta developera, pa čak i pre nego što smo uspostavili one poluformalne pod kojima sam ja primljen u projekat 1998. godine. Zanimljivo je da na PGP ključu gospodina Milera nema nijednog potpisa osim njegovog. Izuzetno postignuće za nekoga ko je toliko dugo učestvovao na projektu, ali ne i tako iznenađujuće za nekoga koga nijedan drugi developer, bar koliko ja znam, nikada nije lično upoznao.²¹

Kada je postalo jasno da je Miler, koji je zauzimao ključnu tehničku poziciju na projektu u to vreme, bio izvan mreže poverenja, to je izazvalo takvu uzbunu da su se u roku od tri dana dva developera odvezla da upoznaju ovu spornu osobu i uspeli da ga uvedu u kriptografsku mrežu. Žestoke reakcije developera pokazale su suštinsku prirodu ovih retkih interakcija licem-u-lice, kao i značaj verifikacije identiteta jednog od njihovih tehničkih čuvara.

Ulazak u Debian-ovu mrežu poverenja je stoga ključni korak u integraciji novih održavalaca u projekat. Ovaj proces sjedinjuje i vodi ka drugom, najstrožem delu NMP: filozofiji i procedurama. Prvi deo procesa pristupanja iziskuje da novi održavaoci prilože izjavu o nameri, dokaz o posedovanju neke veštine ili o postojanju drugih načina na koje bi kandidat mogao da doprinese projektu, kao i da se podvrgnu testiranju u vezi sa filozofijom i procedurama, što obuhvata biografiski tekst sa objašnjnjima zašto i kako su postali uključeni u slobodni softver i projekat Debian.

Tokom ovog filozofskog dela NMP-a, menadžeri za pristupni proces pitaju buduće developere niz pitanja u vezi sa slobodnim softverom i Debian filozofijom. Dok se opšte znanje definicije i filozofije vezane za S/SOK podrazumeva kao osnovno, druga pitanja se vrte oko Debian-ovog Društvenog ugovora i DFSG. Novim održavaocima postavlja se niz pitanja – neka su izvedena iz standardnih šabloni,

a neka su naknadno sastavljena – da bi se utvrdila njihova upoznatost sa ovim dokumentima, sposobnost da se primene i povežu koncepti obuhvaćeni njima, da se jasno ispolji slaganje sa tim konceptima, kao i posvećenost idealima projekta Debian.

Iako svaki novi održavalac mora da se složi sa Društvenim ugovorom, test iz filozofije ne zahteva od svih developera da imaju istovetno viđenje slobodnog softvera. Pre bi se moglo reći da test služi kao garancija da će svi Debian-ovi developeri biti informisani, zainteresovani i posvećeni osnovnim principima ovog projekta. Otvorena pitanja često se pretvore u poduze imejl prepiske između menadžera za pristupni proces i budućih developera u kojima se detaljno analiziraju fineše licenciranja, kao i filozofija slobodnog softvera. Iako sam čula da se neki developeri žale na »čekanje« i »birokratiju« koja je uvedena zajedno sa NMP-om, pa čak i na apsurdnost nekih tehničkih pitanja, nikad nisam čula nijednu primedbu usmerenu protiv ovog dela procedure prijavljivanja. Zapravo, većina developera se filozofskog dela testa seća kao prijatnog i svršishodnog.

Konkretno, biografija na početku testa omogućava developerima da taksativno navedu detalje iz svoje tehničke prošlosti, tako da bude prožeta jasnom etičkom dimenzijom. Citirajući poduze delove prijave, želim da vam dočaram neverovatan spektar detalja i nijansi u ovim tekstovima. Ispod možete pročitati kratak deo odgovora jednog developer-a na biografsko pitanje:

Ovo je moja priča o slobodnom softveru: Kada sam prvi put čuo za njega, bio sam uzbudjenom samom idejom nečega čemu svi mogu da doprinesu, baš kao što je bio internet koji sam u isto vreme otkrivao. Takođe, mogao sam da zaključim da slobodni softver ima budućnost, zbog onog dela u kojem se kaže da će sav doprinos ostati slobodan. Impresivno! Istovremeno, viđao sam mnoge zatvorene softvere kako uzleću i padaju (DOS, Windows 3.x, OS/2, kompjuterska okruženja, BBS softver, Office paketi, hardverski drajveri, softverski bekap paketi, šta god), i svaki put bi bili zamenjeni

nečim drugim, podrška bi opala, bagovi ostali neotklonjeni, podaci postali nečitljivi i niko ništa ne bi mogao da uradi da to promeni osim da provede mnogo vremena i potroši gomilu resursa učeći sve iznova i portujući ili čak počinjući ceo svoj rad ispočetka. [...]

Shvatio sam da je slobodni softver bio, a i dalje je, jedina stvar koja vam bar potencijalno omogućava da budete slobodni i nezavisni od rizika koje nameću (obično banalni) spoljašnji događaji, po pitanju razvoja vaših sposobnosti, kao i softvera od kojeg zavise. [...]

Evo nekoliko reči o meni i vremenu koje sam posvetio Debian-u:

Prošlo je između pet i šest godina od početka rada na Debian-u i moje iskustvo je raslo zajedno sa njim. Navikao sam se na Debian-ovu filozofiju, stekao izvesno iskustvo sa sistemom za praćenje bagova BTS (bug-tracking system), pročitao neke mejling liste, DWN, postao radoznao i donekle upoznat sa načinom na koji Debian funkcioniše, pročitao mnogo strana, pravilnika, diskusija, čak sam išao i na LSM (Libre Software Meeting – sastanak na temu slobodnog softvera) kao i na Debian One. [...]

Paketi koje sam ja pravio, međutim, nisu bili savršeni i trebalo je bolje da proučim razne Debian-ove odredbe i priručnike da bih bolje uradio posao. Pošto sam imao volju da to uradim, smatrao sam da bi bilo glupo da ne postanem zvanični održavalac jer bih tako i sam mogao da doprinesem projektu, te bi drugi mogli da iskoriste znanje koje sam planirao da steknem.

Prvi deo se obično drži standardne istorije tehničkog života, dajući naznake u smeru etičke jedinstvenosti S/SOK-a, ali ipak se oslanja na praktična životna iskustva sa tehnologijom. Često pisani ispovednim tonom, ovakvi eseji su ujedno i biografska priča ne samo o nečijem otkriću ovog projekta, već i o tome kako se došlo do principa oličenih u samom Debian-u.

Filozofski aspekt filozofskog i proceduralnog dela takođe pokriva Društveni ugovor i DFSG, i upravo ovde etički

principi postaju izrazito naglašeni. Nasuprot opisnom registru biografskog dela, ovde se od potencijalnih developera zahteva da formulisu svoje lične poglede na slobodni softver, krećući se od ličnih iskustava ka dubokim generalizacijama u vezi sa pravnim i etičkim principima kojima se posvećuju prilikom priključivanja ovom projektu. Podeliću ovaj tekst pre nego što prokomentarišem njegove implikacije. U nastavku je naveden odlomak iz prijave drugačije od gore navedene. Odgovarajući na pitanje: *Molimo Vas objasnite ključne odredbe Društvenog ugovora i DFSG-a*, kandidat je izneo sledeće viđenje:

Društveni ugovor je posvećenost koju projekat Debian pruža svojim članovima i korisnicima. Suština je u građenju zajednice koja je toliko posvećena slobodi softvera, toliko otvorena i solidarna da niko ne bi imao potrebu da ide bilo gde drugde. Članovi i korisnici Debian-a imaju koristi od činjenice da je Debian potpuno slobodan softver i da ništa u Debian procesu nije skriveno.

Debian takođe pruža izlaz za novi softver, kao i »kanal« za prosleđivanje promena originalnim developerima. Takođe zauzima realistično stanovište da neki korisnici možda i dalje koriste neslobodan softver i da obezbeđivanje ovog softvera, zapravo, pomaže Debian-ovim korisnicima i na indirektn način, zajednici slobodnog softvera.

DFSG je skup konkretnih pravila pomoću kojih se određuje da li je neki softver usaglašen sa Društvenim ugovorom i ciljevima Projekta. Pravila DFSG-a prave se tako da obezbede da softver, koji je uključen u Debian, pruža korisniku slobodu da koristi, distribuira i modifikuje taj softver sada i za uvek. Ovo ne važi samo za korisnike Debian-a, već za bilo koga ko preuzme softver u Debian-u da bi ga modifikovao, kreirao CD-ove ili čak kreirao derivativne distribucije. [...]

> *Takođe, opišite šta vi lično mislite o ovim dokumentima.*

Društveni ugovor i DFSG predstavljaju jednu veoma jedinstvenu ideju. U današnje vreme u kojem društvo (barem u SAD i nekim drugim zemljama zapada) podstiče individua-

lizam i pokušava da podeli ljude i kontroliše ih, Debian-ov Društveni ugovor deluje veoma osvežavajuće. Vlasnički softver koji su napravile komercijalne kompanije/developeri za softver je upravo to - komercijalan. Te kompanije/developeri isključivo zanima profit ili ostvarenje njihovog plana i programa pa će učiniti sve što je u njihovoj moći da to maksimalno iskoriste. Ovo se često kosi sa ispravnim postupanjem u pogledu korisnika. Evo nekih primera za to:

- Ukoliko kompanija/developer proda određeni vlasnički softver koji, kao i svi softveri, ima bagove a prodaju i ugovore o pružanju podrške u incidentnim slučajevima, kakvu stimulaciju onda oni imaju da otklone bagove u softveru?
- Ako je obrtni prihod kompanije/developer-a zasnovan na prodaji novih verzija njihovog vlasničkog softvera, koji stimulans oni imaju da otklone bagove starijih verzija, umesto da primoravaju korisnike da plaćaju za novi apgrejd, koji možda i ne žele. [...]
- Zamislite kompaniju/developer-a koji osmisli vlasničku aplikaciju koja prvo bitno veoma uspešno zadovoljava potrebe korisnika i ima povoljnju cenu te ostvaruje monopol na tržištu. Pošto je konkurenca ukinuta, oni mogu da podignu cene ili uguraju dodatne nepotrebne aplikacije u svoj softver, ili, uostalom, da urade šta god im je po volji.
- A sada zamislite kompaniju/developer-a koji koristi monopol na jednom tržištu kako bi se domogao drugih tržišta gde će takođe da usurpira slobode korisnika.

U svim ovim primerima kompanija/developer profitira na račun korisnika.

Kako bi sprečili situacije kao što je ova, Društveni ugovor/DFSG između ostalog daje do znanja i ovo:

»Naši korisnici su nam toliko važni da mi postavljamo ova osnovna pravila kako bi zaštitili njihove slobode. Ukoliko možete da osmislite softver koji poštuje ova pravila, onda ne samo da vas pozivamo da ga uključite u Debian, već vas i primamo u našu zajednicu i stavljamo vam na raspolaganje naša sredstva kako bismo distribuirali vaš softver, pratili njegove potencijalne bagove i opcije koje mu se mogu dodati te da bismo pomogli u njegovom unapređivanju i pružanju tehničke podrške.«

Pored ove izjave, nekoliko klauzula DFSG-a iskazuje sledeće (samo drugim rečima):

»Toliko smo posvećeni činjenju onoga što je ispravno kao i otvorenoj saradnji sa bilo kim kako bismo razrešili nesuglasice i uvek učinili ispravnu stvar u pogledu korisnika, da smo spremni da sa vama podelimo sav rad koji smo ostvarili. Možete raditi sa njim šta god vam je volja, dokle god se pridržavate originalne licence autora«. [...]

Ovo su veoma moćne ideje koje niko ko želi da vrši iznude ili kontroliše korisnike ne može da naruši ili ukine. Lično, ja mislim da moje interesovanje da se uključim u Debian predstavlja još jedan vid mog načelnog stava - ovo je jedini način na koji ja želim da koristim i kreiram softver.

Mada je sadržaj te priče svakako važan, ja želim da naglasim vrstu etičkog rada koji je ostvaren tim tekstrom. Developer koristi viziju usađenu u povelje Debian-a i dodaje mu vrednosti na bezbroj personalizovanih načina: on može da iskazuje njegove ključne principe svojim rečima; kako bi kristalizovao svoje stavove, on prikazuje prilično složenu suprotnost između razvoja vlasničkog i slobodnog softvera, pre svega koristeći se etičkim načelima koja su njemu bitna – transparentnost, otvorenost i odgovornost; na kraju, on umešno izvodi zaključak diskretnom posvećenošću ovom vidu stvaranja.

Ono što uočavamo kod ovih aplikacija je ono što Kaver u svojim raspravama o nomosu opisuje kao istovremeni proces subjektivnog usaglašavanja sa normama i objektivne projekcije istih, ili kao sponu koja nastaje iz narativnog modusa. »Ova ‘objektifikacija’ normi kojima je individua posvećena često«, tvrdi Kaver (1993, 145; istakla autorka), »a možda i uvek povlači za sobom narativ – priču o tome kako je neki zakon, sada objekat, nastao i, što je još važnije, kako je postao nečiji«. Upravo se ovo dešava tokom NMP-a. Developeri potvrđuju svoju posvećenost principima utisnutim u njihovim ključnim poveljama najčešće putem jedinstvenog gravitacionog kretanja: sila njihovog životnog iskustva vrši direktni uticaj na ova dokumenta, čime oni postaju

objektivno realni, ali tako da imaju subjektivnu vrednost u okviru orbite životnog iskustva jedne osobe. Zatim sledi drugi potez koji otkriva subjektivnu personalizaciju. Developeri iskazuju širi značaj ovih principa i pojašnjavaju društvene posledice svoje posvećenosti. Ove priče nisu ni čisto subjektivne niti pak objektivne, te kao takve obrazuju most između sebe.

Štaviše, priče su u osnovi vremenskog kretanja i lične transformacije. One odvode ljude na nova mesta, a prošlost, sadašnjost i budućnost se sastaju u jednom momentu etičkog preispitivanja. Prošlost je utkana u sadašnjost a otvoreno iskazivanje posvećenosti u aplikaciji postaje put ka budućnosti u okviru projekta. To je korak koji developera približava novoj društvenoj lokalizaciji, u okviru većeg etičkog i tehničkog projekta developera koji su takođe prošli kroz istu fazu preispitivanja.

Putem ove rekonfiguracije prolaznosti, za developere, nakon NMP-a, može da se kaže da imaju barem tri zajedničke karakteristike: oni su tehnološki povezani preko mreže poverenja gde se od njih očekuje da se usaglase sa barem još jednim developerom; oni dele isto iskustvo opštег rituala pristupa; i konačno, počeli su da uče specifičan vokabular Debian-a koji će im pomoći da se pozicioniraju u ovom svetu, da formulišu šire implikacije slobode i da nastave raspravu o slobodi, licenciranju i svojim veštinama u okviru velikog tela developera.

Iako filozofski aspekt NMP-a često za rezultat ima opširan skup obrazloženja, to nikako ne predstavlja veći deo procesa, naprotiv, time smo samo na pola puta trećeg koraka u procesu koji ima pet koraka. Drugi deo filozofskog koraka poznat je kao procedure, u kojima kandidati moraju da demonstriraju znanje o opštoj politici kao i svoju sposobnost da vrše lična zaduženja kojih se late u okviru samog projekta. Ako produži filozofski korak, uključujući i korak vezan za procedure, kandidati prelaze na rigorozne zadatke vezane za veštine. Ovaj korak treba da potvrди da kandidat ima potrebne veštine za izvršavanje posla koji će preuzeti kao developer Debian-a. Ovi testovi se razlikuju zavisno od toga šta

će kandidat raditi ali obično se radi o nizu tehničkih pitanja. Rezultat čitavog procesa je nekoliko desetina strana iscrpnih odgovora uz dosta potpitanja i dodatnih pojašnjenja; kandidat dobija svog mentora, a ovaj proces može da traje mesećima (a ponekad i do godinu dana).

Kada se uključe u projekat, neki developeri ostaju u relativnom zapećku. Neki ne učestvuju aktivno u Debian-ovoј dinamičnoј kulturi debate i dijaloga. Neki je prate kao posmatrači, dok druge baš i ne zanima nešto što se smatra veoma dramatičnom raspravom i usredsređeni su isključivo na tehnički doprinos. Ali za većinu developera, u etičkom smislu, NMP je krajnje koncentrisana verzija onoga što teče i nadolazi kroz socijalni metabolizam projekta, mada u nešto promenjenom obliku. Narativni rad koji transformiše šifrovane norme u smislene norme nastavlja se u okviru projekta, a znanje koje je stečeno tokom tog procesa neophodno je za novajlige kako bi se efikasno integrisali u projekat.

Razmene među developerima u aktuelnim debatama obično su manje usredsređene na prirodu principa kojima su se posvetili u okviru NMP-a, a više na implikacije ovih principa. Drugim rečima, osnovni principi počinju da se šire u mnoštvo novostvorenih etičkih značenja, od kojih neka menjaju osnovne procedure i strukture projekta. Čak i kada se njihove interpretacije principa razlikuju, developeri se obično pozivaju na povelje ili zajednička pravila postupanja u argumentaciji koja su, kao takva, uvek aktivno značajna. Različitost i neslaganje su samim tim u osnovi moralne kognitivne kongezistencije. Sada ću se usredsrediti na jedan takav trenutak grupne krize.

Kriza i etička obnova

Periodični trenuci nepoverenja i očaja odgovorni su za veliki deo postojeće strukture samog Debian-a. Krize se događaju kada postoje fundamentalna neslaganja povodom nekog pitanja. Ona variraju od sistema upravljanja do zakonskih pitanja, ali se dosta njih dosledno tiče jednog ograničenog podsektora projekta.

nog skupa tema: transparentnosti projekata, značajnih tehničkih odluka, smisla i dometa slobode, kao i odnosa između običnih developera i onih sa većim ovlašćenjima. Sva ova nezadovoljstva se izražavaju na mejling listama, IRC-ovima i blogovima: prepiske koje se odvijaju tokom trenutaka krize su istovremeno i obimne i izuzetno ostršćene.

Ti povremeni trenuci su izrazito neizvesni: nomos je pod pretnjom raznih zamki i opasnosti. Drama nezadovoljstva se može proširiti nekontrolisano poput virusa, kanalijući svoju moćnu energiju u ponor destabiliju gnušanja ili beznadu. Dolazi do rasplamsavanja gneva, što vodi srđitim opaskama posle kojih nema povratka, neki ljudi se ponekad previše doslovno drže kodifikovanih normi koje ih zaspajaju pred jedinstvenom situacijom koja žudi za sopstvenim, jedinstvenim rešenjem. Kriza može biti toliko velika i značajna da sasvim zaseni pozitivnu energiju koja vodi projekt ka rešenju.

Pa ipak, bez obzira na svoju rizičnost, periodi krize su takođe i među najplodnijim prilikama za etičko stvaralaštvo, artikulaciju i transformaciju - samo njihovo ispoljavaće je dokaz da su ljudi etički »na dežurstvu«. Ljudi ne bi bili spremni da se priklanjaju bilo kojoj od strana da nisu lično investirani u promenu onoga što je kolektivno dijagnostikованo kao problem. Periodi krize su uvodni pozivi na delovanje i prestrojavanje, i otkrivaju predanost koja, ako se na osnovu nje nešto preduzme, može dovesti do pozitivnih rešenja i dubokog preporoda organizacije.

Formalni atributi krize – drama, njena visoko emotivna priroda, i kinetička energija – imaju etički podtekst koji pokazuje da je došlo do promene situacije ili neželjenog događaja koji zahtevaju neodložnu, otvorenu pažnju. Kriza zahteva odgovor kakav povelja ili pravilnik ne mogu u potpunosti pružiti, već je do njega potrebno doći napornim procesom mišljenja, debata i delovanja.

Pošto emotivni ton komunikacije izazvan krizom može značajno odstupati od načina na koji mnogi developeri očekuju ili žele da se komunikacija odvija, rizikujem da krizu

prikažem kao jednu pozitivnu silu koja može doprineti moralnoj koheziji. Mnogi developeri se priklanjuju habermasovskom (te stoga prilično liberalnom) idealu komunikacijske interakcije koji od učesnika zahteva odbacivanje ličnih interesa i strasti u korist trezvene, racionalne diskusije, u kojoj se jasnoća postiže zbog toga što se »svi učesnici drže iste referentne tačke« (Habermas 1987, 198). Mada se komunikacija svakako može odigravati u tim okvirima i biti etički produktivna, na taj način se ipak umanjuje značaj inherentno rizične prirode mnogih komunikacijskih činova (Butler 1997; Gardiner 2004). Džudit Batler (Judith Butler 1997, 87-88), u svojoj knjizi *Excitable speech* ovo verovatno najoštrije izražava kroz iznošenje tvrdnje da je habermasovski projekat samoograničavajući, te da verovatno i podriva svoje demokratske aspiracije zbog insistiranja na eliminisanju ličnog interesa, a time i inherentnog rizika komunikacijskog čina:

Rizik i ranjivost su svojstveni demokratskom procesu u tom smislu što je nemoguće unapred znati kakvo će značenje neko drugi pripisati izgovorenim rečima, kakvi sve konflikti interpretacije mogu iz toga proisteći i kako najbolje razrešiti te nesuglasice. Taj trud da se postigne pomirenje nije nešto što se može rešiti unapred, već isključivo kroz konkretnu borbu prevodenja, za čiji uspeh nema nikakvih garancija.

Hajde sada da se pozabavimo jednom legendarnom »konkretnom borbom prevodenja« čije je rešenje delovalo veoma neizvesno u vreme kada se odvijala.

Portret jedne krize

Prva priča o etici u okviru Debiana koju sam predstavila je počela pričom o jednom kraju: NMP je bilo rešenje krize koja se ticala integracije novih članova. Zapravo, time je stvorena jedna socijalna arhitektura koja, iako nesavršena, i dalje održava referentni nivo poverenja i sklada, te pomaže u apsorbovanju i ublažavanju šokova budućih kriza. Pa ipak,

povremeni periodi nepoverenja i nelagodnosti se uvek iznova događaju, a ja ču se ovde fokusirati na jedan od najupečatljivijih kojima je Debian bio pogoden u poslednjih 10 godina. Tako će se, pošto je uvod ovog dela o etičkim momentima započeo pričom o kraju, poslednji deo ovog poglavlja završiti jednim početkom.

Ima više događaja koje sam mogla da odaberem kao ilustraciju socijalnog metabolizma krize u Debian-u. Odabrala sam ovaj zbog bogate raznovrsnosti spornih pitanja koja su njime pokrenuta, a i zbog toga što sam mu zaista bila svedok i pažljivo pratila njegovu plimu i oseku, od samog trenutka kada je počeo do njegovog trenutnog mirovanja.

Najpre bih objasnila pozadinu koja se tiče stanja projekta u to vreme, marta 2005. godine. Debian je tada prolazio kroz proces biranja novog vođe. Bilo je nekoliko kandidata, a ideje koje su oni predstavljali ticale su se fundamentalnih pitanja upravljanja koja bi mogla da izmene prirodu rukovođenja u okviru Debian projekta, zatim komunikacijskih pitanja, uloge žena u projektu, transparentnosti, percipirane neprijatne radne atmosfere, bolova rasta, kao i moguće pretnje novog Linux projekta zasnovanog na Debian-u (Ubuntu). Novo izdanje projekta je bilo u završnoj fazi i postojao je pojačan osećaj pritiska. Upravo u ovakvoj mahničkoj atmosferi došlo je do toga da je jedan imejl započeo kriju.

Debian-ov menadžer za nova izdanja je poslao pomenuti imejl listi developer-a, najavljujući konačne planove za objavlјivanje poslednje distribucije Debian-a. Na sastanku uživo, koji je sazvan sredinom marta, u Vankuveru, Kanadi, okupili su se FTP masteri, tim za novo izdanje i članovi sigurnosnog tima, kako bi osmislili plan koji bi ponudio konkretnu viziju Debian-ove tehničke budućnosti. Pored informacija o predstojećem izdanju, izneseni su i predlozi kojima je pojašnjeno kako treba postupiti sa sledećim izdanjem koje se zove Etch. Učesnici vankuverskog sastanka su zaključili da je era univerzalne arhiterkuralne podrške završena. Debian u tom trenutku nije imao ni tehničke, ni ljudske re-

surse koji bi proizvodili, i mogli da održavaju, toliko različitih verzija Debian-a. Ovi portovi, kako su se te različite verzije zvale, radili su na različitim hardverskim arhitekturama, od i386 do AMD64:

Mnogo značajnija posledica ovog sastanka, međutim, bilo je osmišljavanje plana za očekivano objavljivanje Etch-a. Tim za nova izdanja i FTP masteri su se usaglasili oko toga da nije održivo nastaviti sa proizvodnjom koordinisanih izdanja za toliki broj arhitektura koliko Sarge trenutno sadrži, a kamoli za toliko predloženih novih arhitektura koje tek čekaju da stupe na scenu. Realna situacija je takva da je za tim za nova izdanja, d-i tim, kao i kernel-tim, održavanje 11 arhitektura u objavlјivom stanju tokom poslednjih godinu dana bila ogromna količina posla, da i ne spominjemo vreme koje su uložili DSA/*build-admini* i sigurnosni tim. Nejasno je, takođe, i koliko je uopšte koristi od pravljenja stabilnih verzija za svaku od arhitektura, jer ne mora da znači da su one korisne zajednicama okupljenim oko tih portova. Prema tome, planiramo da ne objavljujemo veći deo manjih arhitektura, počevši sa Etch-om. One će biti objavlјene sa Sarge-om, uz sve što to podrazumeva (uključujući i sigurnosnu podršku dok Sarge ne bude arhiviran), ali više neće biti uključene u probnu verziju. Ovo je veoma veliki korak, i mada smo prično podrobno diskutovali o tome, i mislimo da smo rešili većinu problema, voleli bismo da čujemo sve komentare koje biste možda želeli da podelite. [...]

Želimo da istaknemo da ovaj plan ne podrazumeva nikakve promene u setu podržanih verzija arhitektura za Sarge, ali će stupiti na snagu za probnu i nestabilnu verziju odmah nakon objavlјivanja Sarge-a, uz rezultat da će probna verzija sadržati značajno sveden set arhitektura, u skladu sa sledećim objektivnim kriterijumima:

- mora pre svega biti deo (ili u najmanju ruku, zadovoljavati kriterijume za) scc.debian.org (videti ispod)
- nova arhitektura verzije mora biti javno dostupna za kupovinu

- arhitektura verzije mora imati $N+1$ bildova gde je N broj neophodan za praćenje obima aploudovanih paketa
- vrednost gore navedenog N ne sme biti $> 2^{22}$

Na prvi pogled može biti nejasno šta bi u ovom tehničkom imejlu, u kome se samo iznose činjenice, moglo izazvati krizu. Tehnički čuvari Debian-a su takođe učestvovali u ovom sastanku, a njihovi saveti se uglavnom poštuju. Ali pre nego što objasnim zbog čega je iz jednog naizgled bezopasnog predloga proistekao takav događaj, dozvolite mi da najpre opišem reakciju, koja nije ništa manje nego monumentalna – čak i po Debian-ovim merilima krize. Tokom prvog dana stiglo je preko 500 imejl poruka kao odgovor, a u prva tri dana broj imejlova je bio preko 900. Kada bi se sastavio sav taj tekst sa mejling lista, verovatno bi mogao da popuni jednu ili čak i dve višetomne disertacije. Na IRC-evima je bez prestanka ključao razgovor o ovom debaklu. Postovi koji su analizirali taj događaj i njegov značaj su se pojavljivali na Planet Debian, grupnom Debian blogu koji okuplja individualne blogove developera. Provela sam dane čitajući taj materijal.

Slapovi reakcija bili su zapanjujući. Pre svega je važno opisati atmosferu potpunog paradoksa koji je nastao, u kome je sinhronicitet stajao rame uz rame sa uznemirujućim neskladom. Projekat se nalazio u jednom od najizrazitijih trenutaka jedinstva, kakav dugo nisam videla. Stotine i stotine developera su ovome posvetili svoju pažnju u formi obilnog pisanja – na mejling listama, IRC-ovima i blogovima. Danima je delovalo kao da je čitav projekat nošen istim, ali ipak opasno velikim i nestabilnim, kolektivnim talasom. Ovo je, takođe, bio i trenutak izrazite nelagode, pa samim tim i nesklada, u kome su razlike u mišljenjima glasno odzvanjale, a predimenzionirane optužbe se nadjačavale, kao da se odjednom pojavila furiozna vojska mahnitih i besnih hidri, sa svim tim glavama koje su se uzdizale, krešteći i kidajući sa svih strana.

Delovalo je kao da Debian puca po šavovima. Ali dualitet centrifugalnog nesklada i centripetalnog sinhroniciteta

je ono što definiše krizu. Kriza se nalazi na raskršću, u stanju koje nije ni tamo ni ovamo, u momentu kada su ishodi izražito neizvesni. Tokom ovog perioda ljudi su se okupili da zajedno izraze svoje duboko nezadovoljstvo dok su ih istovremeno različita, međusobno konfliktna mišljenja vukla na različite strane – čak i ona povodom same reakcije – ali su ipak bili ujedinjeni pod strašnom opasnošću. Postojaо je osećaj da je ova kriza istovremeno i potpuno besmislena i predimenzionirana distrakcija od predstojećeg posla za novo izdanje, pa ipak veoma važna i ozbiljna - kao da je pređena neka granica. Zašto? Šta je to bilo tako posebno u ovom imejlu što je izazvalo kolektivnu uzbunu?

Kriza je počivala na nekoliko faktora. Prvenstveno, mada su developeri mogli da prikače širok spektar spornih pitanja na ovaj imejl, jedna od najznačajnijih žalbi koja je iznova i iznova navođena, ticala se njegovog *tona*: njegova disharmonična rezonanca je pogodila pogrešnu kolektivnu žicu i time oživila večiti nemir ovog projekta povodom koruptibilnosti meritokratskog autoriteta. Drugi okidači su bili njegov tajming i sadržaj. Poslednje, ali ne najmanje važno, bilo je pitanje sadržaja imejla, koji je mnogim developerima bio šokantan. Debian je, tokom mnogih godina, izgradio imidž univerzalnog operativnog sistema, i bio je poseban u svojoj klasi zbog toga što je radio na većem broju arhitektura od bilo koje druge Linux distribucije. Developeri su neformalno podsticali uključivanje arhitekturalne podrške u strukturu klauzule o nediskriminaciji DFSG-a. Obaveštenje da će era tehničke univerzalnosti možda uskoro biti deo njegove prošlosti, bilo je težak udarac za Debian-ov kolektivni ponos.

Žalbe povodom tona imejla su uglavnom bile fokusirane na ovu rečenicu: »Tim za nova izdanja i FTP masteri su se usaglasili oko toga da nije održivo nastaviti sa proizvodnjom koordinisanih izdanja za toliki broj arhitektura koliko Sarge trenutno sadrži, a kamoli za toliko predloženih novih arhitektura koje tek čekaju da stupe na scenu.« Iako je ovaj imejl iznesen kao predlog, evo kratkog odlomka jedne IRC diskusije kojom je jasno iskazan šok koji je on izazvao:

<kivet> hm, svakako nisam očekivao da će sastanak biti tako širokog dometa; više sam očekivao da će biti »ok, hajde da rešimo ovo sa Sarge-om; [...] e, i u ovih 5 minuta koliko nam je ostalo, da vidimo kako da ubuduće izbegnemo ovo?«

<yaarr> vapor- b: ako ste hteli otvorenu diskusiju trebalo je da se zaustavite čim je postalo jasno da će možda i drugi ljudi biti zainteresovani za tu temu. Nemojte da pravite mutne sastanke, a onda da očekujete otvorenu diskusiju od nas.

<stig> Yaarr: ali to se i desilo: izneli su predlog i sada možemo da diskutujemo o njemu.

<yaarr> kako da ne

<markel> a i ta objava, koju su odobrili svi koji obavlaju taj posao i većina budućih dpl kandidata, ima taj nesrećan prizvuk konačnosti. Ako je ovo zaista predlog, koji je otvorio ozbiljnu diskusiju (za razliku od stava »ovako stoje stvari, osim ako ne uspete da nas sve ubedite u nešto drugo, uprkos satima diskusije kojom smo sve rešili«), onda bi možda trebalo da provere kakve su reakcije.

<markel> stig: Ne znam za tebe, ali moje razumevanje engleskog jezika je uglavnom smatrano adekvatnim, i ovu objavu sam shvatio kao svršen čin.

<yaarr> stig: već sam ti rekao, ideja je bila da naše saopštenje bude konstruktivno, tako što ćemo njime predložiti neke modifikacije koje će umanjiti problem koji nam je ceo ovaj haos napravio.

Ono što ova diskusija pokazuje jeste da su, predstavljanjem prilično značajne tehničke promene na način koji je *delovalo* kao utvrđena odluka, predstavnici narušili norme prihvatljivog i prikladnog ponašanja. Mnogim developerima je bilo teško da poveruju u »čisto tehničku motivaciju« ovlašćenih članova. Neuspeh ovog predloga se ogleda u izostanku neophodnog pokazivanja dobre volje kojim se obično

može ublažiti nemir povodom korupcije u meritokratijama, posebno onim sa hijerarhijama, poput Debian-a.

Ovaj događaj je otkrio da je Debian-ova implementacija meritokratije, kao što je slučaj sa svim meritokratijama, jedan krhak okvir kojeg lako može ugroziti opasnost od korumpiranosti. U slučaju Debiana je ova opasnost posebno tegobna jer može dovesti do blokiranja uslova neophodnih za postizanje grubog tehničkog konsenzusa; ovaj događaj se, naizgled, previše primakao takvoj korumpiranosti da je probio granicu »zone udobnosti« učesnika projekta.

U okviru Debian-a, predstavnici i timovi imaju sličan oblik autoriteta kako mitski kralj-filozof i njegovi čuvari opisani u jednom od najpodesnijih prikaza meritokratske vladavine - Platonovoj *Državi*. U ovom zamišljenom svetu, vladarima je dat autoritet do kraja života, zahvaljujući njihovim talentima, njihovoj strasti prema inherentnom dobru vladanja i usavršenom karakteru koji rađa ispravnost »namere« za vladavinu. Vođe su oni koji su »puni elana da urade šta god smatraju da je u cilju opštег dobra zajednice i nikada neće delati suprotno tim interesima. Oni moraju biti sposobni da osećaju tu povezanost, da je nikada ne zaborave niti dozvole da budu prisiljeni ili zavedeni da je odbace« (Platon, s.d.). Ovaj stav je jezivo dobar opis načina na koji Debian developeri shvataju ispravnu meritokratsku vladavinu. Članovima timova i predstavnicima poveren je tehnički autoritet kojim mogu raspolagati koliko god dugo žele (nikada do sada ni jedan vođa projekta nije nikoga uklonio sa ovih položaja), jer oni pokazuju svoj »elan« da čine dobro za »tehničku zajednicu« Debian-a kroz superiorna dela tehničkog stvaralaštva.

U Platonovoj imaginarnoj republici, vladari su kontrolisani time što su u ogromnoj meri bili izloženi pogledu javnosti, kao i zahtevima strogo asketskog života – veoma malo imovine i bez porodičnih odnosa. Ove komponente su potvrđivale i održavale ispravnost namere. Ali u Debian-u nema mnogo formalnih mehanizama koji ograničavaju prekoračenja vlasti onih kojima su poverene pozicije od tehničkog autoriteta. Timovi i delegati su, u teoriji, članovi od potpunog poverenja, koji više nisu dužni da ispoljavaju svoje na-

mere kako bi dokazali svoju vrednost i donosili odluke. Timovi koji su se sastali u Vankuveru su bili ovlašćeni da donesu važne tehničke odluke koje su predložili. Pa ipak, u praksi (kao što je ova kriza i pokazala), ovakve odluke bi bilo teško izvesti bez prvobitnog razmatranja i formiranja tehničkog konsenzusa. Čuvari su vezani neformalnim kodeksima koje smo razmatrali ranije u ovom poglavlju, prema kojima se mora videti da ne delaju iz koristoljublja već uvek u interesu Debian projekta.

S obzirom na to, preplavljujući odjek vankuverskog plana je zapravo bio reakcija na percipirano narušavanje meritokratskog poverenja, i tokom ovog perioda je došlo do umnožavanja optužbi o zaveri. Nekima je izgledalo kao da mit, tj. šala, o »zadimljenim, skrivenim prostorijama« u slučaju Debian-a uopšte nije šala. Ali iako je kriza probudila sablast nepoverenja, istovremeno je bila i upravo onaj mehanizam kojim je poverenje ponovo izgrađeno. Otvoreno, javno ponavljanje izjava da vankuverski sastanak »previše smrdi na nagodbe u zadimljenim, skrivenim sobama, gde se mesto za stolom dobija samo po izričitom pozivu«, bio je momenat kolektivnog razjašnjenja. Burne reakcije i razgovori kojima su opominjani Debian-ovi kraljevi-filozofi imali su funkciju usmeravanja pažnje ka onome što je shvaćeno kao potencijalno neprikladna primena tehničkog meritokratskog autoriteta, kao i prilika da Debian-ovi čuvari odbrane svoj stav da se tako nešto nikada nije dogodilo.

Zbog preplavljujućeg talasa mejlova, mnogi od ovih predstavnika su bili prinuđeni da objasne razmišljanja iza svoje preporuke da Debian ograniči podršku za različite arhitekture. Za uzvrat, developeri su priložili sopstvena viđenja povodom toga koji je mogao biti ispravan način da se pridje problemu, a drugi su doprineli diskusijama i predložima o sledećim tehničkim koracima. Menadžer za nova izdanja i jedan od članova timova koji su učestvovali bili su veoma predusretljivi: pisali su mejlove i razgovarali sa developerima na IRC-ovima kako bi ublažili strahove, objašnjavali su tehničke detalje, uzimali u obzir tuđe preporuke, otkrili šta se dogodilo na sastanku i, što je najbitnije, potvrđi-

vali da ništa nije uklesano u kamenu. U suštini, povinovali su se Platonovom (s.d.) uslovu da »[čuvari] moraju biti sposobni da osećaju tu povezanost, da je nikada ne zaborave niti dozvole da budu prisiljeni ili zavedeni da je odbace«. Za razliku od Platonove *Države*, ova kriza je pokazala kako u Debian-u teoretski bilo ko može postati kralj-filozof dokle god poseduje ispravne namere i veštine, i dokle god se kanali za dijalog drže otvorenim. Kao rezultat ovih, često strastvenih, izliva, inicijalni plan je transformisan u predlog, koga očekuje dalja diskusija. Poverenje je, mada je primilo težak udarac, na kraju ponovo uspostavljen.

Jedan od učesnika, i član FTP tima, postovao je sledeće objašnjenje, kojim je dao uvid u organski razvoj sastanka i potvrdio otvorenost predloga:

Desilo se da smo Džejms i ja bili kod Rajana, i posle večere u petak uveče (pre nego što je sâm sastanak počeo, ali nakon što smo se već videli sa svima), časkali smo na tu temu i došli do zaključka da bi bilo neophodno izbaciti gomilu arhitektura sa liste kandidata za nove verzije – iz razloga koji su, nadam se, adekvatno pojašnjeni u saopštenju, ili će biti usput na devel-u, kako se ljudi budu raspitivali. Ispostavilo se, kada smo sutradan došli na sastanak, da je to isto ono što je Stiv želeo da predloži, a on je, izgleda, očekivao da će većina zamernika biti od Džejmsa, Rajana i/ili mene. Tako da smo, umesto toga, proveli solidnu količinu vremena utvrđujući kriterijume za to kakvu bi podršku trebalo obezbediti za pojedinačne arhitekture.

Nadam se da sam pružio neke korisne informacije za dalji razgovor.

>Kao rezultat toga, ostali učesnici nisu imali mnogo učešća u >procesu donošenja odluke.

Zato je postovano na listama sada – u Debian-u nikada nije kasno za dodatni input; čak i kada smo se već posvetili nečemu, skoro uvek je moguće predmisiliti se (istakla autorka).

Kao rezultat svih ovih izliva, od kojih su mnogi bili veoma ostrašeni, odagnate su sve nejasnoće povodom statusa inicijalnog plana, i on je transformisan u nedvosmislen predlog koji je čekao da bude detaljnije ispitan.

Kada je akutna faza vankuverske krize konačno završena, energija je ponovo usmerena na objavljivanje sledeće verzije Debian-a: Sarge. Svakako je ostalo da se obavi još mnogo posla povodom tehničkog problema podrške arhitekturama u Debianu, a ima i dosta opštih pitanja na temu upravljanja koje je ova kriza podstakla. Iako je potvrđeno da ovlašćeni članovi Debian-a treba da se konsultuju sa svim učesnicima projekta pre iznošenja planova o radikalnim promenama, izgleda da dolazi do jačanja nezadovoljstva među mnogim developerima povodom skalabilnosti tehničkog konsenzusa. Grub konsenzus, na koji je tako mnogo developera ponosno, postajao je izgleda sve grublji dodavanjem svakog novog developera, te će na kraju Debian developeri možda morati da počnu da razmišljaju o novim socijalnim rešenjima kako bi se prilagodili promenama. Tokom tog perioda je, ipak, posao utvrđen vankuverskim planom bio poveren svakome čiji su interesi uključeni u taj proces. Teren je momentalno izravnan uprkos hijerarhijama moći koje proističu iz meritokratskog sistema.

Veliki deo posla obavljenog tokom ove krize je ponovo otvorio proces donošenja odluka na nivou čitavog projekta, ali je takođe dozvolio developerima da kolektivno potvrde da su vrednosti koje priželjkaju od tehnologije (odgovornost, otvorenost i pristup), iste koje očekuju i od sistema upravljanja i članova svog projekta, posebno onih koji su pažljivo odabrani za pozicije od autoriteta. Pa ipak, Debian je dinamična organizacija. Menja se. A kroz ovakve vrste nepredviđenih konflikata često dolazi do pokretanja reflektivnog procesa procene, što omogućava developerima da iznova izraze svoju posvećenost neformalnim normama upravljanja i započnu dizajniranje novih rešenja u okviru tih normi.

Iako povelje kodifikuju ove vrednosti, ti tekstovi ne utvrđuju u potpunosti njihov značaj u okviru svakodnevnog

života projekta. Vrednosti moraju biti ispoljene u raznim obličjima – od kojih je jedno i ostrašćen izliv posvećenosti tokom perioda nezadovoljstva. Diskusija Mihaila Bahtina (Mikhail Bakhtin) na temu etičkog situacionalizma može opravdati potrebu za krizom i njen značaj – kao trenutka u kome dolazi do urušavanja ranije utvrđenih normi i pravila, te ih je potrebno reartikulisati. U delu *Toward a Philosophy of the Act*, Bahtin nudi jednu etičku teoriju delovanja koja odbacuje implikacije formalističkih teorija etike, posebno kategorički imperativ Imanuela Kanta. Formalizam zahteva ono što Bahtin tumači kao sumnjivo priklanjanje univerzalno formulisanim teoretskim načelima koji su iznad vremena i mesta.²³ Bahtin smatra da preterana vernost teoretskim pravilima odvodi u pogrešnu stranu, te stoga onemogućava odgovornost, umesto da je kanališe ka aktivnoj konfrontaciji sa živim trenutkom u svoj njegovoju punokrvnoj kompleksnosti. Posledica ovakvih »činova apstrakcije« je, kaže Bahtin (1993, 7; istakla autorka), »kontrola od strane [...] autonomnih zakona« u kojima ljudi »*nisu više prisutni kao individualna i odgovorna, aktivna ljudska bića*«.

Iako je Bahtinovo odbacivanje kodifikovanih normi pomalo prenaglašeno – zapravo, kao što sam već tvrdila ovde, te norme su praktičnije nego što on smatra; one su vodeće ideje koje utvrđuju zajednički teren za delovanje i socijalnu koheziju – njegova kritika, i pored toga, razjašnjava nekoliko ključnih tačaka. Za Bahtina, najproblematičniji aspekt formalne etike jeste pružanje lažnog osećaja sigurnosti, »alibija« za stvarno etičko biće, koji umanjuje značaj inherentnog rizika i konflikta donošenja odluke, zajedno sa neophodnošću rada na pronalaženju rešenja. Taj težak etički rad, njegova zahtevna fenomenologija, jeste rezultat preuzimanja rizika, ulaganja truda u komunikaciju sa drugima i odluke o suočavanju sa trenutnom situacijom i njenom specifičnošću.

Uprkos Bahtinovom odbacivanju teorijskog dogmatizma, on se pažljivo kloni i zagovaranja moralnog relativizma. Kao što tvrdi Majkl Gardner (2004, 39), Bahtin odbacuje relativizam zbog njegove klimave teoretske prepo-

stavke da »apriorno uzajamno nerazumevanje gledišta [...] čini autentičan dijalog suvišnim«. Umesto toga, tvrdi Bahtin, pojedinci potencijalno mogu postići određeni nivo konsenzusa zbog toga što su smešteni u okvire zajedničkog sveta značenja. Uprkos jasnim različitostima mišljenja koja ne sumnjivo dolaze do izražaja tokom perioda krize, ljudi koji učestvuju u kolektivnim poduhvatima su svakako smešteni u zajednički socijalni prostor i posvećeni jednom osnovnom skupu ciljeva. Kao rezultat zajedničkog učešća Debian developera u projektu, zajedničkih rituala pristupanja, kao sto je NMP, zajedničkog pripadanja široj hakerskoj javnosti, kao i učestvovanja u javnim događajima kao što su konferencije, oni mogu da iskoriste taj skup zajedničkih iskustava pri nastojanjima da reše krizu. Ovo je važan uslov mogućnosti koji ukazuje na potencijal, mada ne i za garanciju, za postizanje konsenzusa. Da bi se stiglo do dogovora, ipak je potrebno obaviti etički rad.

Zaključak

S obzirom na ono što sam napisala u ovom poglavlju, nadam se da je jasno da je *praxis* etike među Debian developerima raznovrstan i uvek u razvoju; stvaranje nomosa je dinamičan posao. Ponekad se etički rad odvija kao implicitna forma kulturalizacije, a u drugim trenucima, oblikuje se kao reflektivno oglašavanje kroz koje se objavljuje, ali i postiže, čitav niz temporalno i lično značajnih transformacija. Na primer, New Maintainer narativi omogućavaju developerima da naprave reevaluaciju svojih života i time ih pretvore u životne istorije kojima se javno izražava trenutna i buduća posvećenost opštem dobru zajednice. Krize predstavljaju trenutke ograničenja; povelje, pa čak i rutinska narativna diskusija, nikada nisu dovoljne za suočavanje sa iskrslom realnošću novih situacija. Najjednostavnije rečeno, etički život zahteva konstantnu pažnju, reakciju, reevaluaciju i obnovu.

Ostaje kritično pitanje: Možemo li generalizovati Debian i time baciti svetlo na etičke procese drugih virtuelnih ili S/SOK projekata? Nije li Debian, sa tako krutom pri-

vrženošću jasno ustanovljenim etičkim pravilima, zapravo samo radikalna crna ovca razvojnih projekata? Ili i drugi projekti ispoljavaju slične socijalne, organizacione i etičke procese? Vredno je pomena i to da je Debian, sa preko hiljadu developera, najveći slobodnosoftverski projekat, tako da svakako ne стоји na marginama. Takođe, svaki projekat ima sopstvene specifcne idiosinkrazije, te je nemoguće na osnovu bilo kojeg od njih generalizovati sve projekte. Kada bi se procesi kojima sam se ovde bavila postrojavali na nekakvoj skali, Debian bi se sigurno nalazio na jednom njenom kraju, na osnovu svoje artikulacije izuzetne posvećenosti moralnim pitanjima, dok se drugi, kao što je Linux kernel projekat, klone bilo kakvog eksplicitnog moralnog govora.

Međutim, i drugi poduhvati ispoljavaju mnoge od elemenata kojima smo se ovde bavili. Svaki veliki projekat je dinamičan, i morao je da se nosi sa problemima poverenja i skalabilnosti. Većina velikih projekata je morala da se rutinize, kao Debian, osmišljavajući formalne procedure za pristup, koje zahtevaju od potencijalnih članova da produ kroz rad sa mentorom i obuku. Mnogo srednjih i velikih projekata je sastavilo osnovne dokumente kojima su definišali svoje ciljeve i viziju. U slučaju Debiana, oni su formalizovani u Društvenom ugovoru. Slično kao i developeri koji rade na drugim mestima, u okviru drugih slobodnosoftverskih projekata ili velikih tehnoloških kompanija, Debian developeri takođe pokušavaju da pronađu kompromis između individualno iniciranog odlučivanja i vertikalnog autoriteta, popuštajući pred ovim drugim do određene mere, čak i kada jasno preferiraju prvo. Načini na koje se postiže ovaj balans – kada i ako se uopšte postigne – nikada ne prate predvidiv, jedinstven put, mada je i sâm pokušaj kanal od suštinskog značaja za artikulisanje i otelotvorene ove posvećenosti.

Napomene

- 1 Bogata naučna literatura iz oblasti sociologije i antropologije efikasno analizira kako se uspostavljaju profesionalni identiteti, sa moralnim obavezama tokom perioda obuke (Good 1994), stručne prakse (Gusterson, 1998; Luhrmann 2001; Rabinow 1996), i koje održavaju kodiranim i metaforičkim jezikom profesija koje u cilju eliminisanja etičkih spornih pitanja (Cohn 1987). Svi ovi radovi naveli su me na razmišljanje o tome kako se moralne obaveze razvijaju usled brojnih mikropraksi, od kojih su mnoge u narativnoj formi.
- 2 Za informacije o istoriji i radu na konsenzusu među internet inženjerima, videti Kelty 2008; Gitelman 2006; DeNardis 2009.
- 3 Za analizu slične dinamike među programerima, videti Helmreich 1998; Levy 2011.
- 4 Analiza poverenja u kontekstu interakcija na digitalnim medijima do sada je bila sporadična, ali postepeno hvata zamajac. Za dopunjenu kolekciju posvećenu isključivo ovoj temi, videti Ess i Thorseth 2011. Za diskusiju o poverenju i osećaju zajedništva u kontekstu kulture video-igrice, videti Malaby 2007.
- 5 Osoba može da održava softverski paket koji nije programirala od samog početka. Osoba koja je developer za određeni softver naziva se uzvodni autor. U mnogim slučajevima, uzvodni autor i održavalac su ista osoba, iako ne postoji termin kojim bi se označila ova diferencijacija.
- 6 Kodeks ponašanja koji važi za postupanje sa NMU je suviše komplikovan da bih ga ovde precizno objasnila. Postoje generalne smernice koje definišu najbolje moguće postupanje, a povremeno menadžer za nova izdanja može snažno da podrži NMU unose u cilju skretanja pažnje na kritične bagove koji moraju biti otklonjeni pre nego što se objavi novo izdanie. Za upečatljive primere ovakve vrste podsticaja, videti Towns 2002.
- 7 Perens je važio za »preteranog« mikromenadžera, ali uživao je poštovanje zbog velikog truda i vremena koje je uložio u vođenje projekta tokom stvaranja Društvenog ugovora i DFSG.
- 8 Pošto u to vreme procedure nisu bile jasno definisane, naila-

zili su na proceduralne probleme pa je jedan lider praktično odustao od izborne trke, prepustivši drugom kandidatu titulu de facto vođe Debian projekta.

- 9 Pored ovih više formalnih pozicija, odluke koje se donose od strane neformalnih ad hoc grupa prožimaju se kroz celu organizaciju.
- 10 Ovo je komplikovana tema, ali vredi istaći da je jedan od razloga zašto za vođu projekta Debian nije preporučljivo da menja svoj položaj je što bi to previše zaudaralo na politikanstvo (tj. dovođenje stranačkih poltrona umesto onih koji već dovoljno dobro rade svoj posao).
- 11 FTP se odnosi na protokol za prenos podataka (File Transfer Protocol), a nekada je bio glavni metod kojim su developeri aploudovali svoj softver u repozitorijum. To više nije jedini metod koji se koristi ali se ime FTP master održalo.
- 12 Videti Usenet Cabal FAQ, http://www.subgenius.com/bigast/hallscience/computers/X0012_Internet_History.html (pristupljeno 26. jula 2011).
- 13 <http://lists.debian.org/debian-devel/2005/03/msg02062.html> (pristupljeno 10. jula 2011).
- 14 <http://www.mail-archive.com/debian-vote@lists.debian.org/msg08500.html> (pristupljeno 26. jula 2011).
- 15 <http://lists.debian.org/debian-project/2005/03/msg00142.html> (pristupljeno 26. jula 2011).
- 16 <http://www.debian.org-devel/tech-ctte> (pristupljeno 26. jula 2011).
- 17 Ibid.
- 18 Kako ovo poglavlje ne bi bilo predugačko, neću navesti primer jednog od ovih legendarnih bagova, niti kako debata na temu ovih tehničkih pitanja postaje mesto gde se postavlja pitanje autoriteta. To ću morati da ostavim za neku drugu priliku. Za dva legendarna baga, videti <http://bugs.debian.org/cgi-bin/bugreport.cgi?bug=97671> (pristupljeno 28. jula 2011); <http://bugs.debian.org/cgi-bin/bugreport.cgi?bug=143825> (pristupljeno 28. jula 2011). Prvi je bio vezan za nepoznat fajl koji je narušio hijerarhijski standard sistema podataka (politika kojoj se precizno određuje gde određeni programi treba da budu smešteni u sistemu podataka) i za pitanje da li mora da bude popravljen pre predstojećeg objavljanja novog izdanja. To je prešlo u dugu i žestoku raspravu između poznatog održavaoca paketa i menadžera za nova iz-

danja, koja se pre svega ticala toga čije odluke treba da imaju primat. Kao što je održavalac primetio u jednom delu svog obimnog pisanog izlaganja u vezi sa ovim bagom: »Za mene je ovo dvostruki problem: jedan je pitanje ovlašćenja održavaca paketa da upravlja svojom listom bagova u cilju trijaže, a drugi pitanje granica moći menadžera za nova izdanja ili drugog developera da donosi odluke u ime drugog developera.« Tehnička komisija je odbila da sasluša slučaj, menadžer za nova izdanja nije promenio svoj stav, a održavalac je na kraju počeo da traži pomoć kako da reši ovaj problem.

- 19 Mnogi razgovori na temu ove »bolesti« odvijali su se na privatnim mejling listama i iz tog razloga, nisam u mogućnosti da ih citiram u originalnom obliku. Predviđeno je da se mejling lista koristi za osetljiv sadržaj – na primer, za objavljivanje kada će neki developer biti na odmoru. S vremena na vreme, ovde se odvijaju i neke zanimljivije diskusije, a zatim neko predloži da se one prebace na javnu listu. Čula sam za mnoge takve razgovore, a neki pojedinci su mi dali uvid u svoje lične postove da bi se razjasnila neka sporna pitanja. Godine 2005, izglasano je da se u okviru projekta kreće prema deklasifikaciji debian-private arhive, ali način na koji bi se to uradilo još uvek nije utvrđen. Videti »Debian Declassification Delayed« <https://lwn.net/Articles/394660/> (pristupljeno 25. oktobra 2011).
- 20 Iako naglašavam neke etičke i sociološke elemente NMP-a, važno je istaći da on u podjednakoj meri predstavlja metod za ispoljavanje visoke tehničke stručnosti, kao i proces tehničkog mentorstva. U poslednjoj fazi NMP-a, aplikanti obično pokazuju da imaju potrebne i dovoljno razvijene tehničke sposobnosti da im se odobri da integriru softver u arhivu Debian-a i predstavljaju Debian ostatku sveta. Ovaj test često karakteriše predstavljanje čistog softvera koji je u skladu sa politikom projekta, odnosno primer softvera bez bagova kakav aplikant teži da unese u distribuciju Debian-a (npr. paket), iako je ovo praćeno dugim nizom tehničkim pitanja.
- 21 Elektronsko pismo u arhivi autorke.
- 22 <http://article.gmane.org/gmane.linux.debian.devel.announce/605> (pristupljeno 31. jula 2011).
- 23 Bahtin, kao što ističe Greg Nilsen (Greg Nielsen 1998), ne odbacuje u potpunosti Kantovu teoriju etike već samo njegovu teoriju delovanja.

Politika javnog priznanja i odbacivanja

*Mi ne delamo zato što znamo,
već znamo zato što smo pozvani da delamo.*
–Johan Gotlib Fihte, Čovekov poziv

Završna dva poglavlja direktno se bave politikom slobodnog softvera. Peto poglavje istražuje politiku javnog priznanja i masovnog protesta, a zaklučak se bavi odricanjem od politike koju je veliki broj hakera slobodnog softvera zamislio tako da obuhvata širok spektar elemenata.

Peto poglavje istražuje dva različita sklopa okolnosti pod kojima se developeri slobodnog softvera upoznaju sa zakonima. U njemu se kontrastiraju svakodnevna zakonska pedagogija kakva se razvija u Debian-u i niz burnih političkih protesta, koje opisujem kao trenutak političkog javnog priznanja zbog načina na koji su hakeri i programeri izašli na ulice u periodu između 1999. i 2003. godine sa namerom da se izbore za pravo na slobodno izražavanje u okviru kojeg mogu da kreiraju i razmenjuju softvere koji neće biti sputani zakonskim ograničenjima koja su trenutno na snazi. U toku ovog perioda hakeri S/SOK izrazili su spontanije nego ikada pre svoja prava na slobodno izražavanje u okviru kojih bi proizvodili i distribuirali softver, i na taj način učvrstili relativno nov kulturni zahtev prema kojem je izvorni kôd počeo da se shvata kao jedan vid slobode izražavanja.

Nasuprot ovom periodu burnih političkih protesta, u zaključku istražujem nešto sa čime sam se neprestano susretala tokom svog rada na terenu - nedostatak odlučnosti da se slobodni softver smesti izvan okvira uske politike slobode softvera. Na početku ču analizirati način i razloge zbog kojih se to događa, ali ubrzo nakon toga ču preći na analizu posledica ovakvog političkog poricanja. Glavna osobina S/SOK već neko vreme je njegov politički agnosticizam koji je, po meni, pomogao njegovom širenju i usvajanju, omogućavaajući mu da dođe na poziciju sa koje može da se širi u velikom krugu i tako šalje političku poruku. Putem njegove vidljivosti i upotrebe od strane šire javnosti, S/SOK čini vidljivim pretpostavke koje dominiraju moralnim aspektima zakona o intelektualnoj svojini i ekonomskom teorijom glavnog toka. Jedan važan element na ovom mestu je i sposobnost S/SOK da se transpozicionira, odnosno njegova moć da sebi priključi druge koji na različite načine postaju deo njegovog funkcionisanja – korišćenjem artefakata i licenci S/SOK, učešćem u projektima, razmišljanjem o širem značaju saradnje i rekonfiguracijama dozvola za ostale objekte koji nisu tehnološke prirode. Najdalekosežnije političke posledice S/SOK predstavljaju slabljenje hegemonijskog statusa zakona o intelektualnoj svojini i pokretanje niza transformacija u oblasti zakona o intelektualnoj svojini.

Poglavlje 5

Kôd je govor

Poput mnogih zaljubljenika u kompjutere danas, Set Šuen sve svoje softvere piše kao slobodne softvere kako bi se postarao za to da izvorni kôd odnosno uputstva koja stoje u osnovi kompjuterskih programa, budu dostupna ostalim developerima koji mogu da ih koriste, modifikuju i šire dalje. Postupajući na ovaj način, Šuen ne samo da stvara tehnologiju, već učestvuje u naporima da se redefiniše značenje liberalne slobode i privatne svojine i softvera, tako što iz još jednog ugla potvrđuje da je kôd govor. Na primer, jedan maleni deo haiku pesme koja u celosti sadrži 456 strofa koje je Šuen napisao (2001.) potvrđuje upravo ovu tvrdnju:

Veština programera,
kao veština naučnika
je u preciznosti,

potpuna je,
u svakom opisu,
i ništa ne prepušta slučaju.

Čitaoče, vidiš li da
i obaveštači

imaju pravo na slobodu izražavanja;

vidiš li da brojevi, pravila, šabloni,
jezici koje ti još uvek ne poznaćeš,
ipak zaslužuju

zakonsku zaštitu
od represije,
po imenu govor koji poseduje vrednost¹

Šuenova protestna pesma ne samo da tvrdi da je izvorni kôd govor, već ujedno i demonstrira tu tvrdnju: ovaj poduzi haiku zapravo predstavlja transkodiranje jednog kratkog dela slobodnog softvera po imenu DeCSS, koji bi mogao da se koristi za dešifrovanje kontrole pristupa DVD-jevima u svrhe kršenja autorskih prava koja su trenutno na snazi. Šuen nije napisao ovu pesmu da bi pokazao koliko je pamestan. Ovo delo predstavlja sastavni deo najezde protesta širom sveta koja je usledila nakon hapšenja koautora DeCSS-a, Johansena, kao i tužbi koje su podnete protiv nekih od ljudi koji su objavili ovaj softver.

U ovom poglavlju istražujem način na koji developeri slobodnog softvera poput Šuena rekonfigurišu etičko, zakonsko i kulturno značenje izvornog koda i govora, kao i šire političke posledice ovakvog redefinisanja. U prilog tome pokazujem način na koji developeri iznova oblikuju liberalne propise na dvema različitim kulturnim »lokacijama« (Gupta i Ferguson 1997): projekat S/SOK, koji je već detaljno obrađen u poslednjem poglavlju, i kontekst daleko širih zakonskih borbi.

Pre svega ću pokazati kako developeri S/SOK-a istražuju, osporavaju i precizno određuju značenje pojma liberalne slobode – naročito slobode govora – putem razvoja novih zakonskih sredstava i diskursa u okviru projekta S/SOK. Posebno ću istaći način na koji developeri ujedinjenim snagama »čačkaju« tehnologiju i dopunjuju zakone koristeći se sličnim veštinama koje transformišu i učvršćuju etičke propise među developerima. Koristeći Debian kao svoj pri-

marni etnografski primer, iznosim ideju da su projekti S/SOK poslužili kao jedna vrsta neformalnog obrazovanja iz oblasti prava, stvarajući od stručnjaka za tehnologiju promućurne poznavaoce zakona, koji tako postaju stručnjaci za zakonske tehnikalije u oblasti S/SOK-a, kao i veoma dobri poznavaoци najnovijih dešavanja u oblasti zakona o intelektualnoj svojini.

Zatim ču se baviti načinom na koji ovi developeri uvode i jačaju tu stručnost u oblasti prava u okviru širih zakonskih borbi, kako bi se uključili u ono što Čarls Tili (Charles Tilly) i Sidni Terou (Sidney Tarrow) (2006) nazivaju »borbenom politikom«. Koncentrišem se na jedan niz događaja od presudne važnosti (Sewell 2005): zasebna hapšenja dvojice programera, Johansena i Skljarova, i proteste koji su time izazvani a koji su se odvijali u periodu između 1999. i 2003. godine. Ovi događaji su doveli do tada nevidjenog širenja tvrdnji da su izvorni kôd i govor povezani, gde je Šuenova pesma od 456 strofa samo jedan od poznatijih primera. Ovi događaji imaju istorijski značaj zato što su na dramatičan način prikazali vezu između dva tako važna društvena procesa, koja sve vreme postoji samo nije bila vidljiva. Oni pre svega javno ukazuju na direktnu prepreku koju S/SOK predstavlja za vladajući režim intelektualne svojine (i na taj način pojašnjavaju aktuelna demokratska ograničenja), a kao drugo, čine vidljivijim suparnički zakonski režim i tako ga stabilizuju blisko povezujući izvorni kôd sa govorom.

Etika pravnog sukoba

Developeri Debian-a, poput drugih developera S/SOK-a, konstituisani su kao pravni subjekti zato što predstavljaju ekstremno aktivne *proizvođače* znanja iz oblasti prava. Ovo proizilazi iz tri različite okolnosti. Kao prvo, developeri moraju da nauče osnove zakona kako bi efikasno učestvovali u proizvodnji tehnologije. Moraju da ustanove, na primer, da li je licenca za softver na aplikaciji za softver koju oni održavaju u skladu sa standardima licenciranja, poput DFSG.

Zatim, developeri nastoje da pažljivo prate šire polje razvoja iz oblasti zakona, naročito ono za koje smatraju da može imati negativan uticaj na njihov rad. Da li Unix kompanija SCO tuži IBM zbog Linux-a? Da li je direktiva za patente usvojena u Parlamentu EU? Informacije vezane za ove i druge važne promene na ovom planu redovno se objavljuju na IRC kanalima, mejling-listama, a naročito na veb-sajtovima kao što su Slashdot, Boing Boing i Reddit. Ovi kanali formiraju najvažniji deo diskursa hakerske javnosti. Treće, ujedno najvažnije, developeri u velikoj meri sami stvaraju svoje zakonske artefakte, a posledica toga je postojanje ogromne količine pravnih tumačenja (npr. povelja, licenci i pravnih tekstova) u svakodnevnom životu njihovih S/SOK projekata. Projekti usvajaju pravni jezik kako bi organizovali svoje operacije, dodajući tako zakonski aspekt svojoj strukturalnoj suverenosti.

Isto tako, bez sumnje postoje i neki developeri koji se otvoreno protive diskusijama vezanim za zakonska pitanja i aktivno se distanciraju od ovog domena politike koja vrši upliv u oblasti izvan njihovog domena. Ali uprkos tome što hakeri među sobom jasno ističu superiornost tehničkog jezika u odnosu na pravni jezik, čak i tehničkog rada u odnosu na rad u oblasti prava – neki od njih će čak tvrditi da je reč o gubljenju vremena (ili kako je to sa nešto većom dozom cinizma duhovito rekao jedan developer: »Pisanje algoritma formalnim pravnim jezikom trebalo bi da se kažnjava smrću [...] i to po mogućству užasnom smrću«) – veoma je važno prepoznati to da su kompjuteraši zapravo veoma vešti pravni mislioci. Jedan od razloga za ovo je, rekla bih, taj što veštine, mentalno ustrojstvo i način razmišljanja koji su neophodni za čitanje i analiziranje jednog tako formalnog sistema zasnovanog na pravilima, poput prava, idu uporedo sa veština koje su potrebne za kodiranje softvera. Na primer, i jedne i druge su logički orijentisane, iznutra konzistentne tekstualne prakse koje zahtevaju poklanjanje velike pažnje detaljima. Male greške u softveru, kao i u pravu – zarez koji nedostaje u ugovoru ili tačka-zarez koja se izostavi u kodu – u stanju su da ugroze ceo sistem i da dovedu u pitanje auto-

rovu nameru. I advokati i programeri razvijaju mentalne navike koje im omogućavaju stvaranje, čitanje i detaljno raščlanjivanje tekstova koji pre svega imaju praktičnu upotrebu. Prema rečima dvojice advokata koji se bave softverom i pravom »koderi su ljudi koji pišu koristeći se jezikom koji je suptilan, zasnovan na pravilima, usko specijalizovan i neverovatno komplikovan« – a to je usko povezano sa načinom na koji advokati stvaraju i tumače zakone (Cohn i Grimmelmann 2003).²

Ovo nam pomaže da razumemo zašto developeri relativno lako integrišu zakone u svakodnevne tehničke i pravničke poslove, a pri tom uspevaju da izbegnu neke od frustracija sa kojima se susreću laici koji pokušavaju da steknu znanja u oblasti prava kako bi se izborili za više političke ciljeve. Na primer, prilikom opisivanja aktivista koji su radili u ime žrtava industrijske katastrofe u Bopalu, Kim Fortun (2001, 25-54) veoma dobro zapaža koliko su sticanje visokog stepena znanja iz oblasti prava (odnošno neuspeh u tome) i razvijanje precizne pravne strategije zapravo frustrirajući, i kako mogu odvesti u cinizam. Mnogi hakeri su na sličan način otvoreno cinični kada govore o zakonima, zato što ih smatraju lakom metom političke manipulacije, dok drugi radije ne bi imali bilo kakve veze sa pravom zato što im ono oduzima vreme od onoga čime zapravo žele da se bave – a to je hakovanje. Uprkos ovakvom cinizmu, nikada nisam naišla na izraz frustracije u vezi sa samim procesom učenja prava. Jedna grupa developera sa kojima sam sarađivala u Fondaciji za elektronske granice, kao i ona u okviru projekta Debian, otvoreno je pokazala da uživa u učenju, kao i u raspravama na temu praktičnog dela nekog zakona (poput određenog zakonskog doktrinarnog okvira), na isti način na koji su učestvovali u temama vezanim za tehnologiju. Mnogi developeri se u domenu prava koriste istim veštinama koje su potrebne za hakovanje kao što ćemo videti, tehnologija i pravo se ponekad gotovo neprimetno stapaju u jednu celinu.

Kako bih prikazala jedan deo ovakve neformalne škole prava – to jest odnos između tehničke stručnosti i razumevanja prava, i toga kako su pravna pitanja često usko povezana

sa pitanjima morala – u okviru projekta vezanog za slobodne softvere, opisaću neke od Debian-ovih zakonskih mikro-praksi: uobičajenu pravnu obuku, advokaturu i tumačenja pravnih tekstova. Kako bi se produbila slika o načinu na koji developeri žive u okviru zakona i od zakona, proširiću svoju analizu na šire područje borbe – ono na kojem su u toku slični zakonski procesi, ali koji su vidljiviji zbog načina na koji curkulišu i izvan granica samih projekata.

»Život po pravnoj definiciji«

U ovom trenutku, u projektu Debian učestvuje preko hiljadu volontera koji pišu i distribuiraju OS baziran na Linux-u, kojeg čini preko dvadeset pet hiljada pojedinačnih softverskih aplikacija. U toku njegovog nastajanja Debian-om se upravljaljalo potpuno neformalno. Na njemu je radilo manje od dvadesetak volontera koji su komunikaciju prevashodno održavali putem zajedničke mejling-liste. Ipak, kako bi se prilagodili razvoju koji je usledio, u periodu između 1997. i 1999. godine, došlo je do značajnih promena u domenu politike, procedura i strukture. Razvoj Debian-a, kako je to objašnjeno u prethodnom poglavlju, prouzrokovao je stvaranje formalnijih institucionalnih uredbi i procedura. Najvažniji deo ovih procedura je NMP koji ne samo da ispituje tehničke veštine aplikanata, već služi i kao oblik obrazovanja iz oblasti prava.

Nekoliko pitanja u primeni NMP pokriva ono što je danas poznato kao najpoznatija filozofska i pravna distinkcija u svetu slobodnog softvera: »besplatno pivo naspram slobode govora«. Ova distinkcija je danas uobičajena među developerima, ali ona se pojavila tek nedavno, u prvoj polovini devedesetih godina. Jedan od developera Debian-a u povodu je u NMP aplikaciji dao komentar na temu te razlike: »Sloboda govora predstavlja mogućnost da kažete sve što želite. Softver koji je besplatan, poput piva, može da se dounlouduje i koristi besplatno, ali ništa više od toga. Ali softver koji je slobodan poput govora može da se popravi, unapređuje, menja ili da se koristi kao deo građe nekog novog

softvera.³ Neki developeri takođe ističu kako je njihovo shvatanje slobode govora u stvari deo šireg liberalnog značenja koje je ugrađeno u strukturu i najliberalnijih demokratija: »Kad se koristi u ovom kontekstu, razlika je u sledećem: »slobodan govor predstavlja slobodu da se koristi/modifičuje/distribuira određeni softver kao da je izvorni kôd zapravo stvarni govor koji je Prvim amandmanom zaštićen zakonom SAD... »Besplatno pivo« predstavlja nešto što nema cenu u novcu.⁴ Ovakvo pravljenje razlike između besplatnog piva i slobode govora je najočigledniji izraz onoga što, prema mišljenju ovih developera, predstavlja suštinu značenja slobode – izražavanja, učenja i modifikacije. Sloboda se pre svega shvata tako da ima veze sa ličnom kontrolom i autonoma proizvodnjom, a nikako sa konzumiranjem materijalnih dobara ili »posesivnim individualizmom« (Macpherson 1962) – upravo to je poruka koju developeri iznova ponavljaju: kad se kaže *free software*, misli se na to da je on slobodan poput slobodnog izražavanja, a ne besplatan poput besplatnog piva.

Ova distinkcija možda deluje jednostavno, ali implikacije u vezi sa licencama za slobodu i slobodu govora dovoljno su komplikovane da NMP nastavi sa nizom tehnički orijentisanih pitanja čiji odgovori počinju da zadiru u domen tumačenja zakona. Mnoga od ovih pitanja tiču se DFSG - skupa od ukupno deset zakonskih odredbi kojima se meri da li se neka licenca može smatrati slobodnom. Među ovim pitanjima ima i nekoliko pitanja za koja se može reći da su prično direktna:

Da li znate šta nije u redu sa Pine-ovom trenutnom licencom po pitanju DFSG?

Nakon što se potraži licenca na izvornom sajtu veoma je jasno zašto se Pine smatra neslobodnim. On krši sledeće klauzule DFSG:

1. Nije dozvoljena diskriminacija protiv polja primene – ono ima različite zahteve kada je reč o neprofitnim i profitnim pitanjima.
2. Licenca ne sme da kontaminira ostale softvere –

DFSG insistira na tome da svi ostali programi na CD-u moraju da budu »slobodni, da se dele i da se ne nalaze ni u čijem vlasništvu«.

3. Izvorni kôd – on ima potencijalnu moć da ograniči binarnu distribuciju (binarna distribucija se odnosi na konvertovani izvorni kod).

Uzorak licence za imejl-program, Pine, krši čitav niz DFSG odredbi. Različitim odredbama za profitne i ne-profitne poduhvate, kao jedan od primera, on vrši diskriminaciju na osnovu onoga što DFSG naziva »poljima primene«.

Developerima se zatim postavi još jedna grupa daleko detaljnijih pitanja koja još dublje zadiru u tematiku licenciranja, među kojima je: »Na <http://people.debian.org/~joerg/bad.licenses.tar.bz2> možete naći arhiv sa lošim licencama. Molimo vas da uporedite *graphviz* i tri licence, po vašem izboru, sa prvih devet tačaka DFSG i pokažete koje bi promene trebalo sprovesti kako bi one bile slobodne po standardima DFSG.« Odgovor jasno pokazuje širinu pravne stručnosti koja je neophodna za bavljenje ovakvim pitanjima: »Ukloniti diskriminatorne klauzule [...], omogućiti distribuciju sakupljenih verzija izvornog koda [...], zameniti [odeljke] 4.3 odeljcima 4.3a i 4.3b i opcijom da mogu da se izaberu.«⁵

Nakon uspešno završenog NMP, developeri tek ponekad razmišljaju o zakonu ili o DFSG, i bave se samo zakonskim pitanjima od ličnog interesa. Čak i ako developer ne proučava pravo aktivno, ipak će koristiti pravnički diskurs, koji je neizbežan zbog učestalosti kojom se pojavljuje na mejling-listi Debian-a ili na kanalima za četovanje. Neformalna pravna pedagogija se na taj način nastavlja dugo nakon što se završi NMP.

U cilju ilustracije navodim citat iz jedne opskurne diskusije na IRC u kojoj developer predlaže novu politiku Debian-a koja će razjasniti način na koji bi paketi softvera koji nije slobodan (oni koji se ne povezuju njihovim smernicama za licenciranje) trebalo da budu kategorizovani kako bi bilo potpuno jasno kako i zašto ne mogu da budu uklju-

čeni u glavni softverski repozitorijum, koji može da ima samo slobodni softver. Nije mi cilj da naglasim tačne zakonske ili tehničke detalje, već da prikažem razgovor koji se odigrao jednog petka kasno uveče - jedan developer je preporučio određenu uredbu, a njegove kolege su istog trenutka ponudile savete kako da nastavi sa tim koristeći prefinjen pravni rečnik koji će se svakome ko nije upućen činiti opskurnim, kompleksnim i teškim za praćenje. Ovo je jednostavno deo »prirodnog« društvenog pejzaža većine projekata koji se tiču slobodnih softvera.

<dangmang> Markel: koje je tvoje mišljenje o davanju preporuke u uredbi da paketi u softveru koji nije sloboden treba da pokažu zašto spadaju u tu grupu, i koju opštu vrstu ograničenja poseduje ta licenca?

<markel> dangmang: pa, ne dopada mi se ideja da ljude navodim da rade za pakete koji nisu slobodni. ali to može da bude predlog za dobru praksu.

<jabberwalkie> dangmang: Zatim bih predložio da idealni pristup bude pobrojavanje svih kategorija kojima najpre želite da se pozabavite, dajući pri tom spisak zahteva koji se moraju zadovoljiti da bi se našli u tim kategorijama.

<dangmang> Markel: tačno. da li bi predlog mogao da se sroči tako da novi aploudovi moraju da je imaju? [...]

<jabberwalkie> dangmang: Bolje nemoj da praviš listu uslova koje ne zadovoljavaju; bolje da napraviš spisak kriterijuma koje zaista zadovoljavaju. [...]

<jabberwalkie> dangmang: X-Nonfree-Permits: samonadogradiva, prilagodljiva, prenosiva.

<markel> referenca vezana za developere bi trebalo da to pomene, a uredba može da preporuči, za početak.

<markel> dangmang: moramo da imamo dobro defi-

nisane tagove.

<jabberwalkie> mt3t: »gfdl,« »firmware.« [...]

<jabberwalkie> mt3t: »Ne možete ovo da portujete na _____.“

<jabberwalkie> mt3t: Ne bi verovao šta sve ljudi stavljaju u licence. :)

<dangmang> Markel: jeste. [...] Mislim da će početi sa generalnim nacrtom predloga, da stvari jasno predstavim, i nadam se da će ljudi imati komentare vezano za uredbu kada počnem sa procedurom.

Ovde se koriste i još formalniji pravni putevi. Developeri Debian-a ponekad mogu da kontaktiraju i izvornog autora (koji se naziva *upstream maintainer*, odnosno uzvodni održavalac) onog dela softvera koji u Debian-u razmatraju za usvajanje i održavanje. Mnoge od ovih razmena tiču se problema licenciranja koji bi Debian sprečavali da u svoj rad uključi određeni softver. Na ovaj način developeri koji nisu iz Debian-a takođe prolaze kroz neformalnu pravnu obuku. Ponekad developeri postupaju u svojstvu advokata, i navode izvornog autora da pređu na licencu koja je kompatibilna sa DFSG, što je neophodno ako softver treba da bude deo Debian-a.

Developeri koji imaju odgovornosti širokog spektra u okviru Debian-a generalno moraju biti veoma vešti kada je reč o finesama S/SOK licenciranja. FTP masteri koji integrišu nove pakete softvera u glavno skladište, moraju da provere svaku pojedinačnu licencu u pogledu kompatibilnosti sa DFSG. Nezakonito distribuiranje nekog paketa moglo bi da Debian izloži opasnosti od tužbi.

Jedna grupa Debian-ovih developera opsednuta je pravnim pitanjima. Zaljubljenici u ove teme daju veliki doprinos pravnim interesovanjima Debian-a u okviru posebne debian-legal mejling liste koja zbog obima i studioznosti nikako nije preporučljiva ljudima slabijeg srca. Oni koji bi želeli da budu u toku, ali nemaju vremena da čitaju svaku pojedinačnu po-

ruku koja se pojavi na toj mejling listi, mogu da čitaju sažetke u nedeljnem časopisu *Debian Weekly News*. U tekstu koji sledi, citiram delić (otprilike jednu petinu) pravnih vesti koje su objavljene u *Debian Weekly News*-u tokom 2002. godine (prikazani brojevi su reference koje predstavljaju vezu sa mejling-listom ili novostima):

GNU FDL licenca koja nije slobodna? Nekoliko [22] osoba [23] diskutuje o tome da li je [24] GNU Licenca za slobodnu dokumentaciju (GFDL) slobodna licenca ili nije. Ako se GFDL zaista smatra licencom koja nije slobodna, to bi značilo da [25] skoro svi KDE i mnogi drugi dobro poznati paketi ne bi bili slobodni zato što koriste GNU FDL za dokumentaciju. Uz to, evo jedne stare [26] veze sa debian-legal mejling liste koja može malo da rasvetli ovo pitanje.⁶

RFC: Licenca za javne projekte LaTeX. Kler Konoli (Claire Connelly) [4] izjavila je da se u Projektu LaTeX trenutno razmatraju promene u Javnoj licenci projekta LaTeX. Pokušala je da sumira neke od briga koje su ljudi iz Debian-a izrazili po pitanju ovih promena. Stoga je Frenk Mitlbah (Frank Mittlebach) zamolio za kritičke osvrte na nacrtnu verziju 1.3 [5] LaTex licence za javne projekte umesto trenutno aktuelne verzije (1.2).⁷

Stupanje softverskih licenci na snagu. Lorens Rozen (Lawrence Rosen), generalni savetnik za [20] Inicijativu otvorenog izvora (Open Source Initiative) napisao je članak o mogućnosti uvođenja softverskih licenci. Naročito je raspravljaо o pitanju dokazivanja da neko pristaje na to da se ograniči uslovima ugovora za koje je nadležan sud. Ovo može biti zanimljivo autorima koji žele da imaju mogućnost da uvode uslove za licence korisnicima njihovog izvornog koda ili grupe programa.⁸

Problematična licenca BitKeeper. Brenden Robinson [3] ukazao je na to da neki od nas mogu biti izloženi

namernom nanošenju štete od strane BitMover, Inc., kompanije koja proizvodi BitKeeper, softver koji predstavlja alat za upravljanje primarnim izvorom za Linux kernel. Vaša dozvola da besplatno koristite BitKeeper prestaje da važi ako Vi ili Vaš poslodavac razvijete, proizvedete, prodate ili preprodajete neki alat za upravljanje izvorom (engl. source management tool). Debian distribuira u najmanju ruku rcs, cvc, subverziju i arch, ali čini se da je ovde [4] posredi drugačiji slučaj. Benu Kolinsu (Ben Collins) pak koji istovremeno radi na jezgru Linux-a i na projektu subverzije, ukinuta je licenca za besplatno korišćenje BitKeeper-a [5].⁹

Ovo su sažeci iz časopisa koji čitaju kako developeri Debian-a tako i na hiljade programera koji ne pripadaju ovoj zajednici. Pokreću se praktična i goruća pitanja koja se tiču trenutnog stanja stvari, kao i neka koja su više filozofske prirode. Neke od diskusija su kratke i imaju svega desetak postova, dok su neke višeslojne, posvećeno im je više prostora i u njih su uključene i druge organizacije, poput FSF. Ovi razgovori u krajnjoj liniji mogu da prošire i preformulišu aplikacije za licenciranje.

Takođe, treba istaći način na koji se autsajderi obraćaju developerima Debian-a za pravne savete. Jedan rutinski zadatak koji je obavljen u okviru debian-legal-a (pravnog dela Debiana-a, *prim.prev.*) je pružanje pomoći developerima i korisnicima da izaberu odgovarajuće licence, tako što im pružaju stručne sažete analize alternativnih licenci koje podležu DFSG. Svedočila sam jednom takvom poduhvatu u kojem je trebalo odrediti da li će klasa licenci Creative Commons (koje su razvijene kao alternative autorskom pravu) biti odgovarajuća za dokumentaciju softvera. Developeri Debian-a procenili su da licence Creative Commons-a nisu uspele da ispune standarde DFSG, pa su predložili da developeri Debian-a ne gledaju na njih kao na modele za licence. Najfascinantniji je zaključak njihove analize u kome se nalazi detaljan niz preporuka za izmene uz pomoć kojih bi licence Creative Commons postale slobodnije prema

Debian-ovim smernicama licenciranja. Kao odgovor na ove preporuke, Lesig iz Creative Commons kontaktirao je Evana Prodromua, jednog od autora ove analize, u pokušaju da nađe rešenje za nekompatibilnost između DFSG i nekih od licenci Creative Commons-a.

Sa druge strane, ima neke ironije u tome da jedan svetski renomirani advokat kontaktira grupu kompjuteraša koji nemaju nikakvo formalno pravno obrazovanje kako bi raspravljali o promenama licenci koje je on kreirao. Sa druge strane, koga drugog bi Lesig trebalo da kontaktira? Ovi developeri su upravo oni koji stvaraju, a stoga i naseljavaju ovaj pravni svet. Ovi kompjuteraši sami sebe obučavaju kako bi postali pravni stručnjaci i veliki deo ovih obuka događa se u okviru institucije projekta slobodnog softvera.

Zakonski poslovi Debian-a ne proizvode samo ono što grupa teoretičara prava naziva svakodnevnom svešću o pravnim pitanjima (Ewick i Silbey 1998; Mezey 2001; Yngvesson 1989). Arena S/SOK verovatno predstavlja najveću pojedinačnu asocijaciju amatera-poznavalaca problematike intelektualne svojine i prava slobode izražavanja, koja je ikada postojala. Pomoću odgovarajućih okolnosti, mnogi developeri će posedovati ovaku stručnost kao deo širih, žustrih bitaka oko zakona o intelektualnoj svojini i zakonitosti softvera – a to je tema narednog odeljka.

Borbena politika

Ako hakeri već stiču pravnu stručnost tako što učestvuju u projektima S/SOK, onda oni, takođe, i koriste i jačaju tu stručnost u širim pravnim borbama. Ovde ću istražiti jednu od najžustrijih skorašnjih kontroverzi vezanih za intelektualnu svojinu, softver i pristup: hapšenja Johansena i Skljarova. Ova hapšenja izazvala su niz protesta i proizvela dugotrajnu artikulaciju etike slobode govora koja je pod okriljem razvoja S/SOK doživljavala tiki porast u toku prethodne decenije. O intelektualnoj svojini se raspravljalo od njenog začetka (Hesse 2002; Johns 2006; McGill 2002), ali kako je stručnjak za medije Šiva Vaidhyanatan (Siva Vaidh-

yanathan 2004, 298) primetio, u poslednje vreme su debate vezane za intelektualnu svojinu »retko kada uspevale da probiju membranu kako bi zainteresovale širu javnost«. Upravo se tokom ovog perioda (1999 – 2003), a delom i zbog ovih događaja, pojavila vidljivija, zapaženija »borbena politika« (Tilly i Tarrow 2006) vezana za intelektualnu svojinu, naročito u Severnoj Americi i Evropi.

Pre nego što pokrenemo pitanje načina na koji je pojava ove borbene politike uticala na stabilizovanje veze između govora i koda, potrebno je ukazati na određeni istorijski kontekst. Na najopštijem nivou možemo reći da je sloboda govora idiom koji je nastao kao odgovor na preterivanje u domenu autorskih prava i patentiranje kompjuterskih softvera. Pre 1976. godine ovaj idiom je predstavljao retkost. Prvi rad koji se proširio među velikim brojem ljudi, a u kojem je ukazano na vezu između slobode govora i izvornog koda bio je »Sloboda govora u softveru« (»Freedom of Speech in Software«), koji je napisao programer Piter Salin (1991). On je kompjuterske programe okarakterisao kao »pisana dokumenta« kako bi izneo tvrdnju da se softver ne uklapa u domen patenata, iako na njemu treba primenjivati autorska prava, a time i zaštitu slobode govora (pod patentima se podrazumevaju izumi, a autorska prava se odnose na izražajni sadržaj). Ova ideja da kodiranje predstavlja jednu varijantu pisanja takođe je dobijala sve snažniji pogon, delom i zbog popularnih publikacija profesora informatike sa Stenforda, Donalda Nuta (Donald Knuth) (1998; videti takođe Black 2002) u vezi sa umećem programiranja. Početkom 1990-ih godina pojavio se novi etički sentiment među entuzijastima sa Usenet-a (među kojima je bilo mnogo hakera i developer-a) - Internet bi trebalo da bude mesto za potpuno neometano slobodno izražavanje (Pfaffenberger 1996). Ovakav osećaj će kasnije postati specifikovan i povezan sa tehničkim artefaktima kao što je izvorni kod.

Možda je najvažnije ono što je u međuvremenu postalo poznato kao »enkripcioni ratovi« (engl. Encryption Wars) sredinom 1990-ih, vođen oko prava na slobodno objavljanje i korišćenje softverske kriptografije u susretu sa ograni-

čenjima koja je nametala vlada, prema kojima su jaki oblici enkripcije klasifikovani kao municija. Najzapaženiji sudski slučaj u okviru ovih sukoba bio je slučaj »Bernštajn protiv Ministarstva pravde SAD-a«. Ova borba je počela 1995. godine kada je student informatike, Danijel J. Bernštajn (Daniel J. Bernstein), tužio vladu kako bi osporio zakone iz oblasti međunarodnog prometa oružja, zbog kojih su određene vrste kompleksnih enkripcija klasifikovane kao municija i tako dovedene u situaciju da se kontrolišu prilikom izvoza. Bernštajn zakonski nije mogao da objavi ili izveze izvorni kôd svog sistema kodiranja, po imenu Snuffie, a da se prethodno ne registruje kao trgovac oružjem. Posle nekoliko godina provedenih na sudu, 1999. godine predsedavajući sudija na ovom slučaju je izneo zaključak da vladine regulacije vezane za kriptografski »softver i njemu srodne uređaje i tehnologiju krše Prvi amandman po osnovu zabrane objavljanja unapred.¹⁰

Ono što je najvažnije naglasiti je to da ni Salinov članak, niti Bernštajnov slučaj ne dovode u pitanje autorska prava kao prepreku govoru. Sa usponom slobodnog softvera, developeri su počeli da upućuju direktne kritike na račun autorskih prava. Tehnička proizvodnja slobodnog softvera obučila je developerе da se snalaze u oblasti prava i da budu vešti i dobro upoznati sa kompleksnim aspektima zakona o intelektualnoj svojini, budući da su se veoma posvetili alternativnom liberalnom zakonskom sistemu zaronjenom duboko u diskusije o slobodi i, sve češće, slobodi govora. Ako su prve tvrdnje na temu slobode govora među programerima bile predlagane od strane male grupe developerа i ako su one sprovedene u nekoliko sudskih slučajeva početkom i sredinom 1990-ih godina, u deceniji koja je usledila one su se još više učvrstile u društvu uspostavljanjem projekta S/SOK. Pojedinačna angažovanja i intelektualne rasprave razvile su se u punokrvnu kolektivnu društvenu praksu koja je čvrsto utemeljena u tehničkoj proizvodnji S/SOK.

Nepredviđeno stanje i korporativne intervencije su pak podigle ukupan ulog i dale ovoj rivalskoj pravnoj moralnosti novo javno lice. Štaviše, samo sam zbog niza prolongi-

ranih zakonskih borbi primetila koliko su značajne hakerska pravna stručnost i borba za slobodu govora. Kao i mnogi drugi developeri, ne samo da sam smatrala da se argumenti slobode govora od strane developera vezano za kôd podrazumevaju, već sam njihove veštine u oblasti prava koje su koristili prilikom iznošenja navedenih tvrdnji, uzimala zdravo za gotovo. Prisustvujući i učestvujući u marševima, bdeњima pod svetlošću sveća, uličnim demonstracijama i umetničkim protestima (od kojih su mnogi bili artikulisani kroz pravne termine), u grupi ljudi koji se izvan ovakvih okolnosti uglavnom drže podalje od ovako otvorenih vidova tradicionalnog političkog angažmana (Coleman 2004; Galloway 2004; Riemens 2003), dovelo me je u situaciju da ozbiljno preispitam tvrdnju koja je samo naizgled jednostavna: da je kôd isto što i govor. Drugim rečima, ono što je postojalo samo u skrivenoj formi, postalo je eksplisitno nakon niza iznenadnih hapšenja i sudskih postupaka.

Poetski protest

Šesnaestogodišnji Johansen je 6. oktobra 1999. godine iskoristio jednu mejling-listu kako bi objavio kratak i jednostavan softverski program po imenu DeCSS. DeCSS su napisali Johansen i dvojica anonimnih developera, i on otključava manji deo enkripcije po imenu CSS (skraćenica za »content scramble system«), oblik Upravljanja digitalnim pravima (Digital Rights Management – DRM) koji se koristi za regulisanje DVD-jeva. Za CSS se pre može reći da je »brava, a ne blokada« (Gillespie 2007, 170) koja sprečava da se DVD sa CSS zaštitom pristupa pusti na aparatu koji nije odobrilo Udruženje za kontrolu kopija DVD-ja (DVD Copy Control Association, DVD CCA), organizacija koja licencira CSS proizvođačima hardvera. Pre DeCSS, samo su kompjuteri koji su koristili Microsoft Windows ili Apple-ov OS mogli da puštaju DVD-jeve. Johansenov program je omogućio korisnicima Linux-a da otključaju DRM na DVD-u i puštaju filmove na svojim kompjuterima. Objavljen u okviru licence za slobodni softver, DeCSS je ubrzo mogao da se daunlou-

duje sa stotinu, a možda i hiljadu veb-sajtova. Količina DeCSS koja je kružila među hakerima je Johansena, nekada anonimnog kompjuteraša, pretvorila u čuvenog »borca za slobodu«, ali izvan tih krugova, čelnici industrije zabave smatrali su ovaj program protivzakonitim i zahtevali su njegovo hapšenje.

Iako su mnogi kompjuteraši sa velikim oduševljenjem koristili ovu tehnologiju kako bi premostili jedan vid DRM-a da bi mogli da gledaju DVD-jeve na svojim Linux mašinama, razna sektorska udruženja zahtevala su zabranu ovog softvera zato što je zahvaljujući njemu postalo lakše kopiranje i potencijalno falsifikovanje DVD-jeva (Gillespie, 2007). U novembru 1999. godine, ubrzo nakon njegovog prvobitnog širenja, DVD CCA i MPAA su poslali pisma na adrese preko pedeset vlasnika veb-sajtova i internet provajdera, zahtevajući od njih da uklone linkove za DeCSS šifru, zbog njegovog navodnog kršenja poslovne tajne i zakona o zaštiti autorskih prava, kao i kršenja DMCA u SAD. Usvojena 1998. godine kako bi »modernizovala« autorska prava za digitalne sadržaje, najkontroverznija odredba DMCA stavlja izvan okvira zakona proizvodnju i prodaju tehnologije (koja može da označava nešto tako nematerijalno kao što je deo izvornog koda sačinjen od šest redova, ali i nešto fizičko) koja je u stanju da zaobiđe kopiju ili zaštitu pristupa u sadržajima digitalnog formata zaštićenim autorskim pravima. Prema DMCA, nezakoniti su i trgovina i širenje takvog alata, čak i kada on može da se koristi u zakonske svrhe (poput legalne upotrebe zaštićene kopije) ili ako se nikada ne koristi. »Danas je uz pomoć DMCA,« kako stručnjak za medije Tartelton Gilespi (Tartelton Gillespie 2007, 184) veoma dobro primećuje »zaobilaženje originalne kopije je zabranjeno, što znači da su tehnologije koje automatski ove licence stavljuju na snagu, samo još više poduprte zakonom.«

U decembru 1999. godine, pod tvrdnjama da je reč o tajnom preuzimanju, DVD CCA je podneo tužbu protiv stotina pojedinaca, a dva su slučaja iz ove gomile prosleđena dalje.¹¹ Godine 2000. MPAA je (zajedno sa drugim sektorskim udruženjima) tužio čuvenu hakersku organizaciju i

publikaciju *2600* i njenog osnivača Erika Korlijema (Eric Corley) (poznatijeg pod hakerskim imenom Emmanuel Goldstein), tvrdeći da je u pitanju kršenje DMCA.¹² Korli se borio protiv ovih optužbi pozivajući se na novinarsko pravo organizacije *2600* na slobodu govora u okviru koje ima pravo da objavi DeCSS. Kao što se to često dešava sa cenzurisanim materijalom, šifru DeCSS je u ovo vreme bilo nemoguće zaustaviti, širila se brzinom svetlosti.

Istovremeno je međunarodni ogranač MPAA insistirao na tome da se Johansen što pre krivično goni u okviru norveškog zakona (DMCA, koji je jedan od zakona SAD-a, tamo nije imao nikakvu nadležnost). Norveška jedinica za ekonomske zločine i zločine protiv životne sredine preuzeala je neformalni pravni savet MPAA i osudila Johansena 24. januara 2000. godine za kršenje nekakvog opskurnog norveškog kriminalnog zakona. Johansen (odnosno njegov otac, budući da je on tada bio maloletan) je uhapšen i pušten na slobodu istog dana, a pozivanjem na zakone kompjuteri su mu konfiskovani. Suđenje mu je bilo zakazano za tri godine kasnije.

Hakeri i drugi zaljubljenici u ovu oblast raspravljadi su i javno osuđivali ove događaje, iz čega je na površinu izbilo nekoliko stalnih tema. Uticaj sudskog slučaja koji je predstavljen u prethodnom delu teksta, »Bernštajn protiv Ministarstva pravde SAD-a«, bio je jedna od tih tema. U ovom slučaju ustanovljeno je da bi softver mogao da se zaštitи Prvim amandmanom, a 1999. godine je rezultovao povlačenjem zabrane izvoza jake kriptografije. Programeri bi mogli da pišu i objavljuju jake enkripcije pod uslovom da se softver smatra govorom.

Advokati S/SOK su se, videvši da slučaj DeCSS predstavlja situaciju sličnu ovoj, nadali da bi sudovi mogli da proglose da DeCSS zaslužuje zaštitu pod okriljem Prvog amandmana. Razmotrimo prvu poruku koja je objavljena na mejling-listi posvećena temi o DVD-jevima, koja će veoma brzo privući veliki broj programera, developera S/SOK i aktivista advokata koji će raspravljati o svim mogućim detaljima koji se tiču slučajeva DeCSS:

Vidim slučajeve DVD kao prirodne dopune slučaja Bernštajn. Isto kao što sloboda govora štiti pravo na prenošenje rezultata vezanih za šifrovanje, tako štiti i pravo na raspravu o tehnikalijama vezanim za dešifrovanje. U ovom, kao i u Bernštajnovom slučaju, politika vlade je da promoviše nesigurnost u cilju postizanja sigurnosti. Ovo oksimoronsko uverenje izaziva duboku uznemirenost i, što je još gore, dovodi u opasnost upravo one interese koje nastoje da zaštiti.¹³

Ispostavilo se i da je bilo značajnih razlika između Bernštajna i DeCSS. U slučaju Bertštajn, hakeri su pre svega imali ulogu angažovanih posmatrača. Štaviše, mnogi branoci slobodnog softvera kritički su se odnosili prema Bernštajnovoj odluci da zaštititi autorskim pravima ceo svoj softver i tako ga drži pod strogom kontrolom. Suprotno tome, u slučajevima DeCSS i DVD mnogi S/SOK hakeri postali su učesnici tako što su u ovu kontroverzu infiltrirali pojam slobodnog softvera, slobode govora i izvornog koda (jezik koji su oni već dobro poznavali zahvaljujući tehničkom razvoju S/SOK). Hakeri su smatrali Bernštajnovu optužbu i sve ostale tužbe kršenjem, ne samo njihovog prava na softver, već i njihovog još osnovnijeg prava na proizvodnju S/SOK. Kao što sledeći poziv na oružje otkriva, mnogi hakeri su pokušaj ograničavanja DeCSS-a shvatili kao napad svim sredstvima:

A evo zašto oni to rade: Taktika zastrašivanja. [...] Znam da mnogi od nas nisu dovoljno politički aktivni – ali razmislite o tome da date donaciju od nekoliko dolara i mirorujete izvor. [...] Ovo je sada otvoreni rat protiv pokreta otvorenog koda: oni pokušavaju da zaustave [...] sve. Mogu da opravdaju i racionalizuju sve što žele – ali zapravo se radi o tome da pokušavaju da ostvare/održavaju monopol nad distribucijom.¹⁴

Johansen je za hakere bio meta zakona koji je iz osnove dovodio u pitanje njihovu slobodu da eksperimentišu i da pišu šifre – vrednosti koje su stekle koherentnost i koje su

bile artikulisane u svetu proizvodnje S/SOK tek u poslednjoj deceniji.

Hakeri su nastavili sa političkom organizacijom. Oživeli su mnogi veb-sajtovi koji nude izrazito detaljne informacije vezane za DMCA, DeCSS i istoriju autorskih prava, a Fondacija za elektronske granice lansirala je formalnu kampanju »Sloboda za Jona Johansena«. Sve ovo je pomoglo da se stabilizuju rastuće veze između izvornog koda i softvera, u velikoj meri zbog snažnih argumenata u korist tvrdnje da kompjuterski kôd predstavlja ekspresivni govor. Naročito se istaklo jedno kratko *amicus curiae* saopštenje na temu ekspresivne prirode izvornog koda koje je napisala grupa kompjuterskih stručnjaka i hakera (uključujući i Stolmana) kao i svedočanstvo jednog od autora, profesora informatike sa Karnegi Melon škole, Dejvida Tureckog (David Touretzky), žustrog i čuvenog borca za slobodu govora. Isto kao što su se ciriali licenciranje slobodnog softvera, programeri S/SOK su brzo razumeli i proučili ove sudske slučajeve, ponašajući se na način koji bi teoretičari demokratije bez sumnje smatrali uzornim. *Linux Weekly News*, na primer, objavio je sledeći pregled i analizu Tureckovog svedočenja:

Njegova ideja sastoji se u tome da je ograničenje izvora ekvivalentna ograničenju govora, te da će to otežati rad svakome ko se bavi kompjuterima. Sudija je veoma dobro reagovao na svedočenje Tureckog, rekavši nešto poput: [...] »*Mislim da se jedna stvar verovatno promenila u pogledu analize sistema, i kada sam malo dublje razmislio o svemu tome, zaista smatram da je ono što je profesor Turecki rekao danas izuzetno uverljivo i pruža obilje novih informacija o kompjuterskim kodovima* [...]» Stoga se ovde radi o dvema vrstama prava. Jedna je ta da [...] mi imamo pravo da posmatramo stvari koje posedujemo i da pokušamo da shvatimo kako funkcionišu. Imamo čak i pravo da pravimo neke druge stvari koje će funkcionišati na isti taj način. Druga je ta da kôd jeste govor, i da ne postoji način da se među njima napravi bilo kakva razlika. U SAD je, naravno, važno izjednačavati kôd i govor, zato što su zaštite govora (za sada, još uvek) relativno jake. Ako je kôd govor, onda imamo

pravo da ga objavimo. Ako se ova prava izgube, slobodni softver će biti u velikim problemima.¹⁵

U ovakovom tumačenju ponovo vidimo kako su developeri slobodnog softvera istovremeno kombinovali slobodni softver, izvorni kôd i slobodu izražavanja. Ove veze do nedavno nisu bile prisutne u javnom hakerskom diskursu. Iako je Stolman svakako zasnovao politiku softvera na rečniku slobode, a Bernštajnova borba uvela u pravnom smislu daleko prefinjeniju ideju o Prvom amandmanu za softver, tek je u slučaju DeCSS obilniji i specifičniji jezik slobode govora postao dominantan među developerima S/SOK i počeo da cirkuliše i izvan samog S/SOK. U kontekstu razvoja S/SOK u saradnji sa slučajem DeCSS, koncept softvera kao govora postao je kulturna stvarnost.

Do velikog dela koherentnosti došlo je putem razložne političke debate. Visprenost, odnosno, domišljatost – takođe su igrale vodeću ulogu. Prodromu, jedan od developera Debian-a i urednik jednog od prvih internetzina - *Pigdog* - delio je unaokolo lažni program koji je preuzeo ime DeCSS, iako je ovaj program obavljao potpuno drugačiju operaciju u odnosu na Johansenov DeCSS. Prodromuov DeCSS je skinuo kaskadne liste stilova (tj. informacije o formatiranju) sa HTML stranica:

I tako, stvarno sam se naljutio zbog ove nedavne navale žestokog lova na veštice od strane MPAA na ljude koji koriste, distribuiraju, ili odlaze na sajtove koji distribuiraju DeCSS, gde je jedan deo softvera koji se koristi za puštanje DVD-jeva na Linux-u. MPAA je potpuno odlepio zbog DeCSS. Misle da je to dobro za KOPIRANJE DVD-jeva, a, zapravo, baš su za to potpuno beskorisni. Ali ti gadovi će ipak svakoga SVAKAKO da tuže, bez obzira na sve!

Kako god, osećam da moram nešto da preduzmem. O celom ovom haosu sam govorio ovde u *Pigdog* žurnalu i pomagao sam u velikoj kampanji flajerima ovde u SF [...], ali osećam kao da treba da učinim nešto više, kao na primer da pomognem u redistribuciji DeCSS softvera.

Ovde ima mnogo problema, to je očigledno. Pre svega, *Pigdog* žurnal je proizvod udruženog napora i ne želim da svim ostalim Pigdogerima natovarim gomilu zakonskih problema na vrat samo zato što sam ja fanatik za slobodne softvere.

DeCSS je rođen

Zato sam odlučio da ako ja ne mogu da distribuiram DeCSS, distribuirajući DeCSS. Znači, mogao bih da distribuiram jedan drugaćiji softver pod nazivom DeCSS, koji je u svakom smislu savršeno legalan, i čak bi i advokati DVD-CAA teško mogli da mu nadu grešku. [...]

Distribuirajte DeCSS!

Dajem vam podršku u distribuiranju DeCSS na vašem veb-sajtu, ako ga imate. [...] Ovo vidim kao onu vrstu situacije u kojoj sam »Ja, Spartak«. Ako veliki broj ljudi distribuirira DeCSS na svojim veb-sajtovima, na Usenet grupama, preko mejla ili bilo čega, to će na veoma zgodan način zamagliti ONAJ DRUGI DeCSS. Kapiram da ako protraćimo makar i samo PET MINUTA vremena nekog DVD-CCA šmokljana koji će tražiti DeCSS, pomoći ćemo Višem cilju na neki način.¹⁶

Hiljade developera stavljalo je postove *Pigdog*-ovog DeCSS na svoje veb-sajtove kao pogrešan trag kako bi još više zbunili predstavnike zakona i čelnike industrije zabave, budući da smatraju da ovi ljudi nemaju pojma o prirodi softverske tehnologije. Desetine ovih developera (uključujući i Johansena) dobili su pisma u kojima se od njih zahteva da povuku verziju DeCSS koja nema nikakve veze sa dekripcijom DeCSS.

Pametne nove kreacije prvobitnog DeCSS izvornog koda (koji je prvobitno napisan programskim jezikom C) koristeći druge jezike (kao što je Perl) takođe su postajale sve brojnije, kao što su i prevodi u poeziju, muziku i film. Na jednom veb-sajtu čiji je host Turecki, po nazivu Gallery of CSS DeScramblers, bilo je prikazano dvadeset četiri od ovih artefakta – poenta je bila da pokaže koliko je teško povući jasnu granicu između funkcionalnosti i ekspresije u softveru.¹⁷ Turecki, koji je stručni svedok u slučaju DeCSS, u uvodnoj izjavi za galeriju piše upravo to:

Ako kôd koji može direktno da se sakupi i sprovede može i da se suzbije pod dejstvom DMCA, kako je to sudija Kaplan potvrdio u svojoj preliminarnoj presudi, a tekstualni opis istog tog algoritma ne može da se suzbije, gde onda zapravo treba povući crt? Ovaj veb-sajt je stvoren kako bi se istražio ovaj problem.¹⁸

Evo kratkog isečka (oko jedna petina) izvornog DeCSS izvornog koda pisanog na programskom jeziku C:

```
void CSSdescramble(unsigned char *sec,unsigned
char *key)
{
    unsigned int t1,t2,t3,t4,t5,t6;
    unsigned char *end=sec+0x800;
    t1=key[0]^sec[0x54]|0x100;
    t2=key[1]^sec[0x55];
    t3=(*((unsigned int *) (key+2)))^(*((unsigned int *)
(sec+0x56)));
    t4=t3&7;
    t3=t3*2+8- t4;
    sec+=0x80;
    t5=0;
    while(sec!=end)
    {
        t4=CSStab2[t2]^CSStab3[t1];
        t2=t1>>1;
        t1=((t1&1)<<8)^t4;
        t4=CSStab5[t4];
        t6=(((((t3>>3)^t3)>>1)^t3)>>8)^t3)>>5)&0xff;
        t3=(t3<<8)|t6;
        t6=CSStab4[t6];
        t5+=t6+t4;
        *sec++=CSStab1[*sec]^(t5&0xff);
        t5>>=8;
    }
}
```

Uporedite ovaj odlomak i još jedan odlomak koji je pišan Perl-om, kompjuterskim jezikom koji hakeri smatraju posebno povoljnim za sastavljanje poetske šifre zato što duži izrazi mogu da se kondenzuju u daleko jezgrovitije, katkad i prilično elegantne (mada ponekad i prilično opskurne) izjave. Štaviše, prvobitni DeCSS program, koji je sačinjen od 9 830 karaktera, zahteva samo 530 karaktera u Perl-u:

```
#!/usr/bin/perl -w
# 531- byte qrpff- fast, Keith Winstein and Marc
Horowitz
# <sipb- iap- dvd@mit.edu>
# MPEG 2 PS VOB ! le on stdin -> descrambled
output on stdout
# arguments: title key bytes in least to most- signif-
cant order
$_='while(read+STDIN,$_,2048)
{$_=29;$b=73;$c=142;$t=255;@_
t=map($_%16or$t^=$c^=
($_/16%8))&110;$t^=(72,@z=(64,72,$a^=12*($_%162?
0:$m&17)),$_%64?12:0,@z)[$_%8])(16..271);if((@_
a=unx »C* «,$_)[20]&48){$h=5;$_=unxb24,join««,@_
b=map{xB8,unxb8,chr($_^$a[— $h+84])}@ARGV;s/
[ . . . ]
$/1$&/;$d=unxV,xb25,$_;$e=256|(ord$b[4])<<9|ord$b
[3];$d=$d>
>8^($f=$t&($d>>12^$d>>4^$d^$d/8))<<17,$e=$e>>
8^($t&($g
=($q=$e>>14&7^$e)^$q*8^$q<<6))<<9,$_= $t[$_]^(
$h>>=8)+=
$f+(-$g&$t))for@a[128..#$a]print+x«C* «,@a' ;s/x/
pack+/g;eval
```

Ako Perl omogućava programerima da šifru pišu na poetičniji način (u ovom slučaju, tako što će ona biti jezgrovitija) nego ostali kompjuterski jezici, onda se Šuen hrabro

odlučio na to da objavi bona fide pesmu u formi epskog haiku – 456 pojedinačnih strofa napisanih u roku od svega nekoliko dana. Šuen, koji je bio inspirisan mudrim re-kreacijama DeCSS sakupljenih u ovoj galeriji, napisao je pesmu koja sadrži oštru i jasnu političku poruku. Autor iznosi tvrdnju da izvorni kôd nije metafora, niti da je približna izrazu, već da ona *jeste* izraz, i on tu tvrdnju iznosi tako što iznova stvara prvobitni DeCSS program kao pesmu. Ovaj odlomak iz pesme danas je veoma dobro poznat među hakerima kao primer hakovanja za pokazivanje visprenosti koju svi hakeri cene. Šuen počinje ovu pesmu zahvalnošću Tureckom, a zatim odmah prelazi na odricanje od svoje klauzule o »ekskluzivnim pravima« iz statuta o autorskim pravima, pokazujući tako direktni uticaj S/SOK licenciranja.

Kako dešifrovati DVD: U formi haiku

(Hvala prof. D. S. T.)

(Odričem se ekskluzivnih prava na pravljenje i
korišćenje primeraka ovog dela, Zakon SAD/
Podnaslov sedamnaest, odlomak 106)

Muzo! Kada smo naučili
da brojimo, nismo ni slutili
šta ćemo sve moći

jednoga dana
ako pomešamo te brojeve:
Pitagora je rekao »Sve je broj«

Mnogo pre nego što je video
kompjutere i njihov uticaj,
i šta su sve u stanju da urade

računanjem,
naivnom i mehaničkom
brzom aritmetikom.

To je promenilo svet, to je
promenilo
našu svest i živote

to što imamo tako brzu matematiku
i dostupnu svakome ko želi
da nauči programiranje.

Sada mi pomozi, Muzo, jer
želim da ispričam jedan odlomak iz
kontroverzne matematike,

zbog kojeg
advokati DVD CCA
pokreću tužbe:

da upravo oni treba da znaju i
da nas podučavaju ovim veštinama
i ovim pravilima.

(Da li oni razumeju
sadržaj,
ili vide samo posledice svega toga?)

A cela matematika
je puna priča
(upravo sam čitao Erika Templa Bela);

I CSS
nije izuzetak od ovog pravila.
Pevaj mi, Muzo, o dešifrovanju

koje je nekada bilo tajna, kao i
sve znanje ovog sveta, nekada nepoznato:
kako da dešifrujem DVD-jeve.

Ovde autor najpre pokazuje vrednost programiranja

iz ugla matematike, zajedno sa njenim protivnicima u industriji zabave, zakonima o intelektualnoj svojini, advokatima i sudijama – svima koji koriste softver bez prepoznavanja, a kamoli razumevanja kreativnog rada i izražajne vrednosti koja je unutra sadržana. Ova kritika je napravljena tako da bude eksplicitna uz pomoć pitanja: »Da li oni razumeju sadržaj, ili vide samo posledice?« Autor se zatim upušta u dugi matematički opis zabranjenog CSS koda koji je predstavljen u DeCSS. Ovaj ekspert pojašnjava »ključ plejera« za CSS - vlasnički ključ koji stavlja na snagu mere kontrole pristupa:

Dakle ovaj broj je
još jednom, ključ plejera:
(haiku sa poslovnom tajnom?)

Osamdeset jedan; a zatim
sto tri – dva puta; zatim
dvesta (minus tri)

Dvesta dvadeset
četiri; i na kraju (naravno ništa manje važna)
jedna skromna nula

Ovde pisac izražava kontrolu pristupa matematički, ali pomoću reči. Samo na osnovu ovih stihova dovoljno vešt programer može da zaključi koji je enkripcioni ključ. Na taj način ova pesma iznosi sličnu tvrdnju onoj koja je navedena u kratkom saopštenju – naime, da »u svom korenu, kompjuterski kôd nije ništa drugo nego tekst, koji, kao i svaki drugi tekst, predstavlja oblik govora. Sud možda ne zna značenje Visual Basic-a ili tekstova ispisanih Perl-om [...] ali sud ipak može da proceni da je kôd tekst.«¹⁹

Autor zatim govori da mnogi programeri S/SOK smatraju svoj zanat podjednako tehnički preciznim (a time i funkcionalnim), i fundamentalno izražajnim, i kao posledicu toga vrednim zaštite koja se inače pruža slobodi govora. U formalnom poređenju šifara i poezije u mediju pesme, Šuen pokazuje šaljivu formu pametnije retorike koja

se ponavlja i koju hakeri veoma cene; on takođe izražava značenje Prvog amandmana i softvera za šиру javnost:

Mi pišemo tačno
zato što smo na to navikli
kad razgovaramo sa mašinama;

mi govorimo tačno
kako se nešto radi ili kako
nešto funkcioniše.

Pesnik može da bira
reči i redosled, simbole,
slike, i upotrebu

metafore;
koristi aluzije, sugestije, dozvole i
ambivalentnosti.

Ne mora da kaže tačno
ono što misli, jer čitaoci sami
tumače.

Pesnici su, takođe, uprkos
svojoj čuvenoj »licenci«, ponekad
sputani pravilima:

Koliko smo samo puta
čuli da je neki obrt
ili fraza tu samo zbog

»Metri causa,« zbog
samog metra,
da bi se »uklopio u metriku«?

Iako ovaj haiku sadrži nove tvrdnje (čvrstu vezu između izvornog koda i govora), isto tako putem njegovog upisivanja u opipljiv i naročito kulturno zanimljiv medij

(razigrani hak koji se ponavlja), tako da ova tvrdnja postaje čvrsta društvena činjenica. Drugim rečima, u ovom slučaju malo poznata pravna rasprava pronalazi put do šire publike, i upotrebe. Upravo tako diskurs koji je namenjen javnosti, kao što je to Vorner (2002, 91) primetio: »pomaže da se napravi svet isto tako kao što predmet kojem se obraća dobija svoje postojanje, tako što se, između ostalog, postulira i karakteriše.«

Sloboda za Dmitrija!

Protesti, pesme koje su napisane i debate koje su održane pokazuju kako su programeri i hakeri vrlo brzo postali aktivni učesnici drame o zakonu i slobodnom softveru u digitalnom dobu. Ovaj narativni proces prema kome zakon postaje važan pojedincima u trenucima sporne politike ubrzao se zbog dva istovremena (mada potpuno nepovezana) događaja: kršenja DMCA i hapšenja još jednog programera, Skljarova. To što je Skljarovu zaprećeno kaznom od dvadeset i pet godina zatvora, samo je navelo programere da budu još ogorčeniji činjenicom da je država rešila da putem DMCA kontroliše tehnološke inovacije i distribuciju softvera. Nakon hapšenja Skljarova, porastao je emocionalni intenzitet protesta protiv DMCA, kao i emocionalni intenzitet hakerske posvećenosti slobodi govora, što je dovelo do toga da se proširi i učvrsti narativni proces koji je već bio u toku.

Ovaj slučaj se zbog vremena i mesta hapšenja pokazao dramatičnijim od Johansenovog. Kao što je već rečeno, Skljarov je uhapšen dok je napuštao Defkon, jednu od najvećih hakerskih konferencija na svetu. On je na konferenciji predstavio rad na temu narušavanja sigurnosti i slabosti *e-book* formata kompanije Adobe. On je navodno prekršio DMCA time što je za svog ruskog poslodavca Elcomsoft napisao softver kojim se otključavaju pristupne kontrole Adobevim e-knjigama što omogućuje prebacivanje tih dokumenata u PDF format. To što se FBI odlučio da uhapsi jednog programera na kraju ovakve konferencije bila je snažna poruka. To je pokazalo da će savezne vlasti ispuniti zahteve korporacija da se hakeri krivično gone u skladu s DMCA.

Agenti FBI-ja oduvek prisustvuju Defkonu, ali postoji opštepoznati prečutni sporazum prema kome ovi agenti, koji se odmah prepoznaju po svojoj odeći kaki boje, marke L. L. Bin (tipični učesnici na Defkonu odlikuju se crnim odevnim predmetima, majicama s kratkim rukavima i pirsingom), ne bi trebalo da se mešaju s hakerima. Uprkos njihovom prisustvu od kada je ova konferencija počela da se održava, 1993. godine, agenti FBI-ja nikada nisu uhapsili nekog hakera na samom Defkonu. (Obično su hapšenja bila izolovani slučajevi, zbog razuzdanog ponašanja ili ponašanja pod uticajem alkohola.) Prvo hapšenje hakera od strane FBI-ja ukazalo je na jednostrano narušavanje dotadašnjeg odnosa između organa reda i hakerskog sveta.

Kada je 17. jula 2001. godine Skljarov napuštao konferenciju, savezni agenti su ga ščepali i odveli u nepoznati zatvor u Nevadi. Nekoliko nedelja kasnije je oslobođen u toku žestoke kampanje pod nazivom »Sloboda za Dmitrija«. Hapšenje Skljarova i sudska saslušanja koja su usledila doveli su do diskusija koje su se nadovezale na hapšenje Johansena i do tužbi protiv DeCSS-a. Ipak, kampanja »Sloboda za Dmitrija« organizovana je brzo, bila je izuzetno vidljiva i direktno je napala kompaniju Adobe koja je kod Ministarstva pravde SAD insistirala na hapšenju. Uspeh kampanje, kako tvrdi istraživač medija Hektor Postigo (Hector Postigo, 2010), usledio je delimično zahvaljujući tome što su aktivisti kampanju organizovali izuzetno brzo, jer su pitanja bila formulisana oštrim ali razumljivim jezikom i zbog toga što su aktivno pokušavali da naprave razliku između Dmitrija i pojma »haker«. Ovo se jasno vidi po jednom od pamfleta iz kampanje na kome je odlomak teksta dodatno osnažen porodičnom fotografijom (videti sliku 5.1).

Developeri su organizovali proteste u mnogim gradovima SAD (kao što su Boston, Njujork, Čikago i San Francisko), u Evropi, kao i u Rusiji. San Francisko, gde sam bila na terenu u to vreme, bio je centar političke mobilizacije. Iako Skljarov ni na koji način nije učestvovao niti se identifikovao sa razvojem S/SOK-a, lokalni developeri S/

Znači, ovo je »haker?«

U SAD (a ni bilo gde drugo, koliko znamo) on nije nezakonito ukrao informacije, upao u neki kompjuterski sistem, niti je uradio bilo šta destruktivno što bi se moglo očekivati od jednog »hakera«. Ponašao se na način koji je smatrao zakonitim, odnosno pristojno, kako i priliči gostu SAD. FBI je odlučio da uhapsi njega lično, a ne američkog distributera njegovog softvera. Ovo hapšenje dovodi tumačenje zakona na kontroverzno i opasno tle, te ga i eksperti i laici smatraju travestijom pravde.

Slika 5.1 Znači, ovo je »haker«?

Dmitri Skljarov s porodicom pre hapšenja

Izvorni pamflet koji je napravio Barrington King (Barrington King), <http://www.wyrdwright.com/sklyarov/> (pristupljeno 10. septembra 2010). Odlomak i fotografija preuzeti su iz Free Version A, koji je nastao uz pomoć ps2pdf (kompatibilan sa pdf v 1.3) Majka Kaslmana (Mike Castleman).

SOK-a podržali su mnoštvo protestnih aktivnosti, uključujući protest u sedištu Adobe-a u San Hozeu, bdenje pod svećama u gradskoj biblioteci u San Hozeu, kao i marš nakon Linux World-a, 29. avgusta 2001, koji se završio pred kancelarijom saveznog tužioca.

Na jednom susretu organizovanom za prikupljanje sredstava koji je usledio nakon marša prema kancelariji javnog tužioca, Stolman, osnivač FSF-a i Lesig, superzvezda aktivista-advokat održali su vatrene govore. Skljarov se kratko pojavio i zahvalio prisutnima na podršci. Atmosfera je bila nanelektrisana u tom, uglavno mirnom, potkovlju skladišta u San Francisku. Lesig, koji je nedugo pre toga objavio *Code and Other Laws of Cyberspace* (*Kód i druge zakone sajberspejsa*), knjigu koja je promenila način na koji su programeri S/SOK-a razumeli politiku tehnologije, zapalio je već zagrejanu masu oštrim stavovima tokom svog govora:

Ovo je Amerika, zar ne? Muka mi je kad pomislim gde smo. Muka mi je od toga. Neka se bore oni u Kongresu. Ti lobisti za milione dolara – neka oni ubede kongresmene u svetost intelektualne svojine i sve te budalaštine. Neka se bore, ali zašto zbog toga da zatvore ovog tipa na dvadeset pet godina?«²⁰

Većina programera podržala je Lesigov stav: država je preterala u svojoj nekritičnoj podršci zaštiti autorskih prava. Ovi protesti su imali i neposredan efekat. Adobe je povukao svoju podršku ovom slučaju, i na kraju je sud odbacio sve optužbe protiv Skljarova pod uslovom da svedoči u narednom slučaju protiv svojih poslodavaca, što je i učinio. U decembru 2002, porota je oslobođila Elcomsoft, Skljarovljevog poslodavca. Johansen je oslobođen nešto više od godinu dana kasnije jer je tužilaštvo smatralo da su optužbe protiv njega previše klimave (zakon na osnovu kog je uhapšen nije imao nikakve veze sa DRM-om). Johansen i dalje piše slobodni softver (uključujući programe koji podrivaju DRM tehnologiju), a ima i svoj blog pod nazivom »Tužite me« (So Sue Me) i poštuju ga u društvu hakera koji se bave S/SOK-om.

Tužbe protiv DeCSS-a rešavale su se između 2001. i 2004, i mada su sudovi prihvatili da je DeCSS oblik slobodnog izražavanja, nastavilo se sa sprovodenjem zakona o zaštiti autorskih prava pa je DeCSS obeležen kao nepodoban za zaštitu Prvim amandmanom. U jednom od 2600 slučajeva, pod nazivom »Universal City Studios Inc. v. Reimerdes«, sudija Luis A. Kaplan (Lewis A. Kaplan) je čak kazao da odluka suda ima za cilj da »doprinese atmosferi primerenog poštovanja prema pravima na intelektualno vlasništvo, u doba kada je opšte uzbudenje zbog jednostavnog pristupa velikim količinama informacija u umovima pojedinaca pomutilo činjenicu da se uzimanje onoga što vam ne pripada ili vam se ne poklanja smatra kradom.«²¹

Mnogi developeri i hakeri su bili duboko razočarani ovim odlukama, koje su izjednačile DeCSS sa kradom, i bili su zaprepašćeni time koliko su kratko trajale posledice Bernštajnovog slučaja. Mnogi developeri, međutim, ohra-

breni i podstaknuti kolektivnim izlivima podrške koje su organizovali ili kojima su prisustvovali, nastavili su da zastupaju, strastveno i često uz značajnu količinu pravnih detalja, drugačiju priču od one o pirateriji i krađi. Šuen, pisac haikua DeCSS-a koji je doveo u pitanje kulturne pretpostavke i stereotipe pokrenute dogmatskim razmišljanjem sudije Kaplana, objavio je jedan od najbritkijih tekstova:

Nemoguće je ne primetiti vidnu *naklonost* koju sudija (Merilin Hol) Patel (Marilyn Hall Patel) ima prema profesoru Bernštajnu (govorniku čije je izražavanje zdrobila strašna moć državne birokratije) ili jednak očiglednu sumnju s kojom sudija Kaplan posmatra Emanuela Goldštajna (Emmanuel Goldstein) (samodeklarisanog hakera koji očigledno ima za cilj samo da izaziva nevolje). Ovi stavovi kao da se pomaljaju iza svih pitanja doktrine; ne želeći da se posvetim jednoj poziciji u spornoj oblasti pravne teorije, rekao bih da se sudija Patel borila da pokaže zašto je njen slučaj bio slučaj o slobodi govora, a da se sudija Kaplan borio da pokaže zašto njegov slučaj nije. Pitanje o tome koji pristup se čini prirodnim onda ne bi trebalo da bude prvenstveno pitanje pravnih doktrina, standarda ili presedana. To bi trebalo pre da bude konceptualna i kulturna bitka: da li bi programi trebalo da se porede sa epidemijama bolesti (odnosno, da su zli, preteći, da su dobri samo za karantin) ili s knjigama u bibliotekama (koji su kameni temeljci naše kulture i civilizacije)?²²

Iako sud nikada nije definisao izvorni kôd kao govor koji potpada pod Prvi amandman, hapšenja, tužbe i protesti definitivno su učvrstili ovu povezanost. Hakeri, programeri i kompjuterski naučnici nastavili su da transformišu svoju kulturnu realnost – suprotstavljenu liberalnu moralnost – u širu pravnu realnost tako što su tvrdili da bi izvorni kôd trebalo da se smatra zaštićenim govorom u okviru ustava SAD i ustava drugih država.

Zakon je, i u svojim formalnim i u svojim neformalnim dimenzijama očigledno neizbežan deo ove priče, delujući poput dvoseklog mača koji ograničava i otvara (i proizvodi) nove mogućnosti. U jednom članku o liberalnom zakonu, Djejn Kolijer (Jane Collier), Bil Maurer (Bill Maurer) i Lilijana Suarez-Navaz (Liliana Suarez-Navaz) ističu kako liberalni zakon, koji je pun kontradikcija, ima za cilj da podrži individualni identitet. Ako je »buržoaski zakon izgrađen kao sistem pravila koja bi ljudi trebalo da poštiju, kakve god da su im lične želje«, ovaj zakon istovremeno ohrabruje »izražavanje individualnih tvrdnji ili volje, posebno u privatnim ugovorima koje sprovode pravni organi« (Collier, Maurer, i Suarez-Navaz 1997, 4). I dok liberalni zakon ostavlja slobodu pojedincima (a privatni ugovor je jedan od načina da se to postigne), slobodni softver je samo jedan od primera za nešto što bismo mogli nazvati pravnim populizmom, koji je posebno dominantan u SAD još od perioda borbe za građanska prava, a prema kome kolektivi uzimaju zakon u svoje ruke i gde je sadržaj zakona značajan koliko i njegovi formalni atributi kojima može da dopuni i promeni kulturno značenje. Ako je zakon, da iskoristimo formulaciju koju daje Gerc (1983, 184), »jedan od načina za zamišljanje stvarnosti«, onda je ono što sam pokazala u ovom poglavljiju način na koji zakon *postaje* socijalna stvarnost, i suštinski sačinjava posebna kulturna značenja koja se odnose na ličnost, izraz, kreativnost i mišljenje.

Ovaj period političkih protesta i javnih objava, poput većine hakerskih aktivnosti, ukorenjen je u odbrani postojećeg hakerskog života, barem u onoj meri u kojoj zakon o intelektualnoj svojini suštinski osporava kapacitet hakera da obavljaju svoj posao. Ipak, ova odbrana ne ostavlja svet hakera netaknutim, ona ga značajno menja, posebno uvođenjem hakera u svakodnevni kontakt sa slovom zakona. Developeri softvera su uticali na razvijanje, ali i na osporavanje zakona o rekonfiguraciji centralnih načela liberalne

tradicije – posebno značaja slobode govora – kako bi odbra-nili autonomiju svoje produktivnosti.

Mnogi hakeri, koji se smatraju tehnoložima, počeli su da se bave pravom, usavršavajući se u oblasti prava u kontekstu S/SOK-a, dok su sakupljali korpus liberalne pravne teo-rije koji povezuje softver s govorom i slobodom. Putem snažnih protesta i učestalih diskusija, u periodu između 1999. i 2003. godine, hakeri su zajedno s novom publikom gotovo neprestano debatovali o vezi između izvornog koda i govora. Ova veza postala je oslonac moralne filozofije slo-bodnog softvera i pomogla je da se pojasni nadmetanje iz-među dve vrste pravnih režima (govora i intelektualne svo-jine) kada je reč o zaštiti znanja i digitalnih artefakata. Sada i drugi akteri, poput advokata-aktivista, uspostavljaju nove projekte i pravna sredstva koja osporavaju formu kao i smer u kome se kreće zakon o intelektualnoj svojini.

Jasno je da se sloboda govora različito doživljava u društvima koja su ga razmatrala, zastupala ili su o njemu diskutovala. Ipak, na nju se najčešće gleda kao na neizostavni deo zdrave demokratije, slobodne štampe, individual-nog samorazvitka i akademskog integriteta. Sloboda govora je, kako je to sročio jedan teoretičar medija »opšte mesto u kulturi, a ujedno i eksplicitna doktrina« (Peters, 2005, 18). S/SOK je idealno sredstvo da se ispita kako i kada tehnološki predmeti, kakav je izvorni kod, dobijaju nova liberalna zna-čenja i koje to posledice može izazvati. Pokazujući kako de-veloperi uključuju zakonske ideale poput slobode govora u praksi svakodnevne tehničke proizvodnje, pratiću put od starih liberalnih idea do njihovih današnjih oblika.

Ovo je vrlo važno naglasiti, jer, iako možemo da formu-lišemo odnos između proizvoda kreativnog rada – kao što je izvorni kôd – i demokratskog idea – slobodnog govora, iz-među njih nema neophodne ili suštinske veze (Ratto 2005). Mnogi stručnjaci i programeri tvrde da bi čin programiranja trebalo da se posmatra kao književni čin – kao »kultura pa-žljivog čitanja koje je inovativno i revolucionističko« (Black 2002, 23; videti i Chopra i Dexter 2007). Kao što je slučaj sa kulturom štampe u proteklih dve stotine godina (Johns

1998), ovu književnu kulturu programiranja često usmerava i definiše režim za zaštitu autorskih prava čija je logika restriktivna. Novi aspekti slobodnog govora, koji suštinski osporavaju spajanje književnih kreacija i onih zaštićenih autorskim pravima, stoga se moraju posmatrati kao politički čin i izbor, što zahteva neprekidan rad i kreativnost kako bi se ova povezanost održala.

Hakeri su postigli određeni uspeh u ovoj političkoj borbi zbog lakoće s kojom se odnose prema zakonu. Zahvaljujući godinama intenzivnog tehničkog treninga, ne samo da su lako usvojili zakon, već su ga i menjali kako bi ga prilagodili svojim potrebama. Ovaj aktivni i transformativni pristup zakonu pokreće čitav niz važnih pitanja o trenutnom stanju globalne politike i pravne zaštite. Kako ističu Džin i Džon Komarof (2003, 457), savremena nacija-država je »ukorenjena u kulturi legalnosti« koja je u poslednje vreme postala još prisutnija, pogotovo na transnacionalnom planu. Bilo da je reč o ustavnom prepoznavanju multikulturalizma širom Latinske Amerike i u delovima Afrike, ili umnožavanja robe široke potrošnje, poput patentiranja semena biljaka, ovi novi politički i ekonomski odnosi su »duboko urezani u jezik zakona« (Ibid). Imajući u vidu da ezoterični pravni kodeksi u velikoj meri dominiraju brojnim poljima ljudskog delovanja, od farmaceutske proizvodnje do finansijskih propisa i zaštite životne sredine, moramo se zapitati do koje mere je neformalna pravna stručnost, kakvu ispoljavaju developeri S/SOK-a, neophodna ili korisna vештина za socijalne aktere koji teže da ospore takve režime kao i gde i kako njihovi predstavnici stiču pravnu pismenost. Pravna pedagogija zadržava pitanja slobode, ponekad preko sitnih redefinisanja koja se javljaju kroz diskusije, pravnu egzegezu i proizvodnju zakonskih artefakata kao što su pravni testovi i smernice. Moramo biti oprezni kad je reč o ovim amaterskim oblicima legalizma i alternativnim socijalnim obrascima koje oni impliciraju.

Napomene

- 1 <http://www.cs.cmu.edu/~dst/DeCSS/Gallery/decss-haiku.txt> (pristupljeno 22. oktobra 2009)
- 2 Ovo poređenje može da se izvrši samo uslovno. Zakon, budući da je napisan prirodnim jezikom, sadrži razne vrste njansi, prepostavki i lingvističkih fleksibilnosti koje nisu prisutne u daleko formalnijem i rigidnijem jeziku softvera. Premda programeri mogu da nauče pravni jezik, to ne znači nužno da će biti i dobri advokati – to je profesija koja zahteva i neke druge veštine povrh formalnog razumevanja prava.
- 3 Elektronsko pismo u arhivi autorke.
- 4 Ibid.
- 5 Elektronsko pismo u arhivi autorke.
- 5 <http://lists.debian.org/debian-news/2002/msg00015.html> (pristupljeno 10. septembra 2011).
- 7 <http://lists.debian.org/debian-news/2002/msg00029.html> (pristupljeno 10. septembra 2011).
- 8 <http://www.debian.org/News/weekly/2002/48/> (pristupljeno 10. septembra 2011).
- 9 <http://www.debian.org/News/weekly/2002/48/> (pristupljeno 10. septembra 2011).
- 10 »Bernštajn protiv Ministarstva pravde SAD«, 176 F.3d 1132 (1999).
- 11 »Udruženje za kontrolu DVD kopija (DVD Copy Control Association), Inc. protiv. Bunner«, 116 Cal. App. 4th 241, 10 Cal. Rptr. 3d 185 (2004); »Pavlovich protiv Vrhovnog suda«, 29 Cal. 4th 262, 268, Cal. Rptr. 2d 329, 334 (2002).
- 12 »Universal City Studios Inc. v. Reimerdes«, 82 F. Supp. 2d 211 (2000).
- 13 <http://web.archive.org/web/20031124051048/cyber.law.harvard.edu/archive/dvd-discuss/msg00000.html> (pristupljeno 10. novembra 2008).
- 14 <http://slashdot.org/comments.pl?sid=3644&cid=1340340> (pristupljeno 15. avgusta 2008).
- 15 <http://lwn.net/2000/0727/bigpage.php3> (pristupljeno 20. novembra 2008).
- 15 <http://www.pigdog.org/decss/> (pristupljeno 5. februara 2009).

- 17 <http://www-2.cs.cmu.edu/?dst/DeCSS/Gallery/> (pristupljeno 10. novembra 2008).
- 18 Ibid
- 19 <http://cryptome.org/mpaa-v-2600-bac.htm> (pristupljeno 23. aprila 2009).
- 20 Ovaj govor sam snimila i transkribovala ga. Snimak u arhivi autorke.
- 21 »Universal City Studios Inc. v. Reimerdes«, 82 F. Supp. 2d 211 (2000). Na ovaj slučaj se žalio jedan od optuženih, Korli (Corley). U slučaju koji je usledio, »Universal City Studios Inc. v. Corley« (273 F. Supp. 3d 429 [2001]), predsedavajuće sudije su potvrđile važenje ovog stava, čak naglasivši i citirajući dužu verziju ove izjave.
- 22 <http://www.loyalty.org/~schoen/haiku.html> (pristupljeno 10. septembra 2011).

ZAKLJUČAK

Kulturna kritika zakona o intelektualnoj svojini

*Ukoliko kroz vrata vidimo prijatne stvari,
makar samo bila odškrinuta, ona nam označavaju nadu.*

-Ernst Bloch, *Princip nade*

Ova knjiga se završava ispitivanjem jedne od najznačajnijih, mada nemernih političkih posledica tehničke proizvodnje S/SOK-a: načina na koji se koristi da suštinski rekonfiguriše politiku zakona o intelektualnoj svojini. Ovde ću se osvrnuti na različite teme koje su pokrenute u prethodnim poglavljima i izvući ću preliminarne zaključke o značaju onoga što označavam kao materijalnu politiku kulturne akcije.

Ovde je prisutan i jedan paradoks: kako bi pokret koji je usko usmeren na jedan tehnički poduhvat koji ima za cilj da osigura slobodu softvera, mogao da pomogne da se ubrzaju šire političke i ekonomski transformacije? Iako je S/SOK pre svega tehnički pokret zasnovan na principima slobode govora, njegova istorijska uloga u transformisanju drugih oblasti života nije ukorenjena isključivo u moći jezika ili diskursu šire političke vizije. On zapravo deluje kao politika kritike tako što stvara suprotni primer ili, rečima najpoznatijeg pravnog zastupnika slobodnog softvera, Ibena Moglena (Eben Moglen): »Praktična revolucija zasnovana je na dvema stvarima: dokazu koncepta i kodu koji funkcio-

niše.¹ Ukoliko se vratimo na terminologiju koju daje Bruno Latur (Bruno Latour, 1993, 87), proizvodnja S/SOK-a de luje kao »pozornica dokaza« koja potvrđuje da ekonomski podsticaji nisu neophodni da se obezbedi kreativna proizvodnja – što je poruka koja je postala naročito uočljiva kada su različite grupe doobile inspiraciju da slede slobodni softver i da prenesu pravnu logiku slobodnog softvera u druge domene – umetničke, akademske, novinarske i ekonomske proizvodnje. Od jednakog značaja bila je činjenica da proizvodnja slobodnog softvera nikad nije samo ograničena na političku podelu na desnicu i levicu, uprkos tome što su od njenog začetka kritičari pokušavali da je prikažu kao komunističku. U eri gde identifikacija s desnicom ili levicom, konzervativcima ili liberalima, često funkcioniše kao oblik ideološkog zarobljavanja koji nameće i političku paralizu, S/SOK uspeva da uspešno izbegne takvu polarizaciju i getoizaciju.

Iako ima hakera koji pišu i objavljaju slobodni softver iz političkih razloga, mnogi developeri, kada je u pitanju njihov *kolektivni rad*, teže da se ograde od zvaničnog i detaljno osmišljenog političkog stava koji izlazi iz okvira slobode softvera (s izuzetkom projekata za slobodni softver koje prvenstveno određuju njihove političke aspiracije). Ova veza između određene verzije slobode i njene konkretizacije u tehnologiji – kojom posreduje licenciranje u okviru S/SOK-a – utire put za odredena sociopolitička pomeranja. Moglo bi se reći da se S/SOK tako doživljava ne toliko zbog materijalne prirode izvornog koda koliko zbog načina licenciranja koji su u socijalnom kontekstu vezani za izvorni kod: tehnologija S/SOK-a je besplatna, odnosno, slobodna za korišćenje, učenje i modifikovanje.² Budući da su ovi tehnički i pravni artefakti vezani za politiku slobodnog softvera – a ne za tradicionalnu političku podelu na levicu i desnicu – bilo je i drugih koji su prisvajali artefakte slobodnog softvera i iznova kodirali značenje slobode, pristupa i saradnje.

Kako se ideja o slobodnom softveru širila u druge domene socijalnog života, stekla je značajnu socijalnu vidljivost i postala je dobro poznata. Kroz prijemčivost i korišće-

nje slobodnog softvera od strane različitih populacija korisnika, njegov status se dramatično poboljšao. Ono što je nekad bila čudna, neobična i supkulturna praksa, sada ima autoritativniji položaj. Kroz svoje prevodenje u drugačije termine, sama praksa slobodnog softvera, i kao način proizvodnje i kao skup licenci, legitimizovana je i prešla je iz supkulturne pozadine u politički prvi plan (uglavnom u periodu od 2000. do 2005). U ovom novom stanju sveprisutnosti, slobodni softver je bio dobro pozicioniran kako bi kritikovao pretpostavke koje dominiraju moralnom geografijom zakona o intelektualnoj svojini. Ako se iz jednog u drugi sudske proces ponavlja isto, i ako ekonomisti jedan za drugim, kao i različita sektorska udruženja tvrde da ekonomski podsticaji apsolutno (ili očigledno) moraju da indukuju zapošljavanje i da obezbede kreativnost, hakeri taka stavove opovrgavaju, ne samo retorikom već i oblikom kolektivnog rada koji stvara visoko kvalitetni softver (softver koji pokreće veći deo interneta). Na hiljade pojedinačnih developera koji rade na proizvodnji slobodnog softvera čine socijalno sprovođenje kolektivnog rada koje je suprotstavljeno nekim od osnovnih pretpostavki u osnovi širenja zakona o intelektualnoj svojini i podrivaju ga.

U nastavku ovog poglavlja opisaću kako i zašto developeri na projektu Debian insistiraju na usko definisanoj politici softverske slobode, a potom ću uporediti prevodenje S/SOK-a u tri različite sfere. Tačnije, ispitaću kako je S/SOK postao oličenje kapitalističkog tehnološkog giganta poput IBM-a, kako je služio kao tehnološko i filozofsko oružje antikorporacijskih aktivista u pokretu protiv globalizacije pod nazivom Indymedia, i, najzad, kako je proizveo praktični obrazac po kome jedan pokret u nastajanju stvara zajednička intelektualna dobra u okviru veće liberalne kritike neoliberalnog kapitalizma. Završiću tako što ću detaljnije ispitati kako je S/SOK promenio pogled na skup pretpostavki koje se tiču zakona o intelektualnoj svojini.

Tokom diskusije o najprisutnijoj licenci za slobodni softver, GPL-u, jedan od developera S/SOK-a opisao je slobodni softver kao ekonomiju koja funkcioniše u odsustvu autorskih prava: »slobodni softver bi trebalo da stvori ekonomiju u kojoj su stvari onakve kakve bi trebalo da budu, ukoliko autorska prava uopšte ne bi postojala.« Potom opisuje kako developeri S/SOK-a zamišljaju slobodu softvera kao uslov koji zahteva i određeni vid suzdržavanja, neutralnosti i odričanja od politike:

Drugim rečima, kada pišem slobodni softver, odričem se mogućnosti da kontrolišem ponašanje njegovog korisnika, a ostavljam im mogućnost da prave kopije ili modifikuju softver. Najočiglednije odricanje je u tome što nemam pravo da tražim novac za kopije. Ali, nemam pravo ni da tražim da ta osoba ne bude rasista; nemam pravo da tražim da ta osoba donira novac Crvenom krstu. Nemam pravo da tražim da korisnik doprinosi slobodnom softveru. Odričem se te sitne kontrole koju mi nad drugom osobom daju autorska prava, i na taj način povećavam njihovu slobodu. Podižem je do onog nivoa na kom bi bila da nema autorskih prava.³

Drugim rečima, da bi obezbedio postojanje slobodnog softvera, ovaj developer tvrdi da se pojedinac mora ograditi od licenciranja, što podrazumeva i zahteve prema drugim ideologijama, potrebama i vezama, bilo da su ekomske, religiozne ili političke.

Ovakvo političko poricanje je u prvom trenutku prihvaćeno s nevericom. Kada sam 2001. godine počela s terenskim radom, već je došlo do podele između slobodnog softvera i softvera otvorenog koda. Imajući u vidu da otvoreni kôd predstavlja eksplicitno i čvrsto poricanje ne samo politike već i etike softverske slobode, poverovala sam da će među developerima iz Debian-a susresti politički senzibilitet koji prevazilazi softversku slobodu. Zbog njihove velike etičke posvećenosti slobodi softvera, koju sam obradila u

četvrtom poglavlju, zaprepastilo me je što sam se zapravo susrela s određenim oblikom političkog odricanja, pri čemu developeri iz Debian-a rutinski kontrolisu zajedničke stave kako bi sprecili da određeni oblici političkog udrživanja uđu u *zvaničnu* projektnu politiku, a povremeno i u neformalni diskurs. Drugim rečima, umesto absolutne podeљenosti između politički angažovanih hakera i neutralnih korporativnih promotera sveta otvorenog koda, susrela sam se s komplikovanijom situacijom koja briše razliku između ova dva suprotstavljenja stava.

Najjači dokazi za odricanje od politike potiču od onoga o čemu se retko govori. Iako su na projektnim mejling listama vođene diskusije o najrazličitijim temama – tehničkim problemima, projektnoj politici, pitanjima vezanim za licenciranje, mentorstvo i projektnu politiku – razgovori o ulozi Debian-a u podršci širim političkim promenama ili socijalnoj pravdi skoro da su potpuno izostali – osim, naravno, u retkim prilikama kada bi neko izneo drugačiji stav.

Na primer, u sledećem odlomku jedan developer izražava snažno neslaganje sa drugim developerom koji je 2003. godine predložio da Debian zvanično učestvuje na događaju u okviru Svetskog socijalnog foruma:

Gledajte, kad sam se prijavio na ovaj projekat i pristao da poštujem Društveni ugovor, u njemu nije pisalo ništa o hrišćanstvu, genetski modifikovanoj govedini, Microsoft-u, ratu u Iraku, niti o bilo čemu sličnom. Pisalo je da se slažemo da ćemo raditi na slobodnom softveru. To je **jedino** zajedničko verovanje koje ćete nesumnjivo naći među developerima u Debian-u.⁴

Većina ostalih developera koji su učestvovali u ovoj žustroj diskusiji o političkom aspektu projekta složila se s ovim stavom i napala developera koji se usudio da pomene da postoji ikakva politika izvan ideje o slobodi softvera. Svakako da pojedini hakeri pišu slobodni softver kako bi ispunili političke ciljeve, a danas je, više nego ikad, nemoguće poreći dinamični politički život koji su sami stvorili. Postoji

mali krug developera iz Debian-a koji su ujedno i tehnološki aktivisti i koji svoju energiju prvenstveno kanalisu u borbu za socijalnu pravdu, tako što vode tehnološke kolektive koji nose nepogrešivo levičarska imena, poput onih koje smo naveli ranije, kao što su Riseup i Mayfirst (i pri tom koriste stoprocentno slobodni softver). Međutim, kao deo njihove posvećenosti slobodi izražavanja i ravnopravnosti, mnogi developeri, posebno u kontekstu velikih projekata, isključuju bilo kakvo tradicionalno i otvoreno političko stanovište koje se ne tiče slobode softvera iz zvaničnog projektnog diskursa. Budući da svaki developer ima svoje mišljenje o politici, kao i lične razloge za pisanje slobodnog softvera, hakeri veruju da bi ta osećanja trebalo da ostanu lična i odgovara im da ne pripisuju univerzalnu političku poruku svom kolektivnom radu. Ovu poruku su istakli mnogi tokom diskusije koja je vođena putem imejlova o Svetskom socijalnom forumu, a naročito precizno je zabeležena u sledećoj izjavi:

Sigurno vam je jasno da su vaši lični stavovi o drugim pitanjima politički, i stoga kontroverzni sami po sebi, te da se s njima gotovo sigurno neće složiti svaki od developera koji radi na ovom projektu. Ostavimo onda politiku organizacija koje se njome bave i neka se Debian koncentriše na ono u čemu je najbolji.⁵

Ovde vidimo kako se politika karakteriše kao problematična jer je lična i »kontroverzna sama po sebi«, te bi kao takva trebalo da ostane u sferi privatnog, a ne javnog. Praktično gledano, uključivanje čiste politike može dovesti do nepotrebnih razdora na projektu i ometati sprovođenje pravog zadatka: proizvodnje kvalitetnog i slobodnog softvera, odnosno onoga »u čemu je Debian najbolji«.

I dok Debian predstavlja jedan od najočiglednijih primera za to kako se političko odricanje javlja u svakodnevnoj socijalnoj interakciji, ovaj primer svakako nije jedini. Debian se ističe i služi kao koristan etnografski primer zbog toga što se smatra projektom s najistaknutijim etičkim standardima. Mnogi drugi developeri softvera, posebno oni koji se identi-

fikuju s utilitarističkim principima softvera otvorenog koda, nevoljni su da konceptualizuju svoj kolektivni rad koristeći se pojmovima iz oblasti etike, a kamoli korišćenjem šireg političkog rečnika (Ross 2006).

Javno izražavanje neutralnosti je svakako odlika koja najočiglednije pokazuje kako različiti segmenti liberalizma funkcionišu u vidu moralne filozofije jer sadrži određene fundamentalne principe – pre svega toleranciju i slobodu govora – budući da boravi izvan sfere stvarnog domena politike (Brown 2006; Marcuse 1965). Ova pravila se smatraju svojevrsnim apolitičnim sredstvima koja su neophodna za zdravu demokratiju i tržište ideja. Kako tvrdi Stenli Fiš (Stanley Fish 2002, 219-20), jedna od važnih ideja koje pokreću teoriju slobode govora je pretpostavka da će slobodno izražavanje biti »nagrađeno razotkrivanjem opštih i očiglednih istina«.⁶ Podržavanjem slobode izražavanja, hakeri žele i da osiguraju tržište ideja koje će pomoći da se uspostave očigledne istine. Ipak, kako pokazuje Keltijev (Kelty, 2005, 2008) rad, ove istine se uglavnom ograničavaju na ono u čemu hakeri najviše uživaju: funkcionalnost, elegancija i vrednost tehnologije, a sve više i na tehnička sredstva povezivanja, odnosno internet, koji im omogućuje da se udruže.

Kao što bi do sada trebalo da bude jasno, nije mi cilj da razotkrijem nedostatke liberalne neutralnosti; kritička literatura o liberalizmu je detaljno prikazala konstrukciju i posledice takvog uređenja (Brown 2006; Fish 1994; Marcuse 1965). Ne govorim ni iz perspektive normativne liberalne teorije koja postavlja jasnú vezu između tržišta ideja i demokratije kao takve. Zanima da pokažem kako ova pojava poprima značenje u okviru tehnološkog i socijalnog konteksta (nasuprot formalne sudske prakse ili apstraktne liberalne teorije), kao i do kakvih neočekivanih posledica može dovesti kada menja druge domene socijalnog, političkog i pravnog života.

Iako je ovo odbacivanje politike samo po sebi interesantno i o njemu bi se moglo dalje diskutovati, opisala sam ga da bih došla do jednog od najznačajnijih rezultata samog odričanja. Iako se neki od hakera koji se bave slobodnim softverom

između sebe odriču politike, efekti njihovog rada prelili su se daleko izvan ove oblasti tehnonauke i transformisali su politiku zakona o intelektualnoj svojini. Uzmimo na primer Microsoft-ove stalne pokušaje početkom dvadeset i prvog veka da obeleži slobodni softver i otvoreni kôd kao kancerogenu silu ili komunizam.⁷ Iako su se pojedini kadrovi iz Microsoft-a trudili da predstave kao da S/SOK za cilj prvenstveno ima zagadivanje politike – najčešće u vidu neke varijante socijalizma ili komunizma – na kraju su njihove huškačke optužbe doživele neuspeh (što je iznenadenje, imajući u vidu koliko je ova politička taktika efikasna u SAD). Umesto toga, S/SOK je postao svetionik i inspiracija različitim grupama i akterima da prihvate neke od aspekata slobodnog softvera, što je omogućilo da ideje i praksa koje se povezuju sa slobodnim softverom izađu izvan granica tehnološkog polja. A kada je slobodni softver izašao izvan tih granica, počeo je da prikuplja nove vrste različitih asocijacija.

Tri momenta prevodenja

Kada koristim pojam prevodenje, nadovezujem se na Lاتurov rad, koji je teorijski istraživao mikroprocese socijalnog prevodenja kao ključnog dela proširenja tehnonaučnih mreža. Lатurov model otkriva kako, kroz proces postepenog uključivanja, socijalni akteri prikupljaju razne saveznike kako bi proširili mrežu značenja, predmeta i institucija. Iako njegov model uzima u obzir i objekte u svojstvu aktera (kao što su artefakti ili tehnike), određeni broj kritičara tvrdi da previše značaja daje kapacitetu pojedinca da proširi mreže, pri čemu previđa kako semiotički procesi oblikuju uslove za prevodljivost (Downey 1998; Haraway 1997). Dona Haravej (Donna Haraway, 1997, 33) je, na primer, okarakterisala Lاتurov rad kao iščašeno uzdizanje »herojske akcije«. U nastavku želim da pojasnim da postoje primeri prevodenja koje iniciraju ljudi, pre svih advokat Lesig, ali da postoje i drugi mehanizmi, poput semiotike prevodenja.

Da bismo razumeli zašto i kako je semiotika prevodenja važna u slučaju slobodnog softvera, mogla bi nam po-

moći studija nauke u kolonijalnoj Indiji Džijana Prakaša (Gyan Prakash). Dok su kolonijalni vladari najavljuvali nauku kao označitelj zapadnjačkog razuma, što se koristilo u ideološke svrhe, da se opravda njihovo prisustvo i nedemokratska vladavina, Prakaš pokazuje kako ova povezanost između despotske vladavine i tehnonaучnih projekata nije uticala na to kako drugi shvataju i predstavljaju politiku nauke. Zbog toga što je označitelj nauke u stanju da »prevaziđe sopstveno telo sačinjeno od metoda, praksi i eksperimentalnog znanja« (Prakash 1999, 7), jedna grupa indijskih nacionalista dala je novu definiciju reči tehnonauka kako bi opravdala i dala smernice antikolonijalnom pokretu za nacionalno oslobođenje. Drugim rečima, fleksibilnost znaka nauke bila je važan preduslov za radikalno preusmeravanje njegovog značenja i mogućnost da indijski nacionalisti nauku povedu novim političkim putem.

Označitelj nauke nije jedinstven po ovakvoj semiotičkoj fleksibilnosti - pojam slobode pun je slične elastičnosti. Naravno, kako insistira određeni broj teoretičara, sav jezik, reči i posebno dijalozi, teže svojevrsnoj neodređenosti, otvorenosti i više značaju (Bakhtin 1981; Butler 1997; Silverstein 2004; Wittgenstein 1953). Budući da označitelj slobode (kao i srodnici liberalnog prosvetljenja poput javnog mišenja ili nauke) počiva na tropu univerzalizma, njegova dvosmislenost je posebno naglašena, kao i njegova mogućnost da preuzme različite konfiguracije značenja (Joyce 2003; Warner 2002). Štaviše, još od vremena prosvetiteljstva, sloboda deluje kao glavni trop kom se pridružuju najrazličitije političke teorije i društveni koncepti u rasponu od anarchizma do socijalizma, kao i liberalizma (Lakoff 2006; Hardt i Negri 2000). Tako sloboda preuzima odgovornost za savremene ideje o ličnosti (Rose 1999).

Oslanjajući se na ova shvatanja mogli bismo reći da su ideje o slobodnom softveru i slobodi na sličan način obeležene dodatnim semiotičkim značenjima i elasticitetom. Značenje slobodnog softvera se dalje precizira, ali i transformiše, time što različiti akteri – novinari, prosvetni radnici, naučnici, umetnici, advokati i biznismeni – preuzimaju ideju

ili predmete slobodnog softvera kako bi opravdali novu praksu. Drugim rečima, S/SOK deluje kao ikona, ali i kao promenljiv skup običaja koji se tiču otvorenosti, saradnje i alternativnih načina licenciranja, a koji se taktički usvajaju kako bi opravdali različite političke i ekonomske običaje i društvene koncepte. Sada ču predstaviti tri primera šireg prihvatanja S/SOK-a, od kojih je svaki promenio način na koji developeri S/SOK-a doživljavaju i uključuju se u proizvodnju S/SOK-a.

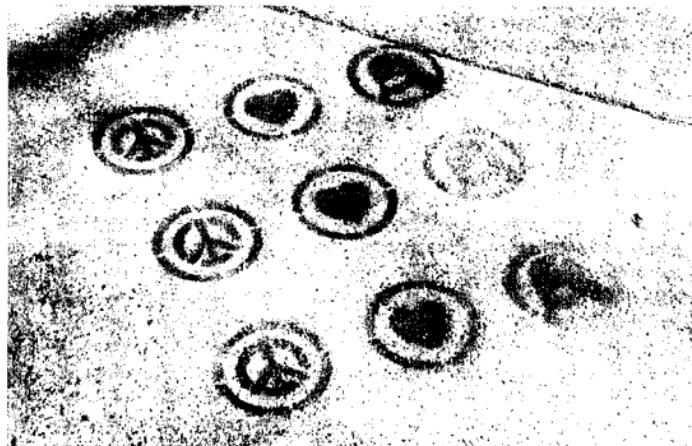
Kruženje otvorenog koda u kapitalu: IBM

IBM, ogromna multinacionalna korporacija, dominira velikim brojem tržišta zasnovanim na tehnologiji već više od jednog veka. Ova kompanija veliki deo svojih prihoda zasniva na strogoj kontroli sopstvene ogromne intelektualne svojine i ponosi se činjenicom da svake godine prijavljuje na hiljade patenata, ili do 75 procenata više od sledećeg najaktivnijeg podnosioca.⁸ IBM je 2000. godine sa svojih servera počeo da prodaje slobodni operativni sistem GNU/Linux, umesto interno razvijenog operativnog sistema u njihovom vlasništvu, AIX-a; ova promena izazvala je veliku medijsku pažnju.

Pokušavajući da poveže svoje ime s rastućom popularnošću Linuxa, IBM je 2001. godine sproveo marketinšku kampanju vrednu nekoliko miliona dolara u kojoj su bile zastupljene tri prepoznatljive ikone: simbol mira, srce i Tux, pingvin GNU/Linux-a, koji su zajedno prenosili poruku »mir, ljubav i Linux«.

Veliki plavi, kako ponekad nazivaju IBM, angažovao je marketinške kompanije kako bi u okviru ove kampanje sproveli gerilski marketing, poput crtanja ovih simbola kredom i sprejom na trotoarima nekoliko velikih gradova (Kenigsberg 2001).

Tokom ove marketinške kampanje, IBM je povezao korišćenje i kupovinu softvera za preduzeće zasnovanih na S/SOK-u i ideale kontrakulture, poput deljenja, obučavanja i otvorenosti, s jedne strane i tržišne agilnosti i dominacije, s druge strane. Ova kampanja zasnivala se na već ustanovlje-

Slika 6.1. Mir, ljubav i Linux

<https://secure.flickr.com/photos/kino-eye/39036635/in/photostream> (pristupljeno 23. oktobra 2011).

Fotografija: Dejvid Tejms (David Tames).

noj tradiciji reklamiranja koja je uvedena i usavršena zahvaljujući televizijskim reklamama kompanije Apple Computers iz osamdesetih godina dvadesetog veka, u kojima su računari izjednačeni s ličnim napretkom pa čak i društvenom revolucijom.

Čin IBM-ovog usvajanja S/SOK-a, mada sam po sebi izuzetno vidljiv, zapravo oličava daleko veću korporacijsku ideju koja prevodi principe S/SOK-a u neoliberalni jezik tržišne agilnosti, potrošačkih izbora i većeg dobitka. I dok S/SOK nije opšteprihvaćen u korporativnom svetu, to što je IBM integrisao S/SOK deo je mnogo većeg korporativnog proboga prema softveru otvorenog koda kao osnovi poslovnog modela zasnovanog na uslugama, koji je tipičan za post-fordovski kapitalizam.

Podržavajući volonterski rad, IBM koristi S/SOK kao meru za uštedu rada i resursa. Međutim, oni zapošljavaju i grupu developera S/SOK-a kako bi unutar kuće radili na S/SOK softveru. Po tome nisu jedinstveni: Red Hat zapošljava određeni broj najboljih developera Linux-ovog kernela; Hewlett-Packard zapošljava mali broj developera iz Debian-a, a i druge kompanije imaju sličnu praksu.⁹ Time što nije ni potpuno nezavisno ni potpuno dirigovan, razvoj

S/SOK-a u različitim korporacijama predstavlja hibrid volonterskog, odnosno, samousmerenog rada i plaćenog dirigovanog oblika rada koji značajno ubrzava tempo razvoja za određene projekte S/SOK-a (Lerner i Schankerman 2010).

Kao što sam već navela, dok developeri S/SOK-a kritikuju neke aspekte korporativnog ponašanja (nedostatak transparentnosti, zloupotrebu zakona o intelektualnoj svojini, tendenciju da se prikrivaju bagovi i nepravične ugovore o poverljivosti podataka), mnogi na prisvajanje S/SOK-a od strane korporacija gledaju kao na dokaz da je njihov softver tehnički zdrav i superioran. Mnogi developeri cene plaćeni rad na razvoju S/SOK-a jer im to pruža luksuz da budu angažovani na nečemu što im je bio hobi.

Jasno je da uslovi licenciranja za tehnologiju S/SOK-a omogućuju IBM-u da usvoji, prepakuje, modifikuje i prodaje S/SOK (u stilu: pomiri se sa Linux-om, vodi ljubav sa njim i prodaj ga). Politički neutralni oblik slobode koji se povezuje sa S/SOK-om olakšava ponovno osmišljavanje značenja S/SOK-a. U procesu takvih usvajanja i prevodenja, rađaju se nova značenja, pa se mreža S/SOK-a proširuje i postaje vidljiva. Preciznije govoreći, mnoge od IBM-ovih reklama za Linux, poput one na kojoj je prikazan Muhamed Ali i koja je emitovana tokom Superboula 2004, od Linuxa je načinila nezaboravno i naširoko prisutno ime. U toj reklami, jedan plavi mladić (verovatno Linus Torvalds) sedi u sterilnoj beloj prostoriji, gleda beli kompjuter na kom idu crno-beli snimci mladog i snažnog Alija koji nakon jedne od svojih pobeda kaže: »Nikad. Nikad me ne smatrajte autsajderom. I nikad ne pričajte ko će me zaustaviti. Niko me neće zaustaviti. Ja sam sigurno najbolji. Uzdrmao sam ceo svet. Uzdrmao sam ceo svet. Uzdrmao sam ceo svet.« Mnogo stariji Ali potom sedne ispred dečaka i ohrabruje ga da »uzdrma stvari«, na taj način povezujući Linusa i Linux s autsajderom koji je dobio borbu i uveo tehničku revoluciju.¹⁰ I dok novac koji je korišćen za IBM-ovu reklamnu mašineriju čini njihov pogled na S/SOK izuzetno vidljivim, ova kompanija nema monopol nad interpretacijom značenja i važnosti S/SOK-a, što je vidljivo na osnovu sledećeg primera.

Alternative kapitalizmu: IMC

Još jedan akronim od tri slova - IMC, nekada je predstavljao živi epicentar bazičnog digitalnog medijskog novinarstva usmerenog na ljude, čija su misija i duh potpuno suprotni od ciljeva korporativnog giganta kakav je IBM.¹¹ Budući da predstavljaju kolektiv sačinjen od povezanih bazičnih medijskih internet prezentacija i centara, aktivisti IMC-a prave i distribuiraju lokalno generisane medije uz pomoć različitih veb-aplikacija i alata. Indymedia je proistekla iz istorijskih borbi protiv korporativnih neoliberalnih globalističkih politika. Sredinom i krajem devedesetih godina dvadesetog veka počela je da se formira opozicija korporativnoj globalizaciji u vidu različitih grupa širom planete. Ya Basta!, Direct Action Network i Zapatista National Liberation Army bili su neki od glavnih aktera, a protesti protiv Svetske trgovinske organizacije održani na ulicama Sijetla 30. novembra 1999. godine označili su snažnu i koncentrisanu verziju ovog nezadovoljstva u delu sveta gde su spektakularne ulične demonstracije dugo bile u hibernaciji. Svesni da će popularni mediji retko izveštavati o ovim osudama od strane različitih činilaca (ili da će izobličiti i senzacionalizovati proteste), lokalni aktivisti odlučili su da sami distribuiraju vesti i tako su uspostavili prvi IMC (Anderson 2012; Pickard 2006).

Politički orijentisani zaludenici koji su odgajeni u eri jeftinih ličnih računara, programiranja kod kuće i virtuelnih interakcija, odabrali su da koriste ili pišu slobodni softver za tehničke komponente IMC-a. Mejling liste i IRC, koji su bili naširoko pristupačni u besplatnim verzijama u to vreme, koristili su se na sličan način kao u projektima S/SOK-a. Bili su glavno sredstvo komunikacije između različitih tehnoloških aktivista koji su uspostavili svoja sedišta na različitim lokacijama poput Vašingtona, Bostona, Londona i Sijetla. Za razliku od većine projekata S/SOK-a, međutim, IMC je sebe artikulisao kao prvenstveno politički pokret koji teži da se izbori sa brojnim strukturalnim problemima:

Naš cilj je da produbimo samoopredeljenje kod ljudi koji nisu dovoljno zastupljeni u proizvodnji medija i sadržaja, te da osvetlimo i analiziramo lokalna i globalna pitanja koja utiču na ekosisteme, zajednice i pojedince. Težimo da stvorimo alternative predrasudama koje su urođene korporacijskim medijima koje kontroliše profit, i da identifikujemo i stvorimo pozitivne modele za održivo i ravnopravno društvo.¹²

U okviru svoje misije, IMC-ovi su doneli svesnu odluku da koriste i razvijaju slobodni softver kako bi ispunili svoje ciljeve. Za razliku od IBM-a – koji proizvodnju S/SOK-a trudi kao fleksibilno sredstvo za širenje prisustva na tržištu i naglašavanje poruke potrošačima o otvorenosti – ovi aktivisti posmatraju S/SOK kao radikalnu i-nezavisnu alternativu postojećem tržištu kojim rukovode korporacije i koriste ga da promovišu isključivo antikorporacijske političke ciljeve (Milberry 2009).

Na primer, tehnička radna grupa IMC-a (segment IMC-a koji donosi tehničke odluke o odabiru softvera, razvoju i licenciranju, i koji sprovodi i održava tehničku infrastrukturu IMC-a) dala je veliki značaj licencama prilikom izbora određenog softvera. Nakon poduze diskusije preko IRC-a, zaključeno je da su kopileft licence (kao što je GNU GPL) bolje od drugih licenci za slobodni softver (kao što je npr. Berkley Software Distribution license, koja ne zahteva modifikovane verzije da bi ostala otvorena), i koja je prioritet u odnosu na vlasnički softver. Ukoliko slobodni softver nije funkcionalan ili predstavlja sigurnosni rizik, onda je dozvoljeno razmatranje potencijalnih alternativa sa liste softvera sa sve manje slobodnih licenci. Sledeća dva citata iz jedne IRC diskusije pokazuju shvatanje o tome kako se S/SOK može koristiti kao revolucionarno sredstvo za publivanje političkih ciljeva IMC-a:

<leda>: Mislim da se može reći da ovaj izbor donosimo da bismo pokušali da odaberemo ono što neće doneti korist nekoj korporaciji ili nekoj drugoj instituciji za zgrtanje novca

<ozzy>: Postoji sjajan izbor odlično razvijenog slobodnog softvera. Neko je malo čas rekao da je IMC revolucionaran projekat i da je slobodni softver njegovo revolucionarno sredstvo. Čvrsto podržavam da se prvo koristi slobodni softver

IMC-ovi su 2001. godine formalizovali ovu posvećenost S/SOK-u uključujući ga kao jednu od stavki u svoje Princede jedinstva na celoj mreži: »Svi IMC-ovi biće posvećeni upotrebi slobodnog izvornog koda, kad god je to moguće, kako bi razvili digitalnu infrastrukturu i povećali nezavisnost mreže, ne oslanjajući se na vlasnički softver.«¹³

Uprkos svom zvaničnom stavu o licenciranju, pojedini levičarima nije bilo lako da prihvate formulaciju o poverljivosti podataka koja je u srži pravnih ugovora S/SOK-a. Neki su izrazili nelagodu ili nevericu zbog činjenice da poverljivost podataka, onako kako je artikulisana u licenciranju S/SOK-a, zabranjuje vrstu kontrole koja bi dozvolila da Indymedia spreči da se njihov rad koristi u opresivne svrhe (recimo od strane vojske) ili zbog korporativnog profita. Oni tako podsećaju na markuzijansku kritiku »čiste tolerancije« slobodnog govora u liberalizmu (Marcuse 1965). U gorepo-menutoj diskusiji, jedna od aktivistkinja na projektu Indymedia izrazila je svoju zabrinutost zbog odluke da se koristi slobodni softver: »Uopšte se ne slažem sa Društvenim ugovorom (Debian-a): ne može se spričiti upotreba vašeg softvera u armiji, ili negde drugde.« Iako je aktivistkinja pogrešno shvatila da se odredba o poverljivosti podataka odnosi isključivo na Debian (mada je reč o logici koja leži u korenu svih licenci S/SOK-a), njena zabrinutost u određenoj meri odražava nekompatibilnost između levičarskih i liberalnih poimanja slobode i jednakosti koja garantuju postojanje najvećeg dela pravne kulture slobodnog softvera.

Kao što je malo verovatno da će IBM staviti u prvi plan određene poruke o slobodi (posebno one koje su važne za intelektualnu svojinu), levičarski aktivisti poput onih iz Indymedia kolektiva obično izražavaju zabrinutost ili pokušavaju da skrenu pažnju sa činjenice da se fleksibilnost S/

SOK-a može koristiti u bilo koju svrhu, čak i kao instrument opresije i diskriminacije (od strane vojske ili korporacija) koje pokušavaju da spreče.

Kao i aktiviste, i levičarski nastojene pisce, poput Majkla Harta (Michael Hardt 2004), Antonija Negrija (Antonio Negri 2004) i Johana Soderberga (Johan Söderberg 2007) inspiriše radikalni politički potencijal slobodnog softvera, te ga tretiraju kao živi simbol preko kog se mogu iskristalisati politička senzibilnost i projekti. Galovej (Galloway), na primer, veruje da u mogućnostima hakera da izazovu promene menjanjem tehnologije, kodova i protokola, leži politički potencijal. U svojoj knjizi *Multitude (Mnoštvo)*, Hart i Negri (2004, 340) koriste koncept otvorenog koda kako bi razjasnili demokratske podupirače političke kategorije mnoštva:

Mi smo u zbiru inteligentniji nego svako od nas pojedinačno. Kolaborativno programiranje otvorenog koda ne dovodi do konfuzije i tračenja energije. Ono zaista deluje. Jedan pristup razumevanju demokratije mnoštva je, dakle, društvo otvorenog koda, odnosno društvo čiji se izvorni kôd otkriva kako bismo mogli da saradujemo na rešavanju bagova i stvaranju novih i boljih socijalnih programa.

Kao što je slučaj s IBM-om, usvajanje, korišćenje i podrška S/SOK-u od strane aktivista i njegovo ponovno akademsko osmišljavanje daju mu mnogo veću vidljivost u potpuno drugačijem domenu proizvodnje. Preciznije govorеći, mreža je proširena tamo gde developeri kodiraju sfere aktivizma i akademizma. I kao što jedni developeri S/SOK-a rade isključivo na S/SOK-u i nemaju granicu između volonterske zabave i radnog angažmana, drugi developeri S/SOK-a ušli su u svet antikorporacijskog političkog aktivizma preko širenja S/SOK-a u ove kanale (ili obrnuto).

Takođe je važno istaći da su mnogi IMC zaluđenici i sami hakeri i da ih je dosta uključeno u projekte slobodnog softvera kao što je Debian. I oni možda prisustvuju konferencijama za developere ili većim hakerskim okupljanjima,

kao što su HOPE ili Evropski festivali na otvorenom, koji se održavaju svake četiri godine. Oni su mala, ali sve veća populacija među tehnološkom elitom neskrivenih političkih zaljubljenika koji svoju ljubav i strast prema tehnologiji usmeravaju ka levičarskoj političkoj transformaciji i aktivizmu (B. Coleman 2005; Juris 2008; Milberry 2009). Iako je to učestalije u Italiji, Španiji i istočnoj Evropi (gde se često spajaju s domaćom anarhističkom politikom), ovi levičarski hakeri uspostavili su hakerska udruženja širom Severne Amerike, Latinske Amerike i Evrope. Zbog svoje izloženosti levici, neki od hakera su počeli da shvataju svoju ulogu u razvoju S/SOK-a i njegovoj promociji u okviru šireg levičarskog političkog senzibiliteta (mada nisu skloni da ove namere projektuju na druge developere S/SOK-a, jer se to na tradicionalnim projektima S/SOK-a ne ohrabruje – a ponekad i strogo zabranjuje). Ipak, korišćenje S/SOK-a kao tehnologije i simbola za opravdavanje drugih političkih projekata navelo je neke hakere da usvoje nove političke stavove.

Liberalna zajednička dobra i ograničenja kapitala

Tokom poslednje decenije pojatile su se snažne kampanje koje su pozivale na stvaranje, ali i zaštitu znanja kao zajedničkog dobra i slobodne kulture u nekim delovima sveta, uključujući Severnu Ameriku, Evropu, Latinsku Ameriku (naročito Brazil) i delove Azije, između ostalih. Glavni akteri u okviru ovog pokreta i u sociopolitičkoj debati – studenti, advokati, kompjuteraši i ostali aktivisti – smatraju pristup javnim dobrima osnovom za dalje stvaranje i proširenje zajedničkih dobara, kao jedan zajednički skup bogatstva koje je javno dostupno svima. Zajednička dobra se često definišu kao skup zajedničkog bogatstva koje zatim služi kao »đubrivo« za dalju bujnu kulturnu proizvodnju a povremeno i za zdravu demokratiju. Među umerenim zagovornicima, ova dobra se smatraju usaglašenim sa privatnim posedom i kapitalističkim tržištem, iako svakako treba da imaju ulogu bastiona protiv nekih od najgorih zloupotreba.¹⁴ Ovaj nešto liberalniji aspekt dobara je samo jedan momenat u okviru

šire liberalne kritike neoliberalnog aspekta kapitalizma. U jednom članku Atlantik Mantlija, reformisani finansijski tajkun (koji je sada i filantropista) Džordž Soroš (George Soros) (1997) postavio je osnovne principe ove liberalne kritike: »nesputana intenzifikacija kapitalizma po principu *laissez-faire* i širenje tržišnih vrednosti na sve aspekte života ugrožava naše otvoreno i demokratsko društvo«.

Najuticajnije delovanje i organizacije u okviru ovog pokreta zajedničkih dobara u povoju ustoličeni su od strane Lesiga (1999, 2001b; Creative Commons) i Dejvida Bolijera (David Bollier) (2002, 2009; Public Knowledge). One su pak pomogle pri rađanju pupoljaka, kao što je Pokret studenata za slobodnu kulturu, koji je organizovan u vidu sekcija širom severnoameričkih koledža. Ovi mladi mislioci koristili su poruke i primer S/SOK-a kako bi izgradili institucije koje podržavaju proizvodnju otvorenog znanja. U pisanoj formi, ali i u vidu javnih rasprava, Lesig i Bolijer često ukažuju na S/SOK kao na izvor inspiracije i opravdanje za njihovu viziju i projekte.

Na primer, u veoma uticajnoj knjizi *Code and Other Laws of Cyberspace* (Lessig 1999, 7) brani svoj argument da su »nedostatak vlasništva, odsustvo svojine, nemogućnost upravljanja time kako će ideje biti korišćene – jednom rečju, postojanje zajedničkih dobara – ključ za ograničavanje ili uticanje na neke oblike vladine kontrole«, i pri tome se jako oslanja na primer »otvorenog koda«. Neprofitna organizacija koju je on osnovao Creative Commons razvila je licence i veb-alatke koje koriste pojedinci i organizacije kako bi »unapredili očuvanje intelektualne svojine«.¹⁵ Ne iznenaduje to da je model kojim se služio upravo GNU GPL:

Nalazeći inspiraciju jednim delom u GNU Opštoj javnoj licenci (GNU GPL) Fondacije za slobodni softver, organizacija Creative Commons razvila je veb-aplikaciju koja pomaže ljudima da poklone svoje kreativne rade javnom domenu – ili da zadrže svoja vlasnička prava tokom besplatnog izdavanja za određene namene, pod određenim uslovima.¹⁶

Iako Lesig i Creative Commons predstavljaju najznačajnije od ovih liberalnih prevoda, postoje i mnogi drugi. Bolijerova knjiga *Silent Theft (Tiha kradja)* (naslov se poigrava sa delom Rejčel Karson [Rachel Carson] *Silent Spring* [Tiho proleće] koje je kristalizovalo poimanje ovog pokreta), na primer, tvrdi da osnivanjem dobara možemo da ograničimo multinacionalno pljačkanje znanja i kulture. Jedan primer postojećeg dobra je S/SOK koji on smatra nezavisnom besplatnom privredom koja može produktivno da sadejstvuje sa tržištem, ali i koji pruža zaštitu od nekih njegovih manje prihvatljivih elemenata. Benkler (2006), pravni teoretičar, objavio je opsežni opis nečega što on naziva »peer-to-peer« proizvodnjom, slobodno se koristeći ilustracijom S/SOK-a kako bi branio cvetanje nove internet privrede – model proizvodnje koji pomaže u održanju i gajenju klasičnih liberalnih političkih idea u autonomiji i sloboda.

Međutim, više i od bilo kog drugog aktera, Lesigova individualna uloga u prevođenju značenja S/SOK-a zaslužuje pažnju. On je služio kao »glasnogovornik« dugi niz godina – uloga koja je osmišljena kod Latura (1987, 1988) koja pripada osobi koja vrbuje saveznike, gradi institucije, menja shvatanja i prenosi poruku koju slobodni softver šalje na način koji je prijem-čiviji široj javnosti. Baš kao što je Luj Paster služio kao portparol koji je teoriju klica kao uzroka bolesti učinio ubedljivom i razumljivijom široj populaciji (Latur, 1993), Lesig je radio marljivo, strastveno i istrajno kako bi istakao i uspešno izveo činioce i poruke S/SOK-a iz izolovanog prostora hakerske laboratorije na otvoreni teren. Uzeo je krajnje teorijski, ponekad i ezoteričan skup problema među kompjuterašima i nanovo ih osmislio na jeziku koji je dostupan širim grupama: naučnicima, pravnicima, preduzimačima iz Silicijumske doline, političarima iz Vašingtona i aktivistima.

U okviru ovih napora, Lesig je govorio pred različitom publikom (uključujući i kompjuteraše) stotinama puta, napisao je desetine članaka i četiri knjige, osnovao organizaciju Creative Commons koja pruža alternativnu šemu licenciranja autorskih prava, u januaru 2003. godine polemisao na

Vrhovnom sudu u slučaju »Eldred protiv Eškrofta« (»Eldred v. Ashcroft«) koji se ticao proširenja autorskih prava, lično podučavao čitav kadar advokata na univerzitetima Harvard i Stanford o otvorenom kodu i preobrazio je politiku tehničke arhitekture, koja je nekada bila na začelju interesovanja akademskih krugova, u pitanje koje je relevantno za javnost (i razumljivije).

Od deset Lesigovih predavanja kojima sam prisustvovala, prvo je bilo najdemonstrativnije kad je reč o skupu transformacija čije je uvođenje on potpomogao. Na tom sastanku 1999. godine, u prostoriji dupke punoj studenata prava sa Čikaškog univerziteta, Lesig je govorio o svojoj, tada sveže objavljenoj knjizi *Code (Kod)*. U njoj se Lesig osvrće na pojavu super-štreborskog tehničkog pokreta pod nazivom slobodni softver koji se oslanja na drugačije mehanizme licenciranja od onih koji se koriste u zakonu o intelektualnoj svojini. U to vreme, Lesig je sa oprezom morao da izlaže svoje argumente da je otvoreni kod, kako ga on zove, pokrenuo jedno duboko i važno pitanje. Njegova ideja da postoje granice i alternative zakonu o intelektualnoj svojini bila je skandalozna (i smatrana za pogrešnu), naročito na Pravnom fakultetu Čikaškog univerziteta – uporištu neoliberalista, poput Ričarda Epštajna (Richard Epstein 2004), koji su bili duboko naklonjeni privatnoj svojini, te su uvek bili skeptični kad je u pitanju otvoreni kód¹⁷. Kada sam ja pričala o primeru slobodnog softvera između 1999. i 2001. godine, redovno sam se suočavala sa sličnim skepticizmom ili u najmanju ruku zbunjenosću. Većina ljudi je bila u nemogućnosti da uopšte pojmi kako su to developeri poklanjali svoj kód i tražili bi od mene da nekoliko puta ponovim definiciju slobodnog softvera.

Danas, Lesig i oni koji idu njegovim stopama ne moraju više da hodaju kao po jajima. Javna rasprava se toliko radikalno izmenila da je sad otvoreni kód prihvaćen kao društvena činjenica poznata mnogima čak i izvan tehnoloških krugova. Lesig je pomogao da se iznova definišu uslovi korišćenja, u toj meri da su sada studenti prava koji uče o informatičkom pravu i intelektualnoj svojini primorani da

ostave svoj skepticizam po strani (makar na kratko) i da se suoče sa postojanjem alternativa vezanih za intelektualnu svojinu.

Deo njegovog uspeha može da se pripiše činjenici da se on, kao i kompjuteraši S/SOK-a, ustručava da oceni svoj rad kao politički; umesto toga, on radije definiše svoju poziciju kao saobraznu sa ustavom, te kao takvu, van političkih razmirica (Lessig 1999, 2001.b), ili u smislu značaja čuvanja kulture (Kelty 2004). Na pozornici na kojoj je politika zadobila negativne konotacije, Lesigovo izbegavanje ovog izraza mu je omogućilo da privuče raznovrsnu publiku i sklopi mnoge saveze koji su proširili njegov rad na čitavu planetu. Kao i mnogi drugi autori koje sam izučavala, on nesumnjivo funkcioniše sa tačke gledišta društvenih vrednosti koje daje prednost jednoj vrsti slobode predstavljenoj milovskom tradicijom, a koja naglašava individualni razvoj i slobodu govora nad drugom, koja je više libertarijanska ili čak klasično liberalna i u kojoj je najznačajnija vrednost zaštita individualne autonomije i privatne svojine. Mada se svakako ne protivi postojanju svojine, Lesig (1999, 85) ističe nešto što on naziva »Milov metod« kako bi ukazao na sve oblike prinude vlasti, tržišta i normi koje narušavaju slobodu čoveka kao pojedinca.

S obzirom na Lesigovu posebnu vrstu političkog agnosticizma, isticanje Milovih liberalnih vrednosti, kao i aktivno učešće u kompjuteraškoj javnosti (govori na skupovima i događajima, piše tekstove i član je Fondacije za elektronske granice), nije iznenadujuće da je Lesigova poruka barem delimično uhvatila korena u kompjuteraškim krugovima. Lesig se oslanjao na prijemčiv i ubedljiv rečnik – zajednička dobra, javna dobra i princip »kod je zakon« – koji je korišćen od strane hakera kako bi razumeli prirodu znanja S/SOK-a kao i njegov širi značaj. U većoj meri, upravo zbog Lesigovih tvrdnji i analiza, developeri ne mogu više da ignorisu politički uticaj svog rada, iako možda ne prihvataju u potpunosti Lesigovu politiku a i neki od njih još uvek ne žele da svoj rad vežu za pompezano govorništvo pravde, socijalizma i antikapitalizma.

Lesig je takođe izvršio suptilan, mada ne manje dubok, uticaj na ličnu političku svest pojedinih hakera. Pre svega kroz svoje rade, a delom ohrabren i dramatičnim dot-kom fijaskom, obuzdao je libertarijanske porive nekih hakera, te ih je usmerio ka liberalnijim vodama koje su olicene u samoj njegovoj biografiji. Lesig, koji je odrastao u jednoj konzervativnoj sredini, u mladosti je bio privrženi član Republikanske partije. Ulagao je veliko poverenje u moć pojedinca i slobodnog tržišta, te je samim tim bio veoma nepoverljiv prema vlasti. Međutim, stvari su se dosta promenile početkom 1980-ih, kada je otišao da studira na Univerzitet u Kembriđu, i to za vreme vrhunca neoliberalne vladavine Margaret Tačer. Kako je to objasnio u članku u časopisu *Wired*: »Sećam se da sam se zaputio u Kembriđ kao veoma postojan libertarijanski teista«, i »kada sam iz njega izašao, više nisam bio libertarijanac u pređašnjem smislu, a ni naročiti teista« (citat iz: Levy, 2002). Poistovećujući se sa pravima radnika, Lesig je odbacio svoj »teizam«, počeo je kritički da sagledava tržište i postepeno je počeo da veruje u ulogu ustavne vlade kao branioca demokratske slobode.

S/SOK pokret još uvek nije u potpunosti prihvatio Lesigove političke tvrdnje u vezi sa zajedničkim dobrima. Postoje neke veoma važne kritike Creative Commons-a od strane advokata-pravnika i developera S/SOK-a koji ukazuju na to da podsticanje izbora razvodnjava jasan standard slobode koji je sadržan u S/SOK-u (Elkin-Koren 2006; Hill 2005), i da znatno naginje ka neoliberalnoj teritoriji kada zastupa princip izbora. Uprkos ovim nesuglasicama, postoji izvesni afinitet između ovih strana - one deluju zajedno kako bi ojačale svoje zasebne ciljeve, interes i vizije. Angažujući novu neprofitnu organizaciju koja kontroliše licence koje prate obrazac S/SOK-a, akademski pravnici visokog profila poput Lesiga uspeli su da izdejstvuju poverenje u ideju slobodnog softvera. A opet, uspeh S/SOK-a je poslužio kao demonstracija uverljivosti ideje Creative Commons-a. Procesom unakrsnog opršivanja, mnogi hakeri su postali inspirisani Lesigovim ciljevima i delovanjem, naročito oni koji su se bavili pitanjem dobara.

»Slobodni softver je možda počeo kao puki softver«, objašnjava Bolijer (2009, 37), »ali je postao [...] dokaz da individualni i kolektivni ciljevi, tržište i dobra, nisu tako razdvojene scene«. Uprkos činjenici da su različite verzije ove izjave rutinske, mnogo manje je pisano o društvenim mehanizmima i političkim uslovima pod kojim bi S/SOK mogao da služi kao moćna ikona. U prethodnom odeljku, ispitivala sam kako je i pod kojim uslovima S/SOK služio kao model koji se može izmestiti. Sada nudim nekoliko zaključnih misli o posledicama njegovog uvođenja širom različitih domena društvenih scena.

Kao što smo već naglasili, glavna odlika S/SOK-a je njegov politički agnosticizam (ili drugim rečima, njegova usko definisana politika), koji je pomogao njegovo vidno širenje i usvajanje u različitim sferama života, te mu je omogućio da zadrži poziciju sa koje može da šalje i političke poruke. Zbog toga što praksa S/SOK-a osporava teoriju ekonomskog podsticanja (tvrdnje koje potpomažu zakon o intelektualnoj svojini), on deluje kao oblik kulturne kritike, gde su prečutne tvrdnje prebačene na teren vidljivog stanja stvari. Trenutak u kojem »bilo koji skup vrednosti i materijalne oblike možemo javno ugovaratati«, kako to ocenjuju Komarof i Komarof (1992, 29), označava »kraj njegovog naturalizovanog stanja«.

Delo Žaka Deride (Jacques Derrida) o jeziku, kulturi i zakonu daje pogled na realizaciju i praksu kopilefta. Uz niz drugih teoretičara, Derida je pokazao da bilo koja usvojena pretpostavka (kao što je heteroseksualnost) ili društvena činjenica unapred prepostavlja, te konačno i propagira ono što je isključeno (Butler 1997; Derrida 1978; Graeber 2001, 2004). Upravo je ovaj strukturni kvalitet jezika, kao i kulturne koncepte, iskoristio Stolman kada je uspostavio prvu S/SOK licencu, GPL. Ipak, ono što je ovde važno naglasiti je da iako glavna rasprava o autorskim pravima i relevantni zakoni vezani za intelektualnu svojinu sami po sebi unapred prepostavljaju njihovu oprečnost, njima nedostaje meta-

pragmatični nagoveštaj tog prepostavljanja unapred. Štaviše, većina novije pravne istorije autorskog prava svodi se na zdušno odbacivanje oprečnih implikacija u vezi sa autorskim pravom preko teorije ekonomskog podsticaja.

GPL jasno iznosi metapragmatične komentare o svom oprečnom postojanju – što je spoznaja koja je usađena čak i u samo njeno neformalno ime - kopyleft - koje eksplicitno evocira i samim tim ukazuje na svog antipoda - kopirajt. Uočavanje ove asimetrije je presudno ukoliko želimo da shvatimo kako licence kopilefta ne samo da pružaju alternativu, već i kritički ukazuju na nedostatke njegovog »obrnutog« rođaka – kopirajta. Ovo bismo mogli dalje analizirati, takođe uz pomoć Deride, ali sada koristeći saznanja iz eseja pod nazivom »Force of the Law: The Mystical Foundation of Authority« (»Sila zakona: Mistično utemeljenje autoriteta«). Derida (1990, 12) definiše nešto što on naziva »performativnom« prirodom liberalnog zakona, u kojem zakon zadobija autoritativnost samim tim što se odobri kao zakon: »Zakoni održavaju svoj dobar položaj«, objašnjava Derida, »ne zato što su pravedni, već zato što su zakoni«. Samom njegovom definicijom, zakonu je dodeljena autoritativnost, kao sila koja se održava monopolskom upotreboru nasilja odobrenog od strane države.

Može se dodati da se ustavni zakoni (poput onih iz američkog Prvog amandmana i zakona o intelektualnoj svojini) cene i gaje, jer su osnovni zakoni jedne nacije, te sa sobom nose dodatnu težinu sveopštег patriotskog poštovanja, i na njih se često poziva tokom teških vremena i kriza, kao i pri ritualima prilikom obeležavanja događaja. Treba uvek imati u vidu to da je Stolman, u procesu stvaranja pravne alternative ustavnom mandatu, zaobišao uobičajene kanale (sudove i sudije) preko kojih bi neko preispitivao ili menjao zakon, naročito ustavni zakon. On je time, barem jednim delom, narušio autoritet zakona, raskrinkavajući prepostavku da jedino institucije sudske vlasti (sudovi i kongres) imaju pravo da menjaju zakon. Samo da potvrdimo, advokati i pravni savetnici su bili, a i dalje su od suštog značaja, ako želimo da pravnosnažno donešemo zakon o

slobodnom softveru. Poenta koju ja želim da prenesem je to da je Stolman svakako zaobišao neke tradicionalne rute, kao što su parnice, kako bi osporio patente i autorska prava. Međutim, on je osmislio licencu koja je jasno preoblikovala autorska prava samim njihovim korišćenjem.

GNU GPL i slične licence kopilefta na taj način rešetaju naturalizovani oblik intelektualne svojine time što preokreću fosilizovanu, jednoznačnu logiku samim korišćenjem intelektualne svojine.¹⁸ Da se podsetimo kako funkcionišu S/SOK licence: one u isto vreme koriste i negiraju osnovna načela zakona o autorskim pravima. Da bi neki softver bio slobodan ili softver otvorenog koda, moramo prvo da primenimo autorska prava a zatim da mu dodelimo neku od niza S/SOK licenci, koja onda negira ograničavajuću logiku zakona o autorskim pravima. Korišćenje pravnih činioca S/SOK-a u ovom smislu deluje kao »destruktivna analiza poznatog« (Sapir 1921, 94), da iskoristimo jednu staru ali poznatu antropološku frazu.

Ovaj potez dosta podseća na Marksovo izvrtanje hegelovskog idealizma, kojim je on zadržao dijalektički metod Georga Vilhelma Fridriha Hegela da bi se pozvao na istoriju, ne kao izraz *apsolutne ideje*, već kao celokupno stvaralaštvo čovečanstva kroz rad. Koristeći autorska prava kao pogon, kopileft prevrće kopirajući naglavačke i u tom procesu demističiće »apsolutnu« teoriju ekonomskog podsticaja autorskih prava. Drugim rečima, praksa slobodnog softvera ukida validnost tvrdnje da instrumenti intelektualne svojine održavaju jednoznačnu vezu između sredstava i cilja – vezu koju mogu da uspostave jedino institucije vlasti, pre svega sudstvo i vlada.

Hakeri S/SOK-a su bez sumnje važni akteri u savremenoj debati, pa ipak, sa druge strane se nalaze oni koji imaju dužu istoriju diskusije oko definicije individualizma, slobode govora, svojine i slobode u okviru liberalnih poimanja i prakse. Možda više nego bilo koji drugi oblik rada, proizvodnja S/SOK-a skreće pažnju na današnje trvanje između slobode govora i propisa intelektualne svojine koji, kako vreme prolazi, postaju sve naglašeniji, delom i zato što su

oba skupa prava prošla kroz značajna proširenja u poslednjih stotinak godina. Ako znamo da su sudovi menjali odredbe zakona o intelektualnoj svojini kako bi odobrili i potpomogli da se znanje preinači u privatnu svojinu, oni su samim tim menjali i definiciju zakona o slobodi govora kako bi usaglasili nove protekcije i kategorije izražavanja kao što su politički govor i, u nekim slučajevima, izvorni kod. Hakeri su jasno govorili u ovoj debati, ali pre svega kao proizvođači slobodnog i otvorenog softvera: oni fizički demonstriraju da više cene pravo da se izražavaju, uče i stvaraju tehnologiju, od prava da privatizuju plodove svog rada, što je domen rada koji je stekao naročit ugled pošto su druge grupe i akteri, od radikalnih antikapitalista do kapitalističkih giganta, počeli da primenjuju slobodni softver.

Unutar ovog liberalnog škripca ugnezdilo se drugo tematski blisko neslaganje vezano za definiciju liberalnog individualizma: Šta znači biti slobodni individualista? Mil je polovinom XIX veka vršio napore da se jasno definiše debata kada je preformulisao utilitarijansku filozofiju u duhu u kojem je odrastao (i koja je, takođe, dominirala političkom scenom Britanije) tako što je začinio utilitarijanski koncept posebnosti aromom romantizma. Nije želio da spusti individualnost na nivo traganja za užitkom koje je konceptualizovala utilitarijanska teorija, već je iznova definisao individue kao racionalne aktere koji neguju svoju sposobnost da razmišljaju i rasuđuju. Ovo samopreispitivanje zahtevalo je jedan poseban skup društvenih i emotivnih preduslova (rasudivanje, kritičko razmišljanje i slobodu govora); ono je izazvalo stav koji je skeptičan i opravdalo je političku slobodu da se otvoreno govori. Džon Djui (John Dewey) je u SAD nastavio da uobičava Milov koncept. On je otpočeo kritiku »surovog individualizma« i *laissez-faire* liberalizma. Djui (1935, 88) insistira na tome da je »krajnji cilj ekonomске organizovanosti u životu ljudi da se obezbedi sigurna osnova za uređeno iskazivanje individualnih sposobnosti i da se zadovolje potrebe čoveka koje su izvan ekonomskog stremljenja«. Danas su hakeri upleteni u dilemu oko individualnosti, značenja slobode, tržišta i svojine, ali je i otvoreno izraža-

vaju, tvrdeći da ne potpadaju baš svi domeni znanja pod režim neoliberalne svojine.

Debata oko pravca kretanja i granica zakona intelektualne svojine svakako nije gotova - pojavile pravne alternative S/SOK-a. Samo postojanje materijalne prakse kao što je S/SOK nije u potpunosti ugušilo razmirice zasnovane na univerzalnim principima i teorijama ljudske prirode. Na neki način mi možemo da kažemo da je zbog nagle pojave S/SOK-a jedna zastrašujuća politika preuzela tokove poslednje decenije, usled pojave tehnologija kao što su »peer-to-peer« sistemi koji ohrabruju ljude da preuzimaju, prevode i preformulišu. Politika zakona o intelektualnoj svojini dovedena je proteklih deset godina do tačke sukoba – do političke debate koja se ne može u potpunosti, ili barem ne lagodno, braniti apstrakcijama, univerzalnim principima ili uvreženim racionalnostima, već mora više da se prilagodi lokalnim, pragmatičnim interesima i da sagleda realnost, u smislu šta ljudi rade, šta mogu da rade, a šta žele da rade.

Kada su ugroženi, ovi principi znaju kako da zahtevaju više pažnje. Na primer, jedne večeri marta 2005. godine, kada je Vrhovni sud razmatrao važno pitanje legalnosti »peer-to-peer« tehnologije, *New York Times* je objavio urednički članak u kome se navodi stav redakcije u vezi sa intelektualnom svojinom izražen kroz argumentaciju obavijenu jezikom propasti, liberalnog napretka i naturalizacije: »Ukoliko njihova dela odjednom postanu slobodna, sve su šanse da će patiti čitavo društvo. [...] Osnivači našeg društva uveli su zaštite autorskih prava u Ustav zato što su verovali da su one neophodne za napredak«.¹⁹ Pozivanjem na osnivače države i tropove napretka, ova poruka je za cilj imala da potvrdi prirodnost tih predloga baš onda kada su oni bili najugroženiji.

Bitka oko odgovarajućeg opsega intelektualne svojine nastavlja da kulja širom sveta. Uprkos tome, zbog činjenice da možemo da ukažemo na postojeću praksu i time uzdrmamo argumente zasnovane na apstraktnim principima, ovi drugi imaju tendenciju da gube svoju efikasnost. Na osnovu toga, politika i zakoni možda mogu da se izoluju od

univerzalnih tvrdnji i da se prilagode lokalnim, pragmatičnim interesima, a u isto vreme da se pozabave realnošću ljudskog rada, mogućnosti i želja. Kao što je to Helen Nissenbaum (Helen Nissenbaum 2004, 212) tvrdila: nas privlači primer hakerske aktivnosti zato što hakeri »predstavljaju određen stepen slobode, tajni tunel za bekstvo od sistema koji sve više upravlja ljudima.«

Pošto je postao vidljiv, S/SOK primer je korišćen od strane mnogih stručnjaka i advokata kao moćno opravdanje za uravnotežavanje trenutnog sistema, dok istovremeno drugi aktivisti i obrazovni radnici podupiru svoje sopstvene tvrdnje, ne na stranicama knjiga, već izgradnjom alternativa (Benkler 2006; Bollier 2002; Lessig 1999). Formalni atributi ove kritički nastrojene politike defamilijarizacije mogu smesta da nađu saveznike u antropolozima, čiji je rad osmišljen kao politika denaturalizacije. Tokom prošlog veka antropološko znanje je mahom uređivano tako da se esencijalističke i univerzalne tvrdnje o ljudskom ponašanju uzdrmaju putem unakrsnog kulturološkog i komparativnog ispitivanja (Benedict 1959; Marcus i Fisher 1986; Mauss 1954; Sahlins 1976). Disciplinarno sredstvo za ovo je delo govorništva – etnografski narativ. Ono što je meni posebno interesantno je da S/SOK, kao i mnoge druge stvari, funkcioniše kao jedan oblik kritičke etnografije na velikom planu. On predstavlja primer onog što Džordž E. Markus i Majkl Fišer (1986, 139) nazivaju »defamilijarizacijom [...] »unakrsnim kulturološkim upoređivanjem«. U slučaju S/SOK-a, to upoređivanje je proizišlo iz slučajne kulturološke, a ne antropološke prakse zasnovane na rasudivanju.

Naglašavajući ovu performativnu i kritičku dimenziju S/SOK-a, ja ponovo ističem zajedničku temu unutar riznice antropološke i sociološke teorije (Comaroff 1985; Gilroy 1993; Hebdige 1979; Martin 1998; Ong 1987; Scott 1985; Taussig 1980, 1987).

Ova literatura je nedvosmisleno pokazala da obim političke transformacije lako premašuje namerno političko delovanje, koje je tradicionalno bilo u žiži interesovanja političke teorije, poimanja aktivista, vladinih programa, pa čak

u velikoj meri i demokratskog kritičkog razmišljanja. Hakeri S/SOK-a, drugim rečima, nisu pomogli da se uvedu društvene promene prevashodno organizovanjem da bi promenili svet, pohodeći i govoreći na političkim okupljanjima, ili zahtevajući promene u zakonima (iako se neki developeri slobodnog softvera ipak angažuju u ovim političkim oblicima delovanja). Umesto toga, kao što je to naglašeno gore, oni nastupaju u ulozi proizvođača S/SOK-a.

Prateći rad teoretičara javne sfere, politike i karnevala (Stalybrass i White 1987; Warner 2002), važno pitanje koje treba razmotriti je ovo: pod kojim okolnostima neretoričko, otelotvoreno delovanje može da se izrazi efikasno, da postane javno, da zadobije publiku, ponudi kritički pogled i nagne publiku da se pridruži tom karnevalu mogućnosti?

Odgovor ne leži u formalnoj ili a priori prirodi performativnosti; od nas se ovde zahteva da istražimo odnos između dominantne političke klime i pragmatičnih, semiotičkih elemenata koji su jedinstveni za fenomen koji se istražuje. U slučaju S/SOK-a, ja sam branila stav da njegova politička dvosmislenost i replikabilnost dižu njegovu sposobnost da pridobije različitu publiku, što za rezultat ima aktiviranje te publike, jer se on time suprotstavio živom dokazu i stvorio model za organizovanje sličnih poduhvata. Ponekad sâm govor nije dovoljan za podsticanje delovanja i, pod određenim istorijskim uslovima, govor je često lišen potencijala koji poseduje da zamisli alternativnu stvarnost.

S/SOK svakako daje širu sliku o tome šta je moguće uraditi u postojećoj političkoj atmosferi, naročito u SAD, gde mediji i ostali akteri mogu da ukinu, bukvalno dok trepnete, sadržaj poruke ili određene politike putem krivljenja slike, nedovoljno posvećene pažnje ili spektakla (Kellner 2003; Postman [1985] 2006). Masovni mediji, koji su usko povezani i vođeni potrebama kapitala (McChesney 1997), redovno svode događaje na nivo dobro ustanovljenih ideoloških kategorija (u SAD, ovo se obično ispoljava kao liberalno naspram konzervativnog, a od 11.09.2001, kao patriotsko naspram antipatriotskog, gde je taktika optuživanja za komunizam ili anarhizam veoma česta).²⁰

Iako je o S/SOK-u svakako izveštavano u ovim vestima, mediji ga u većini slučajeva nisu sveli na neku uprošćenu ideoološku »binarnost«. Recimo, činilo se da prvobitni medij-ski izveštaji u *New York Times*-u ili *Wired*-u, izražavaju nevericu prema ekonomskoj logici slobodnog softvera, te su pomno i naširoko izveštavali, ali i prenosili svoju iznenađenost, pa čak i začuđenost, koju su mnogi i lično izražavali (uključujući i same hakere) u vezi sa ovim fenomenom, osvrćući se na čari i poteškoće korišćenja softvera otvorenog koda.

Većina rane istorije S/SOK-a je u stvari zahtevala određeni nivo skeptičnosti i otvorenog eksperimentisanja od strane developera i hakera, ali kasnije i ostalih ljudi koji su prihvatili softver i pravne ideje S/SOK-a. Na početku, sami hakeri su saradivali jedni s drugima a da nisu bili u potpunosti ubedjeni (niti su mogli to izraziti) da takav pristup može realno da se nadmeće sa softverom koji je proizведен pod okriljem vlasničkih ili »katedrala« modela osmišljavanja. Tek malim koracima, uz delimične uspehe, frustracije i serije prevoda koji su proširili mrežu S/SOK-a, ovaj oblik proizvodnje je privremeno shvaćen kao validan tehnički *modus operandi*. Na kraju, kada je postao dostupan široj javnosti (delom preko puteva kapitala i njegove politički agnostičke prirode), čitav niz aktera se okrenuo S/SOK-u kako bi podstakao ostale društvene grupe van kompjuteraške javnosti.

Time što ukazujem na S/SOK-ovu laku prenosivost i odsustvo političke pripadnosti kao dva elementa koji omogućavaju njegovu politiku vidljivosti, sama priznajem da postavljam gomilu teških pitanja koja se tiču i naučnika i aktivista. Za antropologe i one koji su zainteresovani da shvate ove procese kulturološke kritike olicene u S/SOK-u, postoji gomila problema o kojima treba razmišljati. Politika defamilijarizacije koja se javlja kulturnom praksom je prično kratkog daha, i za njom ne ostaje mnogo tragova. Udarni talasi izazivaju proces kulturalnog preispitivanja i transformišu praksu na ostalim poljima društvenog života. Priroda ovog talasa je da on gubi svoju udarnu vrednost i da će se ponovo utopiti u prirodno stanjem stvari čim se skup

ustaljenih praksi relativno stabilizuje. Samim tim, zadatak kritičke antropologije je da se svesno orijentiše prema ovim moćnim, mada neuhvatljivim procesima kulturnih suprotnosti kako se odvijaju, da bi politika kulturološke defamilijarizacije na efikasniji način postala poznata, priznata, a možda i usmeravana od strane javnosti.

Veliki broj gorućih pitanja o politici može da se postavi na provokativan način preko primera politike S/SOK-a: Mora li politika vidljivosti da se uzda u puteve kapitala da bi postala poznata u javnosti i da li je zakon politički prijatelj ili neprijatelj? Da li realno možemo da funkcionišemo van ovih krugova? Ako možemo, kako? Ako funkcionišemo u okviru ovih krugova, ima li načina da budemo fleksibilni u vezi sa nekim ubedjenjima, ali opet nepokolebljivi oko nekih drugih, i da obezbedimo viziju ili vrednosti čiji smo vesnici, kao što to radi kopileft? Ovo je naravno element kopilefta koji je najupečatljiviji. On omogućava znanju da se prenosi i dobija nova značenja, međutim, pošto je znanje zaštićeno putem lukavih pravnih mehanizama, od podsticanja nekomformizma (Frank i Weiland 1997) i ostalih viralnih iskvarenosti, ono ostaje nedirnuto i dostupno, rekurzivno se vraćajući svom izvoru, developeru, kao i korisničkoj zajednici. Ovde neću pružiti odgovore na ova pitanja. Međutim, pošto su jako sugestivna kada je u pitanju S/SOK, ja ih postavljam radi daljeg razmišljanja u tom pravcu.

Kako proširiti razlike umesto uništiti ih

Časopis *Time* je 2006. godine krunisao društvene medije i »Tebe« kao ličnost godine. Kao što je to uobičajeno kod mnogih međunarodnih medijskih izdanja, *Time* ne samo da se usredstvilo na naziv »Web 2.0«, već ga je i slavio zadivljenom hiperbolom: to je priča o zajednici i sarađivanju na nivou koji do sad nije viđen.

To je priča o kosmičkoj antologiji znanja po imenu Wikipedia i YouTube, otvorenoj mreži od milion kanala, kao i o internet metropoli Myspace-u. To je priča o mnogobrojnima koji nastoje da otmu moć iz ruku malobrojnih i pomognu jedni drugima bez traženja ičega zauzvrat, i o ideji kako će to ne samo promeniti svet, već i način na koji se taj svet menja. (Grossman 2006)

Ovaj citat ne tretira sajtove Wikipedia, YouTube i Myspace samo kao jednoobrazne primere zajedništva i saradnje već i kao moralna rešenja koja poseduju moć da razreše dužnosti postojeće strukture moći. Iako je čitava fama možda malo prenaglašena u ovom članku, to uprošćeno

spajanje ovih zasebnih digitalnih domena nije slučaj samo kod časopisa *Time* ili čak nekih drugih novinskih izdanja; to je jednostavno samo jedan primer kako od 2005. godine pa na ovamo naučnici, novinari, političari i aktivisti zamišljaju internet tehnologije.

Počev od te 2005. godine, to se sa nesmanjenim intenzitetom nastavlja i danas, s obzirom da su mnogi komentatori i kritičari ipak počeli da razlikuju digitalne fenomene, uključujući slobodni softver, unutar zajedničkog imenitelja »Web 2.0«. Ovaj izraz je prвobitno smislio O’Rajli 2005. godine da bi razlikovao savremene tehnologije (vikije, blogove i ugrađene klipove) od njihovih neposrednih prethodnika, kao što su imejl i statične veb-stranice. Ove tehnologije druge generacije, kako on tvrdi, dozvoljavaju više interaktivnosti, fleksibilnosti i aktivnog učestvovanja nego ranije tehnologije. Od kada je izraz smišljen, on je više od glavne metafore kojom opisujemo savremene internet tehnologije i društvene prakse koje su vezane za njih. Značenje je prošireno toliko da sada obuhvata softver (blog i viki), korporativne platforme (Flickr, Twitter, Facebook, YouTube i Myspace), projekte i neprofitne sajtove (Wikipedia, Debian i Creative Commons), kao i kolaborativne tehnike (kultura remiksovanja i *crowdsourcing-a*).

Sigurno da ima određenih dodirnih tačaka između ovih domena, tehnologija, praksi i projekata. Pa ipak, ova neprekidna fuzija zaklanja mnogo više nego što otkriva. Kada se posmatra u pozitivnom svetlu, Web 2.0 poistovećuje korisnika koji postavlja klip na YouTube ili sliku na Flickr-u (koje su korporativne, vlasničke platforme) i developera slobodnog softvera ili čak uređivača Wikipedia-e koji je deo neprofitnih, kolektivnih napora. Mnogi naučnici i novinari koji su kritički nastrojeni prema fenomenu Web 2.0 često prihvataju tvrdnju koja se neopaženo provukla kroz ovu raspravu – ovi dijametalno različiti fenomeni pripadaju pre svega istom analitičkom okviru. »Srce mi se cepa«, piše jedan od najoštrijih kritičara savremenih kompjuterskih tokova, Džeron Lanijer (Jaron Lanier 2010, 70), »kada pričam sa mladim ljudima koji puni entuzijazma idolizuju ikone nove

digitalne tehnologije, kao što su Facebook, Twitter, Wikipedia i slobodne/otvorene/kreativne mešavine». Lanjer bi bio možda manje uzrujan kada bi znao da su oni koji su prihvatiли S/SOK i Wikipedia-u često najoštriji kritičari povrede privatnosti i politike o autorskim pravima društvenih mreža kao što je Facebook.

Uz razne druge posledice, ovo neobuzданo »trpanje« svega zajedno ne uzima u obzir zamršenu sociologiju i istoriju nekih digitalnih projekata – što je iznenadjuće propust s obzirom na to da je jedan broj prilično istaknutih građanskih medija i projekata slobodnog softvera, kao što su Indymedia i Debian, prednjačio u svom organizovanju u institucionalne oblike, godinama pre uspona takozvanog Web 2.0, već 2000. godine, pa i ranije, 1998. Nije u pitanju samo to što je većina novinara, analitičara i veliki broj stručnjaka zanemarilo ovu činjenicu. Povrh ovog propusta javile su se kontradiktorne priče koje su tvrdile suprotno, da je stvaralaštvo nastajalo snagama blage neorganizovanosti u kojoj su osobe, u nevešto koordinisanom zajedničkom delovanju, postigle inovativne oblike saradnje. Ovo viđenje došlo je u prvi plan jer se tako savršeno uklapa u preovladavajuće poimanje slobode, delovanja i individualizma, i samim tim ga podržava. Ne postoji bolji primer ove misli od naslova veoma popularne knjige Kleja Širkija (Clay Shirky) iz 2006. godine pod nazivom *Here Comes Everybody: The Power of Organizing without Organizations* (*Stižu svi: moć organizovanja bez organizacija*). Iako su mnoga njegova zapažanja o digitalnoj dinamici rasvetljavajuća, a mnogi primeri koje pominje, kao što su grupe za sastajanje (*meet-up*), i dalje neformalni, dosta drugih na koje se osvrće, kao što je Wikipedia i Linux, bili su već od 2006. organizovani, i kao takvi, predstavljali su neku vrstu organizacije.

Nove institucije ne predstavljaju glomazno učmalo birokratsko okruženje, kakvo često vezujemo za vlast, poštu ili velike korporacije. Pri izgradnji ovih novih institucionalnih oblika, developeri otvorenog koda i uređivači Wikipedia-e obično teže da uspostave ravnotežu između stabilnosti i neograničene fleksibilnosti. U tom procesu, često se izrode

određeni oblici društvenih vrednosti kao što su uzajamna ispomoć, transparentnost i kompleksni kodovi za saradnju, uz ostale etičke odredbe, koji usmeravaju tehničku proizvodnju. U slučaju Debian-a, o njegovoј politici, smeru i glavnim ciljevima odlučuje kolektiv koje ne samo da stvara softver, već je i inovativan, i to vrlo uspešno, na polju izgradnje institucije. Isto toliko je bitna informacija da licenciranje slobodnog softvera obezbeđuje da plodovi rada budu podjednako dostupni svima, što je uslov koji ne ispunjavaju mnogi oblici *crowdsourcing*-a, a još manje oni koji su razvijeni na korporativnim platformama ili platformama za računarstvo u oblaku, kao što je Flickr, za koji se kaže da cveta na polju saradnje, ali na kome korisnici mogu da izgube pristup svojim podacima ako se kompanija zatvorí ili ukine neku uslugu.

Politika S/SOK-a, iako je možda usko definisana, postaje nejasna i krajnje iskrivljena kada se stavi u isti koš sa Web 2.0. Kada se ignoriše organizaciona sociologija ovih projekata, mnogo je lakše staviti ih u isti kalup sa manje formalnim i koordinisanim oblicima proizvodnje, čime se zamagljuje način na koji ovi posebni oblici proizvodnje funkcionišu na polju etike, politike i ekonomije. »Razmatranje aktivnosti bez ikakvog osvrta na njegovu raznolikost«, polemišu Adam Fiš (Adam Fish) i njegove kolege (2011, 160), »ravno je gledanju ptica bez osećaja o njihovoј posebnosti, osim što lete i cvrkuću (dok, naravno, mnoge ne rade ni jedno ni drugo)«. U poslednje vreme, izučavaoci su počeli da otkrivaju, ali i da opisuju, organizacionu dinamiku koja se uočava kod slobodnog softvera (Kelty 2008), Wikipedia-e (Fuster Morell 2010; O'Neil 2009; Reagle 2010), kolektiva hakera antikapitalističke tehnologije (Anderson 2009; Juris 2008; Milberry 2009) i insistiraju na tome da se analitički odvoje od tog »koša« u koji se često stavlja pri analiziranju digitalnih medija (Gillespie 2010; Fish i dr. 2011).²¹

Mnogi, međutim, nastavljaju da grupišu različite digitalne domene. Na primer, uprkos neverovatnom pluralizmu koji iskazuje digitalni aktivizam, on se tretira kao krajnje singularna pojava. Uzmimo za primer, recimo, jednu kritiku

politike digitalnih medija koja je imala visok tiraž (i koja je izazvala dosta polemike) iz 2010. godine u časopisu *New Yorker*. U članku pod nazivom »Small Change: Why the Revolution Will Not Be Tweeted« (»Sitne promene: Zašto revolucija neće biti tvitovana«), autor Malcolm Gledvel (Malcolm Gladwell 2010) kaže »evangelisti društvenih medija izgleda da veruju da [...] uključivanje u spisak donatora u Silicijumskoj dolini već danas predstavlja aktivizam na isti način kao i protest protiv segregacije u robnoj kući u Grinsborou 1960. godine«. Ja sa Gledvelom delim dubok skepticizam u pogledu fame koja je nastala u poimanju mnogih platformi društvenih mreža kao što su Twitter i Facebook. Mislim da je od sušte važnosti da se raspravlja o granicama aktivizma zasnovanog na slabim društvenim vezama i o sigurnosnim rizicima pri korišćenju korporativnih platformi. Pa ipak, njegova kritika vredi samo u učutkivanju jednog broja istorijskih i savremenih primera. Digitalne interakcije i aktivizam nisu, kako Gledvel naglašava, same po sebi zasnovane na slabim vezama i mogu, takođe, da budu osnova za društveno jake veze, što je slučaj kod većine proizvodnje S/SOK-a – domena koji je iz korena promenio politiku pristupa i politiku intelektualne svojine. Digitalni mediji odigrali su veoma važnu ulogu u gajenju i održavanju više tradicionalnih društvenih pokreta kao što su antigulobalistički protesti (Bennett 2003; Juris 2008). Uzmimo u obzir jedan aktuelan primer: digitalni entitet pod nazivom Anonymous, koji jednim delom digitalno direktno deluje, delom se bavi aktivizmom usmerenim ka tehnologiji i ljudskim pravima, a delom izvodi performans spektakla, a pri tom je organizaciono veoma fleksibilna, možda je jedan od najrasprostranjenijih pokreta koji su nastali skoro neposredno iz određenih internet krugova (Coleman 2012a). Umesto da razlikuje vrste i oblike digitalnog aktivizma, Gledvel, kao i mnogi drugi, oslikava digitalni aktivizam po jednoznačnom obrascu, te time baca u istorijsku korpu za otpatke postojeće oblike koji ne potпадaju pod »zabušavanje«, i nije u mogućnosti da na najosnovniji način primeti oblike aktivizma koji imaju jasne korene, oblike organizovanosti i uticaj.

Obraćanje pažnje na ove osnovne, ponekad ključne različitosti u digitalnom okruženju i aktivizmu može da posluži za bolje razumevanje digitalne politike i obima njenih mogućnosti i granica. Moramo biti nemilosrdni u načinu na koji razlikujemo društvenu dinamiku i formate digitalnog aktivizma kako bi malo pomalo pridobili javnost i izvukli političke pouke koje su nam pružili ovi svetovi.

Na kraju, treba se ugledati na svet slobodnog softvera u pogledu dve stvari. Kao prvo, on je domen u kojem developeri dovode u ravnotežu oblike socijalnosti i sile koje se često smatraju međusobno isključivim: individualizam i društvena saradnja, upotrebljivost i umetnički izraz, altruizam i sopstveni interes, organizacija i dezorganizacija, populizam i elitizam, i, ponoviću, individualizam i društvena saradnja. Hakeri koje smatramo (i koji ponekad tako sami sebe opisuju) suštinski individualistički nastrojenima, često iskažu ovaj individualizam na neverovatno kooperativan način. Ovo ne treba da nas nagoni da preispitujemo realnost individualizma, koji je takođe kulturološki otelotvoren, već da nas podstakne da ispitujemo tvrdnje da taj individualizam negira kooperaciju. Naprotiv, individualizam često za posledicu ima veću kooperativnost, izraženu u većoj meri nego što bi to bila bez njega. I drugo, ono što ove projekte čini tako interesantnim nije to što oni pobuđuju demokratiju na velikom planu, ili što iz korena menjaju mustru ekonomskih i društvenih struktura, već što ljudi u saradnji stvaraju tehnologiju a u isto vreme eksperimentišu kako bi stvarali za dobrobit društva. Upravo tu se odvija vredan rad na ostvarivanju slobode.